

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Szociológiai szakfolyóirat

VI. évfolyam 1–2. szám

Kolozsvár

2008

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Szociológiai szakfolyóirat

6. évfolyam 1–2. szám

Kolozsvár
2008

ERDÉLYI TÁRSADALOM

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszéke magyar tagozatának folyóirata. Megjelenik évente két alkalommal.

Alapítók

Horváth István, Magyarai Tivadar, Péter László, Veres Valér

Főszerkesztő

Horváth István

Lapszámfelelős

Geambaşu Réka

Szerkesztőbizottság

Csata Zsombor, Gábor Kálmán, Kiss Dénes, Kiss Tamás, Kuczi Tibor,
Lengyel György, Magyarai Tivadar, Péter László, Veres Valér

Szerkesztőtanács

Bárdi Nándor, Benedek József, Csepeli György, Ladányi János,
Lőrincz D. József, Mezei Elemér, Némedi Dénes, Pászka Imre, Tamás Pál

Szerkesztőségi titkár

Kiss Zita

Olvasószerkesztő

Bokor Zsuzsa (magyar szövegek),
Sonia Pavlenko (román és angol szövegek)

Korrektor

Szabó Beáta

Borítóterv és DTP

Módi István-Hunor

A szerkesztőség postai címe

Revista „Erdélyi Társadalom”

Str. Tipografiei, 12/1, RO–400101 Cluj-Napoca

Telefon: +40 264 599 461, fax: +40 264 430 611

E-mail: kiss_zita@yahoo.com

A régebbi számok elérhetők a <http://www.bbteszociologia.ro> honlapon.

Kiadó: Presa Universitară Clujeană

Nyomtatta az INCITATO Nyomda, Kolozsvár

A lap kiadását támogatja:

Communitas Alapítvány

Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány

Szülőföld Alap Oktatási és Szakképzési Kollégiuma

ISSN: 1583–6347

Tartalom

I. TANULMÁNYOK

Kiss Tamás: Modernizáció és népesedés. A román népesedési diskurzusok a hatvanas évektől az ezredfordulóig	9
Horváth István: Nyelvi készségek, nyelvi viselkedés és etnokulturális reprodukció az erdélyi magyar népesség körében	37
Veres Valér: Az erdélyi magyarok természetes nemzeti identitásának fő vonásai a <i>Kárpát Panel 2007</i> tükrében	67
Csata Zsombor: Helyzetkép a munkaerő-piaci keresletről Erdély magyarlakta vidékein	91
Geambaşu Réka: Patriarchátus a háztartás falain belül és kívül	
Nemi egyenlőtlenségek az erdélyi munkaerőpiacon	117
Antal Imola – Szigeti Júlia: A konfliktusok megoldásának módozatai a párkapcsolatokban	147
Gergely Orsolya: Így élünk... Lakás- és életmódminták az erdélyi magyar lakosság körében	163

2. RECENZÍÓK

Száva Csanád: Átalakuló csángó életvilágok (Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc (szerk.): <i>Lokális és tradicionális csángó életvilágok</i> Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár 2008)	181
Ercsei Kálmán: Fiatalok a globális világ összefüggésrendszerében: társadalmi integráció és sebezhetőség (René Bendit – Marina Hahn Bleibtreu (szerk.): <i>Youth Transitions. Processes of Social Inclusion and Patterns of Vulnerability in a Globalised World.</i> Barbara Budrich Publishers. Opladen & Farmington Hills, 2008)	185
Sumarul studiilor	191
English abstracts	195
Visszapillantó	199

ET

TANULMÁNYOK

1

Kiss Tamás

Modernizáció és népesedés. A román népesedési diskurzusok a hatvanas évektől az ezredfordulóig

A tanulmány a romániai demográfiai diskurzusok alakulását vizsgálja a hatvanas évektől az ezredfordulóig. Az elemzés a demográfiai átmenet elméletének változásaira összpontosít. Az elmélet középpontjában a társadalmi modernizáció kérdésköre áll. A demográfiai átmenet romániai értelmezésének változását a modernizációra vonatkozó elképzelések átalakulása okozta. A tanulmány ezen keresztül azt vizsgálja, hogy melyek azok a diszciplínán kívüli (politikai, társadalmi) tényezők, amelyek a demográfiai diskurzust meghatározzák. Kiss Tamás szociológus-demográfus, a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (ISPMN) kutatója, az Kutatási és Elemző Osztály felelőse (t.kiss77@rmdsz.ro).

Tanulmányomban a romániai demográfiai diskurzus alakulását vizsgálom a hatvanas évek végétől (a demográfia romániai intézményesedésétől) az ezredfordulóig terjedő időszakban. Ezt a periódust két emblematisz alak, a diszciplína alakulását meghatározó Valdimir Trebici és Vasile Ghețău román demográfusok írásaira támaszkodva tekintem át. Mielőtt azonban ezekre rátérnék, röviden érintem az intézményesült román demográfia előzményeit, illetve azt a népesedéstörténeti kontextust, amely a hatvanas évek második felében a román demográfia intézményesülésének adott keretet.

A ROMÁN DEMOGRÁFIA ELŐZMÉNYEI ÉS AZ INTÉZMÉNYESÜLÉST MEGELŐZŐ NÉPESEDÉSI KONTEXTUS

A HALANDÓSÁG ALAKULÁSA ÉS A NÉPESEDÉSI DISKURZUSOK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A mai Románia területére vonatkozó első ismert halandósági tábla az 1930/1932 évi. Az ezt megelőző, 1899/1901-es és 1909/1912-es halandósági táblák az Ó- királyságra vonatkoznak. E halandósági táblák alapján Vasile Ghețău (1978) számította ki a születéskor várható élettartamot.

1. táblázat: Születéskor várható élettartam Romániában 1900–1932 között

	Születéskor várható élettartam	
	Férfiak	Nők
1899/1901	36,1	36,9
1909/1912	39,2	40,1
1930/1932	41,2	42,6

Forrás: Ghețău 1978: 146

A századfordulón az egykori Romániában a teljes népesség születéskor várható átlagos élettartama 36,4 év volt. Ez Nyugat-Európa államaihoz viszonyítva 8–17 éves lemaradást jelentett. Angliában a várható élettartam ekkor 48,2 év, Németországban 44,4 év, míg a legjobb életkilátásokkal jellemezhető Svédországban 54 év volt (Livi-Bacci 1999: 138). Az egykori Magyarországhoz, illetve Erdélyhez viszonyítva a különbség nem volt jelentős. Magyarországon

1900-ban a várható élettartam 37 év körül volt, amely Erdély vonatkozásában ennél gyaníthatóan alacsonyabb értéket jelentett.

2. táblázat: A születéskor várható élettartam változása 1900–1930 között Romániában, Angliában, Németországban, Svédországban és Magyarországon

	Várható élettartam (év)		Javulás 1900–1930 (év)	
	1900	1930	teljes periódus	évente átlagban
Románia	36,4	42	5,6	0,2
Anglia	48,2	60,8	12,6	0,4
Németország	44,4	61,3	16,9	0,6
Svédország	54	63,3	9,3	0,3
Magyarország	37	50	13	0,4

Forrás: Ghețău 1978, Livi-Bacci 1999, Gyáni–Kövér 1998

A népesedési diskurzusok alakulására döntő mértékben hatott, hogy a két világháború közötti periódusban Románia Nyugat-Európához viszonyított lemaradása nem csökkent, hanem jelentős mértékben növekedett. 1930-ra Angliában 60,8, Németországban 61,3, Svédországban pedig 63,3 évre emelkedett a várható élettartam. 1900 és 1930 között Romániában a várható élettartam javulása – akár a periódus egészére, akár évi átlagban nézzük – elmaradt a nyugat-európaiktól, annak ellenére, hogy a kezdő érték is jóval alacsonyabb volt. Ráadásul Románia 1930-ra Magyarországgal szemben is jelentős, 8 éves hátrányba került, ez a hátrány pedig az első világháborút megelőző periódusra tovább növekedett. Magyarországon a várható élettartam 1941-ben elérte az 57 évet (vö. Gyáni–Kövér 1998), míg Romániában – ahol erre vagy ehhez közeli időpontra vonatkozóan nem rendelkezünk halandósági táblával – Vasile Ghețăunak a gyermekhalandóságra, illetve a nyers halandósági rátára alapozott becslése szerint – 1930-hoz képest nem következett be javulás (Ghețău 1978: 143). Vagyis a második világháborúba való belépésük előtt a két ország között a születéskor várható élettartam különbsége 15 év körül volt. A különbség oka az volt, hogy míg Magyarországon az 1920-as évektől megkezdődött a falvakra is kiterjedő egészségügyi rendszer kiépítése, addig Romániában ebben a vonatkozásban a két világháború között gyakorlatilag nem történt előrelépés.

Ezt tudva nem meglepő, hogy Romániában a két világháború között a népesedési kérdés legfőbb neuralgikus pontja a halandóság volt.¹ Ezt állította középpontba mindkét, a témával foglalkozó, egymástól csak részben elkülönülő csoport, a Dimitrie Gusti köré szerveződő szociológusok, illetve a népegészségügyet az eugenetikával összekapcsoló orvosok csoportja.²

Mindkét irányzat figyelme elsősorban a falvakra összpontosult, amelyek az 1930-as népszámlálás szerint az ország lakosságának 78 százalékát tették ki. Szociológiai szempontból a vidéki Románia modernizációs deficittel küzdő térségként jelent meg, és mint ilyen, fő célpontja volt a Bukaresti Iskola társadalmilag elkötelezett, a kutatást a nemzet pedagógiájával összekapcsoló akcionista szociológiájának (sociologia militans). Gusti a Fundația Regală (Királyi

1 A paraszti születéskorlátozás mint probléma a román népesedésről szóló irodalomban is megjelent, de nem vált olyan erőteljes toposszá, mint például a két világháború közötti Magyarországon. Ebben természetesen annak is szerepe volt, hogy a második világháborút megelőzően Romániában a születési egyúttartók viszonylag magasak voltak.

2 A két csoport között több kapcsolódási pont létezett. A szociológusok közül maga Dimitrie Gusti is rokonszenvezett az eugenetikával, miniszterként támogatta a kolozsvári eugenetikust Iuliu Moldovant. Az eugenetikust orvosok pedig előszeretettel vettek részt a bukaresti szociológusok falukutató táboraiban (Bucur 2005).

Alapítvány) támogatásával a harmincas években közel ötven településre kiterjedő falukutató programot indított el, amely diákok százait mozgatta meg. Ezeket a nyári táborokat Gusti „társadalmi megfigyelő állomásoknak” (post de informație socială) nevezte. A táborok célja a monografikus faluleírás mellett a népnevelés volt: „Meg kell tanítani a parasztot arra, hogy higiénikusan lakjon, tegye változatosabbá a termelést, szerezze be a szükséges élelmet, jobban főzzön” (Gusti 1976 [1938]: 287).

Gusti demográfiai kérdése elsősorban a nemzeti tragédiaként aposztrofált magas gyermekhalandóság és az elmaradott egészségügyi kultúra összefüggésében tevődött fel. A diákcsapatok feladata az volt, hogy egy „integrális kultúrát” (Gusti i. m.: 286) közvetítsenek a nép felé, amelynek központi elemeit az egészségügyi és gazdasági műveltség képezték.

A szociológusok azonban nem álltak meg a kampányszerű gyógyításnál és népnevelésnél. A szociológiai megismerés ugyanis a társadalompolitikai cselekvést, a parasztság és a falu helyzetének kezelését szolgálta, „hogy átfogó terv szerint meg lehessen szervezni a nemzeti életet” (Gusti i. m.: 278). A szociológusok egészségügyet, oktatást és higiéniaát érintő átfogó reformelképzeléseiben olyan modernizációs programot kell látnunk, amelynek során az állam specializált intézményei bevonulnak a falvak életébe, ahol addig nem voltak jelen. Gusti szerint a halandóság visszaszorítása érdekében az állandó személyzettel működő állami egészségügyi hálózat kiépítése lett volna a legsürgősebb feladat, amire, mint láttuk, Magyarországon a 1920-as évektől kezdődően került sor. A szociológusok elégedetlenségének oka az volt, hogy Románia a két világháború közt ezt a lépést nem tette meg, így a halandóság a környező országokhoz képest is jóval kedvezőtlenebb volt.

A szociológusok mellett a népegészségügy és a szociális higiénia fele forduló orvosok csoportját kell megemlítenünk. Rajtuk keresztül a „nemzet szociológiája” és „pedagógiája” a „nemzet egészsége” (sănătatea națiunii) jelszóval egészült ki. Ebben a jelszóban a modern egészségügyi stratégia sürgetése a különböző eugenetikai elképzelésekkel ötvöződött, a román nép, illetve az annak „gerincét képező parasztság” biológiai állagának megőrzésére irányuló törekvéssel. A két világháború közötti román eugenetika történetét feldolgozó Maria Bucur (2005) nyomán két dolgot érdemes kiemelni. Egyrészt az eugenetikai mozgalom Romániában – más országokhoz is hasonlóan – nem a modernizáció főáramával szembeni, ahhoz képest marginális irányzatként működött, hanem a modernizációs diskurzus főáramának részeként. Másrészt az eugenetikai mozgalom nem helyezhető el a román szellem-történetben elterjedt modernista–tradicionalista (nyugatos–nem nyugatos stb.) koordinátarendszerben, mi több, ennek a sémának a létjogosultságát kérdőjelezi meg. Az eugenetikusokat (a bukaresti szociológusokhoz hasonlóan) egyszerre jellemezte a modernizáló attitűd, illetve az a szándék, hogy a modernizáció bizonyos károsnak ítélt következményeit elkerüljék.

Az eugenetikusok és a szociológusok népesedési tárgyú írásainak az újraolvasása azért is szükséges, mert ezek egy olyan korszakban születtek, amikor a népesedés kérdése kezdett a román elit figyelmének homlokterébe kerülni. A két világháború között a román értelmiség egyik fő célkitűzése az volt, hogy a népesség adminisztrálását felvállaló, az élettartam, a halandóság fölött „gyámkodó” modern román államot megteremtse, illetve hogy az állam ilyen irányú szerepvállalását kikényszerítse. Az erre vonatkozó elképzelések kontextusa az 1918 utáni (nagy)román nemzetépítés volt, aminek fő törekvése az volt, hogy az újonnan szerzett területek – kiemelten pedig a városi társadalmak – fölött a román etnikai szupremáciát biztosítsa. A helyzetre tökéletesen talál Foucault megjegyzése, miszerint a modern hatalmi technika, a

„szexualitás analitikája” történetileg nem válik szét egy korábbi, attól eltérő logikájú rendszertől, amit a „vér szimbolikájának” nevez (Foucault 1996: 153). Az „az élet felett gyámságot vállaló” igazgatási logika, amivel összefüggésben a népesedés kérdése az állam számára érdekessé válik, modern jelenség, helyenként (vagy általában) azonban a népszaporulat, az élettartam fölötti aggodalom a vér és faj szimbolikájából nyeri erejét.³

AZ EGÉSZSÉGÜGYI RENDSZER KIÉPÍTÉSE AZ ÖTVENES ÉVEKBEN

Bár az ötvenes-hatvanas években a kommunista hatalom kiszorította a nyilvánosságból a halandóság kérdését problematizáló szociológiai és eugenetikai nyelvezetet, bizonyos értelemben ugyanakkor végrehajtotta az eugenetikuskok és a szociológusok által követelt reformokat. A két világháború közötti értelmiségiek fő követelése az volt, hogy az állam modernizációs aktorként vonuljon be a falvak életébe. Ez az ötvenes-hatvanas években történt meg ténylegesen (lásd Oláh 2001, 2005; Gagyi 2004, 2005a). Népesedési szempontból döntő, hogy ekkor épült ki egy olyan állandó intézményhálózat (orvosi rendelők hálózata állandó, helyben lakó személyzettel), amely már nemcsak kampányszerűen gyógyított. Az orvos és az orvosi rendelő csak egyik eleme volt annak az új intézményrendszernek, amely a falvak életét átszervezte. Az ötvenes években kezdődött el annak az adminisztratív-értelmiségi rétegnek a kialakulása, amely a rendszer által propagált modernizációs mintát közvetítette a falvak felé.⁴ A népesedéspolitikai szintjén prioritást élvező halandóság, kiváltképp pedig a csecsemőhalandóság visszaszorításában nyilvánvalóan az orvosi rendelőknek jutott a főszerep, de az egészségügyi nevelés terén a falusi értelmiség más csoportjai – elsősorban a pedagógusok – is jelentős szerepet kaptak. Ez a felvilágosítói szerepkör – amelynek a világháború előtt is voltak előképei – volt az, amely sok, elsősorban újonnan képzett értelmiségi számára a kommunista modernizációt az ötvenes-hatvanas években legitimé és vonzóvá tette. A falusi értelmiség számára az ötvenes évek nem (csak) a kollektivizálás, hanem a gyermekhalandóság visszaszorításának az időszaka is volt. Ezen a területen pedig a változás valóban forradalmi volt: az 1947-ben a 200 ezreléket közelítő gyermekhalandóság 1965-re 44,1 ezrelékre csökkent.

A kommunista modernizáció első fázisában, az 1950-es, illetve 1960-as években Románia – több más kelet-európai államhoz hasonlóan – a halandóság visszaszorításában jelentős eredményeket ért el. Azt mondhatjuk, hogy ez volt az a periódus, amikor Románia egy viszonylag rövid idő alatt a premodern halandósági viszonyokat maga mögött hagyta. Ez elsősorban a falvak életében bekövetkezett változásnak volt tulajdonítható. A gyermekhalandóságot, illetve a halálokokat érintő változás nagyrészt olyan, a modern orvostudomány eszközrendszerével viszonylag egyszerűen kezelhető betegségek visszaszorításának volt köszönhető, mint az egyes járványos,⁵ illetve légúti megbetegedések. A hatvanas évek közepére Románia és a fejlett nyugat-európai országok várható élettartama nagymértékben közelített egymáshoz. 1964-re a 15, 2004-es bővítés előtti EU-tagállamok átlagához viszonyítva a várható élettartam különbsége a férfiak tekintetében 1,8, míg a nők tekintetében 2,9 évre csökkent. Ez egyben azt is jelentette, hogy

3 A témával kapcsolatban érdekes Bokor Zsuzsa (2005) írása, aki a kolozsvári prostitúcióra irányuló elemzésén keresztül azt dolgozta fel, miként alakította a román nemzetépítő stratégiákkal összefonódott eugenetikai diskurzus a két világháború között Kolozsvár városi terét.

4 A Maros Magyar Tartományra vonatkozó kutatás tanulmányai közül lásd Bottoni 2005; Novák 2005; Gagyi 2005b.

5 Egy sor vakcina bevezetése is erre a periódusra tehető.

a várható élettartam az 1932-es 42 éves értékről 1956-ra 63,17 évre növekedett. A hatvanas évek közepe (az abortusztilalom előtti évek) az a periódus, amikor Romániában az életesélyek a legközelebb álltak a nyugat-európaiakhoz.

A TERMÉKENYSÉG CSÖKKENÉSE 1956 ÉS 1965 KÖZÖTT

A halandóság gyors csökkenése mellett az ötvenes évek második felétől kezdődően a termékenység is meredeken esett. Ez azt eredményezte, hogy – miként azt Ghețău is kimutatta – 1961-ben a termékenység a modern kori Románia történetében először csökkent békeidőben az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alá (Ghețău 1981, 1987, 1997).⁶ A női generáció egyszerű újratermelődéséhez szükséges teljes termékenységi arányszám (TFR)⁷ ekkor 2,3 volt. Ehhez képest a TFR 1961-ben 2,17 volt, és értéke 1965–66-ban lecsökkent 1,9-re.

Ezekkel az értékekkel Románia – Magyarországgal együtt – a hatvanas évek közepén Európa legalacsonyabb termékenységu országai közé tartozott. Nyugat-Európában a termékenység ekkor a háború utáni baby-boom folyamánként még jóval az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint fölött volt. A termékenység csökkenése és reprodukciós szint alá esése ebben a periódusban nem jelentkezett tényleges népességfogyásként, azonban a nyers születési arányszám csökkenése is igen látványos volt.

A termékenység ötvenes-hatvanas években bekövetkezett csökkenését több egymással összefüggő tényezővel magyarázza a szakirodalom. Egyrészt a rendszer demográfiai szempontból kulcsfontosságú lépése volt a paraszti gazdaság felszámolása, amely a termelés mellett a generációs reprodukciónak is keretet biztosított (lásd ezzel kapcsolatban Thomas–Znaniecki 2002: 99–115; MacFarlane 1993: 31–65). Másrészt a hagyományos paraszti stratégiák ellehetlenedésével a falusi családok egyre nagyobb része a hagyományos keretek közül való kilépésben, pontosabban utódaik kiléptetésében látta a státuszreprodukciónak vagy a mobilitás útját. Ez az utódokba való beruházásban olyan többletköltségeket jelentett, amely számuk redukálása nélkül nem lett volna megvalósítható (Turai 2003). Harmadrészt a nők tömeges munkába állásával radikálisan átalakult a társadalmi nemi rendszer (gender regime).⁸ Ezek mellett a tényezők mellett az abortuszpolitikának volt kulcsszerepe, amely kiemelten fontos a demográfiai diskurzusok szempontjából.

6 Ezt a nettó reprodukciós együttható vagy az egyszerű újratermeléshez szükséges termékenységi együttható (RTFIG) kiszámításával kaphatjuk meg. Ghețău ez utóbbi mutatót használja: $RTFIG = 1/(Kf \times Sm)$, ahol Kf – a nőneműek aránya a csecsemők között, az Sm pedig annak a valószínűsége, hogy az újszülött lány megéri a nők évi átlagos születéskori életkorát. A mutató tehát azt fejezi ki, hogy az adott termékenységi és halandósági viszonyok mellett (mivel a leánycsecsemők aránya gyakorlatilag konstans) hány gyermeket kell egy nőnek megszülnie ahhoz, hogy a termékeny korú női kontingens változatlan számú maradjon.

7 A TFR a 15–49 év közötti nők korszpecifikus termékenységi arányszámainak összege. Azt mutatja meg, hogy hány gyermeke születne átlagosan egy nőnek élete során, amennyiben az adott év (korszpecifikus) termékenységi viszonyai állandósulnának. Tehát ha például a TFR értéke 6, akkor a megfelelő év termékenységi viszonyai mellett egy nő átlagosan 6 gyermeket hozna világra.

8 Ez részben a kommunista ideológiából fakadt, amely a modern kapitalizmus más egyenlőtlenségei mellett a társadalmi nemi rendszertől fakadó egyenlőtlenségeket is fel kívánta számolni. A nők felszabadításának szándéka mellett az volt a fő ok, hogy a rendszer extenzív iparosításba kezdett, ahol a tőkehiányt a munkaerő nagymértékű mozgósításával pótolta. Verdery (2001) és Kligman (2000) kiemelik, hogy a nők egyenjogúsítása korántsem volt teljes. Egyrészt elsősorban a „nőies” szektorokban foglalkoztatták őket, másrészt a társadalom továbbra is a tradicionális női szerepeknek (anya, feleség) való megfelelést várta el tőlük, amely a „kettős teher” kialakulásához vezetett.

AZ ABORTUSZ SZEREPE

A sztálini Szovjetunióban 1935-ben abortusztilalmat vezettek be, amit a kommunista hatalomátvétel után Kelet-Európa államai is átvettek (Stloukal 2001). Romániában az abortusz betiltására 1948-ban került sor, a rendeletet azonban korántsem vették annyira komolyan, mint az 1966 utáni periódusban (Kligman 2000: 60). A Szovjetunióban az abortuszt 1955-ben legalizálták, Romániában erre 1956-ban került sor. A liberális abortuszpolitika a desztalinizáció jegyében gyakorlatilag a keleti blokk egészében teret nyert. Románia esetében az erre vonatkozó diskurzusok hiánya arra utal, hogy a termékenység a hatvanas évek második feléig nem került a népesedéspolitika fókuszába, így az abortusszal kapcsolatos szabályozás is más – népesedéspolitikán kívüli – célok függvényében alakult.⁹

A termékenység nagyarányú csökkenése egybeesett az abortusz liberalizálásával, amely azt eredményezte, hogy az abortusz sok korabeli megfigyelő számára a termékenységcsökkenés okaként jelent meg.

A demográfiai szakirodalom ma nem az abortuszban látja a termékenységcsökkenés okát, viszont kiemeli, hogy a hatvanas évek elejére Kelet-Európában a születéskorlátozás legfontosabb eszközévé vált. Stloukal az abortusz kultúrájáról beszél, amelybe beletartozik a szexuális felvilágosítás elégtelensége, a modern fogamzásgátlási technikákkal szembeni hivatalosan és „tudományosan” táplált bizalmatlanság egyaránt (vö. Stloukal 2001). Romániára ez fokozottan érvényes. Ennek következtében mind az abortusztilalmat megelőzően, mind az 1966–1989 közötti periódus egyes éveiben, illetve a rendszerváltást követően kelet-európai szinten itt volt a legmagasabb az egy élveszületésre jutó abortuszok száma. 1964-ben a mutató értéke elérte a 4-et, amely számszerűen azt jelenti, hogy 278 000 élveszületés mellett 1 112 000 művi abortuszt hajtottak végre. A lakosság a fogamzásgátlás helyett gyakorlatilag teljesen erre hagyatkozott. Természetesen a szexuális kultúra és a fogamzásgátlási szokások tekintetében jelentős különbségek léteztek. Gail Kligman a falu–város különbséget emeli ki (Kligman 2000: 61), amely nem csak a fogamzásgátlási eljárásokra, hanem azok hiányában az abortusz módozataira is kiterjedt (orvosi beavatkozás versus bába). Ehhez a szexuális kultúra regionális eltéréseit tehetjük hozzá, illetve a részben ebből adódó nemzetiségi különbségeket.

A CEAUȘESCU-RENDSZER NÉPESEDÉSPOLITIKÁJA

A Ceaușescu-féle pronatalista periódust Gail Kligman három szakaszra osztotta, amelyeket a különböző népesedéspolitikai rendeletek határolnak (i. m. 66). Az 1966/770-es dekrétum a lakosság számára váratlanul törvényen kívül helyezte az abortuszt, akkor, amikor az a születéskorlátozás legfontosabb eszköze volt. A rendelet értelmében legálisan abban az esetben lehetett egy terhességet művi úton megszakítani, amennyiben a terhesség vagy a szülés az anya életét veszélyeztette, a szülők közül valamelyik súlyos öröklődő rendellenességben szenvedett, a terhesség nemi erőszak következménye volt, illetve ha az anya elmúlt 45 éves, vagy már legkevesebb négy gyermeket nevelt. Ugyanebben az évben bevezették a gyermektelenségi adót is, amelynek az összege időközben növekedett, és megszigorították a válási procedúrát.

Az 1967-es és 1968-as év népmozgalmi eseményei látszólag igazolták az abortuszpolitikát. A

⁹ Egyesek az abortusz 1956-os liberalizálásában a rendszer privát szférából való kivonulását látják, míg mások szerint az a női munkaerő mozgósíthatóságát volt hivatott növelni.

88 százalékos növekedés következtében a termékenység ismét a harmincas évek végére jellemző értéket vett fel. 1968-ban a csökkenés nem volt jelentős. Az intézkedés következtében 1967-ben 527 764, 1968-ban pedig 526 091 csecsemő született. Ezek voltak Romániában minden idők legnépesebb generációi. A termékeny korú és a rendelet által érintett 15-45 év közötti nők több mint 30 százaléka szült e két év valamelyikében. Ez az arány az akkor 20-35 év közötti nők esetében 56 százalék volt.

A népesedéspolitikai szempontjából a következő fontos momentum az 1973. év. 1969-től a termékenység csökkenni kezdett, 1973-ra pedig, bár még mindig az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint fölött volt, az 1967-es szinthez képest 1/3-dal esett vissza. Bár az abortusztilalomnak döntő szerepe volt abban, hogy a termékenység továbbra is a reprodukciós szint fölött maradt, az 1967/68-as év értékei nem voltak tarthatóak. A lakosság más születéskorlátozó technikákat kezdett alkalmazni, illetve kialakultak az illegális abortuszcsatornák (Kligman 2000: 69).

1973 júniusában az RKP Központi Bizottságának plenáris ülésén Ceaușescu az egészségügyi személyzetet kritizálta, amiért az 1966-os dekrétumot életre hívó népesedéspolitikai célkitűzések nem valósultak meg (lásd Mureșan 2000: 113). Ezt követően 1974-ben módosították a dekrétum végrehajtását szabályozó mellékletet. A módosítás a törvény végrehajtásában kulcsszerepet játszó, az állami adminisztráció és a lakosság között közvetítő egészségügyi személyzet ellenőrzését fokozta. Kligman ezt a folyamatot a represszió medikalizálódásának nevezi. Az ellenőrzés ugyanakkor a hetvenes években pozitív szociálpolitikai ösztönzőkkel társult, amelyek a nyolcvanas évekre az ország gazdasági prosperitásával együtt enyésztek el.

A harmadik korszakot Kligman 1984-től számítja. Ekkorra az életszínvonal látványos visszaesésével párhuzamosan a termékenység is a reprodukciós szint alá csökkent. A korszak a népesedéspolitikai terén is az elnyomás kiteljesedését hozta magával. 1985-ben az abortusztilalmat megszigorították: a legális abortusz korhatárát, amit 1972-ben leszállítottak 40 évre, ekkor ismét 45-re emelték, illetve az eredeti négy helyett ezután öt gyermekre felül engedélyezték. Kligman a törvényi szigorításnál lényegesebbnek tartja az olyan, az egészségügyi személyzet feletti újabb ellenőrzési technikák kidolgozását, mint az egészségügyi körzetek számára kötelező keretszámok, a nők számára kötelező orvosi szűrések egyes termelőegységekben, amelyek keretén belül – sokszor az érintettek tudta nélkül – terhességtesztet végeztek (Kligman 2000: 109–112). A végletekig vitt represszív intézkedésekkel 1989-ig sikerült az egyszerű reprodukcióhoz szükséges érték fölött tartani a termékenységet.

IDŐSOROK ÉS MUTATÓK

Az alábbiakban azt próbálom meg körüljárni, hogy a népesedési folyamatok a különböző időpontokban milyen konkrét adatsorokon keresztül jelentek meg a román demográfiai irodalomban. Ennek a szintnek döntő jelentősége van. Amennyiben ugyanis egy külső nézőpontból igaz, hogy a demográfiai narratívák a számokra épülnek, akkor belülről a dolog úgy fest, hogy a demográfus (időben és társadalmi térben egyaránt) addig lát, ameddig az adatai elérnek. A népesedési narratívák története pedig ebből a belső nézőpontból adottságtörténet,¹⁰ amit a megfelelő adatok megléte vagy hiánya határoz meg.

¹⁰ Varga E. Árpádnak köszönöm, hogy erre ráirányította a figyelmem.

Az adatsorok és mutatók elemzésekor a politikai erőcentrum és demográfia viszonyára fogok fókuszálni. Amellett, hogy megnézem, hogy a demográfusok a népesedést milyen mutatókon keresztül vizsgálták, megpróbálom a hipotézisek szintjén végiggondolni, hogy a népesedéspolitikai döntéshozók milyen adatsorokból indultak ki. Hangsúlyoznom kell, hogy ez utóbbira vonatkozóan a hipotézisek szintjén maradok, ugyanis a kutatás során csak a nyilvánosan megjelent tanulmányokat vizsgáltam. Azt, hogy a döntések előkészítésében és indoklásában ténylegesen milyen adatsorok jelentek meg, levéltári kutatások alapján lehetne kideríteni, erre azonban jelen vizsgálat során nem volt lehetőségem.

Alaphipotézisem, hogy a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején a demográfusok és a döntéshozók ugyanazon demográfiai adatsorokon keresztül értelmezték a népesedési folyamatokat. A későbbiekben azonban a nézőpontok szétváltak, és ez nem csak abban nyilvánult meg, hogy a demográfusok más sémák szerint értelmezték a folyamatokat, hanem abban is, hogy ezt másfajta mutatók alapján tették. A demográfusok minél inkább kiszorultak a népesedéspolitikai irányításából, modelljeik annál bonyolultabbá váltak.¹¹

A hatvanas évek közepén-végén az abortusztörvény megalapozásában döntő szerepe lehetett a differenciált termékenységi együttthatóknak, elsősorban a teljes termékenységi arányszámnak (TFR). A hatvanas évek végén, annak ellenére, hogy a termékenység az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alá csökkent, nem következett be tényleges népességfogyás. A reprodukció elégtelenségét a differenciált termékenységi mutatók segítségével lehetett kimutatni. Ilyen mutatókat naptári éves bontásban a román Statisztikai Hivatal 1956-tól közölt (ebben az évben oldották fel az 1948-ban bevezetett abortusztilalmat). A korcsoportos és teljes termékenységi együttthatók bekerülése a statisztikai adatszolgáltatás rendszerébe az intézményes pozíciót javítani igyekvő demográfus szakma számára óriási előrelépést jelenthetett. A diszciplína társadalmi hasznosságát pedig mi sem bizonyíthatja jobban, mint hogy e mutatók segítségével sikerült rámutatni a hosszabb távon várható népességszűkülésre.

A termékenységi adatsor időbeli kiterjedését tekintve legmarkánsabban a TFR 1956 és 1966 közötti meredek csökkenése jelenhetett meg, annak ellenére, hogy 1962-ben napvilágot láttak Retegan retrospektív számításai az általános termékenységi együttthatóra (GFR)¹² vonatkozóan. Ez a mutató a TFR-hez viszonyítva kevésbé plasztikus.¹³ Nem tartom valószínűnek, hogy az ekkor a demográfusokkal még intenzíven konzultáló döntéshozók a termékenység vonatkozásában hosszabb távú idősorokban gondolkodtak volna. Mint azt nemsokára Trebici-nek a demográfiai átmenetre vonatkozó első értelmezéséből is látni fogjuk, ekkor még a demográfusokat sem nagyon érdekelték az második világháborút megelőző népesedési folyamatok (Trebici 1978). Ez utóbbi periódus a kilencvenes években értékelődött fel, és lényegében ekkor rekonstruálták visszafelé a termékenységi adatokat (Ghețău 1997).¹⁴ Az végképp távol állhatott a döntéshozók korabeli értelmezésétől, hogy – miként azt Ghețău 1997-es közlése is mutatja – az 1956–1966 közötti periódus termékenységszűkülését egy hosszú távú folyamat fázisaként interpretálják.

11 A népesedéspolitikai döntéshozatal változásairól lásd Kligman 2000.

12 GFR – az ezer termékenykorú nőre eső élveszületések számát mutatja meg egy naptári évről vonatkozóan. Retegan (1962) az 1900–1956 közötti periódusra, az ország mai területére vonatkoztatva publikálta az adatsort. Ghețău (1997) ezekre hagyatkozva csak a rendszerváltást követően rekonstruálta a teljes termékenységi arányszámot.

13 A TFR alapján kimondható volt, hogy a termékenység akkori szintjének stabilizálódása vagy romlása távlatilag népességfogyáshoz vezet. Ehhez képest az egy termékenykorú nőre jutó születések száma kevésbé képszerű.

14 Ezt a következő fejezetben ismertettem részletesen.

A termékenységsökkenés rövid távú, jószerével tízéves periódusra vonatkozó adatsor alapján történő értelmezése kedvezett azoknak a nézeteknek, amelyek a folyamat fő okaként az abortusz liberális szabályozását nevezték meg. Vasile Ghețău a romániai demográfiai átmenetet átpozicionáló (nemsokára részletesen is szóba kerülő) 1997-es tanulmányában is amellet érvelt, hogy a termékenység vonatkozásában 1956-ot a román demográfiai átmenet fordulópontjának lehet tekinteni. Szerinte a termékenység 1956-ig a rá vonatkozó explicit politikai intencióktól függetlenül alakult, úgymond a modernizáció „tisza” (gazdasági és társadalmi) hatásai befolyásolták.

Amellet érvel ugyanis, hogy az abortusz liberalizációjának, amit szerinte nem népesedéspolitikai célkitűzések motiváltak, váratlan hatása volt a népesedésre, ugyanis „a termékenység csökkenését elősegítő tényezők jelen voltak és halmozódtak, de megbízható fogamzásgátló technikák hiányában nem konkretizálódhattak” (Ghețău 1997: 8). Így szerinte az abortusz, ha nem is tekinthető a termékenységsökkenés okának, mégis több volt a születéskorlátozás elérésére szolgáló pusztá eszköznél.¹⁵

A demográfusok és a politikai centrum közötti távolság növekedése, amely a hetvenes évek második felétől kezdődött, jól végigkövethető a demográfiai mutatók szintjén. A kezdeti periódusban a döntéshozók népesedési folyamatokról alkotott képében a termékenységi mutatóknak lehetett szerepük. Ezt azonban nem szabad túlértékelnünk. Úgy tűnik ugyanis, hogy a politikai centrum az 1966–1989 közötti periódus egészében, ráadásul időben fokozódó mértékben nyers mutatószámokban gondolkodott. A reprodukciót illető „tervszámokat” nem teljes termékenységi arányszámban, hanem a népesség demográfiai jellemzőitől (a szülőképes nők számától, korösszetételétől) elvonatkoztató éves nyers születési arányszámban adta meg: a 20 ezrelékes születési arányszám egyfajta visszatérő motívum volt (vö. Kligman 2000).

A demográfusok és a népesedéspolitika által használt mutatók távolodásával párhuzamosan a demográfusok kiszorultak a népesedéspolitikai döntéshozatalból. A hetvenes évek közepétől a rendszer „liberális” korszakának lecsengésével párhuzamosan átstrukturálódott a népesedéspolitika is. A CND [Comisia Națională de Demografie – Nemzeti Demográfiai Bizottság] helyét – amelynek Trebici is tagja volt – a népesedéspolitika alakításának központjában fokozatosan a CSS [Consiliul Sanitar Superior – Legfelsőbb Egészségügyi Tanács] vette át. Ettől a periódustól kezdve a népesedéspolitika egyre inkább abortuszpolitikává alakult. A pozitív ösztönzők háttérbe szorultak a büntetőjogi eszközökkel szemben (Kligman 2000: 105–112). Ilyen körülmények között a demográfusok társadalommérnöki tudására és elkötelezettségére már nem volt szükség. A demográfusok eközben egyre árnyaltabb és matematikailag egyre kifinomultabb elemzésekkel álltak elő.

A népesedéspolitika deklarált célja az volt, hogy a reprodukciós magatartást a családdal és gyermekvállalással kapcsolatos mentalitásokon keresztül változtassa meg. A szakirodalom szerint a hatvanas évek közepére kialakult domináns reprodukciós modellt a korai házasságkötés¹⁶ és

15 Abban egyetérthetünk Ghețăuval, hogy a kommunista modernizáció első periódusában – az 1948–1955 közötti abortusztilalom ellenére – a pronatalista célok nem voltak hangsúlyosak. Ennek világos jele, hogy ekkor a termékenység köré szerveződő népesedési diskurzusok gyakorlatilag hiányoztak. Az viszont – ha a logikai érvek szintjén maradunk – teljesen homályos, hogy az 1948–1955 és az 1956–1966 közötti periódust mi alapján különbözteti meg, ugyanis mindkét periódusra igaz, amit Ghețău a liberális abortusztörvénnyel kapcsolatban mond, hogy a reprodukció kereteit befolyásoló törvénykezés, bár elsődlegesen nem népesedéspolitikai céllal született, befolyásolta a folyamatokat.

16 Az 1966-os népszámlálás szerint a 25-29 éves női korosztályban a hajadon nők aránya 7,9 százalék volt.

a házasság első éveiben világra hozott két gyermek jellemezte. Ezt a reprodukciós modellt a demográfusok nem pusztán statisztikai átlagnak tekintették, hanem olyan kulturális mintának, amely a családtervezéssel és gyermekvállalással kapcsolatos elképzeléseket és a hosszabb távú életstratégiákat (habitusokat) alakítja.¹⁷ Azt mondhatjuk, hogy a második világháború után Romániában a reprodukciós modell átalakulása során a befejezett termékenység elsősorban az idősebb korban történő gyermekvállalás kiesésén keresztül csökkent. Eközben a korai és „kvázi-univerzális” házasságkötés gyakorlatilag nem módosult, a termékeny életszakasz első felének termékenységi arányszámai pedig kis mértékben módosultak¹⁸ (vö. Ghețău 1981, 1987, 1997; Trebici–Ghinoiu 1986; Kligman 2000).

A Ceaușescu-féle népesedéspolitika – amennyiben reprodukciós modellben és nem éves nyers arányszámokban gondolkodott – a *tradicionális reprodukciós modell*hez való visszatérést propagálta. Vagyis a hatvanas évekre kialakult modellben pozitív elemként jelölte meg a korai házasságkötést és az első szülés korai időpontját, miközben helytelenítette, hogy a családok nem vállalnak harmadik, negyedik gyermeket.

A népesedéspolitikai gyakorlatot azonban, mint arról szó esett, erős voluntarizmus jellemezte. A döntéshozók nem annyira reprodukciós modellekben, mint éves nyers születési arányszámokban gondolkodtak. Vasile Ghețău és Vladimir Trebici elemzéseiben a reprodukciós modell fogalma a népesedési döntéshozatalból való kiszorulással párhuzamosan értékelődött fel. Trebici esetében a *családi életciklus* fogalma játszott kulcsszerepet, míg Ghețău a *longitudinális termékenységvizsgálat* szükségességét hangsúlyozta. Az empirikus elemzések tekintetében – lévén, hogy a nemzetközi demográfiai gyakorlatban többet használt, matematikailag jobban kidolgozott eljárásról van szó – Ghețău longitudinális megközelítése bizonyult gyümölcsözőbbnek.

Ghețău amellett érvelt, hogy a gyermekvállalással kapcsolatos egyéni döntések – amelyek eredője a termékenységi arányszám – a valóságban is *longitudinálisan* jelentkeznek. Ha a reprodukciós modellt olyan keretként (mintaként) értelmezzük, amely a különböző történeti és strukturális tényezők által befolyásolt hosszú távú életstratégiáknak ad irányt, akkor az valóban egy-egy kohorsz reprodukciós viselkedésének hosszabb távú megfigyelésén keresztül vizsgálható. Az így megragadható hosszú távú stratégiáknak a naptári éves termékenységi együtthatók csupán szegmentumai. Ebből a perspektívából azt kell kiemelnünk, ahogy ezek a hosszú távú stratégiák ütköztek a törvénykezés konjunkturális hatásával. Ghețău számára a kérdés úgy vetődött fel, hogy a törvénykezés (illetve a népesedéspolitika) képes-e arra, hogy megváltoztassa a reprodukciós modellt. A válasza a vizsgálat előrehaladtával egyre inkább a „nem” irányába tolódott el. 1981-ben (a hetvenes évekkel bezáródó folyamatokat vizsgálva) még lehetségesnek találta a modell kis mértékű változását.

1987-es (a nyolcvanas évek elejének adatait feldolgozó) tanulmányában azonban a szerző már kijelenti, hogy a lakosság gyakorlatilag ellenőrzése alá vonta saját termékenységi magatartását, és a hatvanas évek végéhez hasonló reprodukciós modellt működtetett. Így a longitudinális

17 Ezt a kétgyermekes modellt a szocialista Romániában valóban egy domináns és expanzív modellnek tekinthetjük, bár természetesen soha nem volt kizárólagos modell. Kligman például arról beszél, hogy fővárosi értelmiségi párok számára a két gyermek helyett az egy gyermek világrahozatala volt a követendő életstratégia, amelyet a korai házasságkötést követően szintén a házasság első éveire terveztek be. Másrészt a reprodukciós modell tekintetében – főként a falusi lakosság körében – regionálisan is jelentékenyek voltak az eltérések, nem csak a nagyobb történelmileg kialakult tájegységek, hanem ennél kisebb területi egységek viszonylatában is.

18 1989 óta egy ettől alapjaiban különböző trend érvényesül. A termékeny életszakasz első felében vállalt gyermekek száma és aránya csökken, ezzel párhuzamosan kitolódik az első gyermekvállalás időpontja.

vizsgálat előtérbe állításával – amely elsősorban természetesen a demográfiai elemzés eszköze volt – Ghețau (burkoltan) a népesedéspolitikával szembeni kritikájának adott hangot.

A DEMOGRÁFIAI ÁTMENET SZÍNEVÁLTOZÁSAI ROMÁNIÁBAN

A demográfiában szigorú diszciplináris szabályok szerint épülnek fel a legitim népesedési narratívák. Ebben, mint azt az előbbi alfejezetben láttuk, döntő szerepe van a matematikai apparátus helyes használatának. A következőkben amellet fogok érvelni, hogy az egzakt módszertan ellenére a népesedési narratívákon markáns nyomot hagynak a diszciplinán kívüli elemek, nevezetesen az a diskurzív és politikai környezet, amelyben a demográfus dolgozik.

Az alfejezet központjába állított szövegek Vladimir Trebici és Vasile Ghețau különböző időpontokban készült tanulmányai. Az ezekben megjelenő narratívák közös sajátossága, hogy a *demográfiai átmenet elméletére* támaszkodva írják le a romániai népesedési folyamatokat.

A ROMÁN DEMOGRÁFIA INTÉZMÉNYESÉDESE A HATVANAS ÉVEKTŐL

Romániában a demográfia professzionalizálódása és nemzetközi standardokhoz való felzárkózása a hatvanas évek közepén kezdődött el, ez a folyamat pedig összefüggött a diszciplína akadémiai státusával is. Vladimir Trebici egy, a kilencvenes évek közepén, halála előtt publikált visszaemlékezésében azt írja, hogy „a hetvenes évektől kezdődött el a demográfiában a nyelvezet »deruszifikálása«, a francia terminológia előtérbe kerülése”. (Trebici 1996: 14). Mindez a Ceaușescu hatalomra kerülésével párhuzamos kultúrpolitikai váltáshoz kapcsolódott, amely egyszerre hozott magával (ideiglenes) liberalizációt és erősítette meg a szovjet mintával szemben az „autochton” (harmadik utas) román modernizációs kísérlet vízióját. A nyugati kapcsolatok és referenciák ennek során (relatív és részben ideiglenesen) felértékelődtek. A társadalomtudományos szféra ebben az időben szerveződött újjá, szakítva az addigi szovjet mintájú akadémiai rendszerrel. Ez azt jelentette, hogy egy sor diszciplináris címke (például szociológia, pszichológia) újra legitimé vált. A demográfia ekkor alapozhatta meg a „társadalomstatisztikával” szembeni autonómiáját is.¹⁹

Az új diszciplína – szoros összefüggésben a Ceaușescu hatalomra kerülésével járó népesedéspolitikai váltással – az újonnan induló társadalomtudományok között kitüntetett helyzetbe került. A külfölddel (Nyugattal) való szakmai kapcsolattartás a hetvenes években ezen a területen volt a leginkább lehetséges, amelyhez az 1974-ben Bukarestben megtartott Világnépesedési Konferencia és az ENSZ Bukarestben működő Demográfiai Kutatóközpontja (CEDOR) is hozzájárult. Bár nemzetközi szinten korántsem vívta ki azt az elismertséget, amit a harmincas években a Bukaresti Szociológia Iskola, a hetvenes években kétségkívül a demográfia volt az a társadalomtudomány, amelyre a legjobban figyelt a Nyugat. Ehhez a román demográfusok szakmai teljesítményén kívül az is hozzájárult, hogy az országot a népesedéstudomány egyfajta kutatólaboratóriumának tekintették, ahol a népesedéspolitikai intézkedések hatékonysága tesztelhető volt.

A nyolcvanas évekig intenzív szakmai kapcsolatokat ápoló román demográfia számára – annak ellenére, hogy a Ceaușescu-rendszer pronatalista népesedéspolitikáját a szakirodalom sokszor

¹⁹ Trebici 1966-os *Demografia și statistica demografică* (Demográfia és népesedéssziszatika) című tanulmánya egyfajta alapító írás.

ügy emlegeti, mint amely „nem számolt a demográfiai átmenet törvényszerűségeiből adódó belátásokkal” (Kligman 2000) – a demográfiai átmenet elmélete alapvető referenciaként szolgált. Az elmélet tartalma, a demográfiai átmenet román olvasatai azonban időben nagymértékben változtak.

A NÉPESEDÉS MINT IRÁNYÍTOTT KIBERNETIKAI RENDSZER

A demográfiai átmenet elméletének Romániára való első adaptációját Trebici egyik, 1978-ban megjelent cikke alapján rekonstruáltam. A tanulmány fogalmi magvát képező *kibernetikai metafora* azonban minden bizonnyal még a hatvanas évek végéről, a hetvenes évek elejéről (az 1966-os népesedéspolitikai váltást követő időszakból) származik. A cikkben Trebici a rendszerelméleti terminológia népesedéstudományon belüli meghonosítását javasolja. A népesedést egy viszonylagos autonómiával – demográfiai inerciával – rendelkező társadalmi (al)rendszerként határozza meg, amely egyrészt *állapotváltozók* (korstruktúra), másrészt a *kimeneti és bementi értékek* (születések, halálozások) alapján jellemezhető. A népesség mint kibernetikai rendszer az adaptáció képességével rendelkezik. A demográfiai átmenetet (a modernizációt) olyan folyamatként írja le, amelyen keresztül a népesedés önszabályzó rendszerből ellenőrzött rendszerre alakul:

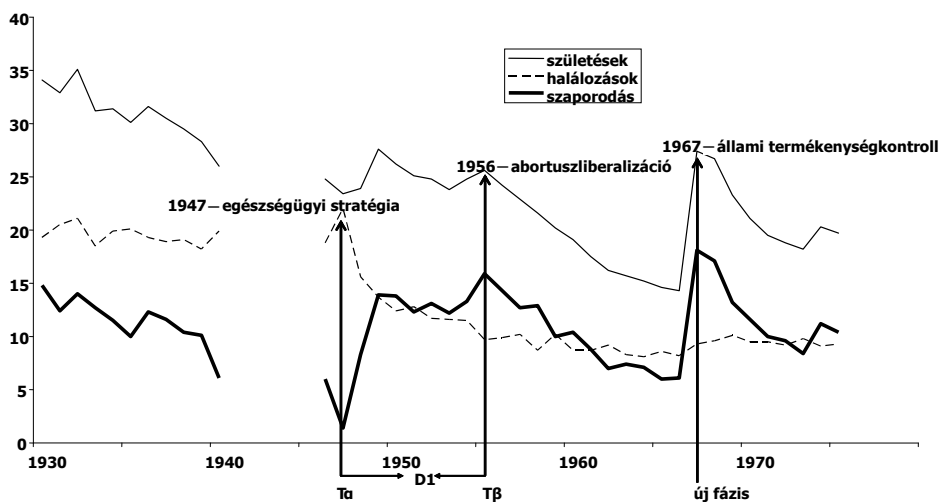
„A kibernetika egyik alapproblémája az ellenőrzéshez, az ellenőrzött rendszerek kérdéséhez kapcsolódik. A népesség egy ellenőrzött rendszer; a népesedéspolitika szempontjából különösen fontos, hogy [az állam] megtalálja-e azokat a módozatokat, amelyeken keresztül az adott rendszerrel kapcsolatos céljait érvényesítheti.” (Trebici 1978: 338)

A modernizáció folyamán az állam, amely itt a modernizációs folyamat egyértelmű aktora, elsőként a halandóságot vonja ellenőrzése alá, befolyásolva a kimeneti értéket, amit a termékenység kontrollja követ. A termékenység kontrollja alatt Trebici ebben a tanulmányában nem individuális kontrollt, hanem explicit népesedéspolitikát ért. Az átmenet előtti időszakban tehát a népesség önszabályozó rendszernek tekinthető, amely a külső körülmények változására a halandóság és a termékenység ingadozásával reagál. Az átmenet első fázisában a halálozást befolyásoló egészségügyi stratégiák kidolgozásán van a hangsúly, amelyeken keresztül a halandóság ellenőrzés alá vonható, a harmadik fázisban pedig a termékenységet befolyásoló népesedéspolitikának is meg kell jelennie. Ez – Trebici szerint – nem pusztán a rendszer egyensúlyi állapotának újfajta helyreállítását jelenti, hanem lehetővé teszi a környezet állapotváltozásaiával számoló távlati racionális adaptációt is.

De hogyan zajlott le Románia esetében ez a folyamat? A natalitás és a mortalitás párhuzamos csökkenése – mondja 1978-ban Trebici – a két világháború között kezdődött meg. Ekkor azonban még a halandóság, különösen a gyermekhalandóság olyannyira magas volt, hogy semmi esetre sem beszélhetünk a modern viszonyokra jellemző, ellenőrzött halandóságról. A háború után a halandóság visszaszorítása képezte a népesedéspolitika elsőrendű prioritását.

1947–1955 (az 1. ábrán: T α -T β) között a halandóság gyors csökkenése egy viszonylag magas születésszám mellett ment végbe – ezt a periódust (D1) nevezi Trebici „kis demográfiai robbanásnak” (*mica explozie demografică*) (i. m. 1978: 340). 1956 után a liberális abortuszpolitika következtében a születésszám meredeken, a halandóságnál gyorsabban csökkent, amelynek következtében a természetes szaporulat megcsappant. 1967-ben azzal, hogy az állam a termékenységet is kontroll alá vonta, új fázis kezdődött.

1. ábra: A demográfiai átmenet Romániában Trebici 1978-as tanulmánya alapján

Forrás: Trebici 1978

Trebici-nek a demográfiai átmenetre vonatkozó értelmezésével kapcsolatban három dolgot érdemes kiemelni:

(1) *Az állambatalom mint a modernizáció motorja.* A demográfiai átmenet az államhatalom népesedési folyamatok fölött kiteljesedő kontrolljaként jelenik meg. A termékenység vonatkozásában különösen látványos, hogy egyrészt nem individuális, hanem állami kontrollról van szó, másrészt pedig a szükségszerű termékenységsökkenés – a demográfiai átmenet nemzetközi szcénán forgalomban lévő megfogalmazásaival szemben – nem jelenik meg. Ezek az elemek a korabeli Romániában forgalomban lévő társadalomtudományos modernizációértelmezésből következnek. Ebben az értelmezésben a „jövőbeli gazdasági-társadalmi folyamatok szempontjából ésszerű” (Trebici 1978: 341) demográfiai mutatószámokat tervező és érvényre juttató államhatalom a racionalitás társadalmi helyeként jelenik meg. Vagy megfordítva: a modernizáció motorjaként tételezett racionalitás egy monopolisztikus hatalmi erőterében létrejövő projektben lelhető fel.

Mindez egyrészt a román társadalomtudományos értelmiség domináns szerepfelfogásához kapcsolódik, amely olyan modernizációban gondolkodott, amelynek egyértelmű letéteményese a hatalmi elit, a társadalomtudós számára pedig – „normális körülmények között” – egyfajta társadalommérnöki szerepkör kínálkozik (Lőrincz D. 2002). Ezt a szerepfelfogást a demográfia közpolitika és tudomány közötti szemléletmódja is erősíti. Azt mondhatjuk, hogy a társadalomtudományok általában érdekeltek a társadalom ésszerűbbé tételében, modernizálásában. Ennek egyik kézenfekvő útja, ha a társadalomkutató a „társadalom mérnöke” lesz, és a hatalmi projektek racionalissá tételébe investál. A makroperspektívában gondolkodó társadalomkutatók hajlamosak ezt az utat favorizálni. Eközben maguk is átvesznek valamit a döntéshozói ágazat adminisztratív-hatalmi nézőpontjából. A demográfia erre más területeknél is hajlamosabb.

A hetvenes évek Romániájában egyértelműen ez a társadalomtudományos szerepfelfogás

volt domináns, vagyis a szociológus azt tekintette fő feladatának, hogy tudásán és módszerein keresztül a hatalmi centrumot „világosítsa fel”. Ehhez két dolog járult hozzá: egyrészt a hatvanas évek végén/hetvenes évek elején a korszakban valóban érezhető társadalomszervezési tendencia, a gazdaság viszonylagos racionalizációja iránti igény, amely a társadalommérnöki szerepkört és az ezzel járó modernizációs ethoszt felértékelte, valamint az, hogy ez a folyamat – amint azt a két világháború közötti, a falvak modernizációját sürgető akcionista bukaresti szociológusok kapcsán már említettük – egy, a román társadalomtudományos értelmiség számára mindig is kézenfekvő szerepfelfogást erősített meg.²⁰

(2) *Modernizációs optimizmus.* Amellett, hogy a demográfiai átmenet Trebici-féle értelmezésében kulcsszerepet kap az államhatalom, külön ki kell emelnünk azt is, hogy a teoretikus szempontból kétségtelenül legérzékenyebb román demográfus a hetvenes években (bizonyára leginkább az évtized legelején) elképzelhetőnek tartotta, hogy a reprodukció ténylegesen egy, az állam által monopolisztikusan uralt hatalmi erőterben alakuljon. Ezen a ponton – mivel ez a továbbiak megértését is megkönnyíti – érdemes (ha nagyon vázlatosan is) felleltározni, hogy miben tér el Trebici modernizációértelmezése a Michel Foucault-étól, és miben hasonlít ahhoz. Foucault itt azért érdekes számunkra, mert ő is kiemeli, hogy a modernizáció során az állam ellenőrzése kiterjed a halandósági és termékenységi viszonyokra (vö. Foucault 1992, 1996). Más szavakkal: a népesedés az élet felett gyámságot vállaló, pártori hatalom érdeklődésének homlokterébe kerül.²¹ A hatalom és a modernizáció viszonyának Foucault-féle felfogása azonban radikálisan különbözik a Trebici-nél megjelenő reprezentációtól. Foucault az alatt, hogy a népesedés kérdésköre a hatalom látókörébe kerül, egy stratégiai játéktér kinyílását érti, amelyben azonban korántsem érvényesül egyetlen hatalmi centrum monopolisztikus uralma. Trebici demográfiai átmenetről való értelmezéséből azonban árad a hetvenes évek elejének modernizációs optimizmusa. Ez a népesedéstudományban azt a hitet jelentette, hogy az állam valóban képes a népesedési folyamatok egyoldalú, racionális kontrolljára.

(3) *A nemzetállami szint prioritása.* Végül érdemes a nemzetállami szint prioritását kiemelni. Trebici szerint a rendszerként felfogott országos népesség (népesedés) területi (regionális) és társadalmi szempontból tagolt, vagyis alsóbb szintű (al)rendszerekre bontható, ugyanakkor maga is magasabb szintű regionális népesedési rendszerek része (lásd erről bővebben Trebici–Ghinoiu 1986). A nemzetállami szintnél alacsonyabb népesedési rendszernek tekinthető például a történelmi régiók, a városi vagy a falusi lakosság népesedése. Magasabb szintű az európai népesedés vagy a világnépesedés. Trebici amikor népesedési rendszerről beszél, akkor e mögött mindig valamilyen sajátos, kulturálisan meghatározott reprodukciós mintát feltételez.²²

20 A hatvanas évek végén újrainduló román társadalomkutatás nem eszmeileg kapcsolódott a harmincas évek szociológiájához. Több, a Gusti-iskolához kötődő kutató újrakezdte vagy fokozta tudományos aktivitását.

21 „Megszületik az az orvosi és egyben politikai vállalkozás, amely azt tűzi ki maga elé, hogy megszervezze a házasságok, a születések és élettartamok állami irányítását; a nemiségnek és a népszaporulatnak egyaránt meg kell legyen a maga közigazgatása.” (Foucault 1996: 122); „A második [vagyis a népesség biopolitikája] valamivel később, a 18. század közepe táján alakul ki [...] tekintettel a népszaporulatra, a születési és halálozási arányra, az egészségre, az élettartamra, illetve mindazokra a körülményekre, amelyek közrejátszanak e tényezők alakulásában. A hatalom tehát mindinkább számításba veszi ezeket a jelenségeket, megpróbálja szabályozni, ellenőrizni őket.” (Foucault 1996: 143)

22 Vagyis, mint már mondtuk, például a szőke hajú romániai magyarok vagy a román mérnökök népesedéséről ugyan beszélhetünk, de ennek nincs semmilyen tétje.

A különböző szintű rendszerek közül a nemzetállami szint a modernizációs folyamat során emelkedik ki, amikor a népesedés irányított kibernetikai rendszerré válik, ugyanis ezen a szinten valósul meg a rendszer kontrollja. Románia egyébként az 1974-es Népesedési Világkonferencián is, amikor a nyugati országok által szorgalmazott, a harmadik világra kiterjedő globális antinatalista népesedéspolitikával szemben az egyes államok szuverenitását hangsúlyozta, ezt az álláspontot képviselte.

Ehhez kapcsolódik az is, hogy a román demográfus ekkor szembetűnően nem volt receptív a demográfiai átmenet területi tipologizálására, illetve a geopolitikai szempontokra. Trebici Romániát – hasonlóan ahhoz, ahogy a román demográfusok az említett népesedési világkonferencián jellemezték – *a fejlődő országok* közé sorolta. A román demográfia ekkor még láthatóan nem tulajdonított jelentőséget annak, hogy a demográfiai átmenet különböző fázisainak időpontjai Romániát egy modernizációs lejtőn pozicionálták. A rendszerrel együtt Trebici ekkor egy belső erőforrásokra támaszkodó, autochton modernizációban gondolkodott, és még hitt ennek sikerében. Románia ebben az értelmezésben nem szorult arra, hogy magát más nemzetek modernizációs fokához mérje.

ROMÁNIA KEZDETI HELYE A TERÜLETI TIPOLÓGIÁKBAN

A hetvenes évek közepétől, végétől a reprodukciós magatartást alakító hatalmi játéktér monopolisztikus struktúráját tételező modernizációs optimizmus fokozatosan megcsappant. Ez a képzet a demográfusok szemében két tényező miatt veszítette el a hitelét:

(1) Egyrészt, mint azt már többször érintettük, a demográfusok kiszorultak a népesedéspolitikai döntéshozatalból, amikor a rendszer „liberális” korszakának lecsengésével a népesedéspolitika hangsúlyai a büntetőjogi eszközök fele tolódtak el. Ilyen körülmények között a demográfusok társadalommérnöki tudására már valójában nem volt szükség. Ezzel függött össze, hogy a nyolcvanas években Ghețău a magas fokon matematizált, az adminisztratív ágazat igényeitől egyre távolabb kerülő elemzések fele fordult. Trebici ezzel szemben egyre gyakrabban foglalkozott a népesedés helyett a népesedéstudománnyal. Reflexív tanulmányok sorában foglalkozott a diszciplína romániai történetével, határaival és társadalmi funkcióival. Ezek között egy sor olyan tanulmányt jelentetett meg, amelyben hitet tett a társadalommérnöki szerepkör mellett (Trebici 1981, 1988, 1989, 1990). Emellett azonban arra mutatott rá, hogy a körülmények immár „nem normálisak”, ennek következtében a vele szemben egyébként legitím módon megformálható elvárásoknak a román demográfia nem tud megfelelni:

„Végső soron bármely tudomány – kiváltképp a társadalomtudományok, köztük a demográfia – feladata, hogy a társadalmi jelenségeket és folyamatokat megmagyarázza, ezzel tudományosan megalapozza a döntéseket és stratégiákat, amelyeket a döntéshozók meghoznak a társadalmi-gazdasági fejlődés érdekében” (Trebici 1990: 161)

– írja Trebici a rendszerváltás előtt. Ugyanebben a tanulmányban sérelmezi, hogy 1984-ben megszüntették a CEDOR-t, és a CND-t jó tíz éve nem hívták össze, amely szerinte lehetetlenné teszi a tudományosan megalapozott népesedéspolitikát.

(2) Másrészt a hetvenes évek közepétől – a termékenységi arányszám folyamatos csökkenése közepette – teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy abban az erőterben, amelyben a népesség reprodukciós magatartása alakul, mégsem teljes az állam hatalmi monopóliuma. A születésszámokat – mint azt Kligman leírja – a népesedéspolitikai és a népesség ezzel szembeni „hétköznapi ellenállása” (Scott 1996a, 1996b) együttesen határozta meg. Bár a hatalom valóban állandóan a hálósobákban ólálkodott, a népesség reprodukciós viselkedése mégsem a hatalmi akarattal megfelelően alakult. A román demográfusok szerint ez azt bizonyítja, hogy a termékenységszűkülés – a nyugati szakirodalommal összhangban – tényleg a modernizáció szükségszerű és spontán következménye; azt a népesedéspolitikai konjunkturalisan módosíthatja, de az alapvető trendeket képtelen megváltoztatni:

„[A termékenységszűkülésnek] sok alapvető oka van, amelyeket a demográfiai átmenet, a termékenység elmélete, illetve a családszociológia vizsgál. Nem kétséges, hogy az abortusz 1957-es liberalizálása csak abban az értelemben játszott szerepet, hogy gyorsította a folyamatot, miként az abortuszra vonatkozó 1966-os restriktív rendelet sem tudta megállítani a folyamatot.” (Trebici 1988: 71)

A termékenység fölötti kontroll alatt a nyolcvanas években már többnyire individuális kontrollt értettek. Ghețău 1987-ben úgy vélte, hogy egy egységes európai trend keretében a román népesség saját termékenységét is teljes mértékben ellenőrzése alá vonta (Ghețău 1987). A román demográfusok, azzal párhuzamosan, hogy a modernizáció okozta termékenységszűkülést univerzálisként ismerték fel, az ezt meggátolni igyekvő hatalom racionalitásába vetett hitük is megrendült. Ennek összefüggésében a demográfiai átmenet értelmezésében az autochton modernizációval szemben egyre inkább az európai trendek, illetve a nemzetközi szakirodalomban megjelenő nagy regionális tipológiák értékelték fel.

A román népesedéstudomány referenciarendszerében a demográfiai átmenet elmélete a hetvenes évek végétől/a nyolcvanas évek elejétől egyre inkább az Európán belüli regionális sajátosságokra koncentrálni ösztönöz a tanulmányokon keresztül jelent meg. A francia nyelvű irodalomnak kitüntetett szerepe volt, de angolszász referenciák is megjelentek. Coale, Chesnais, illetve Bourgeois-Pichat átfogó, Európára vonatkozó tipológiáiban rendre szerepelt Románia is. A román demográfusok – elsősorban természetesen Trebici és Ghețău – a továbbiakban az ezekkel a szerzőkkel folytatott párbeszédre keresztül, e szerzők tipológiai rendszerében gondolkodva, majd velük vitatkozva értelmezték a romániai demográfiai átmenetet.

Ahogy már érintettük, a demográfiai átmenet általános, ahistorikus narratívájához a tipológiák rendelik hozzá a modernizációs szintek regionális különbségeit. Azt mondhatjuk, hogy a tipológiák töltik fel a modellt történeti és egyben geopolitikai tartalommal. A tipologizálás alapját a következő tényezők képezik:

(1) Mikor kezdődött el a demográfiai átmenet ($T\alpha$)?

(2) Mikor kezdődött el a termékenység csökkenése ($T\beta$)? Mekkora időbeli fáziskülönbség van a mortalitás és a termékenység csökkenése között ($D1$)?

(3) Milyen hosszán tart az átmenet (D)?

(4) Mekkora az átmenet okozta népességnövekedés?

Ezen tényezők alapján határozták meg a fent említett szerzők az Európán belüli regionális típusokat. Ezek (a) az észak-európai, (b) a nyugat-európai, illetve (c) a dél- és kelet-európai

országcsoportok. Romániát e tipológiák a harmadik csoportba utalják, kiemelve a demográfiai átmenet jellegzetességét, amely későn kezdődik, és viszonylag rövid ideig tart. Trebici a nyolcvanas években írt átfogó tanulmányában Bourgeois-Pichat-t idézi, aki a következőt mondja:

„Románia olyan példaként lett kiválasztva, ahol a demográfiai átmenet későn kezdődött, és a különböző fázisai nagyon hamar lejátszódtak. A két világháború között a termékenység és a halandóság még nagyon magas értéket mutatott, amely nagymértékben megegyezik a fejlődő országok jelenbeli helyzetével” (idézi Trebici–Ghinoiu 1986: 52).

Ezen értelmezések szerint a demográfiai átmenet Romániában az 1890-es években kezdődött a halandóság csökkenésével, a termékenységsökkenés kezdete pedig a második világháború utánra tehető. Ezzel a jellemzéssel a román demográfusok a kilencvenes évek közepéig alapvetően egyetértettek. Konszenzus volt abban is, hogy a halandóság és a születésszám csökkenése a két világháború között igen lassú volt, és ez csak a második világháború után, a kommunista modernizáció hatására gyorsult fel.

Lényeges, hogy amikor a tanulmányok a demográfiai átmenetet beindító modernizációs folyamatokról beszélnek, ez alatt a második világháború után történeteket értik. Trebici szerint a termékenység csökkenését a kollektivizálás, az intenzív iparosítás és az általuk kiváltott nagyfokú urbanizáció és migráció indította be. Gail Kligman, aki az 1998-ban angol nyelven megjelent könyvében a kilencvenes évek első felében (tehát a demográfiai átmenet korszakolásában bekövetkezett fordulat előtt) gyűjtött anyagot, eszerint értelmezte azt (Kligman 2000: 55–57).²³ Kligman modernizációs narratívája megegyezett azzal, amit a román demográfusok a nyolcvanas években mondtak. Ezekhez az írásokhoz hasonlóan azt hangsúlyozza, hogy a háború előtt a modernizációs folyamat urbánus szigetekre korlátozódott, míg a lakosság többségét (közel 80 százalékát) kitevő vidéki lakosságot nem nagyon érintette. Elemzésében az hangsúlyozódik, hogy Románia a két világháború között, illetve a kommunista modernizációs kísérlet kezdetén alapvetően elmaradott agrárország volt, a modernizációs folyamatok pedig – legalábbis a túlnyomó többséget képező vidéki lakosság életében – valójában csak a második világháborút követően indulnak be. Az értelmezés, amely abból indul ki, hogy bár léteztek modernizált, urbánus szigetek, ám az ország nagyrészt elmaradott volt, megegyezik a múlt rendszer modernizációs narratívájával. A demográfiai átmenet tárgyalása itt alapvetően a kommunista modernizáció által kiváltott folyamatok elemzését jelenti.

A TIPOLÓGIÁK ÁTRAJZOLÁSA. ERDÉLY ÉS REGÁT

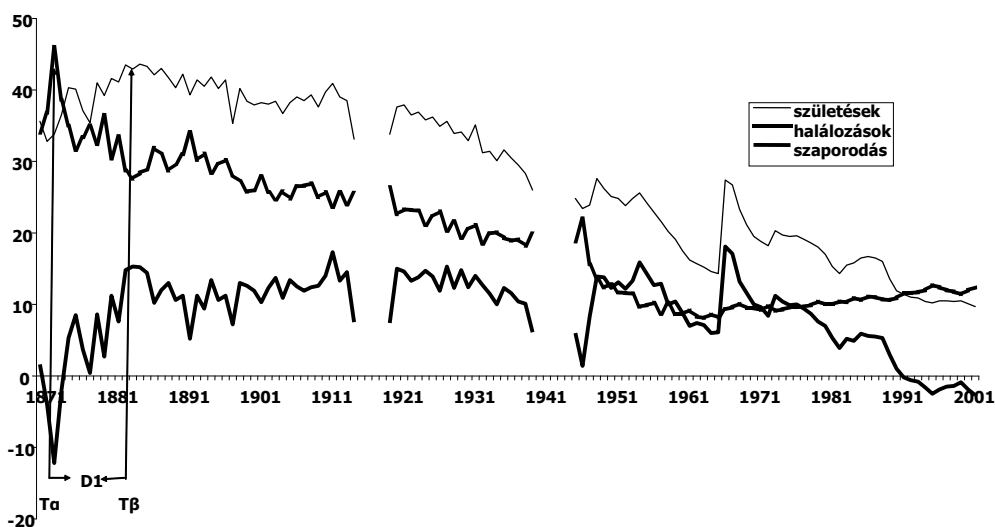
A kilencvenes évek közepéig a demográfiai átmenet leírásakor a kommunista modernizáció előtti periódusra kevés hangsúly került, amelyben az országot érintő területi változásokkal összefüggő adathiány is szerepet játszott (Ghețău 1997; Mureșan 2000). A kilencvenes évek második felében azonban Ghețău tanulmánya nyomán markáns váltás zajlott le (Ghețău 1997). A demográfus rekonstrukciója nyomán az adatsorok „visszafele kiterjedtek”, a demográfiai átmenet kezdetei pedig korábbra helyeződtek. A tanulmányt követően a román demográfus szakmában konszenzus alakult ki a tekintetben, hogy az ország helyét a Chesnais-, Bourgeois-

²³ Magam a román fordítást használtam, így az oldalszámra való hivatkozások ehhez a kiadványhoz kapcsolódnak.

Pichat- vagy a Coale-féle tipológiákhoz képest át kell gondolni.

Technikai-módszertani szinten a probléma abból adódott, hogy míg a bukaresti statisztikai hivatal által szolgáltatott adatok mindig az ország éppen aktuális területére vonatkoztak, a demográfusok hajlamosak voltak azokat az ország jelenlegi területére vetíteni. Trebici például az 1918 előtti Ó-Romániára, az 1918–1940 közötti Nagy-Romániára és az 1945 utáni Romániára vonatkozó adatsorokat minden átalakítás nélkül tette egymás mellé (vö. Trebici–Ghinoiu 1986). Ghețău kimutatta, hogy a korábban említett szerzők, Chesnais, Bourgeois-Pichat és Coale hasonlóképpen jártak el. Ghețău ezzel szemben 1997-ben határozottan foglalt állást amellet, hogy az elemzést az ország jelenlegi területére átszámított adatokra kell alapozni. Románia ezen átmenettipológiákon belüli átpozicionálása az erdélyi és regáti adatok aggregálásán keresztül volt lehetséges.

2. ábra: A demográfiai átmenet Romániában, Ghețău 1997-es tanulmánya alapján

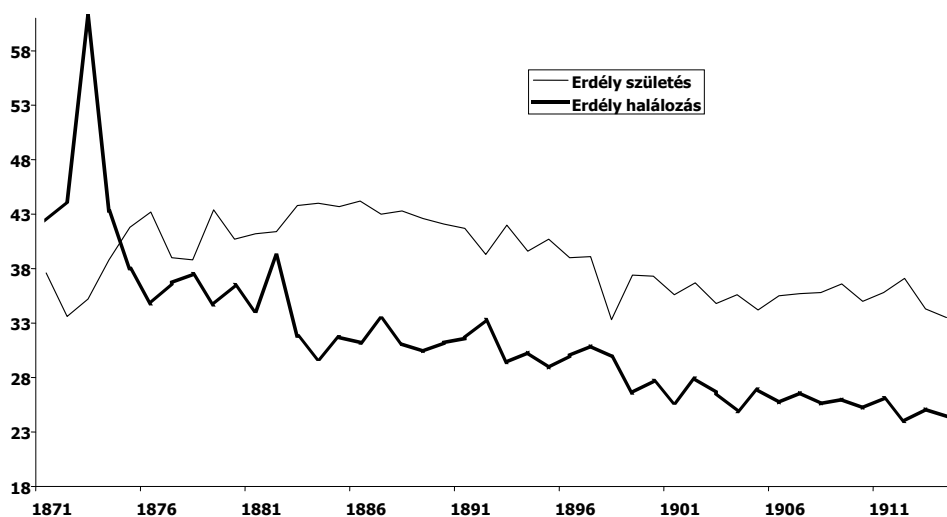
Forrás: Ghețău 1997: 29–32

(1) *Halandóság.* Ghețău szerint a halandóság csökkenésével induló demográfiai átmenet kezdete az 1870-es évek első felére (esetleg ezt megelőző időpontra) tehető. Ha az aggregált adatokat a mai Románia területére vetítjük ki (az 1992 utáni periódust és a háborús éveket kivéve), azt látjuk, hogy az 1875-ös év volt az utolsó, amikor az elhalálozások száma meghaladta az élveszületéseket. Ghețău erre alapoz, amikor az 1870-es évek első felére teszi a demográfiai átmenet kezdetét. Az általa közölt adatok alapján készített 2. ábrán látható, hogy az 1873-as halandósági csúcspont az akkori Magyarországon végigsöprő – és Erdélyt is jelentős mértékben érintő –, 1872–1874 közötti, minden addiginál súlyosabb kolerajárvány okozta. Ennek halálos áldozatait Keleti Károly, a KSH akkori elnöke 350 000 főre becsülte (Andorka 2001: 312). A járvány az Ókirályságot nem érintette. Ha az 1873-as – a kolerajárványnak tulajdonítható – halandósági csúcshoz viszonyítunk, akkor az évtized második felétől valóban valamiféle

csökkenés rajzolódik ki.²⁴ A halandósági arányszám tekintetében azonban – a kolerajárványt nem számítva – Erdély és a Regát között a XIX. század utolsó negyedében nem volt jelentős eltérés (fáziskülönbség).

(2) A születésszámok és a termékenység vonatkozásában viszont az erdélyi adatok figyelembevétele tényleg jelentős módosulást okoz, mivel ebben a vonatkozásban az Erdély és Regát közötti fáziskülönbség egyértelmű. Erdélyben a születési arányszám az 1890-es évek elejétől – gyakorlatilag a halandósággal párhuzamosan – kezdett csökkenni, míg az Ókirályságban az első világháború előtt nem beszélhetünk csökkenésről. A születési arányszámok Erdélyben az 1880-as évek végéig meghaladták a regáti értéket, amely a század utolsó évtizedében változott meg. Az aggregált adatok alapján – a csökkenő tendenciát mutató erdélyi és a változatlan regáti adatok mellett – az 1890-es évektől a születésszámok enyhe csökkenése figyelhető meg.

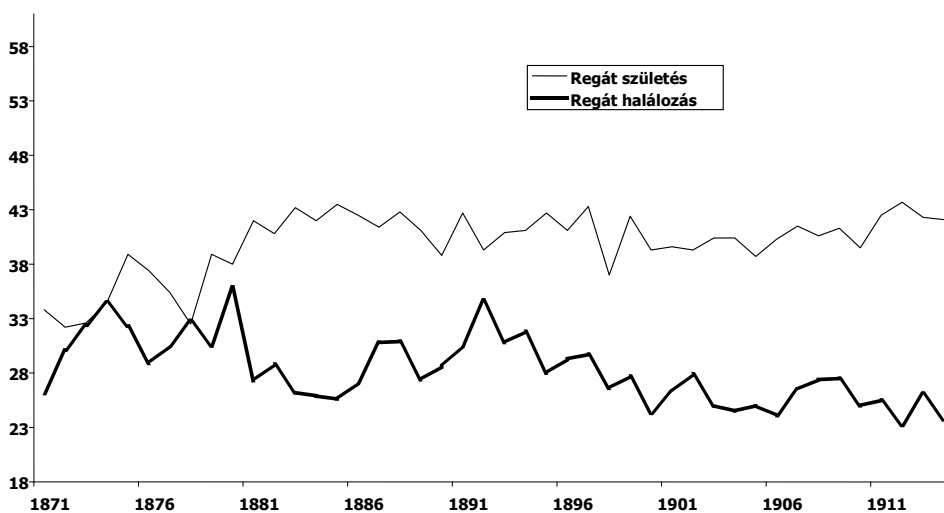
3. ábra: A születési és halálozási arányszámok Erdélyben 1871–1914 között

Forrás: Ghețău 1997

24 Más kérdés, hogy tekinthetjük-e egy tipikusan átmenet előtti halandósági válság évét az átmenet kezdetének, amikor a halandóság évenkénti ingadozása csak később, a XIX. század utolsó évtizedében kezdett csökkenni.

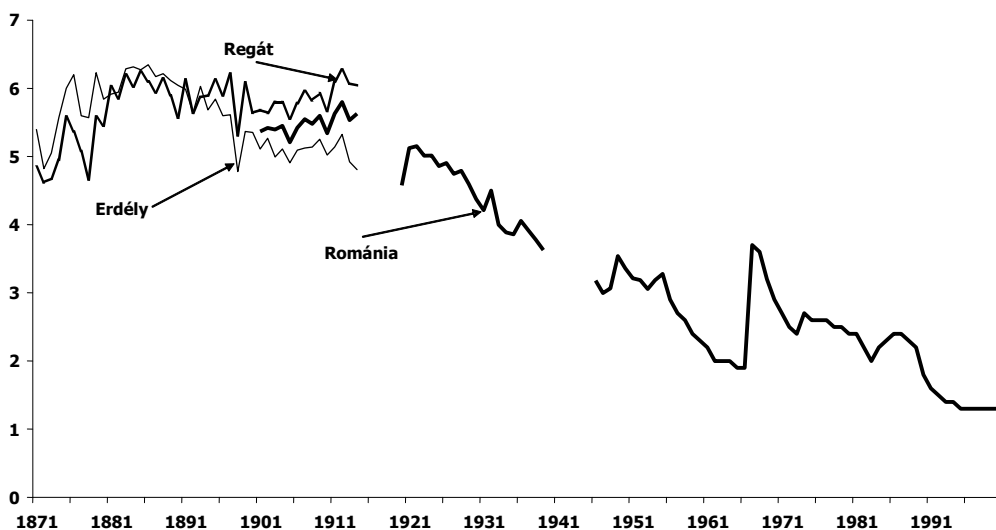
4. ábra: A születési és halálozási arányszámok a Regátban 1871–1914 között

Forrás: Ghețau 1997

Vasile Ghețau kiszámította a teljes termékenységi arányszámokat (TFR) is. A 3. ábrán látható, hogy Ghețau Erdélyben a XIX. század nyolcvanas évtizedeire 6 fölötti TFR értékhez jutott, amely a XX. század első évtizedére 5 körülire csökkent. Az Ókirályságot még a második világháborút megelőző időszakban is 6 fölötti érték jellemezte. Ghețau amellet, hogy a termékenységsökkenést korábbra helyezte, a termékenység átmenetet megelőző szintjét a korábbinál magasabbra becsülte.

5. ábra: A termékenység (TFR) alakulása Romániában 1900–2001 között

Forrás: Ghețau 1997

A demográfiai átmenet újraértelmezése és Románia területi tipológiákon belüli helyének újragondolása a diszciplína belső nézőpontjából új adatsorok előállításaként jelent meg. Más szóval a demográfia diszciplináris szabályaiból következően a demográfiai átmenet új értelmezése (is) az *idősorok és mutatók nyelvén* fogalmazódott meg. Ennek ellenére kétségtelen, hogy a demográfiai átmenet újabb átalakulása nem választható el attól, ahogy a román értelmiség a kilencvenes években egy tágabb szöveggörnyezetben a történeti narratívákat újraértelmezte. Románia a demográfiai tipológiákon belül olyan körülmények között kapott új helyet, amikor a román szellemi elit számára egy új *modernizációs konszenzus* kialakítása és Románia geopolitikai átpozicionálása volt a tét.

A kilencvenes években az új modernizációs konszenzus szükségességét hirdető egyik fő értelmiségi ideológus Lucian Boia volt. A történész ennek kialakításában – lévén, hogy a Ceaușescu-féle nacionalista kultúrpolitika a rendszer legitimitását a történeti retorika segítségével támasztotta alá – a történelem újragondolásának szánt központi szerepet. Programja szerint a történettudomány fő feladata a román szellemi élet „européerré” tétele (modernizálása és demokratizálása), amelynek eszköze az antidemokratikus történeti mítoszok partvonalon kívülre helyezése. A demográfia természetesen nem mítoszokkal foglalkozik, viszont a demográfiai átmenet kapcsán modernizációs narratívát mesél. Ezen a szinten Boia, miközben a Ceaușescu-féle nemzeti-kommunista modernizációs kísérlettől akart elhatárolódni, a román modernizáció kezdeteit a távolabbi múltba helyezte (Boia 1997). Szerinte Románia modernizációs története a XIX. század elején kezdődött. Ekkor jelent meg az egykori fejedelemségekben a nyugatosodásként felfogott modernizáció igénye, vagy, amint Boia fogalmaz, az a vágy, hogy a *fejedelemségek belépjenek Európába*. Szerinte a modernizációs folyamat hordozója kezdetben az arisztokrácia, a nagybojári réteg volt.²⁵ Ebből a közegeből terjedt szét más társadalmi osztályok fele. Az igazi nekilendülést a fejedelemségek egyesülése (1859), majd az Oszmán Birodalomtól való függetlenség elnyerése (1877) hozta meg, újabb nekilendülést pedig Nagy-Románia megteremtése eredményezett. A harmincas évektől azonban olyan elképzelések és kísérletek láttak napvilágot, mint a királyi diktatúra korporativizmusa, a vasgárdista kísérlet, majd Antonescu diktatúrája, amelyek Boia szerint már eltértek a domináns nyugati mintától.²⁶ Ettől a mintától a kommunista modernizáció távolította el véglegesen Romániát. Boia meglehetősen kategorikusan kijelenti, hogy a kilencvenes években Románia ugyanott tart, ahol a XIX. században, *újra be kell lépnie Európába*. Ez utóbbi imperatívuszt – egy képzeletbeli és egységes nyugati modellhez való adaptáció igényését – tekinti Boia a modernizációs konszenzus szükséges alapjának. Egyben kimondja, hogy a történelemtudomány feladata, hogy e konszenzust szolgálja, vagyis hogy szervesítse Románia nyugati orientációját. Ebben pedig – az antidemokratikus mítoszok törlésén kívül – az olyan narratív technikák is segítenek, amelyek Románia új – nyugati mintakövetésként felfogott – modernizációtörténetébe a kommunista rendszer előtti periódusokat integrálni tudják. Boia egy helyen maga jelenti ki, hogy aki a közelmúlttal szakítani akar, az a régmúlt fele nyúl.

A demográfia és a népesedéstörténet természetesen nem vallja magáénak Lucian Boia meglehetősen szélsőséges episztemológiai pozícióját – ahol a történészi munka gyakorlatilag felvállaltan politizálódik –, hanem diszciplináris krédójából eredően az ellenkező (pozitivist)

25 Ezzel szakít a korábbi marxista szemlélettel, amely a modernizáció (kapitalista fejlődés) csírát a polgárság háza táján kereste.

26 Boia például a királyi diktatúra korporativizmusát a nyugati modelltől való elhajlásként értékeli, az pedig, hogy milyen kontextusban és milyen korabeli (nyugat-európai) mintákhoz köthetően alakult ki, nem érdekli.

végletet képviseli. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy a demográfusok a Boia által javasolt szemléletmóddal megegyező irányba mozdultak el a demográfiai átmenet értelmezésében.

Amikor a kilencvenes évek közepétől a román demográfusok az átmenet kapcsán a halandóság és különösképp a termékenység csökkenését kiváltó modernizációs folyamatokról beszéltek, ez alatt a XIX. század második felében Ó-Romániában történeteket értettek. Érdemes kiemelni, hogy Ó-Romániában a termékenység a XIX. században Ghețău elemzése szerint sem csökkent. Vagyis az alábbi modernizációs elbeszélésnek – lévén, hogy nem arra a periódusra/földrajzi helyre vonatkozik, ahol a termékenység csökkenni kezdett – sokkal inkább illusztratív, mint magyarázó szerepe van:

„Az olvasó számára hasznosnak bizonyulhat néhány vázlatos megjegyzés azzal a gazdasági-társadalmi kontextussal kapcsolatban, amelyben a román termékenység a csökkenés évszázados útjára lépett [...] A Modern Román Állam megteremtése [1859 – K. T.] és az 1918-as Nagy Nemzeti Egyesülés közötti periódust Hurezeanu és Constantinescu a következőképpen jellemzik: »Társadalmi és gazdasági téren a felhalmozás és a minőségbeli változás korszaka volt, politikai-intézményi téren az alapvető megújulás, a nemzeti élet terén a felhalmozás. A változás lényegét a román társadalom modernizációja, a modern román civilizáció megteremtése jelentette.« Egy sor, a mezőgazdasági termelés, az ipar és a szállítás fejlődésére, a monetáris és a bankrendszer kiépülésére, a belső piac és bizonyos intézmények megteremtésére (Polgárjogi Törvénykönyv 1865, Kereskedelmi Törvény 1875, vámrendszer 1886) vonatkozó adat – amelyeket a szerzők szolgáltatnak – igazolja a XIX. század második felének társadalmi és gazdasági fejlődését. Társadalmi téren a fizetett munka jelentős térnyerése emelhető ki. Constantinescu szerint 1900-ban 800-900 ezer mezőgazdasági és 300 ezer ipari munkással számolhatunk. Mindezek a változások, amelyek a XIX. század második felében játszódtak le, a román társadalom modernizációjának alkotóelemei, amely a termékenység csökkenésének kétségtelen okozója.» (Ghețău 1997: 12)

Ghețău – az erdélyi és regáti adatokat aggregálva – átrajzolta a román népesedéstudományban a demográfiai átmenet kezdetéről élő képet. Ezzel a szerző az átmenettipológiákban új helyet jelölt ki Románia számára.

DEMOGRÁFIA ÉS ETNOGRÁFIA: A TRADICIONÁLIS ROMÁN REPRODUKTÍV MODELL

A paraszti születéskorlátozás kérdése a két világháború közötti román népesedési irodalomban sem volt ismeretlen,²⁷ de nem jelent meg olyan erős toposzként, mint magyar nyelvterületen. Ebben természetesen annak is szerepe volt, hogy a két világháború között Romániában a születési együtthatók magasabbak voltak, mint Magyarországon. Az azonban nem igaz, hogy a magyar paraszttal szemben a román paraszttal – pontosabban bizonyos román paraszti közösségek – ne ismertek és ne alkalmaztak volna különbözőféle születéskorlátozó technikákat már az átmenet kezdetén vagy azt megelőzően.²⁸

27 Ebben a vonatkozásban a bukaresti iskola harmincas években végzett, bánsági falukutatóira utalhatunk.

28 Az 1900–1910 közötti adatokat megvizsgálva, amelyek a demográfiai átmenet egy kezdeti fázisának állapotait rögzítik, láthatjuk, hogy Erdélyen belül a termékenységi magatartás különbségei nem estek egybe az etnikai határokkal. A nyers arányszámokat falu és községsoros bontásban lásd (Rotariu et al. 2005). Paul Demeny (1988), a történeti

Romániában a parasztság reprodukciós magatartására vonatkozó diskurzív panelek a demográfia intézményesedését követően kristályosodtak ki, egyfelől a demográfiai átmenet elméletének, másfelől a Ceaușescu-rendszer népesedéspolitikájának kontextusában, a korabeli csökkenő termékenységgel jellemezhető reprodukzív magatartás ellenpontjaiként. A tradicionális román reprodukzív modell konstrukciója ugyanakkor paradox módon a múlt rendszer modernizációs teleológiájában kapott helyet. A *tradíció* fele való fordulást, a népi kultúra és a demográfia összefüggését a Trebici és Ghinoiu (1986) által jegyzett *Demografie și etnografie* (Demográfia és etnográfia) című kötet elemzése nyomán próbálom felvázolni. A kötet – már címében is – világosan jelzi, hogy a rendszer „tradicionalizmusának” a népesedéspolitika terén is jelentősége volt.

Trebici írása a néprajz és a demográfiai közös kutatási felületéről beszél. Megfogalmazása szerint a demográfia mindegy meghívja a néprajzot a közös vizsgálódásra, ebben azonban a néprajznak alárendelt szerepet szán: feladata, hogy szállítsa a népi kultúra egy olyan esszencializált és idealizált konstrukcióját, amelyre a *tradicionális román reprodukciós modell* felépíthető. Ennek az idealizált képnek központi eleme a *román nép évszázados natalizmusa*, a gyerekek iránti szeretete:

„A család iránti messzemenő elkötelezettségre, a gyermekek iránti szeretetre és az emberi személyiséget eltöltő erkölcsi erények tiszteletére épülő román kulturális modell erőteljes vitalitását kell kiemelnünk. Végző soron tanulmányunk a demográfia és a néprajz tudományos eszközeivel e modell jelentőségére világít rá, ezzel a humánium, illetve az egyén, a család, az egész nép, nemzetünk fejlődése iránti elkötelezettségének üzenetét továbbítja.” (Trebici–Ghinoiu 1986: 11)

A sok gyermek nem a „tudatlan véletlenre hagyatkozás”, hanem a tudatos családtervezés és a román nép fennmaradása iránt tanúsított felelősségvállalás eredménye (Trebici–Ghinoiu 1986: 23). Az idealizált falukép mellett, ahol a gyermek és az öregek iránti féltő gondoskodás dominál, érdekes az, ahogy a tanulmány a demográfiai eseményekkel kapcsolatos népi tudást tételezi. Az ötvenes évek szigorú tradícióellenessége után felértékelődnek a népi gyógymódok, a népi nőgyógyászat (sic!) (Trebici–Ghinoiu 1986: 21), mi több, a „halálhoz való népi viszonyulás” is.²⁹

Nieder Müller Péter arra hívja fel a figyelmünket, hogy a néprajz és a hatalmi ideológia között mindig is létezett egyfajta kölcsönhatás. A néprajz a múltba vetítve

„mintegy »előrajzolta« az uralkodó értékek számára szükséges tudományos koncepciókat; a hatalom pedig különböző módokon jelezte az előrerajzolandó képek kontúrjait, illetve azok felhasználhatóságát, ideológiai értékét.” (Nieder Müller 1994: 93)

A néprajznak hasonló szerepe van a mi esetünkben is, a magát *tudomány és társadalompolitikai cselekvés között* láttató demográfia (Trebici 1988) pedig egyfajta közvetítő szerepet vállal. Trebici világosan meg is fogalmazza, hogy a múltba vetített „nemzeti sajátosságoknak” (specifical național), „a román nép nemzeti tulajdonságainak” (trăsăturile naționale ale poporului român) a feltárása, amit a néprajz feladatként megjelöl, nem valamiféle tudományos öncél:

Magyarország területéről származó, XIX. század végi statisztikai adatokat felhasználva, a Dél-Dunántúl református népességén kívül két kiemelkedően alacsony termékenységű paraszti csoportot talált, nevezetesen a bánági svábokat, illetve Hunyad és Krassó-Szörény megyék román parasztjait.

²⁹ Trebici a néprajzot azzal is megbízná, hogy a hosszú élet titkát felfedezze, ugyanis, mint mondja, a legtöbb száz év fölötti állampolgár falun él, majd hosszasan idézi a 150-160 éves falusiakról szóló történeti beszámolókat.

„Természetesen az a reprodukzív modell, amely a tradicionális kulturális modell egyik alakváltozatát képviseli, társadalmunk általános modernizációja következtében változik és változni fog. [...] Ezek elmélyült tanulmányozása nélkül azonban lehetetlen megérteni jelenünk demográfiai tendenciáit. És nem ez az egyetlen ok. Egy optimális demográfiai egyensúly megvalósításában – amely szociál- és népesedéspolitikánk központi célkitűzése – a tradicionális modell pozitív jegyeinek egy összefüggő oktatási-nevelési folyamaton keresztül történő kultiválása jelentős szerepet játszhat. Azokról az értékekről beszélünk, amelyek a román nép történelmi fennmaradását biztosító morális kódot alkották.” (Trebici–Ghinoiu, 1986: 24).

MODERNIZÁCIÓ ÉS HOMOGENIZÁCIÓ

Niedermüller Péter szerint a hatalom a néprajztudományt általában egy „konzervatív-reakciós” ideológiai konstrukcióba illesztette,

„amely állandóan valami »éppen valami eltűnőt« akart megmenteni. Mindig akkor használta fel a hatalom, amikor a társadalmat a változásokkal szemben – szimbolikus eszközökkel – immunizálni akarta; amikor a hagyományt, az »áthagyományozott normákat« a társadalmi gondolkodás megmerevítésére, a társadalmi mentalitás változásainak feltartóztatására kívánta felhasználni.” (Niedermüller 1994: 93)

Esetünkben a néprajz, illetve a tradíció szerepe csak részben értelmezhető így. Ceaușescu hatalomra kerülése kétségkívül magával hozott egyfajta konzervatív fordulatot, más szempontból azonban ez a konzervativizmus éppen a társadalmi változás forradalmasítását szolgálta. Ezért úgy véljük, hogy a folyamatok megértése nem lehetséges a *tradíció* versus *modernizáció* (társadalmi változás) fogalmak dichotomizálásán keresztül. A folyamat lényege ugyanis éppen az, hogy a népesedéspolitikán keresztül az etnográfia eszközeit is felhasználva megkonstruált tradíció a modernizációs teleológiába épült be.

Trebici könyve alapján azt mondhatjuk, hogy a *nemzeti homogenizáció* kifejezésnek az alapjelentése is egyfajta, a *tradíciót* magába építő modernizációelképzeléshez kapcsolódott.³⁰ Mint már érintettük, Trebici a kibernetikai metaforára épülő tanulmányában kiemelte, hogy a társadalmi rendszerként értelmezett országos népesedés területi és társalmi ismérvek alapján elkülönülő alrendszerekre bomlik, illetve tágabb rendszerekbe tagolódik be (Trebici 1978). Trebici szerint ebben a hierarchikus struktúrában a nemzetállami szint élvez prioritást, mivel – a népesedéspolitikán keresztül – erről a szintről képzelhető el a népesedési folyamatok irányítása. A rendszerként elképzelt népesedési folyamatokat kulturálisan determinált modellek irányítják. Az országos rendszeren belül vannak regionális, településtípus szerinti stb. alrendszerek, amelyek mögött eltérő kulturális modellek állnak. A nemzeti homogenizáció kifejezés alatt Trebici a kulturális modellek és rajtuk keresztül a demográfiai viselkedés egységesülését/összeolvadását érti. Ennek az egységesülésnek a kiváltó okai a spontán társadalmi folyamatok, illetve a (népesedés)politikai intézkedések.

30 Vagyis a fogalom elsődlegesen nem a nemzeti/etnikai kisebbségek és a többség viszonyát volt hivatott leírni, ahogy az a magyar nyelvű jelenkortörténeti irodalomban gyakran megjelenik.

Az országos szint alatti elkülönülő kulturális modellek közül Trebici-nél (is) kiemelt a falu–város törésvonal. A falu–város dichotómiája, a falusi és városi Románia kettőssége mind a két világháború között, mind a második világháború után a román modernizációértelmezés kulcsa volt. Mint érintettük, a múlt rendszerbeli modernizációértelmezések szerint a második világháborút megelőzően Románia dominánsan agrárország volt, a modernizáció pedig urbánus szigetekre korlátozódott. A második világháború után a modernizációs folyamat (urbanizáció, iparosítás, falu–város irányú migráció) eredményeként a városi (modern) Románia teret nyert a falusi (tradicionális) Románia rovására. Ennek a mennyiségi szemléletnek (amelyben egyértelmű, hogy a változások nyomán a falu egyoldalúan a városhoz hasonul), a világháború utáni román társadalomtudományos gondolkodásban kulcsszerepe volt. Ehhez a „magától értetődő” modernizációs narratívához képest a homogenizációs modell – amit a Ceaușescu-rendszer mintegy alternatívaként propagált – valójában másodlagos volt. A „magától értetődőhöz” képest mindig is ideológia maradt.

Trebici kérdése az, hogy milyen modell szerint alakul a városokba áramló falusaik, illetve a falusi tömegek által felduzzasztott városok reprodukív magatartása. Az első variáns – amely a domináns modernizációs diskurzusnak és melleleg a demográfiai átmenet elméletének is megfelel –, hogy a beköltözők fokozatosan átveszik a városi népesség reprodukív viselkedését. A *homogenizáció* ideológiája ezzel szemben egy olyan hibridet támogat, amelyben a falvakkal társított pozitív értékek is helyet kapnak:

„Egy újabb írásában Ilie Bădescu³¹ kiemeli, hogy a parasztság társadalomlélektanának két egymást kiegészítő oldala a kooperációkészség és a vendégszeretet, amit a tolerancia és a nagylelkűség egészít ki. A városi népességet jellemző és az individualizmus következményeként kialakuló egoizmussal szemben a falut »közösségi személyiségnek« (*personalitate comunitară*) tekinthetjük, amelyben a közösségi jog, a szokásrend és a hagyomány alkotta normatív rendszer élesen különbözik a várositól. [...] Ma lassanként kiépül és megszilárdul a szocialista társadalom új kulturális modellje, amelynek keretén belül a paraszti kultúra egyes elemei – köztük a házasság, a család és az anyaság iránti elkötelezettség által jellemezhető demográfiai modell – tovább fognak élni, amit a jövőbeli demográfiai tendenciák becslése során kiemelten figyelembe kell vennünk.” (Trebici–Ghinoiu 1986: 170–171)

Trebici (és Bădescu) a falvakkal tulajdonított pozitív értékvilágot valójában a városi jelenségként láttatott individualizmussal állította szembe. Az individualizmus jelentéstartománya itt egyértelműen negatív, a szerzők egyéni önzést, a közösségi célok hiányát értették alatta, és a rendszer népesedési propagandájával összhangban a termékenységszökkenés fő okát látták benne. Ebből – a kommunista rendszerekre általában jellemző perspektívából – a hétköznapi cselekvések ésszerűsége rövidlátó, kispolgári számításnak, egoizmusnak minősül, amit a „modernitás tradicionalitásával” kell semlegesíteni.

31 Ilie Bădescu szociológus jelenleg a Román Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének igazgatója, a Bukaresti Egyetem Szociológia Tanszékének vezetője. A nevéhez fűződik a Ceaușescu-rendszer autochton modernizációs ideológiájában kulcsszerepet játszó protokronizmus kidolgozása. A rendszerváltást követően újraszerveződő szociológiai mezőn belül az ultranacionalista tábor emblematikus figurája.

SZAKIRODALOM

ANDORKA Rudolf

2001 *Gyermek, család, történelem*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég

ARNASON, Johann P.

2000 Communism and Modernity. *Daedalus* 1 (Winter), 61–90.

BOIA, Lucian

1997 *Istorie și mit în conștiința românească*. București, Humanitas

BOKOR Zsuzsa

2005 Promiszkus úrinőből futóbárcás, futóbárcásból hivatásos prostituált. Technikák a prostituáltak marginalizálására és a nemzeti térből való kizárására *Regio* 3, 47–66.

BOTTONI, Stefano

2005 A sztálini „kis Magyarország” megalakítása. In: BÁRDI Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*. Csíkszereda, Pro-Print, 307–354.

BUCUR, Maria

2005 *Eugenie și modernizare în România interbelică*. Iași, Polirom

DEMENY, Paul

1988 Social Science and Population Policy. *Population and Development Review*, Vol. 14., No. 3., 451–479.

FOUCAULT, Michel

1992 Életben hagyni és halálra ítélni: a modern rasszizmus gyökerei. *Világosság* 1, 45–53.

FOUCAULT, Michel

1996 *A szexualitás története. A tudás akarása*. Budapest, Atlantisz

GAGYI József

2004 Centralizációs kísérlet az ötvenes években. Hatalom, értelmiségiek, társadalom a Magyar Autonóm Tartományban. *Látó* 7. <http://epa.oszk.hu/00300/00384/00018/24.html> letöltés időpontja 2008. szeptember 18.

2005a A szocialista modernizáció kezdetei Románia egy elmaradott régiójában. Hatalom, szakértelem, átalakulás. In: BÁRDI Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*. Csíkszereda, Pro-Print, 445–477.

2005b Tata és társai. A második világháború utáni hatalmváltás, az új vezetők és a közösség egy székelyföldi faluban. In: BÁRDI Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*. Csíkszereda, Pro-Print, 17–64.

GHETĂU, Vasile

1978 Speranța de viață a populației din România. *Viitorul Social* 2, 142–152.

1981 O abrodare longitudinală a fertilității din România. *Viitorul Social* 1, 102–117.

1987 Fertilitatea unor generații feminine în România. *Viitorul Social* 6, 548–557.

- 1997 *Evoluția fertilității în România. De la transversal la longitudinal*. București: Centrul de documentare economică
- GUSTI, Dimitrie
1976 [1938] *A szociológiai monográfia*. Bukarest, Kriterion
- GYÁNI Gábor – KÖVÉR György
1998 *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest: Osiris
- KLIGMAN, Gail
2000 *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*. București, Humanitas
- KUCZI Tibor
1992 Szociológia, ideológia, közbeszéd. In: KUCZI Tibor – BECSKEHÁZI Attila (szerk.): *Valóság '70*. Budapest, Scientia Humana, 9–113.
- LIVI-BACCI, Massimo
1999 *A világ népességének története*. Budapest, Osiris
- LŐRINCZ D. József
2002 A társadalomtudományok helyzete Romániában 1989 után. In: KOVÁCS Éva (szerk.): *Mi újság a kelet-közép-európai szociológiában?* Budapest, Teleki László Alapítvány, 109–118.
- MACFARLANE, Alan
1993 *Az angol individualizmus eredete*. Budapest, Századvég – Hajnal István Kör
- MUREȘAN, Cornelia
2000 *Evoluția demografică a României. Tendințe vechi, schimbări recente, perspective (1870–2030)*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană
- NIEDERMÜLLER Péter
1994 Paradigmák és esélyek. Avagy a kulturális antropológia lehetőségei Kelet-Európában. *Replika* 13–14, 87–129.
- NOVÁK Zoltán
2005. A Magyar Autonóm Tartomány elitjének kialakulása és szerveződése. In: BÁRDI Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*. Csíkszereda, Pro-Print, 380–398.
- OLÁH Sándor
2001 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. Csíkszereda, Pro-Print
- 2005 Kivizsgálás. Egy zűrzavaros történet álnok szereplőkkel. In: BÁRDI Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*. Csíkszereda, Pro-Print, 287–305.

ROTARIU, Traian – SEMENIUC, Maria – MEZEI Elemér

2005 *Mișcarea naturală a populației între 1901 1910. Transilvania. Cluj-Napoca, Presa Univeritară Clujeană*

SCOTT, James

1996a Az ellenállás hétköznapi formái. *Replika* 23–24, 109–130.

1996b Erős-e a hamis tudat? *Replika* 23–24, 81–108.

STLOUKAL, Libor

2001 A közép-és kelet-európai „abortusz kultúra” megértése. *Regio* 1, 140–162.

THOMAS, Willam I. – ZNANIECKI, Florian: 2002 *A lengyel paraszt Európában és Amerikában. I. kötet.* Budapest: Új Mandátum

TREBICI, Vladimir

1966 Demografia și statistica demografică. *Revista de Statistică* 6.

1978 Tranziția demografică în România. *Viitorul Social* 2, 335–344.

1981 Dezvoltarea demografiei ca știință în România. *Viitorul Social* 4, 651–666.

1988 Demografia între știință și acțiune socială. *Viitorul Social* 1, 69–74.

1989 Demografia între istorie și sociologie. *Viitorul Social* 1, 44–55.

1990 Demografia românească. *Sociologia Românească.* 1–2, 161–170.

1996. *Experta et selecta. Academicianul la vârsta de 80 ani.* București, Editura Enciclopedică

TREBICI, Vladimir – GHINOIU, Ion

1986 *Demografie și etnografie.* București, Editura Științifică și Enciclopedică, <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=609>, letöltés időpontja 2008. szeptember 18.

TURAI Tünde

2003 A családszerkezet változása a szocializmus éveiben a Szilágyságban. *Erdélyi Társadalom* 1, 85–101.

VERDERY, Katherine

2001 A szülő-államtól a családi patriarcháig: társadalmi nem és nemzet napjaink Kelet-Európájában. *Regio* 2, 3–40.

Horváth István

Az etnolingvisztikai reprodukció az erdélyi magyarság körében¹

A tanulmány az erdélyi magyar kisebbségi populáció etnokulturális reprodukciós esélyeit modellezi az Életünk fordulópontjai – Erdély című, 2006-ban végzett szociológiai vizsgálat eredményeire támaszkodva. Bár az erdélyi magyarságot érintő demográfiai folyamatok fontos helyet kaptak a társadalomtudományos elemzések keretében, ezek többnyire népszámlálási adatokkal dolgoztak, és kevésbé aknázták ki az etnolingvisztikai vizsgálatokban rejlő lehetőségeket. Jelen tanulmány az erdélyi magyarság nyelvi reprodukciós esélyeinek és kockázatainak megragadására vállalkozik, az asszimilációs folyamatok korábbinál árnyaltabb leírására törekedve. A felhasznált kutatás mintavételi sajátosságainál fogva is nagyobb lehetőséget biztosít minderre: a 2500 fős erdélyi minta kiválasztásakor a kutatók nem a korábbi vizsgálatokra jellemző kategoriális etnikai identifikáció szempontjait vették figyelembe, hanem az egyének kulturális készségeit. Az adatfelvételbe így csak azok kerültek be, akik minimum a lekérdezés lebonyolításához szükséges magyar nyelvi kompetenciákkal rendelkeztek.

Az elemzés elsőként a nem magyar etnikai kategóriával azonosuló, de a magyar nyelvet társalgási szinten használó (a minta 14 százalékát kitevő) népességre, illetve a magyar nyelv elsajátításának körülményeire összpontosít, majd az etnikailag vegyes házasságokból származó egyének nyelvi reprodukciós esélyeit modellezi. Az erdélyi magyarok kétnyelvűségének kérdését a szerző a nyelv váltás-paradigma fogalmi apparátusával ragadja meg. A vizsgált populációra jellemző nyelvi készségek, attitűdök és nyelvhasználati gyakorlatok alapján a kétnyelvűség ötelemű tipológiáját állítja fel. A tanulmány utolsó részében a szerző a nyelvi domanciaváltás feltételeit vizsgálja, és az elemzést a családi nyelvi reprodukciós kockázatok által érintett, a magyar nemzetiségűek mintegy kb. 8 százalékát jelentő népesség szociológiai leírásával zárja. A szerző szociológus, a kolozsvári BBTE Szociológia Tanszékének docense (ihorvath66@yahoo.com).

Az etnokulturális reprodukció esélyei a legtöbb etnokulturális kisebbség, így az erdélyi magyarság esetében is meghatározó probléma, amelynek számos közhangulati, közpolitikai és tudományos vetülete van. Így a demográfiai elemzések egyik kulcskérdése marad, hogy a csökkenő természetes szaporulat, a számottevő vándorlási veszteségek, illetve az asszimilációs egyenleg milyen mértékben és irányban alakíthatják az erdélyi magyar kisebbségi populáció jövőbeni változását (vö. Horváth 2004, 2005a; Kiss 2006; Kiss–Csata 2007; Szilágyi N. 2002, 2004; Varga E. 1998).

Ezek az elemzések többnyire a vegyes házasságok népszámláláskor regisztrált állományi és éves dinamikájára, illetve a népszámláláskor regisztrált anyanyelvi és etnikai identifikációra vonatkozó adatsorokra alapoznak. Azok az elemzések, amelyek a nyelv váltás paradigmájában íródtak, mind ez idáig kevésbé inspirálóan bizonyultak a népesség-előreszámítás során. Igaz, ezek az elemzések vagy nem szisztematikus kvantitatív megközelítésben készültek (Péntek–Benő 2003; Vetési 2001), vagy (többé-kevésbé) reprezentatív, de mindenképpen viszonylag kis volumenű mintákra alapozva nyújtottak némi fogódzót a jelenség mennyiségi megragadására (Csepeli et alii 1999; Horváth 2003; 2005b; 2008b; Sorbán 2000; Sorbán–Dobos 1997).

¹ A kutatást *A párkapcsolatok formaváltozása: átmenetek és/vagy stabilitás* c. 49066. sz. OTKA támogatta.

Ezekhez a próbálkozásokhoz viszonyítva az *Életünk fordulópontjai – Erdély c.* kutatás számos vonzatában előrelépést jelentett. Egyrészt azért, mert a minta kialakítása olyan szempontrendszer szerint történt, amely lehetővé tette az asszimilációs jelenségek árnyaltabb megragadását, másrészt pedig azért, mert a kutatás felépítése (az előfeltevések megfogalmazása és a lekérdezés operacionális leképzése) során számos olyan elméletileg is megalapozott szempontrendszert vettünk figyelembe, amelyek lehetőséget adtak arra, hogy a magyar kisebbség etnokulturális reprodukciójának az esélyei modellezhetővé váljanak.

ETNOKULTURÁLIS REPRODUKCIÓ, NYELVI KÉSZSÉGEK, NYELVI VISELKEDÉS ÉS NYELVI ATTITÚDOK

Az etnikai azonosságtudat kapcsán körvonalazódott szakirodalom az etnicitást többnyire kettős természetű megnyilvánulásként: egyszerre szubjektív tudatállapotként (reprezentációk, klasszifikációs rendszerek), illetve jól megragadható kulturális gyakorlatok és viselkedési minták rendszereként értelmezi (vö. Brubaker et alii 2006; Jenkins 2008; Karner 2007; Mennel 1994).

Amennyiben az etnicitást egyfajta kollektív tudatállapotként elemezzük, akkor azt mondhatjuk, hogy ez az egyének szintjén leginkább egy adott, a modern nemzetállam kategorizációs és klasszifikációs logikáival és gyakorlataival összhangban lévő etnikai-nemzetiségi kategória felvállalásában nyilvánul meg. Persze ez a logika nem minden népesség esetében és nem minden szituációban működik problémamentesen (vö. Horváth 2006). Például a romániai domináns kategorizációs és klasszifikációs logikák szerint a romaként azonosítható populáció egy bizonyos szegmense esetében a cigány/roma kifejezés inkább életformára, életvitelre vagy társadalmi státusra utal. Mivel a többségtől eltérően a cigányt nem valamiféle etnokulturális identitásként értelmezik (esetleg nem olyanként, amely kizárná a más etnikai kategóriával történő azonosulást), a kettős, illetve a szituacionálisan változó etnikai identifikáció viszonylag gyakran előforduló jelenség (Beissinger 2001; Péter 2005). Adódhatnak olyan szituációk is, amelyekben az egyének számára problematikus a klasszifikációs logikáknak megfelelően értelmezni etnikai kötődésüket. Ilyenek a vegyes családból származó személyek, akik esetében eléggé változatos logikák mentén dőlhet el az, hogy milyen kategóriával azonosulnak: kulturális készségeket vesznek figyelembe (melyik nyelvet beszélnek jobban), esetleg érzelmi vagy pusztán konvencionális megegyezéseknek engedelmessé sorolják be önmagukat egy adott etnikai kategóriába. Ez utóbbi kapcsán megemlíthető, hogy a vegyes házasságok egy része esetében olyan, az etnikai szocializáció problematikus döntéseit formálisan leegyszerűsítő konvenciók érvényesülhetnek, mint például az, hogy a fiúkat az apa, a lányokat az anya vallására keresztelik, illetve regisztrálják a népszámláláskor. Így megtörténhet, hogy valakit, aki bár magyarnak vallja magát, semmilyen olyan kulturális viselkedési minta, értékorientáció vagy érzelmi megnyilvánulás nem jellemez, amelynek alapján bármilyen külső szemlélő magyarnak sorolhatná be.

Az etnicitás azonban a felvállalt, kinyilvánított és visszaigazolt kulturális azonosság tapasztalata is (Jenkins 2008 [1996]: 104), tehát olyan kulturális performatív elemek (viselkedési minták, ízlésorientációk és érzelmek) rendszere, amelyek egy adott kategóriához tartozó személyek esetében a különböző interakciók, megnyilvánulások szervezése esetében dominálnak (Karner 2007; Mennel 1994: 177). Ezen felvállalt azonosságok alapján az egyének szokványos módon megjelenítenek és megélnek egy adott etnikai csoporthoz való tartozást, amely hovatartozás aztán a csoport többi tagja számára is tényné válik (Jenkins 2008: 128–146). Másképpen

kifejezve: bizonyos sajátos kulturális gyakorlatok határképző fontosságra tesznek szert. Az erdélyi magyarok jelentős többsége számára (a származáson kívül) a magyar nyelv ismerete, egy adott („magyar”) vallásfelekezethez való tartozás kinyilvánítása vagy az oktatás nyelvének a megválasztása olyan kulcsfontosságú megnyilvánulások, amelyek meghatározóak a magyar közösségbe történő besorolás folyamatában (Veres 2005; 2008).

Kiemelendő, hogy a klasszifikációs gyakorlatok és az etnicitás mint felvállalt kulturális azonosság egymáshoz viszonyítottan relatív autonómiával bírnak. Valaki anélkül is besorolhatja magát egy adott etnikai kategóriába, hogy rendelkezne a közösségi normatív identitásnarratívák szempontjából az etnikai hovatartozás meghatározó elemeit hordozó kulturális készségekkel. Ugyanígy a kulturális készségek meglétét, kinyilvánítását sem követi minden esetben, kötelező módon egy adott etnikai besorolás. Az etnicitás kettős természetét figyelembe véve, illetve a két dimenzió relatív autonómiáját tekintve az etnokulturális reprodukció problémájának három lehetséges dimenzióját kell elkülönítenünk.

1. táblázat: Mátrix: az etnokulturális reprodukció három lehetséges dimenziója

	Kategoriális reprodukció	Kulturális performatív elemek reprodukciója
Pusztán kategoriális etnikai identifikáció	VAN	NINCS
Etnokulturális identifikáció	VAN	VAN
Kulturális kötődés	NINCS	VAN

Az Életünk fordulópontjai – Erdély c. kutatás tervezése során rákérdeztünk mind a kategoriális etnikai identifikációra (minek vallotta magát a legutolsó népszámláláskor), mind a nyelvismeretre és a nyelvhasználat sajátosságaira. Ez utóbbiakat kulcsfontosságú kulturális elemek rendszereként értelmeztünk, olyanokként, amelyek alapján meghatározható, hogy az egyének milyen mértékben képesek olyan sajátos performanszok véghezvitelére, amelyek alapján felvethető a magyar jellegű kulturális kötődés ténye.

ETNOKULTURÁLIS REPRODUKCIÓ VIZSGÁLATA ÉS A MINTA KIALAKÍTÁSA

Amennyiben egy adott nagymintás vizsgálat alanya egy etnikai kisebbség, a szokványos mintavételi problémák mellett felmerül a kérdés, hogy ki és milyen ismérvek alapján dönti el azt, hogy ki sorolható be az adott etnikai kategóriába, ki kerül bele a mintába. A magyar nyelvű szakirodalomban eddig ezt a problémát a roma kutatások, a romák beazonosítása kapcsán vitatták meg (vö. Havas et alii 2000; Kertesi 2000; Ladányi–Szelényi 2000). A romániai magyarokon végzett nagymintás vizsgálatok során, a magyar alanyok kiválasztása kapcsán (kit tekinthetünk magyarnak, ki kerül bele, és hogyan választjuk ki a magyar mintába belekerülő alanyokat) mindeddig nem alakult ki magvasabb módszertani reflexió. Viszont tény, hogy két elkülönülő logika mentén történt a mintakialakítás: egyrészt a kategoriális etnikai identifikációt követve, másrészt a magyar identitás szempontjából meghatározó kulturális készségeket tekintve.

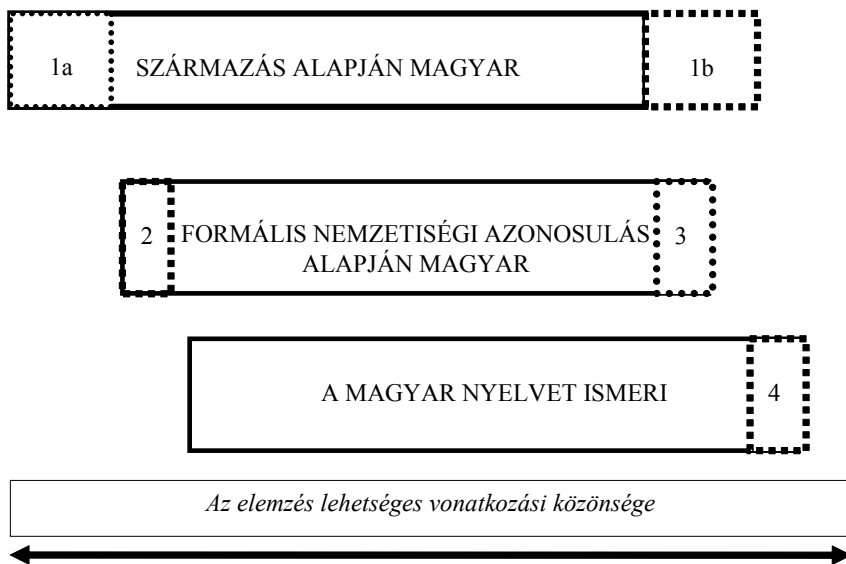
Az erdélyi magyarokon végzett megelőző kutatások egy részében az alanyok kiválasztása a formális-kategoriális önbesorolás alapján történt (a mintavételi leírásokat lásd Csepeli et alii

1999, 2002; Horváth 2003, 2005b). A kérdezőbiztosok úgy döntötték el, hogy a mintavételi eljárás során beazonosított alany belekerül-e vagy sem a mintába, hogy megkérdezték, minek vallotta magát (minek jegyezték be a szülei) a legutóbbi népszámláláskor. Arra, hogy a népszámlálás során tényleg magyarnak jegyezték be vagy sem, semmilyen körülmény okán (pl. nem tudott magyarul, nem volt semmilyen magyar felmenője stb.) nem kérdeztek rá. Az *Életünk fordulópontjai – Erdély c.* kutatás során a kérdezőbiztosok a mintába bekerülő alanyokat a magyar nyelvi készségeik mértékének a függvényében, vagyis az etnikai hovatartozással szorosan összefüggő kulturális készségeik alapján szelektálták. Tehát a kétlépcsős mintavétel során csak azok kerültek bele abba a mintába, amely esetében megtörtént a kérdőív lekérdezése, akik olyan szinten beszéltek magyarul, hogy megértették a magyarul feltett kérdéseket, és ezen a nyelven tudtak is válaszolni a kérdezőbiztosoknak.

Vizsgáljuk meg, milyen következményei voltak ennek a módszertani megközelítésnek, illetve a két megközelítés alapján kialakult minták milyen jellegű általánosításokat engednek meg (milyen populációra érvényesek a következtetések).

Az alábbi ábrán körvonalazzuk azokat a lehetséges logikákat, amelyek mentén ki lehetett volna alakítani egy magyar mintát, belefoglalva a bármilyen logika alapján magyar jellegűnek számítható népességet. Az első a származás ismérve.² A maximalista definíció ebben az esetben az volna, hogy (elvben) mindenki magyar, akinek legalább egy felmenője magyarnak vallotta magát. A második a már bemutatott logika: mindenki magyar, aki formálisan azonosul a magyar etnikai kötődéssel. A harmadik dimenzió szerint a magyarság előfeltétele egy beszédközösségben való potenciális részvétel, tehát mindenki, aki részt tud venni egy magyar kódhasználatú beszédközösségben, az rendelkezik azzal a kulturális készséggel, amelynek alapján feltételezhető egyfajta magyar kulturális kötődés.

1. ábra: Az elemzés lehetséges vonatkozási populációja

2 A származás ismérve nem jelent meg a fentebb bemutatott elméleti modellben, ám ennek ellenére itt befoglaltuk, hisz a származás fontos elem ez etnicitás meghatározásában, jelen van az etnicitásra vonatkozó politikai, illetve köznap diskurzusok szintjén is.

Kifejtve az 1-es ábrát, attól függően, hogy mi volt a szelekciós logikánk, az etnokulturális reprodukció vizsgálatára szempontjából különböző lehetséges célpopulációkat ragadhatunk meg:

1. Asszimilációs veszteség (magyar felmenőik vannak, de nincs vállalt magyar nemzetiségi kötődésük).
 - a. Nem vagy alig ismerik a magyar nyelvet.
 - b. Kielégítő szinten tudnak magyarul.
2. Nyelváltott magyar nemzetiségűek, népszámláláskor a magyar nemzetiségi kötődést vállaló, de a magyar nyelvet nem vagy csak sekélyesen ismerők.
3. Formális asszimilációs nyereség (nincsenek magyar felmenők, de a magyar nemzetiségi kötődést vállalják, különböző mértékben ismerhetik a magyar nyelvet).
4. A magyar nemzetiségi kötődést nem vállaló, de a magyar nyelvet ismerő személyek.

A formális kategoriális önbesoroláson alapuló mintavétel során olyanok vallották magukat magyarnak, akik valamilyen (többnyire származási) okból kötődtek a magyarsághoz, és ezt egy szimbolikus és értékelhető gesztus formájában megerősítették.³ Azokat is bevettük a mintába, akik a nemzetiségi kötődést vállalták, de a magyar nyelvi készségeik sekélyesek vagy nem léteztek voltak. Egy ilyen jellegű szelekciós logika alkalmazása nyomán kialakult mintába azonban már nem kerültek bele azok, akik magyar származásúak voltak és beszéltek magyarul, de a formális etnikai kötődés szintjén nem vállalták ezt (formális asszimilációs veszteség). És nem kerültek bele azok sem, akik nem magyar származásúak voltak, a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést vállaltak, viszont elfogadható szinten beszéltek, esetleg gyakran is használták a magyar nyelvet.

Amennyiben a kulturális/nyelvi készségeket (a magyar nyelv ismeretét) használjuk szelekciós ismérvként, akkor csak azok kerülnek bele a vizsgálatba, akik a magyar nemzetiségi kötődést vállalják és a magyar nyelvet társalgási szinten beszélnek. Belekerülnek azok is, akik népszámláláskor a magyar etnikai kötődést nem vállalják (lehetnek magyar leszármazottak vagy sem), de legalább társalgási szinten beszélnek magyarul. Viszont kimaradnak azok a magyar nemzetiségi kötődést vállaló személyek, akik nem vagy kis mértékben tanultak meg magyarul vagy a nyelváltás folyamatának viszonylag előrehaladott állapotában vannak. És természetesen kimaradnak azok is, akik magyar származásúak, nem vállalnak magyar etnikai kötődést és nem tudnak társalgási szinten magyarul.

A két eltérő szelekciós logika alapján kialakuló minták sajátosságait (kissé leegyszerűsítve) az alábbi mátrix tükrözi:

3 Különböző kisebbségi közszereplők nagy fontosságot tulajdonítanak a népszámláláskor az etnikai hovatartozás regisztrációjának, és ez kiemelten igaz a magyarok esetében. Egyrészt azért, mert egy kisebbségi populáció volumene szimbolikus érvként jelenik meg a kisebbségpolitikai viták során, másrészt azért, mert a részarányoknak – főleg a nyelvhasználat terén – közpolitikai következményei vannak. Így a népszámlálások környékén valóságos demográfiai mozgósítás következik be, aminek az eredménye a nemzetiségi regisztráció mozzanatának a felértékelése.

2. táblázat: A formális kategoriális önbesorolásra és a kulturális/nyelvi készségre épülő mintákba bekerülő/ezekből kimaradó magyar jellegű népesség

A népesség típusa	SZELEKCIÓS ISMÉRV	
	Kategoriális önbesorolás	Nyelvi készség
1a – van magyar felmenő, nincs vállalt kötődés, nincs vagy sekélyes a nyelvismeret	KIMARAD	KIMARAD
1b – van magyar felmenő, nincs vállalt kötődés, van valamilyen szintű magyar nyelvismeret	KIMARAD	BEKERÜL
2 – van nemzetiségi kötődés, nincs vagy sekélyes a nyelvismeret	BEKERÜL	KIMARAD
3 – van nemzetiségi kötődés, nem magyar származású	BEKERÜL	NYELVIKÉSZSÉG-FÜGGŐ
4 – nincs magyar nemzetiségi kötődés, van magyar nyelvismeret	BEKERÜL	BEKERÜL

Tehát amennyiben az etnokulturális reprodukció partikularitásait az *Életünk fordulópontjai* – Erdély c. kutatás során kialakított minta alapján vizsgáljuk, akkor nem tudjuk elemezni a magyar kötődést formálisan vállaló 18–45 éves népességnek azon szegmenseit, amelyek már a nyelváltás előrehaladott állapotában vannak vagy már egyáltalán nem tudnak magyarul. A kategoriális önbesorolásra alapozó mintavétel során (mivel a kérdezés megtörténhetett úgy is, hogy a kérdezőbiztos részlegesen vagy teljes egészében a román nyelvet alkalmazta) ez a kategória belekerült. Az ezen adatok alapján körvonalazódott képnek megfelelően elmondható: a magyar nemzetiségi kötődést vállaló népesség hozzávetőleg 2 százalékának adódtak nehézségei a magyar nyelvvel, hibásan vagy egyáltalán nem beszélt a magyart (Horváth 2008b: 20). A valóságban feltehetőleg nagyobb arányrésszel kell számolnunk, hisz a kérdezőbiztosok visszajelzése alapján jelentős számban fordultak elő a sekélyes magyar nyelvismeretnek tulajdonítható visszautasítások is.⁴ Vagyis a jelen vizsgálatból kimaradt minimum 2 százaléka azoknak, akik a magyar nemzetiségi kötődést vállalták, de nem tudtak megfelelően magyarul (ezek jelentős része vegyes házasságból származott). Belekerültek azonban olyan kétnyelvűek, akik a magyar etnikai kötődést vállalták, de esetükben inkább a román, mint a magyar nyelv volt a domináns, vagyis a nyelváltás bizonyos stádiumában voltak (vagy olyan környezetben éltek, ahol bekövetkezhetett a dominanciaváltás). Ez utóbbi esetben bizonyos mértékben kérdésessé válik, hogy ők milyen ráhatással tudnak lenni a saját leszármazottjaikra az etnokulturális szocializációs folyamatok során.

Az említett vizsgálat feldolgozott adatai alapján körvonalazódik egy kép arra vonatkozóan is, hogy miként oszlik meg nemzetiségi kötődés szerint az a populáció, amely (legalább társalgási szinten) ismerte a magyar nyelvet. A minta 13,4 százaléka a magyartól eltérő etnikai kötődést vállalt (7,8 százaléka románnak, 3,1 százaléka romának vallotta magát), de zömében beszélték a magyar nyelvet (legalább olyan mértékben, hogy válaszolni tudtak a kérdezőbiztos magyarul felolvasott kérdéseire). Ez egy összetett népesség, egyesek, főleg a romák egy része kizárólagosan magyar anyanyelvű, mások (zömében etnikailag vegyes házasságokból származók) családi

⁴ Ezen kutatások során nem regisztrálták a kérdőív kitöltése visszautasításának az okát.

környezetben sajátították el a magyart is. Egy bizonyos részük pedig környezeti kétnyelvű, vagyis nem származási családban, hanem az interkulturális kommunikáció során sajátították el a magyar nyelvet.

A kutatás eredményei alapján képet kaphatunk a vegyes házasságok keretén belüli nyelvi és etnikai (kategorialis) reprodukciós folyamatokról, a nyelvi interkulturális hatásokról, illetve a kulturálisan magyar (a magyar nyelvet mindennapi szinten használó, nem magyar származású és nem magyar identitású) kategóriák egyes jellemzőiről egyaránt.

A NEM MAGYAR ETNIKAI KATEGÓRIÁVAL AZONOSULÓK MAGYAR NYELVISMERETE

Amint már említettük, mivel az adatfelvétel során a szelekciós ismérv a magyar nyelvismeret, és nem a formális nemzetiségi kötődés volt, a minta 13,6 százalékát olyan személyek jelentették, akik, bár legalább társalgási szinten beszéltek a magyar nyelvet, a magyartól mégis eltérő nemzetiségi kötődést választották (vagy nem azonosultak semmilyen nemzetiségi kötődéssel). Vagyis az erdélyi, 18–45 éves, a magyartól eltérő kötődést vállaló népesség 3,2 százaléka vallott olyan szintű magyar nyelvi készségekről, amelyek alapján úgy vélte, bekapcsolódhatott egy magyar nyelvű beszédközösségbe. Mivel ez egy jelentős volumenű, 300 esetszámot meghaladó népesség volt, az elemzés során statisztikailag érvényes következtetéseket lehet megfogalmazni a vizsgált populáció jellegzetességeiről. Habár egy ilyen elemzés nem premier, a megelőzők viszonylag vázlatosan kezelték ezt a problémát (vö. Horváth 2000; 2008a). Először is vizsgáljuk meg, milyen mértékben ismerik alanyaink a magyar nyelvet.

3. táblázat: Milyen kijelentés érvényes az Ön magyarnyelv-ismeretére?

A nyelvismeret szintje	Magyarul (is) beszélők	Magyar nemzetiségűek	Nem magyar nemzetiségűek
	százalék		
anyanyelvi szinten beszélek	78,6	85,5	33,8
tökéletesen beszélek	9,3	7,5	20,5
nagyon jól beszélek, de érezhető akcentussal	6,4	4,1	21,2
nem beszélek nagyon jól, de az esetek többségében meg tudom értetni magam	4,8	2,5	19,9
nagyjából értek, és nehézségekkel meg tudom értetni magam	0,9	0,4	4,6
Összesen %	100,0	100,0	100,0
Összesen N	2492	2153	333

Amint a fenti táblázatból is látható, a nem magyar nemzetiségi kötődést felvállaló populáció magyar nyelvi készségei jelentős mértékben eltérnek a magát magyar nemzetiségűnek valló népességétől. Ha ez utóbbi népesség 93 százaléka vallotta magáról, hogy mesterfokú nyelvhasználó (folyékonyan és természetes módon tudja magát kifejezni, különösebb erőfeszítés

nélkül), a magyartól eltérő nemzetiségű kötődést vállaló népességnek valamivel több mint fele (54 százaléka) számolt be problémamentes magyar nyelvhasználatról. Ezt az önértékelést megerősítik a kérdezőbiztosoknak az alanyok magyar nyelvi készségei kapcsán megfogalmazott véleményei is. Amíg a magyar nemzetiségi kötődést felvállaló népesség 90 százaléka esetében értékelték úgy, hogy az alanyok tökéletesen értették és használták a magyart, a magyartól eltérő nemzetiségi kötődésű populáció esetében ezt csak a népesség feléről állították. Az önértékelést, illetve a kérdezőbiztosok értékelését tekintve a magát románként valló népesség magyar nyelvi teljesítménye átlagban tekintve sokkal gyengébb volt, mint a más (cigány, német stb.) nemzetiségi kötődést felvállaló népességé.

Alapvető kérdés: milyen kontextusban tanulták meg a magyar nyelvet azok a személyek, akik a magyartól eltérő nemzeti kötődést vállaltak fel? Mivel a kutatás során nem kérdeztünk rá a nyelvelsajátítások történeteire (melyik nyelvet kb. mikor sajátították el), nem tudjuk rekonstruálni, hogy a nem magyar nemzeti kötődésű népesség esetében a magyar első nyelv vagy másodnyelv,⁵ esetleg szimultán kétnyelvűségről lehet-e szó. Éppen ezért konvencionálisan úgy tekintettük, hogy a magyar a másodnyelv és a román az első. A kétnyelvűség forrását tekintve (azt, hogy milyen nyelvi szocializációs kontextusban zajlik le a másodnyelv elsajátítása), mindenekelőtt a környezeti (vagy spontán), illetve intézményes másodnyelvűség között tehetünk különbséget.⁶ A környezeti kétnyelvűség kialakulhat a családi vagy a tágabb közösségi (szomszédsági, helyi társadalmi, regionális) kontextusban, az intézményes elsajátítás pedig történhet formális oktatás vagy dedikált képzés során (pl. nyelvkurzusok). Persze nem kizárható a különböző szinterek egymásra erősítő kölcsönhatása sem.

Visszatérve a nem magyar nemzetiségi kötődést vállaló kategóriák magyar nyelvismeretére, elmondható, hogy az jelentős mértékben a származási családon belüli nyelvi kontaktusoknak tulajdonítható.

4. táblázat: A származási család jellege a nemzetiségi kötődések szerint

	<i>Életünk fordulópontjai – Erdély, teljes minta</i>	Magyar nemzetiségi kötődést vállalók	Román nemzetiségi kötődést vállalók	Cigány nemzetiségi kötődést vállalók
százalék				
Magyar homogám	84,5	94,2	14,4	14,9
Magyar jellegű vegyes	8,0	4,6	36,6	9,0
Román homogám	3,9	0,4	43,8	3,0
Más jellegű	3,6	0,7	5,2	73,1
Összesen %	100,0	100,0	100,0	100,0
Összesen N	2476	2155	194	67

5 Az anyanyelv fogalmat készakarva kerüljük, hisz ez egy többdimenziós és viszonylag homályos fogalom. Differenciálatlanul ragadja meg az elsajátítás sorrendjét, az adott nyelv iránti emocionális viszonyulást, a nyelvi készségek hierarchiáját stb.

6 A szociolingvisztikai szakirodalomban gyakran használt, már szakmai közhelynek értékelhető fogalmakat, tipológiákat most nem hivatkozunk le külön-külön. A felhasznált általános jellegű források: Bartha 1999; Bayley-Schecter 2003; Beatens Beardsmore 1986; Edwards 1994; Li 2000.

A nem magyar kötődést vállaló személyek 44 százaléka származott magyar jellegű vegyes vagy homogám családból. Ha megfigyeljük a nagyszülők származását is, akkor még nagyobb arányban vehető számításba a magyar nyelv családon belüli elsajátítása. A mintába bekerült, nem magyar kötődést vállaló, de magyarul teljesítő személyek majdnem 52 százalékának volt legalább egy magyar nemzetiségi kötődésű felmenője. Ezenkívül figyelembe kell vennünk még azon személyeket is, akiknek nem volt magyar felmenőjük, de jelenleg magyar jellegű vegyes párkapcsolatban (családban vagy élettársi kapcsolatban) élnek.

5. táblázat: Az etnikai származás jellege a magyar, illetve a magyartól eltérő nemzetiséggel azonosuló személyek körében (%)

Az etnikai származás jellege	Magyar nemzetiségi kötődés	Nem magyar nemzetiségi kötődés
Magyar homogám (minden szülő, nagyszülő magyar)	89,1	13,2
Magyar jellegű vegyes (legalább egy nagyszülő magyar)	10,1	38,5
Román homogám (minden nagyszülő román)	0,1	22,1
Más jellegű	0,5	24,7
Hiányos információ	0,1	1,4

A családon belüli nyelvhasználat vizsgálata révén a családi kétnyelvűség kérdésköre még tovább árnyalható.

6. táblázat: Jelentős mértékben vagy kizárólag a magyar nyelvet használta a következő felmenőkkel folytatott kommunikáció során? (magyar és attól eltérő nemzetiségi kötődésre lebontva) (%)

Nagyrészt magyarul beszélt*	Magyar nemzetiségi kötődés	Magyartól eltérő nemzetiségi kötődés
az édesanyjával	98,9	69,6
az édesapjával	99,0	50,6
az anyai nagyszülőkkel	99,1	56,6
az apai nagyszülőkkel	98,5	60,8
legalább egy felmenővel	98,9	75,2

*Összevont adat. Az eredeti skála: csak magyar, nagyrészt magyar, fele-fele, nagyrészt román, csak román. A feldolgozás során összevontuk az első három skálaértéket.

A magyar nyelvet beszélő, de nem magyar jellegű nemzetiségi kötődéssel azonosuló személyek mintegy háromnegyedének volt olyan felmenője (szülő vagy nagyszülő), akivel a kommunikáció zömében magyar nyelven zajlott. Természetesen ezen belül is vannak fokozatok: volt olyan, aki minden felmenőjével vagy aki csak az egyik nagyszülőjével (és ezenkívül egyetlen más családtaggal sem) kommunikált magyarul. Tehát eltérő a családon belüli kitettség mértéke, azoknak az aránya azonban nem túl magas, akik csak egyik nagyszülővel kommunikáltak

magyarul. Azoknak az aránya, akik legalább az egyik szülővel vagy legalább két nagyszülővel többnyire magyarul beszéltek, 70 százalék körül van. Tehát a primer, vagyis a családon belüli nyelvi szocializáció lehet az egyik meghatározó magyarázó tényezője a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést felvállaló kategória magyar nyelvismeretének. A magyar nyelvet ismerő, de a magyartól eltérő nemzetiségi kötődésű személyek fele magyar jellegű, azaz homogám vagy vegyes házaságból származik, és valamivel több mint kétharmada olyan családból, ahol egynél több családtaggal magyarul kommunikált. Természetesen ezekre a hatásokra ráerősíthettek még más környezeti faktorok is, de feltehető, hogy legtöbb esetben a magyar nyelv elsajátításának ez volt az egyik meghatározó közege.

A környezeti hatások feltehetőleg a nem magyar kötődésű népesség negyede esetében játszhattak kiemelt szerepet, ugyanis a magyartól eltérő nemzetiségű kötődésű népesség negyede nem számolt be ugyan családon belüli magyar nyelvhasználatról, de ezek egy (igaz, viszonylag kis) része valamilyen magyar nyelvű tanintézetet (többnyire óvodát vagy elemi iskolát) is látogatott az élete folyamán. A környezeti hatások esetében kiemelendő az etnikai differenciáltság. Amíg a romák esetében inkább olyan településeken érvényesült a környezeti hatás, ahol a magyarok jelentős többségben (60 százalék fölött) vannak, a magukat románnak vallók esetében a környezeti hatások nagyobb mértékben érvényesültek azokon a településeken, ahol jelenleg a magyarok aránya 20–50 százalék között van, és kiemelkedően magas Partiumban, az északnyugati határzónában.

A magyar nyelvet ismerő, de a magyartól eltérő nemzetiségi kötődésű népesség egy része magyar nyelvű oktatásban is részesült. Amint az alábbi táblázatban látható, a nem magyar nemzetiségi kötődésű személyek 41,4 százaléka valamilyen mértékű magyar nyelvű iskolai szocializációban részesült, illetve kevéssel több mint negyede az összes frekvenciált iskolai fokozaton magyarul tanult.

7. táblázat: Az iskolai oktatás nyelve a magyar, illetve a magyartól eltérő nemzetiséggel azonosuló személyek körében (%)

Iskolai oktatás nyelve*	Magyar nemzetiségi kötődés	Nem magyar nemzetiségi kötődés
Kizárólag magyar	49,8	25,3
Vegyes (magyar nyelven is)	43,2	16,1
Kizárólag román	7,0	58,6

* Összevont változó. Figyelembe vettünk minden oktatási formát és szintet (beleértve az óvodát is), amelyben az alany részt vett. A „kizárólag magyar”, „kizárólag román” azt jelenti, hogy az alany minden oktatási formát/szintet kizárólag azon a nyelven végzett el. A „vegyes” azt jelenti, hogy az illető oktatási szinteknek legalább az egyikét úgy végezte el, hogy részben románul, részben magyarul (esetleg más nyelven) tanult, leggyakrabban pedig azt, hogy legalább egy egész oktatási szintet (leggyakrabban az egyetemet vagy szakiskolát) kizárólag románul, másokat meg magyarul végzett el.

Az iskolai nyelvi szocializációt illetően is nemzeti kötődés szerinti differenciált modellekről beszélhetünk, a magyar nyelven tanulás inkább a magyar nyelvű cigány népességre jellemző, mint a román nemzetiségi kötődést felvállaló népességre, ez utóbbi ugyanis csak kivételes esetben kapcsolódik be a magyar nyelvű (és akkor is leginkább az óvodai vagy elemi iskolai szintű) oktatásba.

Tehát a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést vállaló, a magyar nyelvet ismerő népesség szintjén a magyar nyelvi szocializációnak három modellje különíthető el. Az egyik az elemzett népesség megközelítőleg felére jellemző *családi nyelvi szocializáció*, amely többnyire a vegyes házasságból származó vagy jelenleg vegyes házasságban élő, a román nemzetiségi kategóriával azonosuló magyar származású egyénekre jellemző. Ezt a családi nyelvi szocializációt megerősítheti egy általánosabb közösségi, illetve nagyon kivételesen iskolai nyelvi kitettség. Ezen a kategórián belül a magyar nyelvismeret eléggé széles skálán mozog.

A másik modell a nem magyar kötődésű, de a magyar nyelvet ismerő népesség valamivel több mint negyede esetében érvényesül, és többnyire a magát cigánynak/romának meghatározó népességre vonatkoztatható. Ez egyszerre jelent *családi és közösségi nyelvi szocializációt*, amelyet gyakran megerősít a magyar nyelvű (alapfokú) iskolázottság is. Az esetek többségében ez a népesség kizárólag a magyar nyelvet ismeri, és azon (általában) problémamentesen tud kommunikálni.

A harmadik kategóriába a nem magyar nemzetiségű, de magyarul beszélő népesség kb. ötöde kerül, akik többnyire környezeti kétnyelvűek, és zömében azokból a régiókból (főként nagyvárosokból) kerülnek ki, amelyekben a magyarok és a románok aránya hozzávetőleg paritásos (legalább egyharmada egyik nyelvi közösség). Ezen kategória magyar nyelvi készségei átlagában tekintve sekélyesebbek, mint más, a magyartól ugyancsak eltérő nemzeti kötődést felvállaló kategóriáké.

NYELVI SZOCIALIZÁCIÓ ÉS ETNOKULTURÁLIS REPRODUKCIÓ AZ ETNIKAILAG VEGYES CSALÁDBÓL SZÁRMAZÓK ESETÉBEN

Ha abból indulunk ki, hogy az etnokulturális reprodukció és ezen belül is a nyelvi szocializáció kiemelt színtere a család, akkor vizsgáljuk meg, hogy az etnikailag vegyes családokon belül milyen mértékű volt a kulturális reprodukció.⁷ Egy ilyen elemzés azért is fontos, mivel van viszonyítási alapunk, ugyanis az utóbbi két (1992-es és 2002-es) népszámlálás közölt adatai alapján kiszámítható, milyen mértékű a vegyes családokon belüli kategoriális reprodukció, vagyis az, hogy a magyar jellegű vegyes családokban, ahol az egyik fél magyar, a gyerekeket a magyar vagy a másik fél nemzetiségi hovatartozása szerint sorolják be. A két népszámlálás eredményei szerint a magyar jellegű házasságokban a gyerekeket hozzávetőleg 30 százalékban a magyar fél és 70 százalékban a másik fél (zömében román) nemzeti kötődésének megfelelően jegyezték be⁸ (INS 2005; Varga E. 1998). Mivel nem fértünk hozzá erre vonatkozó korábbi adatokhoz, így azt vettük figyelembe, hogy ez a megoszlás az utóbbi két népszámlálás viszonylatában stabilnak mutatkozott, és ezért feltételeztük, hogy a vizsgált 18–45 éves korosztályokra is a 3 a 7-hez arány a jellemző. Vagyis a magyar jellegű vegyes házasságból származók 30 százaléka azonosul formálisan a magyar kategóriával. Ideális helyzetben a vegyes házasságból származók esetében a nyelvi készségek is reprodukálódnak, hisz családon belül sajátíthatják el a két nyelvet. Ez az „ideális helyzet” azt jelenti, hogy a mintába bekerült magyar–nem magyar párkapcsolatból származó szülők gyerekei (ha mind beszélnek magyarul) 3 a 7-hez arányban fogják magukat

⁷ Ezt ideálisan akkor tudnánk megtenni, ha a teljes körű népességen és nem a magyar nyelv ismerete alapján megrostált populáción kérdeznénk le a kérdőívet.

⁸ Romániában a szülők deklarálják a velük együtt élő kiskorú gyerekeik nemzetiségi hovatartozását, és mindenki csak egy nemzetiségi kötődéssel azonosulhat.

magyarnak, illetve a magyartól eltérő nemzetiségűnek vallani. Feltehető azonban, hogy a román nemzeti kategóriával azonosuló exogám páros leszármazottja kisebb eséllyel tanul meg magyarul, mint a magyar kategóriával azonosuló szülő gyereke. Vagyis amennyiben megtörténik a magyar jellegű etnokulturális reprodukció a formális kategoriális identifikáció szintjén, akkor valószínűsíthető, hogy a kulturális gyakorlatok (nyelvi készségek) szintjén is megtörténik. Ha a vegyes párkapcsolatból származó személy a magyartól eltérő etnikai kötődéssel azonosul, kisebb a valószínűsége a nyelvi készségek kialakulásának. Vagyis, tekintettel arra, hogy a magyar nyelv ismerete volt a mintába belekerülés előfeltétele, feltehető, hogy a mintánkba nagyobb arányban került be magyar kötődést vállaló, vegyes házasságból származó személy. Az „ideális helyzet” és a mintába bekerült vegyes párkapcsolatból származó személyek etnikai kötődésének a megoszlása közötti különbség tulajdonképpen azt jelzi, hogy milyen mértékben nem termelődnek ki magyar nyelvi (kulturális) készségek a magyar jellegű vegyes párkapcsolatból származó, nem magyar nemzetiségi kötődést vállaló népesség szintjén.

A mintába bekerült személyek 8 százaléka (198 személy) származott magyar–nem magyar jellegű vegyes párkapcsolatból. A magyar jellegű exogám frigyből származók 50,5 százaléka vállalta a magyar kötődést, 42 százalék a magyartól eltérő etnikai kötődéssel azonosult, és 7,6 százalék nem tudott a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó kérdésre válaszolni.⁹ Amennyiben a magyar jellegű vegyes párkapcsolatból származó személyek (vállalt etnikai kötődésüktől függetlenül) mind ismerték volna a magyar nyelvet, a magyar kötődést vállalók arányának jóval alacsonyabbnak, mindösszesen 30 százalék körülnek kellett volna lennie. Tehát a népszámlálási adatok alapján tudjuk, hogy a magyar–nem magyar típusú párkapcsolatból származó személyek 70 százaléka a magyartól eltérő formális etnikai kötődéssel azonosul. Most már hozzátehetjük, hogy az ilyen vegyes párkapcsolatból származó, nem magyar kötődést vállaló népesség kb. 60 százaléka rendelkezik valamilyen szintű magyar nyelvi készséggel, tehát a magyar nyelvi/kulturális reprodukció bizonyos mértékben megtörténik a magyartól eltérő etnikai kötődést vállaló személyek esetében is. Viszont az ugyancsak e típusú vegyes párkapcsolatokban élők esetében (függetlenül ezen személyek formális kategoriális azonosulásától) 20-23 százalék lehet azok aránya, akik sem formális etnikai, sem kulturális (nyelvi) szinten nem kapcsolódnak a magyarsághoz. Ezt a számítást csak egy tényező zavarja, mégpedig a magyar jellegű vegyes párkapcsolatból származó, formálisan a magyar etnikai kötődést vállaló, de magyarul nem tudó (csak a pusztán formális kategoriális azonosulást vállaló) személyek részaránya a vegyes párkapcsolatokon belül. Ez a korábbi mérések és adatfelvételek alapján becslülve¹⁰ a magyar jellegű vegyes párkapcsolatokból származó, a magyar kötődést formálisan vállalók hozzávetőleg 3,5-5 százalék között lehet.

KÉTNYELVŰSÉG ÉS ETNOLINGVISZTIKAI REPRODUKCIÓ

A társadalmi többnyelvűség sajátos nyelvi alkalmazkodási folyamatokat feltételez. Az ilyen társadalmakon belül adott kategóriák többnyelvűsége a társadalom integráltságának egyik

9 Mivel többnyire fiatalokról volt szó, feltehető, hogy a *nem tudom* válasz arra vonatkozott, hogy az utolsó népszámláláskor szüleik eltartásában levő kiskorúak voltak, és a nemzetiségi hovatartozásukat a szüleik adták meg, így egyszerűen nem tudják, hogy a két lehetséges etnikai kötődésből melyiket választották.

10 Az 1100 fős, formális etnikai kötődés vállalása alapján felépített magyar minták esetében viszonylag kis esetszámmal kerültek be vegyes párkapcsolatból származók. Így a kvantitatív elemzések helyett csak nagyon óvatos becslésekre alapozhatunk.

dimenziójaként jelenik meg. Vagyis ahhoz, hogy a többnyelvű társadalmak működni tudjanak, az egyes kategóriákhoz tartozóknak bizonyos mértékben mindkét nyelvben jártasságot kell kifejlesztetniük. Kérdés, hogy mely kategóriák esetében, milyen mértékben és milyen jellegű tanulási folyamat eredményeként történik meg ez? A tipikus nemzetállami – és általában többségi – retorika az integráció kulturális, szűkebben vett nyelvi terheit szokványosan a kisebbségekre hárítja, vagyis a többnyelvű társadalmak integráltságában általában a kisebbségektől várják el, hogy megfelelően gazdagítsák a nyelvi eszköztárakat és kétnyelvűvé váljanak (lásd Horváth 2008a; Kontra–Szilágyi N. 2002; Skutnabb-Kangas 2000).

A kisebbségek nyelvi készségeinek, nyelvi viselkedésének leíró elemzése két általánosabb jellegű (explicit vagy implicit) kutatási érdek, paradigma mentén történhet (vö. Clyne 1998). Az első a *kontaktusparadigma*, amely a többnyelvű közegben kialakuló kontaktusok során megnyilvánuló interakcionális szabályszerűségeket (kódválasztás, kódváltás, kódkeverés stb.), illetve a huzamos nyelvi kontaktusoknak a nyelvi attitűdökre és a nyelv állapotára gyakorolt kihatásait elemzi. A kontaktusparadigma alapvető kutatási érdeklődését Joshua Fishman egy (ma már klasszikus) tanulmányának a címével is illusztrálhatjuk: *Ki beszél, milyen nyelven, kinek és mikor/milyen szituációban?* ([1965] 2000). Fishman abból indul ki, hogy a többnyelvű társadalmakon belül a kódhasználat (kódválasztás, kódváltás, kódkeverés) nem véletlenszerűen és nem kizárólag az egyének nyelvi erőforrásainak a függvényében történik. Alapvető kutatási érdek beazonosítani, hogy milyen helyzetek, témák, személyek viszonylatában módosul a kódhasználat, továbbá az is, hogy maguk az alanyok milyen jelentést tulajdonítanak a kódhasználat sajátosságainak, illetve milyen állandósult diszpozíciók, habitusok, nyelvhasználói attitűdök kapcsolódnak a kódhasználat, általában a többnyelvűség különböző vonzataihoz.

A második a *nyelvváltás-paradigma*, amely révén a kutatók a többnyelvű társadalmakon belüli, a nyelvek együttélése folyamán kialakult, tartós kódhasználati mintákat (a nyelvek funkcionális megoszlását a különböző nyelvhasználati helyzetek között) és ezen folyamatok okán bekövetkező nyelvi erőviszonyok dinamikáját, a dominanciaváltási (az elsőnek megtanult nyelv visszaszorulása a másodnyelv javára), esetleg nyelvváltási¹¹ folyamatokat elemzik. Tehát az elemzés a többnyelvű társadalmakon belül a nyelvek funkcionális allokációjára fókuszál. Az alapvető kutatási cél: beazonosítani, milyen mértékben állandósult az a gyakorlat, hogy egy adott funkcióhoz (kommunikációs helyzethez) rendszerint egy adott nyelv rendelődik, illetve azt, hogy ezen állandósuló funkcionális allokációk kontextusában milyen mértékben kerül előtérbe vagy szorul háttérbe a kisebbségek által használt nyelv. A kisebbségi nyelv használata gyakran visszaszorul a magánéleti szférába, és a mindennapi kommunikáció meghatározó nyelve már nem az elsőnek megtanult (anya)nyelv lesz, hanem a másodikként elsajátított nyelv (lásd Gal 1991). A következő lépés az elsőként elsajátított nyelv használatának a fokozott visszaszorulását jelentheti, el addig, amíg a második nyelv teljes mértékben ki nem szorítja azt, vagyis be nem következik a nyelvváltás.

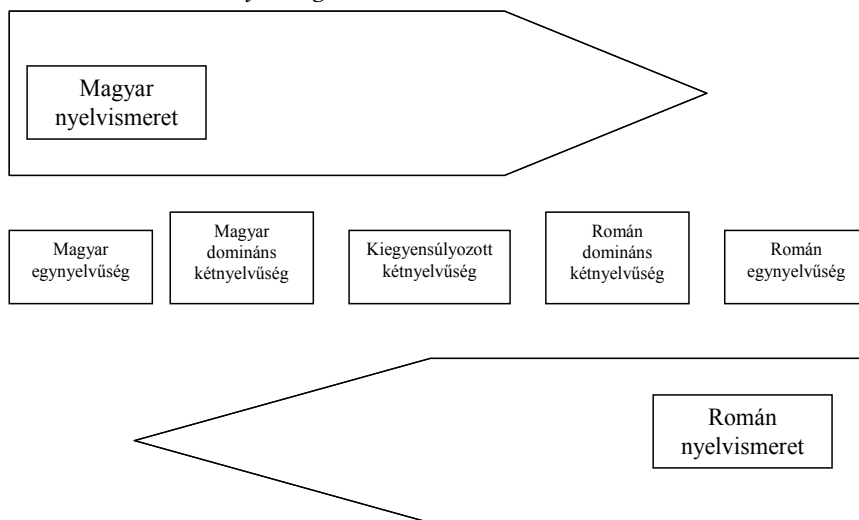
A dominanciaváltás kérdésköre elemezhető a nyelvi készségek (kétnyelvűségi helyzetben melyik nyelvet ismeri jobban), illetve a nyelvi gyakorlatok szempontjából (melyik nyelvet használja leginkább). Amennyiben a magyar–román kétnyelvűség esetében a magyar nyelv akár a nyelvi készségek, akár a nyelvi gyakorlatok (esetleg mindkettő) terén háttérbe szorult, akkor az egyéni, valamint az intergenerációs, etnokulturális (egyszer a nyelvi, aztán a kategóriális) reprodukció bizonyos mértékű kockázatoknak van kitéve.

11 Az eredetileg „A” anyanyelven (esetleg „AB” kétnyelvűen) szocializált egyén „B”.

KÉTNYELVŰ KÉSZSÉGEK ÉS NYELVI ERŐVISZONYOK

Egy többnyelvű társadalmi valóságnak a kontextusában a romániai nyelvpolitikák, pontosabban elsajátításpolitikák egyik célkitűzése a kisebbségi kétnyelvűség kialakítása. Ez azt jelenti, hogy az anyanyelvi oktatásban részesülő kisebbségek számára az alapoktatás folyamán (egészen az érettségi szintjéig) kötelező a román nyelv tanulása. Mi több, a viszonylag jelentős óraszámban tanult román nyelv és irodalom tantárgy mellett a kutatásunk során vizsgált évfázatok (18–45 évesek) a formális oktatás során más intézményes román nyelvi hatásnak is ki voltak téve (pl. történelem és földrajz tantárgyak román nyelvű tanulása). Vagyis elvben a magyar nyelvű alapoktatásban való részvételnek valamilyen szintű románnyelv-ismeretet, alapszintű kétnyelvűséget kellene biztosítania. Ám tény, hogy az ilyen jellegű elsajátítás – az erőteljes politikai támogatottsága ellenére – nem föltétlenül hatékony, hisz a magyar népesség egy része nem vagy csak nagyon elementáris szinten sajátítja el a román nyelvet (Horváth 2008c). Mindenekelőtt tehát azt vizsgáljuk meg, hogy milyen mértékben egy- vagy kétnyelvű a magyar népesség, majd azt, hogy a két nyelvet ismerő, használó népesség esetében milyen a két nyelv ismeretének egymáshoz viszonyított egyensúlya, milyen mértékű aszimmetriák jellemzik ezt a viszonyt. A kétnyelvűség-mintázatok értelmezésében segíthet az alábbi heurisztikus modell:

2. ábra: Kétnyelvűség-mintázatokat bemutató heurisztikus modell

A romániai magyarok esetében tipikusan az történik, hogy az egyének megtanulják alapnyelvként a magyart, és hozzátanulhatják (vagy sem) a románt. Ha a másodnyelv ismeretét alapvetően egy kontinuum mentén értelmezzük,¹² akkor azt láthatjuk, hogy a magyar alapnyelvűsége különböző mértékben dupláz rá a román másodnyelvűsége, egészen addig, amíg az egyén mindkét nyelvet alapnyelvi szinten nem ismeri, beszél (ambilingvizmus, kiegyensúlyozott kétnyelvűség). De a többnyelvű egyén esetében a nyelvi erőforrások többféleképpen szerveződhetnek (Lambert 1974), a másodnyelv elsajátítása, használata növelheti az egyének kommunikációs opcióit (hozzáadó kétnyelvűség), vagy visszaszoríthatja, elsorvaszthatja az első/anyanyelvi készségeket

¹² A kontinuum-hasonlatot a kétnyelvűséget kutató szociolingvisztikusok nagy fenntartásokkal kezelnék, de egy heurisztikus modellen belül elfogadható.

(felcserélő kétnyelvűség). Tehát a másodnyelv tanulása/használata fokozatosan visszaszoríthatja az elsőnyelvi készségeket (dominanciaváltás), és alapnyelvvé a román válik. Persze a különböző kétnyelvűség-mintázatok kialakulhatnak másképpen is, például akkor, ha román az első nyelv, és ehhez adódik a magyar, illetve szimultán elsajátítás nyomán is, ilyenkor az azt követő párhuzamos vagy aszimmetrikus nyelvi fejlődés bármilyen, fentebb modellezett, kétnyelvűség-mintázatot eredményezhet.

KÉTNYELVŰSÉG-MINTÁZAT ÉS NYELVI DOMINANCIA

A felmérés során a verbális kommunikációs, receptív (milyen mértékben *érti*, amikor hozzá beszélnek) és produktív (milyen hatékonyan *tud szóban kommunikálni*) nyelvi készségekre kérdeztünk rá. A kommunikatív teljesítmények felmérésében az alanyok önértékelésére támaszkodtunk. (A magyar nyelv ismeretére vonatkozó adatokat már fentebb, a 3. táblázatban bemutattuk.)

8. táblázat: Milyen kijelentés érvényes az Ön románnyelv-ismeretére?

A nyelvismeret szintje	Magyarul (is) beszélők**	Magyar nemzetiségűek	Nem magyar nemzetiségűek
	százalék		
anyanyelvi szinten beszélek*	12,1	7,6	41,0
tökéletesen beszélek	20,3	20,2	20,6
nagyon jól beszélek, de érezhető akcentussal	33,4	36,8	11,2
nem beszélek nagyon jól, de az esetek többségében meg tudom értetni magam	21,3	22,7	12,3
nagyjából értek, és nehézségekkel meg tudom értetni magam	8,1	8,4	6,0
alig pár szót tudok	4,0	3,5	6,8
egy szót sem ismerek	1,0	0,8	2,1
Összesen %	100,0	100,0	100,0
Összesen N	2483	2150	333

* Az „anyanyelvi szinten” és a „tökéletesen beszélek” skálafokokozatok közötti különbséget nem annyira a nyelvi készségek, hanem sokkal inkább a nyelvvel történő érzelmi azonosulás és a problémamentes kommunikációs készségek vonatkozásában kell értelmeznünk.

** A teljes minta alapján.

Amint a fenti táblázatban is látható, a 18–45 éves, magyar nemzetiségi kötődést vállaló népesség majdnem kétharmada (64,6 százaléka) úgy véli, hogy nagyon jól beszél (27,8 százalék) vagy legalábbis önálló kommunikátorként elboldogul a román nyelv használatával. A népesség valamivel több mint 8 százalékának csak receptív képességei vannak (kifejezési nehézségekkel

küzd), és 4-5 százalék talán az alapfokú használó szintjét sem éri el. A nem magyar nemzetiségi kötődést vállaló népességen belül, értelemszerűen, nagyobb azok aránya, akik nagyon jól tudnak románul kommunikálni (72,8 százalék). De valamivel nagyobb azok aránya is, akik nem vagy csak jelentős nehézségekkel tudnak románul kommunikálni (15 százalék a 13 százalékhöz viszonyítva). A kommunikációs nehézségekről beszámolók zöme a cigány kötődést vállalta. Általában véve a cigány kötődést vállaló vagy a kérdezőbiztosok által romaként beazonosított népesség mintegy 40 százalékára jellemző, hogy nem vagy csak nagyon kis mértékben képes a román nyelv használatára.

Mivel a minta kialakítása során használt szelekciós ismérv a magyar nyelv megfelelő ismerete volt, azok a kategóriák, amelyek magyar nemzetiségi kötődést vállaltak ugyan, de nehézséggel beszéltek magyarul, kimaradtak a mintából. Így természetesen a kétnyelvűség-tipológiánk sem lesz teljesen szimmetrikus, hisz a román nyelv esetében regisztráltuk az alapfokú (vagy az egyáltalán nem létező) nyelvi készségeket, a magyar esetében pedig nem. Ezen aszimmetriát felvállalva nézzük meg az elemzés során a – klaszteranalízis segítségével kialakított – kétnyelvűség-tipológiát!

A kétnyelvűség-alakzatok azt tükrözik, hogy az alanyok milyen mértékben képesek teljesíteni a két vizsgált nyelven, valamint azt, hogy a nyelvi erőforrások egymáshoz viszonyítottan miként rendeződnek el (melyik a dominánsnak tekintett nyelv, illetve melyiken tudnak kevésbé teljesíteni). Az első kategóriába az egynyelvűek (a román nyelvi készségekkel nem rendelkezők), a másodikba a magyarul megfelelően nem tudó, románul közepesen teljesítőket kerültek. A harmadik kategóriába a magyarul és románul egyaránt jól teljesítőket soroltuk (ők a kiegyensúlyozott kétnyelvűek vagy ambilingvisek), míg a negyedikbe a román nyelven jól tudó, magyarul viszont kisebb-nagyobb nehézségekkel beszélő személyek kerültek (azok, akik úgy értékelték, hogy jól, de idegenszerűen beszélnek magyarul, és azok is, akik nehézséggel beszéltek magyarul). És végezetül az ötödik, az interlingvizmus (szemilingvizmus) kategóriájába azok kerültek, akik mind a magyar, mind a román nyelvi teljesítményük szintjén valamilyen hiányosságot éreztek, tehát mindkét nyelven problematikusnak, bizonyos vonatkozásokban hiányosnak ítélték meg teljesítményüket (az interlingvizmusról lásd még Edwards 2004; Johnson 1991: 10).

9. táblázat: Kétnyelvűség-alakzatok a romániai, magyarul (is) beszélő 18–45 éves populáció szintjén

A kétnyelvűség formája	Magyar nemzetiségűek	Nem magyar nemzetiségűek
Magyar egynyelvűség	11,9	14,0
Domináns magyar – középfokú román	57,3	14,6
Ambilingvizmus	23,8	23,1
Domináns román – középfokú magyar	3,8	33,4
Interlingvizmus (szemilingvizmus)	3,2	14,9

Amint az a fentebbi táblázatból kitűnik, a 18–45 év közötti, magyar nemzetiségi kötődést vállaló népesség 93 százaléka úgy gondolta, hogy nincsenek nehézségei, teljes természetességgel és problémamentesen használja a magyar nyelvet. A magyar nemzeti kötődést vállaló személyek hozzávetőleg 7 százaléka pedig arról számolt be, hogy magyarul nem tud (és esetleg románul

sem) kielégítően kommunikálni, vagyis nyelvismereti szempontból a magyart nem tekintette domináns nyelvnek, ezt a nyelvet idegenszerűen beszélte. Ha a magyar nyelv alapnyelvi használatát valamiféle etnokulturális normának tekintjük, akkor az anyanyelvi szint és a tökéletesnek tartott nyelvhasználat jelentheti az anyanyelv dominanciáját. Az idegenszerű beszédmód tudatosítása már problematikus helyzetet jelenthet, más jellegű, nyelvileg hátrányos helyzet indikátora is lehet.¹³ Azt is jelentheti, hogy a nyelvi teljesítménye alapján esetleg kételyek merülnek fel a magyar kategóriához való tartozás kapcsán. A magyar nemzetiségűek kb. 7 százaléka vallott olyan nyelvi helyzetről, amelyben a magyar nem domináns. A magyar nemzetiségi kategórián belül ez az arány ettől még nagyobb lehet, hisz a mintánkba eleve csak azok kerültek bele, akik elfogadható szinten tudtak magyarul, így kimaradhattak azok, akiket – bár vállalták a magyar nemzeti kötődést – nyelvi teljesítményük alapján nem tekintettünk magyar nyelvűeknek. A 18–45 év közötti romániai, magyar nemzeti kötődést vállaló népesség megközelítőleg negyedére (23,8 százaléka) volt jellemző, hogy – nyelvi erőforrásait tekintve – önmagát ambilingvisnek értékelte, vagyis úgy vélte, hogy mind a románt, mind a magyart egyformán jól, teljes természetességgel képes használni.

Ezen utóbbi kategória nyelvi helyzetének az értékelése kapcsán merül fel egy módszertani aggály. Az önértékelés módszerét (amikor magát a beszélőt kéri meg, hogy a nyelvi készségeiről vagy viselkedésének a sajátosságairól referáljon) – bár gyakran használják a nyelvi készségek és nyelvi viselkedés kutatása során – általában módszertani fenntartások kísérik. Egyrészt megalapozott kételyek merülnek fel az alanyok metalingvisztikai tudatossága kapcsán: milyen mértékben vannak tényleg tudatában a nyelvi viselkedésük sajátosságainak, másrészt nem zárható ki az sem, hogy az alanyok az önértékelés során a tényleges nyelvi viselkedés helyett különböző nyelvi ideológiák által kívánatosnak tartott nyelvi viselkedési formáról vallanak (de Vries 1985; Edwards 1994; Milroy–Gordon 2003). Például a magyar nemzeti kötődést vállalók esetében elképzelhető a magyar nyelvi készségek eltűzése, mivel az általánosan elfogadott etnolingvisztikai normatíva szerint a magyar etnikai kötődésű személyek magyar nyelvi teljesítményének kifogástalannak kell lennie. Az ilyen torzítások beazonosítása érdekében a kérdezőbiztosok maguk is értékelték a megkérdezettek nyelvi teljesítményét. Az ambilingvis kategóriába sorolt személyek esetében (összehasonlítva a domináns magyar, középfokú román mintával) nagyobb azok aránya, akiknek a magyar nyelvi (megértési és kifejezési) készségeit valamilyen mértékben problematikusnak találták a kérdezőbiztosok (és maguk az alanyok nem). Tehát létezik egy bizonyos mértékű torzítás a magyar nyelvi készségek felülértékelésének az irányába, ez alapján feltehető, hogy 7 százaléknál valamivel nagyobb (valahol 7-10 százalék között lehet) azon magyar kötődést vállalók aránya, akiknél a magyar nyelv nem domináns. Tény azonban, hogy ez utóbbi, a kérdezőbiztosok becslésén alapuló nyelvi teljesítményhez kapcsolt érték is megkérdőjelezhető, hisz nem tudjuk, hogy a kérdezőbiztosok negatív értékelése egyértelműen nyelvi vagy más jellegű – például a kommunikációs szituációhoz vagy a lekérdezés sajátos nyelvi regiszteréhez kapcsolódó – korlátoknak tulajdonítható.

A magyartól eltérő nemzetiségi kötődést felvállaló kategóriába soroltak 51 százaléka jellemző a magyar nyelv valamilyen szintű dominanciája (14 százaléka egynyelvű). A magyartól eltérő nemzetiségű kötődést vállaló népesség jelentős arányban van jelen két partikuláris kategórián, a magyar egynyelvű és az interlingvizmus kategóriáján belül is. Mindkét kategóriába (de kiemelten

¹³ Megelőző tanulmányaimban azt, hogy valaki jól teljesít, de idegenszerűnek érzi az akcentusát, még a mesterfokú magyar tudáshoz, értelemszerűen a magyar dominanciájához soroltam be (Horváth 2005, 2008a).

a magyar egynyelvűségébe) leginkább a cigány kötődést vállalók tartoznak. Igaz, a klasszikusan értelmezett interlingvizmus vagy félnyelvűség¹⁴ a mi esetünkben nem állítható egyértelműen, ugyanis a vizsgálat során (mindenekelőtt terjedelmi okokból) nem kérdeztünk rá az egyének teljes nyelvi erőforrásaira, tehát nem tudjuk kizárni azt, hogy az interlingvizmus kategóriába sorolt, roma azonosságú egyének egy része nem háromnyelvű-e, ami azt jelentené, hogy nem románul vagy magyarul, hanem valamilyen cigány nyelvjárásban tud leginkább kommunikálni. Mindenképpen tény, hogy a magyar nyelvű intézmények fenntarthatóságára hatással lehet ennek a populációnak a megléte.

Ha a származási család jellege¹⁵ szerint vizsgáljuk a kétnyelvűséget, akkor ismét ki kell hangsúlyozni, hogy a származás ismervét tekintve a minta nem léphet fel az átfogó reprezentativitás igényével, hisz csak azok a magyar jellegű, homogám vagy vegyes családból származó személyek kerültek bele, akik társalgási szinten beszéltek a magyart. Mindezek mellett néhány érdekes következtetés így is adódik.

10. táblázat: A származási család jellege (csak szülők) és a jellemző kétnyelvűségi alakzat (%)

	Magyar homogám	Magyar jellegű vegyes	Román homogám	Más jellegű
Magyar egynyelvűség	12,7	6,1	0	36,0
Magyar domináns (román középfok)	57,9	32,1	3,0	23,3
Ambilingvizmus	23,2	32,1	20,9	15,1
Román domináns (magyar középfok)	2,9	22,3	65,7	5,8
Interlingvizmus	3,3	7,3	10,4	19,8
Összesen %	100,0	100,0	100,0	100,0

Mindenekelőtt kiemelendő, hogy a homogám magyar családi környezetben belül is regisztrálható dominanciaváltás, vagyis az alanyok – a nyelvi környezetnek vagy más tényezőknek köszönhetően – a magyar nyelvhasználat különböző mértékű nehézségeiről számoltak be (6,2 százalék). A magyar jellegű vegyes házasságból származók esetében ez az arány megközelíti a 30 százalékot (29,6 százalék). Összesítve, a magyar jellegű családból származó (ahol legalább az egyik szülő magyar), 18–45 éves, magyarul beszélő felnőttek 9,2 százaléka számolt be olyan nyelvi helyzetről, amelyben a magyart nem érezte a domináns nyelvnek (használat nem volt problémamentes), a magyar nemzetiségű népesség esetében ez az arány 7 százalék körül van (lásd 8. táblázat). A román nyelvi dominancia valamivel gyakrabban fordul elő a nőknél, mint a férfiaknál, és természetesen függ a nyelvi környezettől is, például azokon a településeken, ahol a magyar anyanyelvűek aránya 20 százalék alatt van, a magyar nemzeti kötődéssel azonosuló

14 A folyamatos, két nyelv között való létezés kontextusában valamilyen okból egyik nyelvi fejlődés sem lesz teljes.

15 Amikor a származásicsalád-mutatót alakítottuk ki, csak a szülők nemzetiségét vettük figyelembe. Alternatív módon figyelembe vettük a nagyszülők származását és a jelenleg alakított család jellegét is, de a családkörnyezetmutató nem gazdagodott sok esetszámmal, ugyanis a nagyszülők szintjén tapasztalható heterogámia nagymértékben valószínűsítette a származási család szintjén megnyilvánuló homogámiát, és ez utóbbi nagymértékben valószínűsítette az alanyok párválasztásának a jellegét. A vegyes családból származás pedig nagymértékben valószínűsítette az etnikai exogámiát.

személyek 16,4 százaléka állította, hogy nehézségei vannak a magyar nyelv használatával.

Amint az alábbi táblázatban is látható, látványos (és szignifikáns) az összefüggés a kétnyelvűségi alakzat (a román vagy magyar nyelvi dominanciája) és a beiskolázás nyelve között.

11. táblázat: Kétnyelvűség-alakzatok az elvégzett iskolák oktatási nyelvének a függvényében

Kétnyelvűség-alakzat (egyszerűsített változat)		Milyen nyelven végezte az iskoláit			Összesen
		csak magyar	vegyes	csak román	
százalék					
Magyar nemzeti kötődés	Magyar dominancia (vagy ambilingvizmus)	96,2	93,4	70,9	93,2
	Román dominancia (vagy interlingvizmus)	3,8	6,6	29,1	6,8
Nem magyar nemzeti kötődés	Magyar dominancia (vagy ambilingvizmus)	72,6	69,6	35,5	50,3
	Román dominancia (vagy interlingvizmus)	27,4	30,4	64,5	49,7

A dominanciaváltás nagyobb valószínűséggel fordul elő azokban az esetekben, amelyekben az oktatás nyelve csak román volt (azaz ha függetlenül az iskolázottság szintjétől valaki kizárólag ezen a nyelven tanult). A magát magyarnak valló népesség 7 százaléka járt kizárólag román tannyelvű iskolába, és ezeknek majdnem egyharmadára (29,1 százalék) jellemző az, hogy jobban ismeri a románt a magyar nyelvénél. Kiemelendő még, hogy a vegyes, román–magyar tanítási nyelveken szocializált populáció esetében a nagymértékű román (kivételes esetekben magyar), illetve a korai román nyelvű (gimnáziumi vagy akár az elemi szintű) oktatásra történő váltás valószínűsíti a román nyelv dominanciáját. Minél később következik be a kizárólagos román nyelvű oktatás (például a líceumban vagy az egyetemen), annál kisebb annak a valószínűsége, hogy olyan kétnyelvűségről valljanak az alanyok, amely esetében a magyar nyelv háttérbe szorult volna.

NYELVHASZNÁLAT ÉS NYELVI DOMINANCIA

A nyelváltás-paradigmán belül a dominanciaelemzés nemcsak a nyelvi készségekre irányulhat, hanem a nyelvi gyakorlatokra is, vagyis kielemezhetjük azt, hogy a különböző, funkcionálisan elkülönülő kommunikációs helyzetekben (nyelvhasználati doménekből) melyik nyelv a domináns.

A különböző kommunikációs helyzetekre jellemző kódválasztási mintákat (nyelvhasználati tipológiát) két megközelítésben írhatjuk le. Egyrészt egyszerű megoszlások segítségével regisztrálhatjuk, hogy a különböző kommunikációs helyzetekben a különböző kategóriákra milyen nyelvhasználati minta jellemző. Másrészt (amikor különböző kategóriák kódhasználati jellegzetességeit vizsgáljuk) egy erre a célra konstruált mutató, a nyelvhasználati skálaátlag segítségével szintetikusán is kifejezhetjük ezt. A nyelvhasználati skálaátlag arra a konvencióra

épül, hogy a mérés során elkülönített tipikus nyelvhasználati helyzetekben, amelyeket egyfajta sorrendskálaként konstruálunk meg, de intervallumskálaként értelmezünk, átlagot számolhassunk. Ennek a nyelvhasználati skálaátlagnak a „határértékei” 1–5 között vannak: az 1-es azt jelenti, hogy az adott szituációban az adott kategóriába tartozó minden egyén a magyart, az 5-ös pedig azt, hogy a román nyelvet használja.

A nyelvcsere vagy a dominanciaváltás egyik meghatározó kísérőjelensége, hogy az első nyelv, az alapnyelv fokozatosan visszaszorul a privát szférába, a családi viszonyok színterére. Ez a jelenség az idősebbtől a fiatalabb generációk fele haladva egyre fokozottabban jelentkezik (vö. Gal 1991). Vizsgáljuk meg, hogy ez mekkora populációt érint, mégpedig úgy, hogy először megvizsgáljuk az otthoni nyelvhasználatot, majd az intergenerációs kommunikációra jellemző kódválasztási mintázatokat nézzük meg.

12. táblázat: Milyen nyelvet használ otthon?

A nyelvhasználat típusa	Magyar nemzetiségűek	Nem magyar nemzetiségűek
	százalék	
Csak magyar	89,7	41,2
Nagyrészt magyar	2,5	6,0
Fele-fele	4,9	26,8
Nagyrészt román	1,5	8,3
Csak román	1,4	17,7
Összesen N	2153	315
Nyelvhasználati skálaátlag	1,22	2,55

A szűk privát szféra esetében a magyar egyértelműen domináns a magyar nemzetiségű népesség 92 százalékaiban, míg a fennmaradó majdnem 8 százalék esetében meghatározó mértékben (esetleg kizárólagosan) van jelen a román nyelv. Vagyis körülbelül ekkora az a populáció, amely esetében a privát szférán belül bekövetkezett a dominanciaváltás (vagy ehhez közeli állapotok voltak jellemzőek). Erős összefüggés van az alanyok által tapasztalt román nyelvi dominancia és az otthoni nyelvhasználat között is, a román nyelvi dominanciáról beszámoló magyar nemzeti kötődésűeknek majdnem fele (45,3 százaléka) számolt be arról, hogy a román nyelvet otthon legalább olyan gyakran (és egyes esetekben teljesen domináns módon) használja, mint a magyart. Vagyis a magyar kötődést vállaló népesség hozzávetőleg 3,5-4 százaléka esetében nemcsak a román nyelvi dominancia tudatosult, hanem már a privát szférán belül is dominált a román nyelvhasználat. A mintába belekerülő, magyarul beszélő, de a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést vállaló populáció 38,8 százaléka esetében konstatalható ennek az ellenkezője, vagyis számukra a magyar nyelv volt a domináns nyelv, és a szűk magánszférán belül csak nagyon ritkán vagy egyáltalán nem használták a román nyelvet.

Lépünk tovább az elemzéssel, és vizsgáljuk meg a generációk közötti nyelvhasználati mintázatok alakulását. Ez kiemelt fontosságú, hisz a családon belüli korai nyelvi szocializációnak, a családtagok közötti kommunikáció nyelvének mind a nyelvi fejlődés, mind az adott nyelvhez való viszonyulás szempontjából meghatározó szerepe van. A korai, családi kétnyelvűség ideális

esetben eredményez felnőttkori kiegyensúlyozott bilingvizmust, de ez csak meghatározott személyes és társadalmi kontextusban következik be (Navracsics 2000). A serdülő- és fiatalkori nyelvi fejlődés során a korai kétnyelvű személyek eltérő mértékű motivációt és tágabb környezeti megerősítést tapasztalnak a két ismert nyelv használatát (státusát és társadalmi funkcióit) illetően. Így nem megy egyáltalán kivételszámba, ha az egyik nyelv dominánssá válik, míg a másik fokozatosan háttérbe szorul (Grosjean 2008: 20). Vagyis a korai, családi, családon belüli kétnyelvűség esetében az egyének nyelvi fejlődési perspektívái az egynyelűeknél kiterjedtebbek. A korai, családi kétnyelvű egyén továbbművelheti bilingvis készségeit vagy „visszafejleszheti” magát egynyelű egyénnek. Vagyis megvan az esélye mind a felnőttkori bilingvizmusnak, mind egyfajta ad hoc „nyelvváltásnak” az A vagy a B nyelvre. Az eredetileg csak egy nyelven szocializált egyén számára sokkal körülményesebb ez a folyamat, hisz a korai (családon belüli) kitettség hiányában nehezebb egy másodnyelvet elsajátítani és azon a nyelven anyanyelvi (alapnyelvi) szinten teljesíteni, tehát elmondható, hogy a nyelvi fejlődés sajátosságai azok, amelyek a nyelvváltás valószínűségét csökkentik.

A családi egy- vagy többnyelvűség és a nyelvváltás közötti összefüggések nem csak a nyelvi fejlődés kapcsán nyilvánulnak meg, hanem fontos szerepet játszanak abban is, ahogyan a személyek kulturálisan és pszichológiailag felvállalják a nyelvváltás és a kategoriális etnikai azonosulás folyamatát. A kulturális és az etnolingvisztikai identitás felvállalása kapcsán érvényesülő társadalmi normákat figyelembe véve sokkal könnyebb egy adott nyelvi (tágabban etnolingvisztikai) identitást felvállalni: amennyiben létezik családon belüli kontaktus egy adott nyelvvel, fennáll valamiféle leszámazási kötődés az ezt beszélő személyekkel. Tehát mind a nyelvi fejlődés, mind az adott nyelvi identitás (kulturális és érzelmi azonosulás) felvállalása szempontjából más helyzetben vannak azok, akik családon belüli szignifikáns másokkal¹⁶ románul is kommunikálnak, mint azok, akik egy családon belül csak a magyart használják.

Még mielőtt az adatok bemutatására térnénk, fontos egy módszertani problémát tisztázni. Az eredmények alapján nem következtethetünk családon belüli nyelvhasználatban bekövetkezett kódhasználati eltérésekre az utóbbi két, két és fél évtizedre vonatkozóan, ugyanis a felnőttek generációjára jellemző kódhasználati mintát a jelenben rekonstruáltuk, és nem ezelőtt huszonnégy-huszonhárom évvel: hasonló mintán, hasonló módszertannal regisztrált adatokat hasonlítottunk össze. Vagyis nem tudjuk, hogy a jelenlegi felnőtt generációnak a szülei miként nyilatkoztak volna az akkor még gyerek generációk kódhasználati szokásairól. Márpedig csak egy ilyen összehasonlítás alapján lehetne egyértelműen kijelenteni, hogy a generációs váltás a kódhasználati minták adott mértékű változását is jelentette-e vagy sem. És a fenntartások nemcsak módszertani vaskalaposságról szólnak, hanem egy nagyon is életszerű és valószínűsíthető feltevésre alapoznak. Tovább folytatva a hipotetikus felmérés gondolatát: valószínű, hogy azon gyerekek egy része, akikről az akkori szülők azt állították, hogy a családon belüli kommunikáció során inkább a román a nyelvet, mint a magyart használták, felnőttként már nem beszéltek olyan mértékben a magyar nyelvet, hogy belekerülhettek volna a mintánkba. Vagyis a mintavétel jellegzetessége okán (az alanyok a magyar nyelvi készségek alapján kerültek be a vizsgálatba) a felnőtt generációk kódhasználati mintájának a rekonstrukciója a magyar nyelv családon belüli használatának a ténylegesnél valamivel nagyobb dominanciáját tükrözi, mint amilyen az valamikor valóban lehetett. Ám ha ilyen intergenerációs összehasonlítást

¹⁶ Értsd: olyan személyekkel, akinek a hatása az egyén személyiségfejlődésére és identitására meghatározó jelleggel bír.

nem is alkalmazhatunk, ezen adatok alapján egy-két következtetés mégis megfogalmazható. Az mondható el, hogy azon felnőtt korú személyek esetében, akiknél egy bizonyos mértékű magyar nyelvi készség vagy ezzel együtt a magyar identitással való azonosulás is kitermelődött, ez milyen irányba alakult a generációkon keresztül. Sikerült megőrizni vagy sem a gyerekek generációja szintjén is a mai felnőttekre jellemző, családon belüli kommunikációs mintázatokat? Ha nem, akkor ezek milyen irányban alakultak? Amint azt fentebb is bemutattuk, a családon belüli román nyelvhasználat elősegítheti a kiegyensúlyozott kétnyelvűséget, de kockázatot is jelenthet egy adott etnolingvisztikai identitás reprodukciójára.

Összesen négy generáció közötti, családon belüli kommunikáció sajátosságaira kérdeztünk rá, az egyszerűség kedvéért azonban csak az elemzési logikának megfelelő adatokat foglaljuk össze két táblázatba:

- I. – felnőttek nagyszülőkkel
- II. – felnőttek a saját szülőkkel
- III. – gyerekek nagyszülőkkel
- IV. – gyerekek a szüleikkel

13. táblázat: A családon belüli kommunikáció során a román nyelvet jelentősebb* mértékben használók aránya a magyar kötődést vállaló népesség esetében (%)

	Apai ágon	Anyai ágon
Szülők generációja nagyszülőkkel	1,8	2,3
Szülők generációja az ő szüleikkel (apa vagy anya)	2,1	2,2
Gyerekek nagyszülőkkel	7,8	7,5
Gyerekek a saját szüleikkel (apa vagy anya)	9,2	8,6

* „Fele arányban”, „nagy részt”, „kizárólag” román nyelven kommunikált

A jelenlegi felnőtt (18–45 év közötti), magyarul még mindig elfogadható szinten beszélő, magyar kötődésű populáció családon belüli kódhasználati mintázatai jelentős mértékben eltérnek a gyerekek generációját jellemző kódhasználati mintázatokról. Összevetve a szülők egymás közötti, illetve a gyerekek és a szülők, valamint a gyerekek és a nagyszülők közötti kommunikációt jellemző kódhasználati mintázatokat, elmondható, hogy jelentős mértékben megnőtt, hozzávetőleg megnégyszereződött a gyerekek generációja szintjén a román nyelvnek a családon belüli használata. Még egyszer hangsúlyozzuk: amennyiben ezelőtt húsz, esetleg negyven évvel is végeztünk volna egy kutatást, rákérdezve az akkori felnőtteknél az akkori gyerekeknek (mostani mintánk felnőttjeinek) a nyelvi viselkedésére, lehetséges, hogy hasonló eredményt kaptunk volna. Csakhogy az akkori családon belüli meghatározó román nyelvhasználattal jellemezhető egyének egy része már nem kerülhetett volna bele a mostani mintánkba, mert elsekélyesedett a magyar tudása.

Ahhoz, hogy árnyaltabb képet kapjunk a gyerekek generációjának családon belüli nyelvhasználatáról, tovább kell kombinálni a szülőkkel való kommunikáció során történő

lehetséges kódválasztási helyzeteket. Ez azért szükséges, mivel arra vagyunk kíváncsiak, hogy a két szülő esetében megnyilvánuló kódválasztási szokások mennyire konvergensek vagy divergensek. Abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a vegyes nyelvhasználat mögött a legtöbb esetben a két szülő nyelvi erőforrása közötti eltérés húzódik meg.¹⁷ Az egyik szülő román egynyelvű volt vagy sekélyesen beszélt a magyart, a másik szülő pedig legalább társalgási szinten beszélt a magyart, hisz bekerült a mintánkba. Tehát a magyar nemzetiségű populáció esetében elvben elkülönülhetnek vagy bizonyos mértékben egymásra tevődhetnek a nyelvi szerepek. Vagyis vagy az „egy nyelv, egy szülő” elv érvényesül, vagy a magyar nyelvű szülő (esetleg mindkettő) időnként használja mindkét nyelvet.

14. táblázat: Kódválasztási minták a családon belüli kommunikáció során

Családon belüli kódhasználat	Magyar nemzetiségűek	Nem magyar nemzetiségűek
	százalék	
Kizárólag magyar	88,5	48,4
Egyik vegyes, másik kizárólag magyar	1,5	3,5
Egy nyelv, egy szülő	1,6	2,3
Vegyes, mindkét szülő	3,7	17,4
Egyik vegyes, másik kizárólag román	1,1	1,3
Kizárólag román	3,5	27,1
Összesen %	100,0	100,0
Összesen N	1209	187

A fentebbi táblázatban foglalt adatok alapján elmondható, hogy a 18–45 éves korosztályokhoz tartozó magyar nemzetiségű szülők által nevelt gyerekek 11,5 százalékának van valamilyen családon belüli román nyelvi kitettsége. A magyar homogám családok¹⁸ 4,6 százalékánál fordult elő a román nyelvhasználat a gyerekekkel való kommunikáció során,¹⁹ míg a magyar–nem magyar típusú vegyes párkapcsolatok közel egyharmadára (34,8 százalékára) a magyar nyelv kizárólagos használata, illetve 21 százalékára a kizárólagos román nyelvhasználat volt jellemző. Vagyis az etnikai homogámia nem garancia arra, hogy a gyermek családi nyelvi környezete kizárólag magyar legyen, a homogám kapcsolatokon belül is létezik a román nyelvnek való (váltakozó mértékű) kitettség.

¹⁷ Nem kérdeztünk rá, de azt feltételeztük, hogy statisztikailag elhanyagolhatóak az olyan helyzetek, amikor mindkét szülő kétnyelvű, de tudatosan arról döntenek, hogy a gyerekekkel történő kommunikáció során a románt használják.

¹⁸ Beleértve az élettársi kapcsolatokat is.

¹⁹ Ezek egy része lehet, hogy az első házasságból származó, nem az interjúalannal együtt élő gyerek.

KÖVETKEZTETÉSEK

A tanulmányban – különböző logikák mentén – az etnokulturális reprodukció kockázatainak a mértékét próbáltuk meg beazonosítani, vagyis azt, hogy a jelenleg magyar etnikai kategóriával azonosulók milyen eséllyel termelik újra a magyar nyelvi készségeket a következő generációk szintjén. Abból indultunk ki, hogy a sekélyes nyelvtudás, valamint a domináns, magánszférába is behatoló román nyelvhasználat olyan kockázati tényezőt jelentenek, amelyek alapján kijelenthetjük, hogy a következő generációk szintjén csökken az esélye a magyar nyelvi készségek újratermelődésének. A magyar nemzetiségi kötődést vállalók mintegy 7 százaléka számolt be valamilyen szintű problematikus magyar nyelvhasználatról (amit az esetek többségében megerősített a kérdezőbiztosok értékelése is). De tekintettel arra, hogy a mintába eleve csak azok kerültek be, akik társalgási szinten tudtak magyarul, más kutatások eredményeit felhasználva úgy becsüljük, hogy a magyar nyelvi nehézségekkel szembesülők részaránya elérheti a 9-10 százalékot. A magyar nemzetiségi kötődést vállaló népesség hozzávetőleg 8 százaléka számolt be arról, hogy a privát szférán belül (otthon) a román nyelv használata legalább olyan mértékű vagy nagyobb, mint a magyar nyelv. Általában ezen személyek zöménél az otthoni román nyelvi dominancia akkor jelentkezik, amikor a társadalmi kommunikáció más színterein is többnyire román nyelven kommunikálnak. A mintába bekerülő magyar nemzetiségű népesség mintegy 11,6 százaléka számolt be valamelyik (esetleg mindkét) problematikus helyzetről, tehát vagy a magyar nyelvet beszélte sekélyesen, vagy otthon domináns volt a román. A kettős kockázati tényező (nehézségek a magyar nyelvvel és az otthoni domináns román nyelvhasználat) a magyar nemzetiségű népesség 3,6 százaléknál fordul elő, és ezeknél, amennyiben volt gyermek, a gyermekkel lezajló kommunikáció is dominánsan románul zajlott. A magyar nyelvhasználati nehézségekről beszámoló, de otthon jobbra magyarul beszélő 3,8 százalék zöme a gyerekével is magyarul beszélt, illetve – kevés kivétellel – azok is főként románul beszéltek a gyerekeikkel, akik a magyart problémamentesen használták, de otthon jelentős mértékű volt a román nyelvhasználat (a magyar nemzetiségű populáció 4,7 százaléka). Vagyis a családi nyelvi újratermelés kockázata a mintába belekerülő, magyar nemzeti kötődést felvállaló populáció 7,8 százaléka esetében merül fel.

A kockázat tényét jól tükrözi a két kategória eltérő nyelvi viselkedése is. Például a funkcionális kódváltás – vagyis az a helyzet, amikor valaki magyar beszélgetés során átvált románra, mivel azon a nyelven jobban ki tudja fejezni magát – a nyelvi újratermelés kockázati csoportjához tartozók 70 százaléka esetében fordult elő (a megkérdezés előtti egy hónapban). Abban a kategóriában, amelyen belül nem merül fel a nyelvi újratermelés kockázata, az ilyen jellegű kódváltás csak a népesség 27 százaléka esetében fordult elő. A gyerekek iskolai nyelvi szocializációját illetően is jelentős az eltérés a két kategória között. Azokban a helyzetekben, amelyekben felmerül a családon belüli nyelvi újratermelés kockázata, nagyobb a valószínűsége a román nyelvű iskolaválasztásnak.

Azon kategóriába tartozó népesség, amely esetében felmerül a nyelvi újratermelés kockázata, zömében olyan nagy- vagy kisvárosban él, amelyben a magyarok aránya 20 százalék alatt van: nagyobb részük Észak-Erdélyben (Kolozs, Maros, Beszterce-Naszód, Máramaros megyék), de legnagyobb valószínűséggel Dél-Erdélyben, illetve a Bánságban fordulnak elő (5-ből 1 esetben felmerül a nyelvi újratermelés kockázata). Arányait tekintve az ehhez a csoporthoz tartozóknak

több gyerekük van, mint azoknak, akiknek a nyelvi helyzeteikben nem merül fel a nyelvi újratermelés kockázata (1,11 a 0,97 ellenében), és általában véve módosabbak. A gyerekek iskoláztatási nyelve is nagyon eltér a két csoport esetében.

15. táblázat: A gyerekek iskoláztatási nyelve a nyelvi újratermelési kockázatnak kitett, valamint az ennek ki nem tett magyar nemzetiségű kategóriák esetében (román nyelven tanult a gyermek)

Románul tanul(t) a legidősebb gyerek az...	Nyelvi újratermelési kockázat (százalék)	Nem áll fenn a nyelvi újratermelés kockázata (százalék)
óvodában	61,6	8,2
1–4. osztályban	75,3	7,0
5–8. osztályban	79,4	10,3
középiskolában	76,1	24,6

A kockázati kategóriába sorolható szülők gyerekei esetében kivételes a magyar nyelvű iskoláztatás, és legkevesebb háromnegyedére jellemző a román nyelven történő beiskoláztatás. Mi több, ezzel a tényállással összhangban vannak az attitűdök is. A magyar nyelv újratermelésére kockázatot jelentő nyelvi környezetben élők majdnem 70 százaléka ért egyet (20 százalékuk kisebb fenntartásokkal) azzal a kijelentéssel, hogy „helyesen cselekszenek azok a magyar szülők, akik gyermekeik érdekét nézve román tannyelvű iskolába adják őket”. Azon kategórián belül, amely esetében nem áll fenn a nyelvi újratermelés kockázata, az ezzel a szocializációs stratégiával egyetértők aránya 35 százalék körüli. Tehát amennyiben a magyar nyelvi újratermelésnek a családi háttere problematikusá vált, kevés az esélye annak, hogy ezt magyar nyelvű tanintézményekkel pótolják a családok. Sőt, annak a valószínűsége a nagyobb, hogy a privát szférán belüli nyelvi dominanciára ráerősít a román nyelvű iskoláztatás.

Amennyiben a nem magyar kötődésű népesség esetében elemezzük a magyar nyelvi újratermelődés feltételeit, a következő képet kapjuk: a népesség 46 százaléka mind a magyar nyelv ismeretét, mind az otthoni nyelvhasználatot illetően dominánsan magyar nyelvű, míg 54 százalék esetében a nyelvtudás problematikus, valamint az otthoni nyelvhasználat szintjén a román dominál. A magyar nyelvi újratermelődést valószínűsítő nyelvi helyzetben levők 43 százaléka román nemzetiségű, 41 százaléka roma. A magyar nyelvi újratermelődést valószínűsítő nyelvi helyzetben levő románok tipikusan a paritásos nagyvárosokban élnek (ahol a nyelvi közösségi arány 40–60 százalék), míg a romák a dominánsan magyar nyelvű falvakban, ennek a népességnek valamivel több mint fele pedig a Partiumban él. A magyar nyelvi újratermelődést valószínűsítő, nem magyar nemzetiségű alanyok gyerekei esetében domináns a magyar nyelven történő iskoláztatás, ám egy részük (25 százalék körül) konzekvensen más nyelven iskoláztatja a gyerekeit.

Összegezve az eddig elmondottakat, a magyar nemzeti kötődésű populációnak minimum 7 százaléka (maximum 9 százaléka) esetében vehető fel a magyar nyelvi újratermelődés kockázata, a nem magyar kötődésű, de a magyart társalgási szinten beszélő népesség esetében a népesség 46 százaléka olyan egyéni és családi nyelvi helyzet jellemző, amely valószínűsíti a magyar nyelvismeret újratermelődését.

SZAKIRODALOM

BARTHA Csilla

1999 *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

BAYLEY, Robert – SCHECTER, Sandra R. (eds.)

2003 *Language Socialization in Bilingual and Multilingual Societies* vol. 39. Multilingual Matters Ltd., Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney

BEATENS BEARDSMORE, Hugo

1986 *Bilingualism: Basic Principles*. Multilingual Matters LTD., Clevedon

BEISSINGER, Margaret H.

2001 Occupation and ethnicity: Constructing Identity among Professional (Gypsy) Musicians in Romania. *Slavic Review* 60. 24–49.

BRUBAKER, Rogers – FEISCHMIDT Margit – FOX, Jon – GRANCEA, Liana

2006 *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Princeton–Oxford.

CLYNE, Michael

1998 Multilingualism. In: COULMAS, Florian (ed.): *The Handbook of Sociolinguistics*. Blackwell Publishing. 301–314.

CSEPELI György – SZÉKELYI Mária – ÖRKÉNY Antal

1999 A nemzeti-etnikai identitás változatlanága és átalakulása. *Kisebbségkutatás* 8. 499–514.

2002 *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi Kiadó, Budapest

de VRIES, John

1985 Some Methodological Aspects of Self-report Questions on Language and Ethnicity. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 6. 347–369.

EDWARDS, John

1994 *Multilingualism*. Routledge, London–New York

2004 Foundations of Bilingualism. In: BHATIA, Yej K. – RITCHIE, William C (eds.): *The Handbook of Bilingualism*. Blackwell Publishing Ltd., 7–31.

FISHMAN, Joshua A.

[1965] 2000 Who Speaks What Language to Whom and When? In: LI, Wei (ed.): *The Bilingualism Reader*. Routledge, London–New York, 82–98.

GAL, Susan

1991 Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio* 1. 66–76.

GROSJEAN, Francois

2008 *Studying Bilinguals*. Oxford University Press, Oxford–New York

HAVAS Gábor – KEMÉNY István – KERTESI Gábor

2000 A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. In: HORVÁTH Ágota – LANDAU Edit – SZALAI Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Új Mandátum, Budapest, 193–201.

HORVÁTH István

2000 Modelul românesc al relațiilor interetnice reflectat în 'Etnobarometru'. In: NASTASĂ, Lucian – SALAT Levente (ed.): *Relații interetnice în România postcomunistă*. Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 253–259

2003 Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között? *Erdélyi Társadalom* 1. 7–24.

2004 Az etnikailag vegyes házasságok az erdélyi magyar lakosság körében: 1992–2002. In: KISS Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 235–256.

2005a Căsătorii mixte româno-maghiare în Transilvania, în perioada 1992-2002. In: PĂDUREAN, Constantin – BOLOVANL, Ioan (ed.): *Căsătorii mixte în Transilvania (sec. XIX-lea, începutul secolului XX)*. Editura Universității "Aurel Vlaicu", Arad, 273–289.

2005b A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések. *Erdélyi Társadalom* 3. 171–200.

2006 Az etnikai kategóriák és a klasszifikáció változó logikái – fogalmi rendszerezési kísérlet. *Erdélyi Társadalom* 2. 101–118.

2008a Elemzések a romániai magyarok kétnyelvűségéről. *Studii de atelier...* 8. Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca

2008b Nyelvi ideológiák, nyelvpolitikák és (kisebbségi) nyelvhasználati gyakorlatok: az erdélyi magyarok helyzete / Language Ideologies, Language Policies and Minority Linguistic Practices: Focus on Transylvanian Hungarians. In: *Európai Unió, nemzetek és nemzeti kisebbségek / Nations and National Minorities in the European Union*. Cluj-Napoca

2008c O evaluare a politicilor de producere a bilingvismului minoritar din România. Către o nouă problematizare. In: HORVÁTH István – TÓDOR Erika Mária (ed.): *O evaluare a politicilor de producere a bilingvismului*. *Studii elaborate pe baza prezentărilor din cadrul conferinței de la Miercurea-Ciuc, 12-13 iunie 2008*. Editura Limes – Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 37–59.

INS

2005 *Recensământul populației și al locuințelor 18-27 martie 2002. Structura etnică și confesională*. Institutul Național de Statistică, București

JENKINS, Richard

2008 *Rethinking Ethnicity*. Sage Publications, Los Angeles – London – New Delhi – Singapore

2008 [1996] *Social Identity*. Routledge, New York

JOHNSON, Merieta K.

1991 Slippery Lingualism: Are All Bilinguals Really Bilingual: Some Preliminary Thoughts. In: KINDELL, Gloria E. (ed.): *Proceedings of the Summer Institute of Linguistics International Language Assessment Conference, Horsleys Green, 23-31 May 1989*. Summer Institute of Linguistics, Dallas, 225–234.

KARNER, Christian

2007 *Ethnicity and Everyday Life*. Routledge, New York

KERTESI Gábor

2000 Az etnikai besorolás objektivitásáról. In: HORVÁTH Ágota – LANDAU Edit – SZALAI Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Új Mandátum, Budapest, 203–209.

KISS Tamás

2006 Interethnic Marriages and Assimilation in Demographic Models. In: BALOGH Balázs – ILYÉS Zoltán (eds.): *Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin. Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 107–139.

KISS Tamás – CSATA István

2007 A magyar népesség előreszámításának a lehetőségei Erdélyben. *Demográfia* 50. 360–391.

KONTRA Miklós – SZILÁGYI N. Sándor: 2002 A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs. In: Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 3–10.

LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván

2000 Ki a cigány? In: HORVÁTH Ágota – LANDAU Edit – SZALAI Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Új Mandátum, Budapest, 179–191.

LAMBERT, Wallace A.

1974 Culture and Language as Factors in Learning and Education. In: Wolfgang, Aaron (ed.): *Education of Immigrant Students*. Ontario Institute for Studies in Education, Toronto, 155-183

LI, Wei

2000 Dimensions of Bilingualism. In: LI, Wei (ed.): *The Bilingualism Reader*. Routledge, London, 3–25.

MENNEL, Stephen

1994 The Formation of We-Images: A Process Theory. In: CALHOUN, Craig (ed.): *Social Theory and the Politics of Identity* Blackwell, Oxford–Cambridge, 175–195.

MILROY, Leslie – GORDON, Matthew

2003 *Sociolinguistics. Method and Interpretation*. Blackwell Publishing

NAVRACSICS Judit

2000 *A kétnyelvű gyermek*. Corvina, Budapest

PÉNTEK János – BENŐ Attila

2003 *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó, Kolozsvár

PÉTER László

2005 „Romák, szegények, senkik vagyunk.” Elemzési kísérlet egy szegény roma közösség etnikai identitásépítő stratégiáiról. *Erdélyi Társadalom* 1. 25–49.

SKUTNABB-KANGAS, Tove

2000 Nyelv, oktatás, kisebbségek. In: ORTUTAY Katalin – FORINTOS Éva (szerk.): *Nyelvi jogok*. Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém

SORBÁN Angella

2000 „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen.” Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* 3. (21)

SORBÁN Angella – DOBOS Ferenc

1997 Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól. *Magyar Kisebbség* 3–4. (9–10) 293–323.

SZILÁGYI N. Sándor

2002 Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség* 4. (26) 64–96.

2004 Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: KISS Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

VARGA E. Árpád

1998 *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski Kiadó, Budapest

VERES Valér

2005 *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest

2008 Analiza comparată a identităţii minorităţilor maghiare din România, Serbia, Slovacia și Ucraina. A Kárpát-medencei magyarok nemzeti identitásának összehasonlító elemzése. *Studii de atelier... 2*. Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, Cluj-Napoca

VETÉSI László

2001 *Juhaimnak maradéka*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár

Veres Valér

Az erdélyi magyarok természetes nemzeti identitásának fő vonásai a Kárpát Panel 2007 tükrében¹

A tanulmány célja az erdélyi magyarok természetes nemzeti identitásának vizsgálata ún. bővített gyorsjelentés formájában. A témakör magába foglalja a kisebbségi, kulturális, nemzeti és az állampolgári identitáselemek vizsgálatát a Kárpát Panel kutatás 2007. évi adatfelvétele alapján. A megkérdezett minta öt országban 2930 esetet tartalmaz. Erdélyben 900 magyar anyanyelvű személyt kérdeztünk meg. A mintavétel a háztartások szintjén többlépcsős véletlen kiválasztással történt, a háztartás keretein belül pedig a kérdezőbiztosok szabad kvótás módszerrel választották ki a megkérdezettet.

A vizsgálat során az erdélyi magyarok identitáselemeinek feltárására és leírására törekedtünk, választ keresve olyan kérdésekre, mint a kultúrnemzet eszméjének identitásformáló szerepe, a saját nemzeti csoport természete, illetve a romániaiság konstrukciója. A tanulmány második részében a magyarsághoz való tartozást kifejező szimbólumokat elemezzük, valamint azt, milyen szociodemográfiai jellemzők szerint lehet eltéréseket észlelni a nemzeti identitástudatban? A szerző szociológus, a kolozsvári BBTE Szociológiai Tanszékének docense (veresv@kmei.ro).

BEVEZETŐ

Jelen tanulmányban az erdélyi magyarok természetes nemzeti identitásának sajátosságait, a kisebbségi, kulturális, nemzeti és állampolgári identitáselemeket vizsgáljuk a Kárpát-Panel-kutatás 2007. évi adatfelvétele alapján.²

A vizsgálat előkészítésében felhasználtuk azokat a kutatástörténeti előzményeket, amelyek a nemzeti problematika témájában az 1990-es években Erdélyben lezajlottak.³ A jelen kutatás kiinduló tézisei szerint az erdélyi magyarok nemzeti identitását számos társadalmi és történelmi

1 E tanulmány a Bolyai János Ösztöndíj támogatásával készült.

2 A kutatást Erdélyben a kolozsvári Max Weber Társadalomkutató Alapítvány végezte, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszékével együttműködésben. Partnereink országonként a következő intézmények: az MTA Etnikai és Kisebbségkutató Intézete (Magyarország), a Fórum Társadalomkutató Intézet (Szlovákia), a beregszászi Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Intézet (Kárpátalja-Ukrajna), illetve a Magyarságkutató Tudományos Társaság (Vajdaság–Szerbia).

A megkérdezett minta öt országban 2930 esetet tartalmaz. Erdélyben 900 magyar anyanyelvű személyt kérdeztünk meg. A mintavétel a háztartások szintjén többlépcsős véletlen kiválasztással történt, a háztartásokban a válaszadókat a kérdezőbiztosok szabad kvótás módszerrel választották ki.

3 A *Kárpát Panel. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái* c. kutatás támogatói a Szülőföld Alap, az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram. A kutatást Magyarországon, Erdélyben, Dél-Szlovákiában, Kárpátalján és a Vajdaságban a magyar közösségek körében végeztük. Ebben a vonatkozásban legfontosabb előzménynek az ún. Kárpát-kutatást tekintjük, amelyet az ELTE Kisebbségsszociológiai Tanszéke, a kolozsvári BBTE Szociológia Tanszék Etnikumközi Kapcsolatok Kutatóközpontja és a szlovákiai Márai Sándor Alapítvány szervezett 1997-ben (a kutatás eredményeiről lásd: Csepeli–Örkény–Székelyi 2000; Veres 2000, 2005). E tanulmány jellege összehasonlító, bővített gyorsjelentés, amelynek keretében nem áll módunkban a kutatási előzmények kielégítő áttekintése.

folyamat határozta meg. A XIX. század folyamán, a reformkorban a történelmi Magyarországon belül kialakul az „egységes” magyar nemzet eszméje, amely az 1867-es kiegyezést követő unióban a magyar állam intézményrendszere segítségével többé-kevésbé társadalmi valósággá alakult. Hobsbawm (1990) kategorizációja értelmében Közép- és Kelet-Európában a nemzetté válási folyamatban egyfajta kultúrnemzeti koncepciót láthatunk érvényesülni. Szűcs Jenő szerint azonban a XVIII–XIX. század fordulója után a magyar nacionalizmus és nemzeti tudat kettős, kultúrnemzeti és államnemzeti ága is fejlődésnek indult (Szűcs 1984: 30–31). Ezt az elvet már Bibó is cáfolta, rámutatva arra, hogy az államnemzeti koncepció érvényesülése problematikus volt Magyarországon, az állam többnyelvű jellege és több évszázados különfejlődési sajátosságai miatt (Bibó 1997: 23–24). Az első világháborút követő hatalomváltások, illetve a trianoni döntés eredményeképpen a korábbi állami egység felbomlott, többek között az erdélyi magyarság kisebbségi sorba került, és ez megpecsételte az egész magyar nemzeti fejlődés irányát, amelynek eredményeképpen a kultúrnemzeti koncepció érvényesült (bővebben lásd Veres 2005: 33–39, Bárdi 1997). A magyar kisebbség identitásának meghatározásában irányadónak tekinthetjük Kymlicka tipológiáját is, amelyben elkülöníti a nemzeti kisebbséget az etnikai közösségtől. Szerinte az a mód, ahogyan egy kisebbség megjelenik egy állam keretében, döntő fontosságú az illető kisebbségi csoport tagjai identitásának fejlődését illetően. Meglátása szerint az olyan „kooptált kisebbségek”, mint a romániai magyarság, amely azáltal nyert román állampolgárságot, hogy Erdély Románia része lett az első világháború után, tipológiailag elkülönül a bevándorló kisebbségektől, amelyek szerinte arra törekednek, hogy minél gyorsabban asszimilálódjanak (Kymlicka 1995: 10–11).

Az első világháború után elindult az a folyamat, amelynek következtében az előző korszakhoz képest eltérő trendek léptek érvénybe. A magyar állam nemzetpolitikája korlátozottan jutott el a határain kívülre, felbomlott a korábbi társadalmi-gazdasági egység, és az „egységes magyar nemzet” eszméje mellett újak is megjelentek.

Korábbi és jelenlegi identitáskutatásunk is arra utal, hogy az erdélyi magyar közösség életvilágában valóságos jelenségeként foghatók meg azok az eltérések, amelyek a többségben élő magyarországiak politikai nemzetfelfogásából, illetve az erdélyi magyar munkavállalók „románként”, „idegenként” való reprezentálásából adódnak.

A két világháború között a Romániában élő magyarok nem képezték részét az államalkotó román nemzetnek, sokáig mint legyőzöttekre, mint „birodalmi” kisebbségre tekintettek a többségiek. Az államhatalom arra törekedett, hogy saját nemzetépítési projektjét konszolidálja, és ez sok esetben konfliktusba került az erdélyi magyar kisebbség érdekeivel, amelynek tagjait a román hatóságok a korábbi „elnyomók” utódainak tekintettek. Ez a viszonyulás nem járult hozzá ahhoz sem, hogy a magyar kisebbségiek integrálódjanak Románia politikai nemzeti közösségébe. Az államhatalom igyekezett a városi népesség, valamint az értelmiségiek és a hivatalnokok körében a román etnikum arányát növelni, és ezáltal főleg az Erdélyben és Bukovinában élő, a magyar és a zsidó kisebbségekhez tartozókat diszkriminálni különböző eszközökkel (lásd Livezeanu 1995).

A második világháborút követően a magyar kisebbség sorsa Romániában számos tekintetben a korábbi időszakhoz képest másként alakult. 1945–1947-től, a kommunista diktatúra bevezetésével általában véve a kisebbségek nyelvhasználati jogai érvényesültek, ezáltal jobb viszony alakult ki a román nemzeti többség és a magyar kisebbség között. Az állam intézményesen vállalta az oktatás és kultúra finanszírozását (és egyben ellenőrzését is, de ez az egész országra érvényes volt). A kiépülő diktatorikus hatalmi rendszer a magyarok közül is bevont soraiba

számos volt illegalistát vagy újdonsült kommunistát (lásd Bottoni 2008). E kezdeti folyamatok a kommunizmus második felében más irányt vettek, amikor az államhatalom egy asszimilációs kisebbségpolitikát kezdett alkalmazni: a magyar nemzetiségűek jelentős részét fokozatosan eltávolították a vezetésből, továbbá próbálták felgyorsítani a magyarok nyelvi-kulturális asszimilációját a román többségbe. Ez a kisebbség részéről erős ellenreakciót váltott ki, amely feszültté és konfliktusossá tette a kisebbség–többség viszonyát, és ez tükröződött a magyarság kisebbségi identitásában is. Az 1989/90-es politikai változások után Románia kisebbségpolitikája lényegesen megváltozott, sok tekintetben toleránsabb lett, de a kisebbségi jogok biztosítása terén csak az európai uniós integrációs folyamat beindulásával állt be lényegesebb változás. Ennek hatására változott a kisebbség–többség viszonya is, amely változást leginkább a magyar kisebbség politikai képviselőjének a központi és a helyi államhatalmi intézményekbe való befogadása tükrözött. Az intézmények szintjén való – sok esetben uniós kényszerre beindult – tartós együttműködés átalakította mind a többségi, mind pedig a magyar kisebbségi nemzeti attitűdjeit, különösen a másik nemzeti közösség megítélését és a velük való viszony percepcióját illetően.

Az Európai Unió bővítési fázisai a mélyreható változások kezdetét jelenthetik. Magyarország 2004. májusi csatlakozása után Románia 2007. januári belépése új feltételeket teremtett mind a szabad helyváltoztatás, kapcsolattartás és a kulturális javak áramlása, mind a piaci termékek és a munkaerő áramlása számára. Elvileg ezek a változások elősegítik az erdélyi és magyarországi magyarság együvé tartozási érzésének erősödését, de a gazdasági és munkaerőpiaci folyamatok konfliktusos helyzeteket is generálhatnak, amely a különbségeket, a másságot erősítik meg. Gondoljunk arra, hogy miként reagál egy székelyföldi az erdélyi munkavállalókkal szembeni magyarországi ellenérzésekre, az „elveszik előlünk a munkát” típusú kijelentésekre. Másik sajátos eset a Kárpát-medencében mindenhol előforduló hagyományos pálinkaé, amelynek romániai tradicionális terméként való levédése Magyarországon elégedetlenséget váltott ki. A korábbi és a mostani identitáskutatás is arra utal, hogy az erdélyi magyar közösség életvilágában tudatosította azokat az eltéréseket, amelyek a többségben élő magyarországiak politikai nemzetfelfogásából, illetve a határon túli magyar munkavállalók *idegenként* való reprezentálásából adódnak.

ELMÉLETI FOGALMAK, OPERACIONALIZÁLÁS

A vizsgálat során gyakran használt néhány fogalom operacionalizálása a következő elméleti, fogalmi keretből vezethető le.

A nemzeti identitás valamely nemzet meglétét feltételezi és az ahhoz való tartozás tudatára vonatkozik. Operacionális szempontból abból indulunk ki, hogy a nemzet egy, tagjait közvetett kapcsolatokkal egybefűző, történetileg létrejött társadalmi nagycsoport. Az ilyen társadalmi nagycsoportokat Benedict Anderson (1994) „elképzelt közösségeknek” nevezi. A nemzeti csoporttagtság lehetővé teszi más csoport-hovatartozások vállalását is. A nemzeti kategória meghatározása és értelmezése által felvetett egyik jelentős kérdés, hogy elképzelhető-e a többszörös nemzeti hovatartozás. Csepeli szerint a kisebbségben élők tartozhatnak egyszerre több nemzeti kategória hatálya alá is (Csepeli 1992: 34–35).

Nemzeti identitásnak azt a kollektíve kialakult, affektív és kognitív elemekből álló tudáskészletet és beállítódást tekintjük, amely a nemzeti ideológia társadalmi működésének eredménye, és a modern társadalmi csoportok kötődéseinek egyik legfontosabb formáját jelenti. Mivel a

társadalom teljes vertikumában, minden társadalmi réteg körében egyformán vizsgáltuk az azonosságtudatot, az ún. természetes nemzeti identitás survey módszerrel vizsgálható formáját ragadhattuk meg, amely elsősorban a nemzetre vonatkozó tudáshalmaz legegyszerűbb elemeire, a nemzeti név által teremtett szimbolikus univerzum jelentéseire (a haza, nemzeti szimbólumok), valamint a csoporthatárokat jelölő tipizációkra és csoportviszonyok értelmezésére vonatkozik (Csepeli 1992: 113).

Az erdélyi magyarságot – Horváth István értelmezését segítségül véve – nemzeti kisebbségként határozzuk meg. Horváth szerint a XIX. században a nemzetépítési folyamaton átesett csoportok – főleg az első világháborút követő határátrendeződések következményeként – leszakadtak azon államról, amelyen belül a domináns etnikumhoz tartoztak, és olyan ország részeivé váltak, amelyekben az állam más csoportok kultúrájával azonosult (például Románia). Így a már korábban nemzetivé alakult, etnokulturális öntudatú, a többségi nemzethez tartozást megtapasztaló csoportok kerültek alárendelt helyzetbe (Horváth 2006).

A régió történelmét rendszerint mint a nemzeti ideológia társadalmi működésének eredményét látjuk, így az Erdélyhez kapcsolódó különböző történelmi események értékelésére, a magyarság szerepének megítélésére stb. eltérő narratívák alakulnak ki a románok és a magyarok körében. Ezek az ellentmondásos ideológiai tudástartalmak annak függvényében jelentenek problémát az egyénnek, hogy mennyire jutottak el hozzá a nemzeti ideológiák különböző értelmezései. Mivel az ideológiai ismeretek szintje összefüggésben áll az iskolai végzettséggel, ez a tudás hierarchikusan rétegződve jut el a társadalom különböző csoportjaihoz, tehát azt mondhatjuk, hogy a népesség nagyobb részét képező, középiskolával sem rendelkező, alacsonyan iskolázottak esetében ezek az ellentmondások kevésbé érzékelhetők, mint a magasabban képzettek, és ezáltal magasabb társadalmi státuszt betöltők körében.

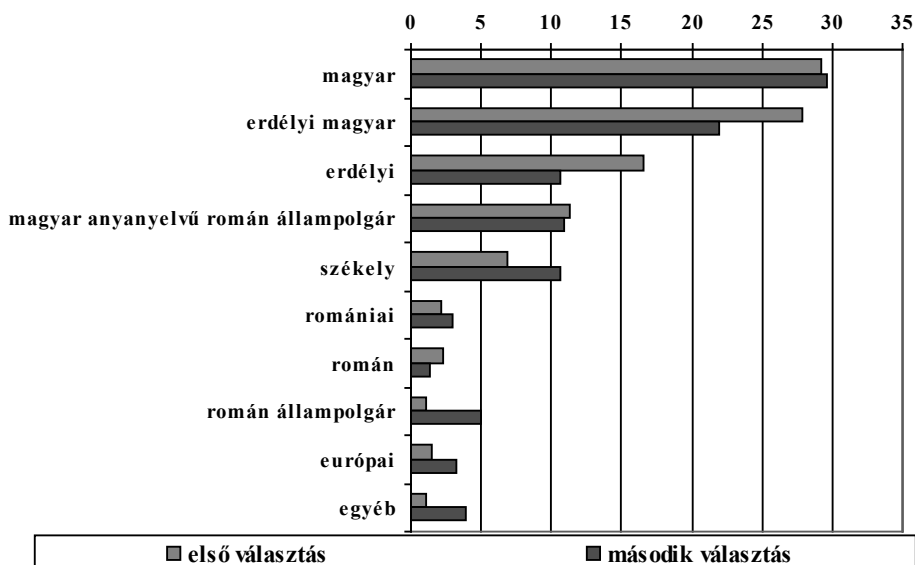
A vizsgálat során az alábbi kérdésekre keressük a választ.

- Miként határozzák meg magukat az erdélyi magyarok? Milyen szerepe van a magyar kultúrnemzet eszméjének?
- Szociálpszichológiai értelemben mi jelenti a „saját” nemzeti csoportot számukra?
- Milyen csoportidentitás a legerősebb körükben?
- Hogyan jelenik meg a romániaiság az identitásukban?
- Miként élik meg a magyarsághoz való tartozást, milyen szimbólumokkal fejezik ezt ki? Milyen szociodemográfiai tényezők mentén változik a nemzeti identitástudat?

MAGYARSÁGTUDAT ÉS ERDÉLYISÉG

Henri Tajfel szerint a csoportelnevezés az emberi csoportképződésre szolgáló eszköz. Minden elnevezésnek megvan az a különös hatalma, hogy eltúlozza, kiemeli, önkényesen feltételezi azon jelenségek azonosságát, összeillését, amelyekre kiterjed (lásd Tajfel 1978, Tajfel–Wilkes 1963: 101–114). A válaszadókat arra kértük, jelöljék meg azt a közösséget, amelyikhez leginkább tartozónak érzik magukat. Erdélyben a válaszadók 29 százaléka *jelző nélküli magyarnak* vallotta magát, ehhez hasonló arányban, 27 százaléka *regionális jelzős erdélyi magyarnak*, és további 16,6 százalék *etnonim nélküli, regionális megnevezéssel erdélyinek* vallotta magát. Erdélyben jelentős arányban, 22,9 százalékban vallották magukat *másnak*, így például a válaszadók 7 százaléka *székelynek* mondta magát. A magukat *székelynek* és *erdélyi magyarnak* tekintők aránya itt is jelentős mértékben meghaladja a magukat *jelző nélküli magyarnak* vallók arányát (lásd 1. ábra).

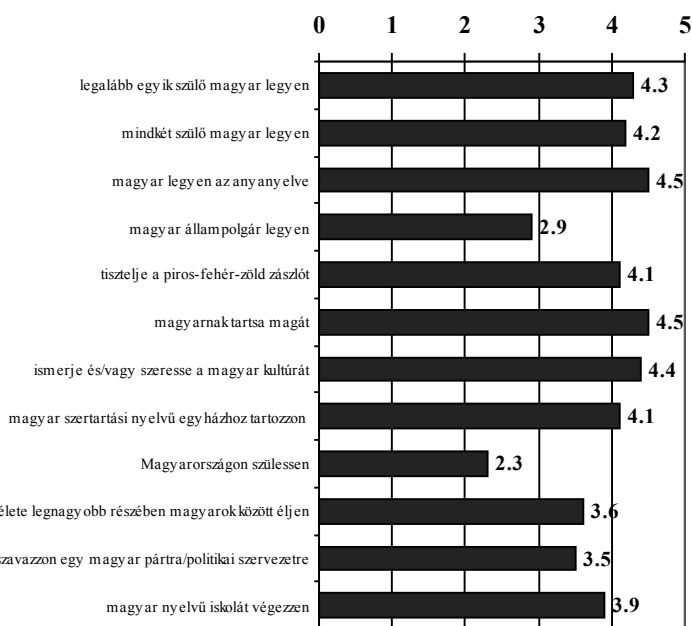
1. ábra: Leginkább úgy határoznám meg magam, mint... (%) (N=886)

Feltevődik az a kérdés, hogy megfigyelhető-e valamiféle eltérő szociodemográfiai sajátosság a *regionális jelzős* és a *jelző nélküli magyarként* definiálók között. A statisztikai összefüggések szerint Erdélyben a *jelző nélküli magyarok* átlagosan 6 évvel idősebbek, mint a magukat *erdélyi magyarnak* vallók, iskolázottság szerint pedig a felsőfokú végzettségűek mintegy 10 százalékkal többen vallották magukat *regionális jelzős*, tehát erdélyi magyarnak, mint az alapfokú (általános és szakiskolai) végzettségűek. Tehát a magukat *erdélyi magyarként* meghatározók átlagosan fiatalabbak és magasabban iskolázottak. A román nyelv ismeretét tekintve megfigyelhető, hogy a többségi nyelvet jobban beszélők szignifikánsan nagyobb arányban vallják magukat *erdélyi magyarnak*, mint a náluk átlagosan egy fokozattal kevésbé jól beszélők.

A magyarsághoz való tartozás kritériumait illetően minden régióban az önbesoroláson alapuló, etnikai-kulturális nemzeteszmé kritériumaival értenek egyet a legnagyobb arányban (lásd 2. ábra). Ezen a téren lényeges változás Erdélyben nem észlelhető, talán annyi, hogy nagyobb arányban tekintik fontosnak az államnemzeti kritériumokat, így a magyar állampolgárságot és a Magyarországon születést, mint 2000-ben (vö. Veres 2005).

2. ábra: Abhoz, hogy valaki magyarnak számítson, mennyire fontos, hogy...? (átlagértékek, 1-egyáltalán nem fontos, 5-nagyon fontos) (%) (N=886)

A magyarsághoz való tartozás kritériumaival főkomponens-elemzést végeztünk, hogy megvizsgáljuk, a kultúrnemzeti identitás kritériumai miként strukturálódnak a különböző régiókban. Az elemzés viszonylag magas magyarázóerejű, a KMO értéke mindegyik régióban 0,7 fölötti, értelmezhető struktúrát eredményezett.

A főkomponensek közül a első a kultúrnemzeti komponens, amely az összvariancia 26-35 százalékát magyarázza (1. táblázat).

1. táblázat: A nemzeti identitáskritériumok főkomponenseinek varianciaértékei (%)

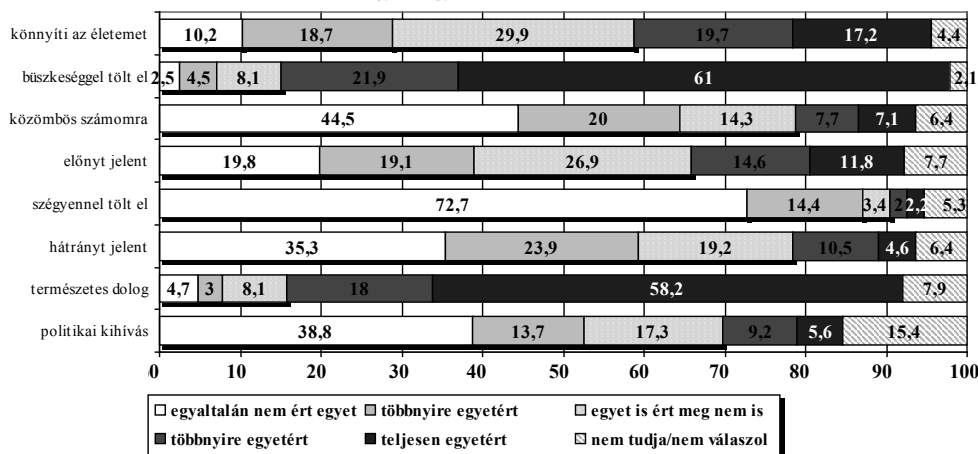
Főkomponens	Arány
Kultúrnemzeti	30,9
Állampolgári (magyar)	13,9
Összesen*	44,9

*Total Variance Explained

A második komponens – 14 százalék körüli értékben – elsősorban az identitás állampolgári ismérveit testesíti meg, de kisebb mértékben más kritériumok is korrelálnak ezzel a faktoral, ezáltal növelik magyarázóerejét. A kapott komponensstruktúra megerősíti azt a feltevésünket, hogy a határon túli magyarok nemzeti kisebbségi identitása erőteljesen kultúrnemzeti, amelyet helyenként az etnikai eredetre utaló identitáselemek egészítenek ki, és a magyar állampolgárság nem kapcsolódik ezzel össze.

A válaszadók többsége büszke arra, hogy magyarnak született. Az erdélyi magyarokra vonatkozó mintában a 61 százaléuk teljesen egyetért a következő állítással: „az, hogy magyarnak született, büszkeséggel tölti el”. Szegényérzetet, közömbösséget a magyarsága kapcsán csak néhány százalék érez. A kisebbségi helyzet érdekessége, hogy a válaszadók közel 60 százalékos többsége nem gondolja, hogy magyar származása hátrányt jelentene számára, ez mindössze a megkérdezettek 15 százalékának jelent kisebb vagy nagyobb problémát. Ezek alapján arra következtethetünk, hogy az erdélyi magyarok nagy többsége számára a magyar nemzeti identitás megtartására Erdélyben jelenleg elfogadható feltételek vannak (lásd 3. ábra).

3. ábra: Az, hogy magyarnak születtem... (%) (N=892)

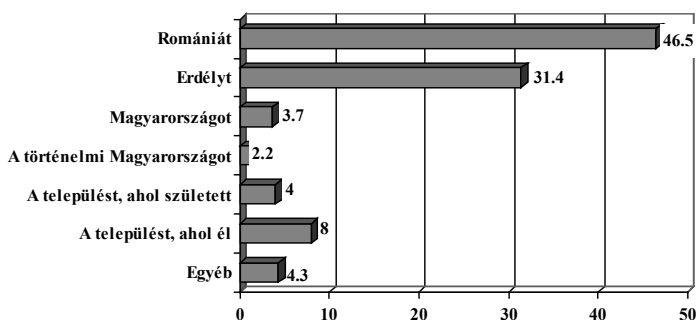

Nemzeti kötődés és haza: a romániaiság megélése

A *haza* nem magától értetődő fogalom az erdélyi magyarok számára, mivel a kultúrnemzeti ideológia által feltételezett „anyaország” nem esik egybe a lakóhelyük szerinti országgal. A felmérés során a válaszadók 46,6 százaléka Romániát, 31 százaléka pedig Erdélyt tekintette hazájának, míg Magyarországot mindössze 3,7 százalék.

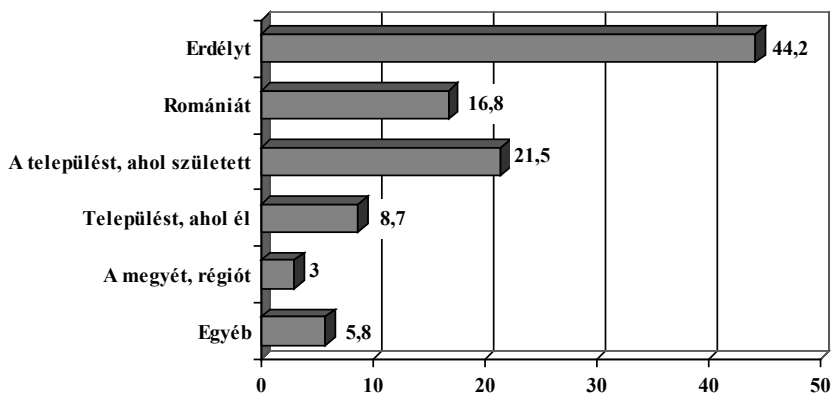
Hasonló eredményeket kaptunk erre a kérdésre 2000-ben is, az akkori kutatás szerint a válaszadók nagyobb része, 59 százaléka Romániát és 31 százaléka Erdélyt jelölte meg hazájaként (vö. Veres 2005), tehát lényegében nem változott sokat a Romániát hazájuknak tekintők aránya az EU-csatlakozás után (lásd 4. ábra).

4. ábra: Mit tekint Ön hazájának? (%) (N=893)

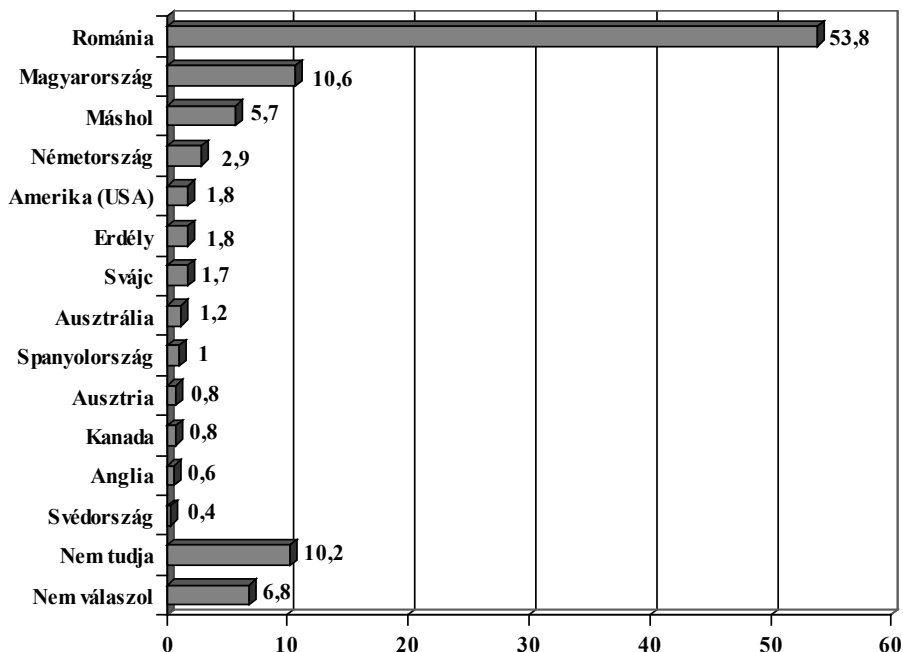
A válaszadók *szülőföld* fogalma is hasonló tendenciát követ, itt viszont egy kisebb területi egység, a régió, Erdély került első helyre, amelyet a válaszadók 44,2 százaléka jelölt meg, 16,8 százalék pedig Romániát tekint szülőföldjének (is). A szülőföld a megkérdezettek 21,5 százaléka számára az a település, ahol született, a válaszadók további 8,7 százaléka pedig a jelenlegi lakóhelyét jelölte meg (5. ábra).

5. ábra: Mit tekint Ön szülőföldjének? (%) (N=895)

A megkérdezettek több mint fele (54 százaléka) választaná Romániát, ha szabadon dönthetne lakhelyéről. Bár e kérdés alapvetően kivándorlási szándékot mér, Románia megjelölésével közvetve egyfajta identitásbeli azonosulásra is következtethetünk. A válaszadók több mint egytizede (10,6 százaléka) élne Magyarországon, és ennél is kevesebben egy másik országban (lásd 6. ábra).

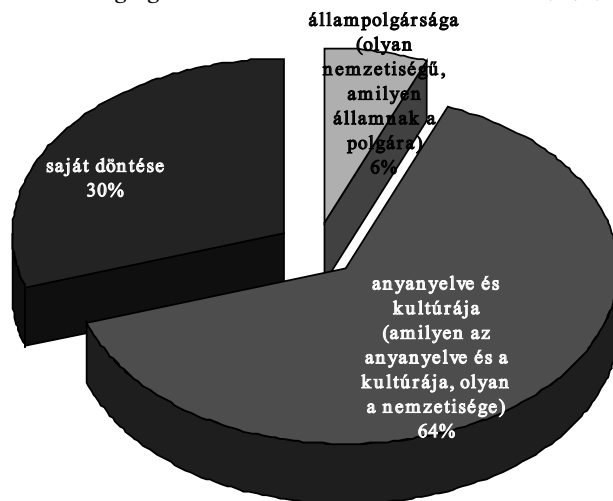
6. ábra: Ha szabadon választhatna, hol, melyik országban szeretne élni? (%) (N=882)

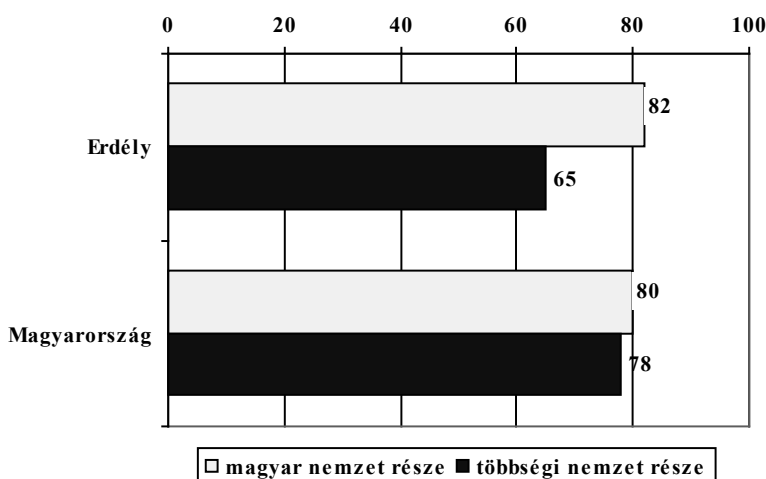
Arra a kérdésre, hogy mi határozza meg nemzeti identitásukat, az erdélyi válaszadók nagy többsége az „anyanyelve, kultúrája” választ adta, míg az állampolgárság kritériumot kevesebb mint egytizedük választotta. Jelentős arányú kisebbséget képeznek azok, akik szerint a nemzeti hovatartozás egyéni döntés tárgya, és nem egy előre megadott modellel azonosulnak (7. ábra). Azon kérdésekre, hogy a saját magyar kisebbségi közösségük részét képezi-e a magyar, illetve a többségi román nemzetnek, a válaszadók túlnyomó többsége, 82 százaléka magát a magyar, de szintén jelentős részük (65 százalékuk) a román nemzethez tartozónak is tekintette magát (lásd 8. ábra). A válaszadók értelmezésében a magyarság mint kultúrnemzet viszonylag széles körben létezik, vagy, amint azt Brubaker és társai is megfigyelték Kolozsváron egy másik kutatásban, akik magyar etnikai kategóriával azonosultak, értelemszerűen a magyar etnokulturális nemzet részének is tekintették magukat, a magyar anyanyelvűek közösségét értve alatta (Brubaker et alii 2006:14). Az a látszólagos ellentmondás, hogy valaki egyszerre két nemzethez tartozik, valójában gyakran előforduló jelenség kisebbségi helyzetben, mert a kisebbségiek a különböző kultúrnemzeti és állampolgári identitáselemeket kiegészítő jellegüként fogják fel egy olyan identitásmezőben, amely – amint arra Brubaker is utal – három ideológiai forrás: a többségi állam, a kisebbségi közösség vezetői és a kultúrnemzeti „külső anyaország” államának ideológiai összhatásaiból táplálkozik (Brubaker 1996: 60–69). Csepeli szerint nem ritka, hogy egy személy két nemzeti kategória hatálya alá tartozzék, ha a kategóriák között dimenzionális különbség van, vagyis az egyik hovatartozás kulturális, a másik állampolgári vonatkozásban érvényes, éppen úgy, mint a magyar kisebbségek helyzetében (Csepeli 1992: 35). Az erdélyiek válaszait azért sem tarthatjuk rendhagyónak, mert például Magyarországon is a nagy többség, 78-80 százalék, mind a határon túli magyarokat, mind pedig a magyarországi kisebbségeket a magyar nemzet

részének tekinti (lásd Papp –Veres 2007).

7. ábra: Mi határozza meg leginkább az Ön nemzeti hovatartozását? (%) (N=874)

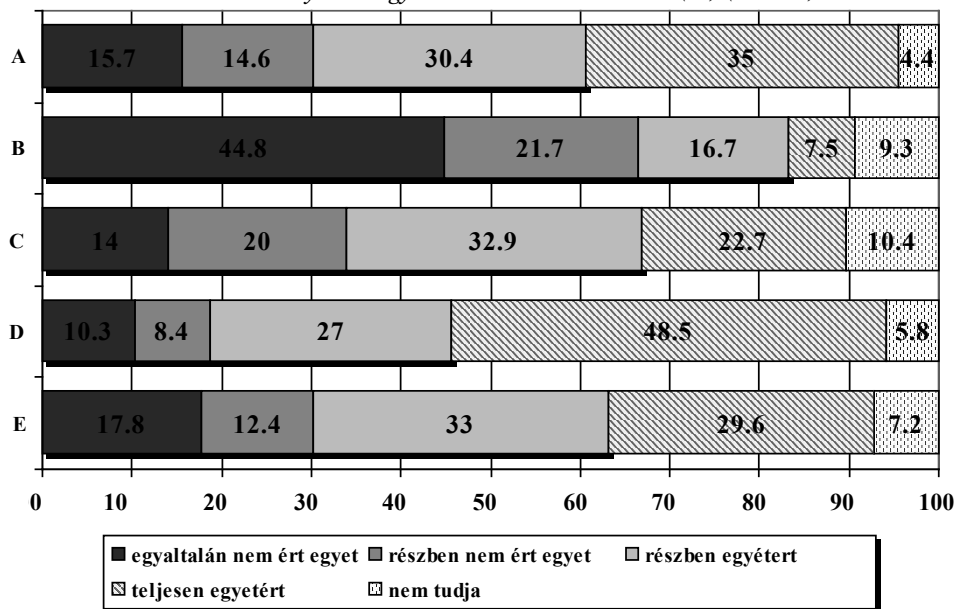
8. ábra: Részt képezik-e Erdélyben a magyarok, valamint Magyarországon a romák a magyar, illetve a többségi nemzetek? Igen válaszok Erdélyben és Magyarországon (%) (N=894)

A román állampolgársághoz, illetve a romániaisághoz való viszonyulást az ún. „etnocentrizmus-skálával” is megvizsgáltuk. Azzal a kijelentéssel, hogy „szívesebben vagyok román állampolgár, semhogy bármely más ország állampolgára legyek”, a válaszadók 35 százaléka értett teljesen egyet, további 30, illetve 15 százaléuk részben vagy teljesen elutasította. Más szóval a vizsgált népesség 65 százaléka gyengébben vagy erősebben, de azonosul identitásában is állampolgárságával. A saját közösséggel való feltétlen azonosulás, a „jobb lenne a világ, ha a többi ország lakosai is olyanok lennének, mint a romániai magyarok” kijelentéssel részben vagy egészen egyetértők aránya

összességében 55 százalék. Ám azt is megfigyelhetjük, hogy amikor ez a kérdés a románokra mint etnikumra vonatkozik, akkor már az egyetértők aránya 7, illetve 16 százalékra zsugorodik (lásd 9. ábra). A válaszok rámutatnak arra, hogy a *romániaiság*, amely az állampolgárság következménye, nem azonosítható az identításban a románsággal mint népcsoporttal, mivel ez utóbbival való feltétlen azonosulás csak a népesség kis részére vonatkozik.

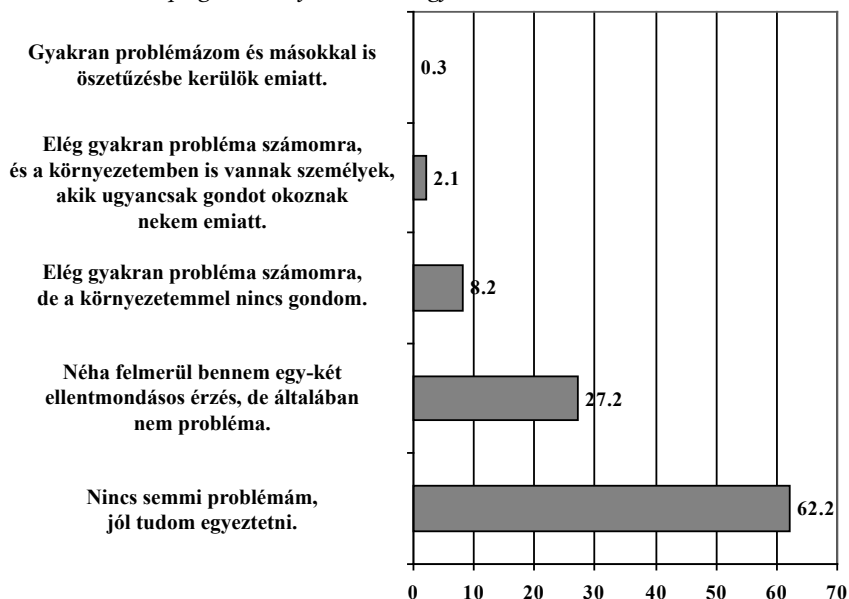
9. ábra: Mennyire ért egyet a következő állításokkal? (%) (N=892)

- A. Sokkal szívesebben vagyok román állampolgár, semhogy bármely más ország állampolgára legyek.
 B. Jobb lenne a világ, ha a többi ország lakosai is olyanok lennének, mint a románok.
 C. Jobb lenne a világ, ha a többi ország lakosai is olyanok lennének, mint a romániai magyarok.
 D. Az embereknek akkor is támogatniuk kell saját hazájukat, ha vezetőik hibát követnek el.
 E. Van néhány dolog Romániában, ami miatt szégyenkeznem kell, hogy ennek az országnak az állampolgára vagyok.

A kutatás eredményei alapján az erdélyi magyarok nagy többsége számára a nemzeti identitás és az állampolgársággal járó kisebbségi helyzet kettőssége általában nem képez érzelmi problémát. Erdélyben a más határon túli magyarok régiókhöz képest szignifikánsan nagyobb arányban (62,2 százalékban) válaszolták, hogy a magyar nemzetiségük és a román állampolgárságuk között nem érznek ellentmondásosságot, és jól tudják egyeztetni ezeket; további 27,2 százalékuk szerint felmerül bennük néha ellentmondásos érzés, de általában jól tudják egyeztetni; 8 százalékuknak elég gyakran probléma, de a környezetükben ez nem okoz problémát, tehát elvi problémaként merül fel; és mindössze 2 százalékuk számára jelent ez gyakorlati problémát is (lásd 10. ábra).

10. ábra: Mennyire jelent Önnek problémát az, hogy magyar nemzetiségűként román állampolgár: mennyire sikerült egyeztetni ezeket? (%) (N=876)

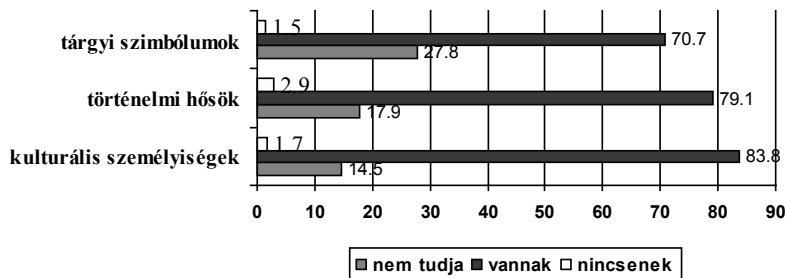

A NEMZETI SZIMBOLIKA TÜKRÖZŐDÉSE

A nemzeti identitás megélésének egyik módja bizonyos nemzeti szimbólumokkal való azonosulás. Megvizsgáltuk, hogy az erdélyi magyarok számára milyen tárgyi szimbólumok fejezik ki a magyarsággal való azonosulást, és azt is, hogy kik azok a történelmi, kulturális személyiségek, akik szimbolikusan képviselik a magyar nemzetet, kultúrát számukra.

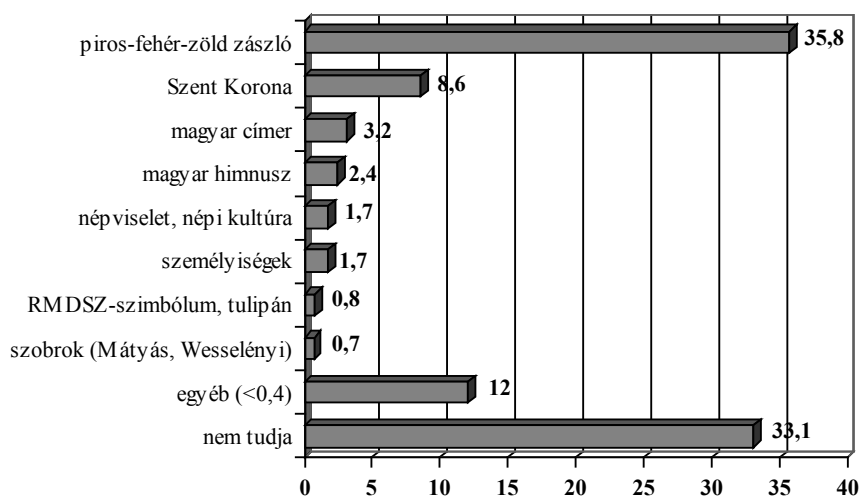
A nemzetre vonatkozó tudás társadalmi eloszlásának hierarchikus jellegéből adódóan a népesség egy része egyik nemzet esetében sem rendelkezik a nemzeti szimbolikára vonatkozó ismeretekkel. Ezen népesség arányának feltérképezése érdekében megvizsgáltuk, hogy a válaszadók szerint vannak-e olyan jelképek, történelmi és kulturális személyiségek, akik és amelyek számukra megjelenítik a magyarokat, a magyar nemzetet. A tárgyi szimbólumok esetében a válaszadók mintegy 70 százaléka válaszolta azt, hogy vannak ilyen jelképek, a személyiségek esetében ez az arány 80 százalék körül mozgott (lásd 11. ábra).

11. ábra: Vannak olyan (tárgyi) szimbólumok (jelképek), történelmi, kulturális személyiségek, melyek legjobban megjelenítik, képviselik a magyarokat, a magyar nemzetet? (%) (N=859)

A válaszok meglehetősen sokfélék, a legtöbben, 35,8 százalékban a piros-fehér-zöld zászlót említették, de ez még a válaszadók felét sem jelenti. A Szent Koronát további 8,6 százalékban jelölték meg, az egyéb szimbólumok említése (himnusz, címer stb.) esetenként még az 5 százalékot sem érte el (lásd 12. ábra).

12. ábra: Legfontosabb nemzeti szimbólum (jelkép), említések gyakorisága (%) (N=859)

A történelmi személyiségek esetében Erdélyben a sajátos, részben a magyarországitól is eltérő történelmi múlt reprezentációját ragadhatjuk meg.⁴ Első helyen áll Mátyás király és Petőfi Sándor 10 százalékkal, őket követi szoroson Kossuth Lajos, majd Szent István 6,3 százalékkal. Erdélyben a válaszadók mintegy egynegyede más személyiségeket is említett, akik többnyire ugyancsak a regionális identitáshoz kötődnek: Gábor Áront az erdélyi mintának csupán 4 százaléka említette,

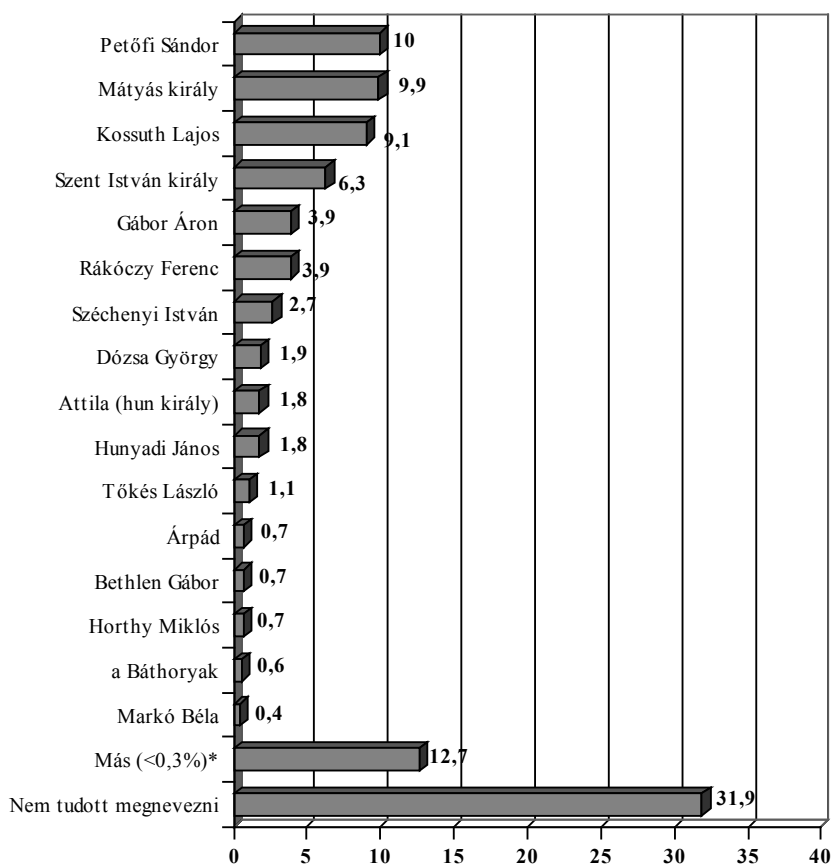
⁴ Erdély 1540 és 1688 között önálló fejedelemség török vazallusi státuszban, majd ezt követően, 1867-ig a Habsburg Monarchia önálló tartománya, Magyarországtól független kormányzással. 1867 és 1918 között Erdély Magyarország szerves része volt, minden önállóság nélkül, megyerendszer szerinti betagozódással.

de Székelyföldön ennél jóval nagyobb arányban szerepel mint nemzeti hős. Említik továbbá az erdélyi fejedelmeket, valamint Dózsa Györgyöt is. A „más” kategóriába került személyiségek említési aránya nem haladja meg a 3 százalékot (13. ábra).

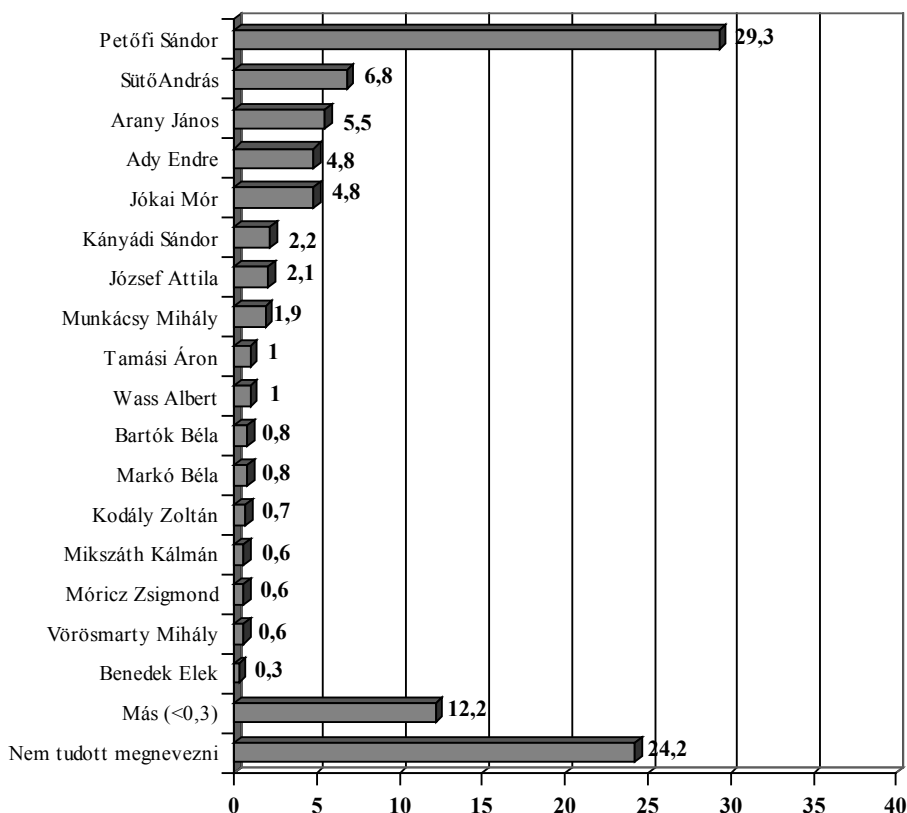
A nemzet szimbolikus egységét a történelemnél jobban reprezentálja a kultúra, mivel a kulturális személyiségek esetében Petőfi Sándor említése messze kiemelkedik (29,3 százalékkal), míg a többi személyiség 10 százaléknál kisebb arányban kapott néhány százalékos említést: Sütő András, Arany János, Ady Endre, Jókai Mór, Kányádi Sándor, József Attila, Munkácsy Mihály, Tamási Áron és Wass Albert (lásd 14. ábra).

Petőfi más Kárpát-medencei magyaroknál régiókban is a leggyakrabban említett, ám az általa jelképezett egység felszíne alatt előtérbe kerül a regionalitás: Erdélyben a második–negyedik helyen mind erdélyi születésű írókat, költőket említettek. Második helyen (7 százalékkal) Sütő András szerepel, aki a romániai magyar irodalom képviselője. Őt követi Arany János és Ady Endre 5-5 százalékkal, akik az „össznemzeti Pantheon” részét is képezik, mert, bár születési helyük a mai Románia területére esik, ez a terület akkor Magyarország szerves részét képezte, ezért munkásságuk nem korlátozódik kizárólag a romániai magyar irodalomra.

13. ábra: Nemzeti hősök említése (%) (N=887)

14. ábra: Magyar kulturális személyiségek említése (%) (N=885)

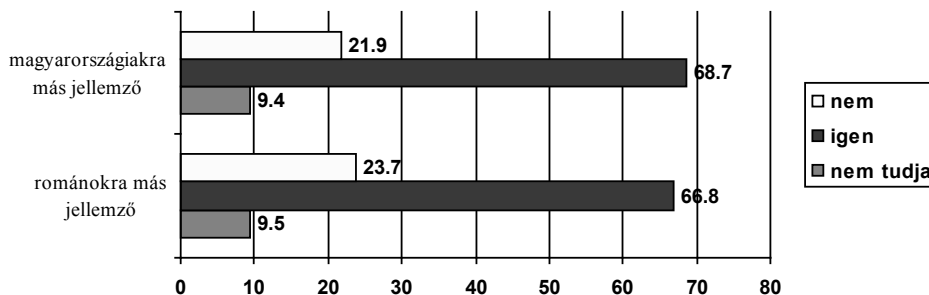

NEMZETI ATTITŰDÖK ÉS CSOPORTKÖZI VISZONYOK

Szociálpszichológiai vizsgálatok során megfigyelték, hogy rendszerint a saját csoport sztereotip képe pozitív, más csoportoké pedig változó mértékben pozitív vagy negatív. Le Vine és Campbell (1972) szerint a nemzeti és etnikai csoportok néhány alapvető emberi tulajdonságra építve önmagukról pozitív képet alakítanak ki, és ezt általános autosztereotípiának nevezik.

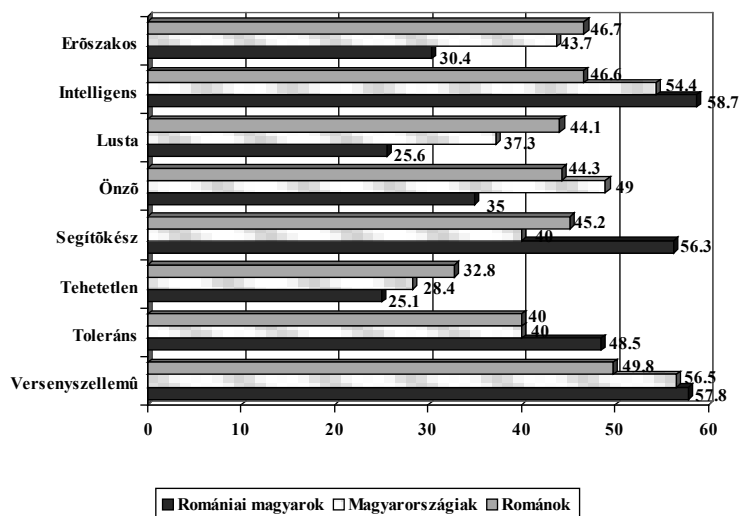
Első lépésben azt vizsgáltuk meg, hogy az erdélyi magyarok tesznek-e a sztereotipizáció terén szignifikáns megkülönböztetést a magyarországi magyarok, illetve a többségi románok között. Arra a kérdésre, hogy a saját magyar kisebbségi csoportra más emberi tulajdonságok jellemzők-e, mint a magyarországi magyarokra, a válaszadók többsége igennel válaszolt. Tehát látható az eltolódás abba az irányba, ahol külön *in-group*ként reprezentálódik az erdélyi a magyarországihoz képest. A románoktól való hasonló irányú elkülönülés már korábban is megfigyelhető volt (lásd 15. ábra).

15. ábra: Ön szerint a magyarországi magyarokra, románokra más emberi tulajdonságok jellemzők, mint a romániai magyarokra? (%) (N=893)

Ezt követően a válaszadók felbecsülték, hogy a csoportok (saját kisebbségi, magyarországi, románok mint többségi nemzet) milyen mértékben jellemezhetőek – a Le Vine- és Campbell-féle általános auto- és heterosztereotípiát operacionalizálva⁵ – a négy pozitív és a négy negatív tulajdonsággal. A válaszok alapján látható, hogy a három csoport között érzékelhető különbséget látnak a válaszadók, a pozitív tulajdonságokat legnagyobb arányban az erdélyi magyarokra vonatkoztatják, ezt követik csökkenő sorrendben a magyarországiak, majd a románok. A negatív tulajdonságok esetén fordított a rangsor: az erdélyi magyarok a negatív tulajdonságokat megközelítőleg ugyanolyan arányban kapcsolják a magyarországiakhoz, mint a románokhoz. A pozitív jellemzők terén a legnagyobb eltérés a „segítőkészség” esetén figyelhető meg: a saját csoportjuknak 56, a románoknak 45, míg a magyarországiaknak csupán 40 százalékát tartják átlagosan segítőkészeknek (lásd a 16. ábrát). Szociodemográfiai változók szerint kevés összefüggést sikerült kimutatni a magyarországiakra vagy a románokra vonatkoztatott jellemzők szerint.

16. ábra: Ön szerint a romániai magyarok, a magyarországi magyarok, illetve a románok hány százaléka jellemezhető a következő tulajdonságokkal? (%) (N=893)

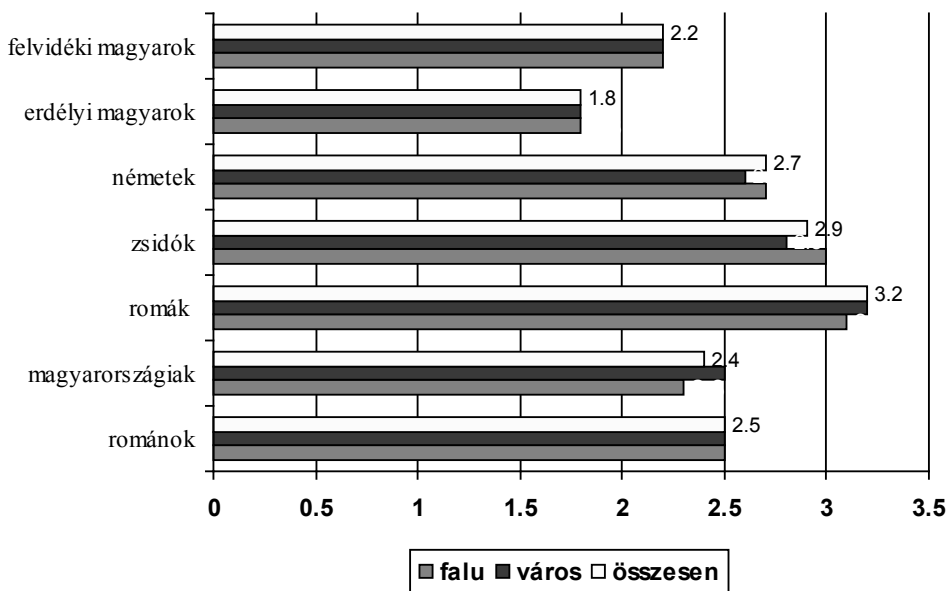

⁵ Ennek alapváltozata még az 1997. évi ELTE –BBTE közös Kárpát-kutatás kérdőívéből származik.

A csoportközi viszonyok mérésére egy ötfokú skálát használtunk, amelyen az 1 a nagyon rokonszenvest és az 5 a nagyon ellenszenvest jelölte. A kérdés arra vonatkozott, hogy a megkérdezett miként viszonyul a különböző etnikai csoportokhoz, mennyire találja rokonszenvesnek azokat: itt a románok és a magyarországi magyarok átlagosan hasonló értékeket kaptak, csupán kis, nem szignifikáns különbség van a magyarországiakra vonatkozó 2,40 és a románokra vonatkozó 2,52-es átlagértékek között. A válaszok eloszlását nézve megfigyelhető, hogy a románokhoz nagyjából közömbös a viszonyulás, a magyarországi magyarokhoz pedig némiképp többen viszonyulnak rokonszenvennel vagy ellenszenvennel, mint a románokhoz. A határon túli magyar közösségek (pl. a szlovákiai magyarok 2,3-as átlagértékkel) a legközelebb állnak az erdélyi magyarokhoz, közelebb, mint a többségi románok vagy a magyarországi magyarok. A románokhoz a válaszadók többsége kisebb vagy nagyobb ellenszenvennel viszonyul. Településtípusok szerint is megvizsgáltuk a válaszok átlagait, és látható, hogy szignifikáns különbség van a magyarországi magyarok megítélésében: a városiak ellenszenvesebbek tartják őket, mint a falusiak (17. ábra). A válaszok a korábbi években végzett vizsgálatokhoz képest új helyzetet mutatnak. Amíg 1997-ben és 2000-ben például a német volt a legelfogadottabb etnikum, mára ez megváltozott, a románokat is közelebb érzik már magukhoz az erdélyi magyarok, mint a németeket.

17. ábra: Ön hogyan viszonyul a következő csoportokhoz? (N=892) Etnikumok /Átlagértékek/

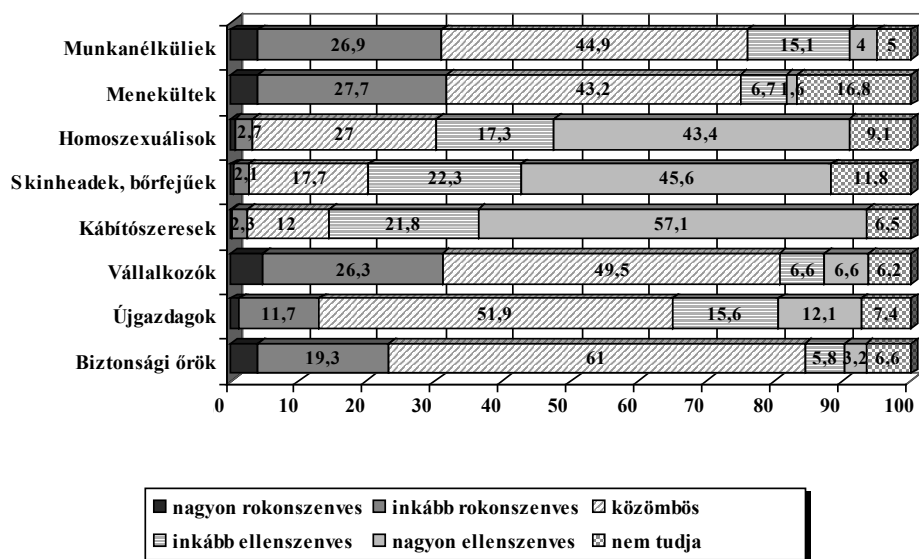
1–Nagyon rokonszenves 2–Inkább rokonszenves 3–Közömbös 4–Inkább ellenszenves 5–Nagyon ellenszenves

Ezek a válaszok azt erősítik meg, hogy az erdélyi magyarok a csoporttudat szintjén elhatárolódnak mind a magyarországi magyaroktól, mind pedig a többségi románoktól, annak ellenére, hogy a válaszadók számottevő része mindkét nemzet tagjának nyilvánította magát. Szociálpszichológiai értelemben úgy értelmezhetjük ezt, hogy az erdélyi magyar regionális csoporttagság erősebb normatív erővel és kohézióval bír, mint például a Kárpát-medencei összmagyar nemzethez vagy a román állampolgárok közösségéhez való tartozás.

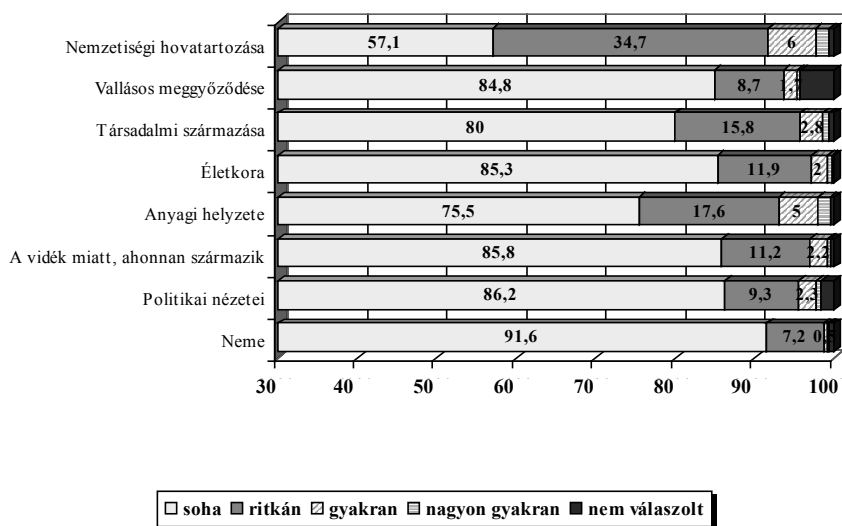
A más, nem etnikai jellegű társadalmi csoportokhoz való viszonyulásból kitűnik, hogy a válaszadók nagy többsége kisebb-nagyobb ellenszenvet tanúsít a homoszexuálisokkal (61 százalék), a skinheadekkel (66 százalék) és a kábítószer-fogyasztókkal (79 százalék) szemben. A többség a vállalkozókhöz, újjgazdagokhoz közömbösen viszonyul (49-51 százalék), de ebben az esetben is az ellenszenvvel viszonyulók többen vannak a rokonszenvzőkhöz képest (18. ábra). A társadalom peremén élő munkanélküliek és menekültek iránti rokonszenv mértéke hozzávetőlegesen megegyezik a vállalkozók irántival (30-31 százalék), de nem ugyanazon válaszadók esetében.

18. ábra: Ön hogyan viszonyul a következő csoportokhoz? (%) (N=888)

A kisebbségi helyzet negatív megélésének az alapja a hátrányos megkülönböztetés megélése vagy annak közösségi percepciója. Az erdélyi magyar válaszadók 57 százalékos többsége azt válaszolta, hogy soha nem érte őt hátrányos megkülönböztetés, a megkérdezettek további 34 százaléka ritkábban, 6, illetve 1,7 százaléka gyakran és nagyon gyakran tapasztalt diszkriminációt. A megkérdezettek szerint hátrányos megkülönböztetés leggyakrabban nemzetiségi alapon történik. Mindössze az anyagi helyzet, tehát a szegénység és az előnytelen társadalmi származás képez még olyan okot, amely miatt a válaszadók legalább 15 százalékát – saját bevallása szerint – ritkán diszkriminálták (lásd 19. ábra és Papp–Veres 2007).

19. ábra: Milyen gyakran érte Önt hátrányos megkülönböztetés az alábbi okok miatt? (%) (N=891)

Azok körében, akiket nemzetiségük miatt ért negatív diszkrimináció, az iskolázottsági szinttel összefüggő eltérések figyelhetők meg. Amint az a 2. táblázatban is látható, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők az alapfokú iskolázottságúaknál átlagosan 15 százalékkal gyakrabban említették, hogy ha ritkán is, de érte őket hátrányos megkülönböztetés nemzeti alapon.

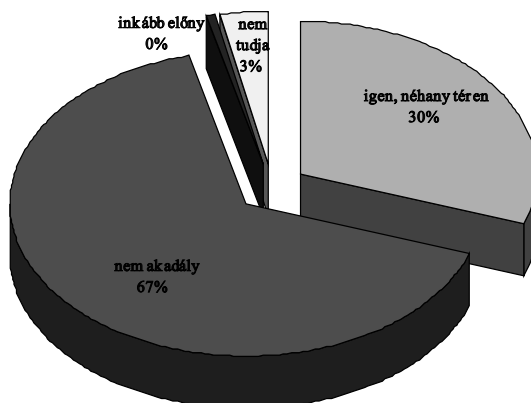
2. táblázat. Hátrányos megkülönböztetés a nemzetiség miatt, válaszok iskolázottság szerint (%) (N=891)

Iskolázottság	Soha nem diszkriminálták	Tapasztalt diszkriminációt	Összesen
Alapfokú	64,6	35,2	100,0
Középfokú	52,4	47,6	100,0
Felsőfokú és technikum	50,0	50,0	100,0
Összesen	60,4	39,6	100,0

A diszkriminációra vonatkozó válaszokat összevetettük az identitás más aspektusaira adott válaszokkal is, különösen a románok megítélésével és a hazafogalom válaszaival. A románokhoz való viszonyulással mindenhol szignifikáns összefüggést találtunk: azok, akiket állításuk szerint soha nem ért nemzeti diszkrimináció, átlagosan közelebbi viszonyt vállalnak a többségi nemzet tagjaival, mint a magukat már diszkriminálnak deklarálók.

Egy másik kérdés indirekt módon, nem a saját élettapasztalatra vonatkozóan vizsgálta, hogy a válaszadók szerint a magyarságuk akadály-e a Romániában való érvényesülésnek. Kevés személy, a válaszadók alig néhány százaléka mondta, hogy inkább előny a magyarságuk az érvényesülésben (lásd 20. ábra).

20. ábra: Ön szerint akadály-e az érvényesülésnek Romániában, ha az ember magyar? (%) (N=893)

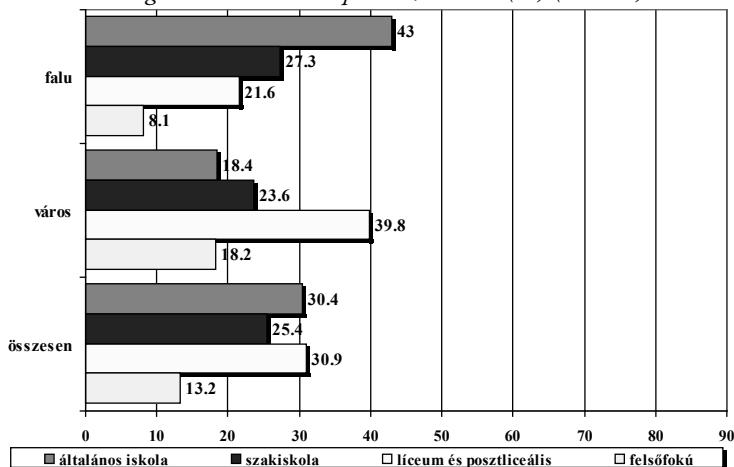

A kisebbségi helyzet értékelését azzal a kérdéssel is vizsgáltuk, hogy milyennek látják a magyar kisebbség és a román többség közötti viszonyt. Az egymással kapcsolatban levő népcsoportok sok esetben másként reprezentálják kollektív tudatukban a közösen használt földrajzi teret, a közös múltat, ennek következtében konfliktusok alakulhatnak ki (lásd Smith 1991).

A történelem során megtapasztalható, konfliktusos román–magyar viszonyt is köszönhető, hogy az országos szintű, a hatalmi ideológiák által alakított kapcsolatok értékelése és a válaszadók által helyi szinten közvetlenül észlelt csoportközi viszonyok között lényeges eltérés figyelhető meg.

Míg a megkérdezettek 68 százaléka szerint a helyi szintű magyar–román viszonyt a kooperáció jellemzi Erdélyben, addig az országos szintű kapcsolatokat az erdélyi magyarok 35–36 százalékos arányban értékelik együttműködőnek vagy konfliktusosnak. A román–magyar kapcsolat természetéről alkotott felfogások településtípus szerinti differenciáltságát szemlélteti a 21. ábra.

21. ábra: Ön szerint ma Romániában hogyan jellemezhető a románok és a magyarok közötti viszony országos szinten? És a településen, ahol él? (%) (N=894)

KÖVETKEZTETÉSEK

Az erdélyi magyar népesség nemzeti identitását vizsgálva megfigyelhető, hogy a kultúrnemzeti, valamint az állampolgársági kötődés kisebbségi helyzetben valamiféle kettősséget képez az identitásban, de ezek Erdélyben nem egymás mellé rendelhető identitások, tehát nem jelentik a Bindorffer Györgyi által, a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek körében megfigyelt „kettős identitás” állapotát (Bindorffer 2001). A magyarságtudat mint kultúrnemzeti identifikáció primátusa megkérdőjelezhetetlen.

A magyar kultúrnemzeti identifikáció ellenére is elmondhatjuk, hogy – a sok évtizedes különfejlődés eredményeként – az erdélyi magyarok a magyarországi magyaroktól elkülönülő, szociálpszichológiai értelemben vett *in-group*ként határozhatók meg. A csoportközi viszonyok mint társadalmi távolságok, a csoportközi kategorizáció és sztereotipizáció mind ezt a különállást erősítik meg. A magyarországi magyaroktól különálló *in-group*ként való önmeghatározás az elmúlt évtizedben felerősödött, ha az 1997. évi Kárpát-kutatás eredményeihez viszonyítjuk a válaszokat. Ugyanakkor a különböző politikai folyamatok (a romániai magyarság kormányzati szereplése, a kormány támogatása, a magyar kormány határon túli politikája) szocializációs hatásának következtében a romániai magyarság a románságot jobban elfogadja, mint 8 vagy 10 évvel korábban, kisebbek a társadalmi távolságok irányukban. A magyarországi magyarokkal kapcsolatos előítéletek azonban felerősödtek, és a társadalmi távolságok is növekedtek, olyannyira, hogy a magyarországi magyarok és a románok átlagértékei a különböző indikátorokat illetően már nem különböznek szignifikánsan, bár még némiképp megmaradt a magyarországi magyarság iránt érzett rokonszenv.

A románság nagyobb mértékű elfogadása, mint a rendszerváltást követő első évtizedben (amint azt az 1997. vagy 2000. évi mérések jelzik, lásd Veres 2000, 2005) más válaszokkal összevetve rámutat arra, hogy az erdélyi magyarok nemzeti identitásának egyik sajátos dimenziója a *romániaiság*, amely a hazafogalom, az állampolgársághoz és a románokhoz való társadalmi viszonyrendszernek az együttes eredőjeként fogható fel. Ez a dimenzió relatív fontosságát tekintve elmarad a kultúrnemzeti természetű magyarságtudattól, azt árnyalva, jelentős mértékben regionális jellegűvé téve.

SZAKIRODALOM

ANDERSON, Benedict

1994 *Imagined Communities*. In: HUTCHINSON, John – SMITH, Anthony D. (eds.): *Nationalism*. Oxford University Press, 89–95.

BÁRDI Nándor

1997 A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Regio* 2. 32–67.

BIBÓ István

1997 *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Kriterion, Bukarest–Kolozsvár (első kiadás: 1946)

BINDORFFER Györgyi

2001 *Kettős identitás*. Új Mandátum – MTA KKI, Budapest

BOTTONI, Stefano

2008 *Sztálin a székelyeknél (A Magyar Autonóm Tartomány története 1952–1960)*. Pro-Print Rt., Csíkszereda

BRUBAKER, Rogers

1996 *Nationalism Reframed*. Cambridge University Press

BRUBAKER, Rogers – FEISCHMIDT, Margit – FOX, Jon – GRANCEA, Liana

2006 *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Princeton and Oxford

CSEPELI György

1992 *Nemzet által homályosan*. Századvég, Budapest

CSEPELI György – ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária

2000 *Grappling with National Identity. How Nations See Each Other in Central Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapest

HOBBSAWM, Eric

1990 *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge University Press

HORVÁTH István

2006 *Kisebbségpszichológia. Alapfogalmak és kritikai perspektívák*. Cluj University Press, Kolozsvár

KYMLICKA, Will

1995 *Multicultural citizenship*. Oxford University Press.

Le VINE, Robert A. – CAMPBELL, Donald T.

1972 *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes, and Group Behavior*. Wiley, New York

LIVEZEANU, Irina

1995 *Cultural politics in Greater Romania*. Cornell University Press

PAPP Z. Attila – VERES Valér

2007 *Kárpát Panel. Gyorsjelentés.* MTA ENKI, Budapest

SMITH, Anthony D.

1991 *National Identity.* Penguin LTD, London

SZÚCS Jenő

1984 *Nemzet és történelem.* Gondolat, Budapest

TAIFEL, Henri

1978 *The Social Psychology of Minorities.* M. Right Group LTD, London

TAJFEL, Henri – WILKES A. L.

1963 Classification and Quantitative Judgement. *British Journal of Psychology* Vol. 54, no. 2.
101–114.

VERES Valér

2000 Az erdélyi magyarok és románok közösségi identitása a társadalmi struktúra tükrében.
Szociológiai Szemle 4. 57–86.

2005 *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban.* Akadémiai Kiadó, Budapest

Csata Zsombor

Helyzetkép a munkaerő-piaci keresletről Erdély magyarlakta vidékein

A tanulmány a népesség foglalkoztatottságának és a munkaerőpiac keresleti oldalának a változásait vizsgálja idősoros statisztikák és egy kérdőíves felmérés eredményei alapján. A vizsgálat mennyiségileg releváns képet nyújt az alkalmazott munkaerő összetételével és rekrutációjával kapcsolatos adatokról, a vállalkozások munkaerő-gazdálkodásával kapcsolatos jövőbeni terveiről, az alkalmazottakkal szemben támasztott szakmai elvárásokról. Az eredmények azt mutatják, hogy az erdélyi megyék munkaerőpiacára a rész munkaidős foglalkoztatottság szerény hányada, a személyes hálózatokon történő munkaerő-rekrutáció túlsúlya a jellemző. A potenciális munkaerő értékelésében a vállalatvezetők a munkakörnek megfelelő képzettség és szakmai tapasztalat helyett a kooperációs és alkalmazkodóképességet, illetve a megbízhatóságot mint karakterológiai jellemzőket sorolták az első helyre. A szerző szociológus, a BBTE Szociológia Tanszékének egyetemi tanársegédje (csatazsombor@yahoo.com).

1. BEVEZETŐ

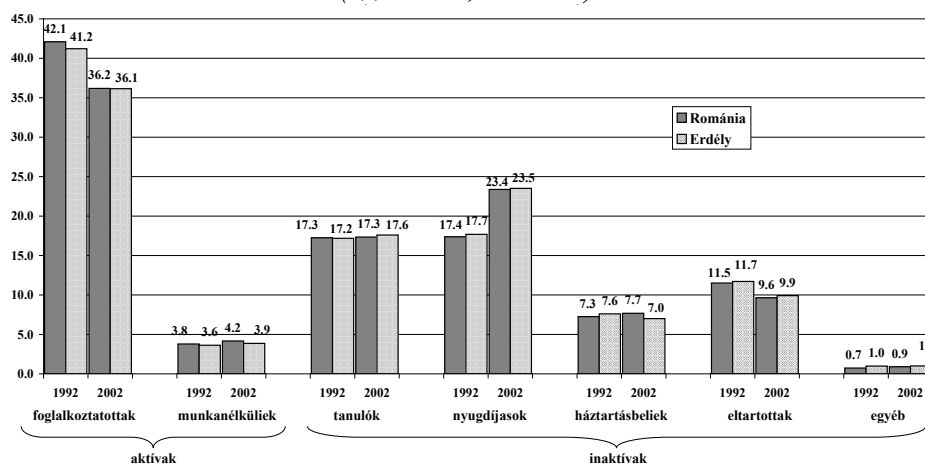
Az erdélyi magyarlakta vidékek munkaerőpiacáról eddig meglehetősen kevés szociológiai szempontú elemzés készült, és vélhetően a megfelelő erőforráshiánnyal magyarázható, hogy a munkaerőpiac munkáltatói (keresleti) oldalát megszólaltató felmérések egyelőre szinte teljesen hiányoznak a hazai társadalomtudományi palettáról.

2006 augusztusa és decembere között az Apáczai Közalapítvány támogatásával a kolozsvári Max Weber Társadalomkutató Központ keretében egy olyan célirányos vizsgálatot végeztünk, amely reményeink szerint túlmutat az elemzési szempontok számbavételén: a kutatás során azokra az elvárásokra, készségekre és képességekre kérdeztünk rá, amelyeket a megváltozott uniós elvárások függvényében a munkaerőpiac keresleti oldala fogalmaz meg a potenciális alkalmazottaival szemben. A kétfázisúra tervezett elemzés első részében a rendelkezésünkre álló statisztikai adatok longitudinális elemzését végeztük el: először megvizsgáltuk a népesség gazdasági aktivitásával, foglalkoztatottságával kapcsolatos időbeli változásokat (lásd 2. fejezet), a vizsgálat második fázisában pedig egy kérdőíves felmérést készítettünk az erdélyi vállalkozások munkaerő-gazdálkodásával kapcsolatban. Szándékunk elsősorban az volt, hogy megismerjük a munkaerőpiac keresleti oldalának alapvető elvárásait a potenciális alkalmazottakkal szemben. Ennek megfelelően a tanulmányunk 3. fejezetében egy olyan – a magyarlakta régiók vállalkozásaira reprezentatív – vizsgálatot mutatunk be, amely mennyiségileg is releváns képet nyújt a) a munkaerőpiac keresleti oldalának összetételéről; b) az alkalmazott munkaerő összetételével és rekrutációjával kapcsolatos adatokról; c) a vállalkozások, vállalatok munkaerő-gazdálkodással kapcsolatos jövőbeni terveiről.

2. FOGLALKOZTATOTTSÁGI VISZONYOK

A szakirodalom a rendszerváltás nyomán bekövetkezett változások fényében a romániai foglalkoztatottság átalakulásának két fontosabb aspektusát emeli ki (vö. Veres 2003, 2004). Ezek közül az egyik a nagy iparvállalatok leépülésével járó munkaerő-vándorlás, amely a lassú privatizáció és a szolgáltatási szektor lassú ütemű fejlődése miatt a kilencvenes évek elején ún. „primer szektorosodási” folyamatokat indított el, azaz az aktív lakosság jelentős része a mezőgazdaságban, a visszaszolgáltatót földbirtokokon önfoglalkoztatóként kezdett el dolgozni. A másik jelentős változást az inaktív népesség folyamatos növekedése jelentette, amelyet a népesség előregedési tendenciája mellett a törvényes korhatár előtti nyugdíjazás tömegessé válása is magyaráz. Ezek a folyamatok jelentősen átrajzolták a gazdaság aktivitási szerkezetét, a két népszámlálás között eltelt 10 év alatt országos szinten például csaknem 6 százalékkal csökkent a foglalkoztatottak aránya.

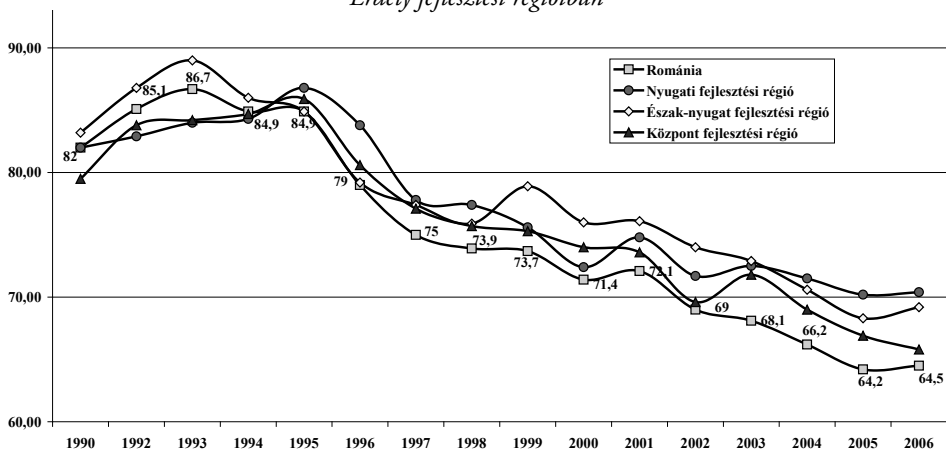
1. ábra. A lakosság gazdasági aktivitásának változása Romániában és Erdélyben (1992–2002, százalékok)

Forrás: Népszámlálási adatok, 1992, 2002

Követve az országos trendeket, az erdélyi megyékben 1992 és 2002 között a foglalkoztatottak száma 5,1 százalékkal (3,182 millióról 2,611 millió főre) csökkent, a nyugdíjasoké pedig 6 százalékkal növekedett (1,366 millióról 1,697 millióra). A többi aktivitás szerinti kategóriában számottevő változások nem következtek be, kivételt jelent az eltartottak arányának csaknem 2 százalékos csökkenése, amely elsősorban az alacsonyabb termékenységi mutatókkal, a gyerekek számának csökkenésével hozható összefüggésbe. A nem munkaképes lakosság demográfiai változásainak hatását kiküszöbölendő, az aktivitási mutatókat a munkaképes lakosságra is kiszámoltuk (lásd 2. ábra). Az eredmények az előbbinél is látványosabbak: a rendszerváltás után eltelt 16 év alatt az aktivitási ráta átlagosan 20 százalékkal csökkent. Az erdélyi megyék statisztikáit vizsgálva megállapítható, hogy ez a csökkenés néhány százalékponttal kisebb az országos átlagnál (különösen a Nyugati Fejlesztési Régióban, ahol az aktív aránya 82-ről „csupán” 70,2-re csökkent).

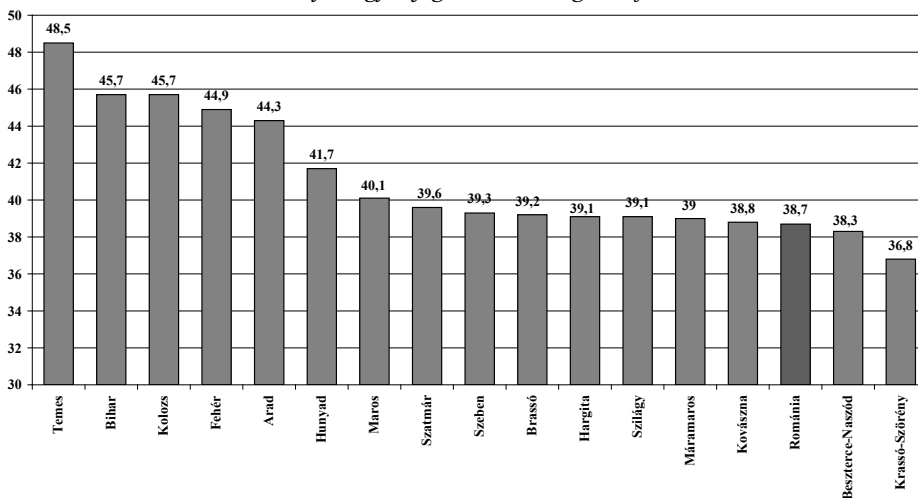
2. ábra. A munkaképes lakosságra számított aktivitási ráta változása 1990 és 2006 között, Erdély fejlesztési régióiban

Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal: Munkaerő-piaci mérleg (Balanța forței de muncă), 1990–2006

A teljes népességre számított foglalkoztatottsági ráta az erdélyi megyékben meglehetősen heterogén képet mutat (lásd 3. ábra), és általában érvényesnek bizonyul az a megállapítás, hogy a magasabb GDP-hozzájárulással jellemezhető megyék foglalkoztatottsága jelentősen meghaladja az országos átlagot. Ebben a helyzetben van Temes (50 százalékhoz közeli rátával), Bihar, Kolozs, Arad és Maros megye, ahol a foglalkoztatottság és az egy főre jutó bruttó nemzeti termék egyaránt az országos átlag feletti.

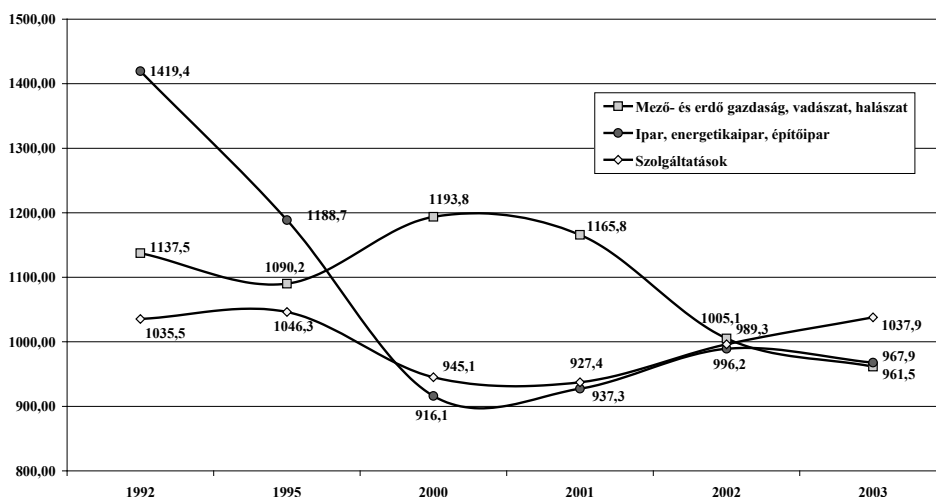
3. ábra. Az erdélyi megyék foglalkoztatottsági rátája – 2005 (%)

Forrás: saját számítások, illetve a Nemzeti Statisztikai Hivatal: Munkaerő-piaci mérleg (Balanța forței de muncă), 2005

Fehér és Hunyad megye a gazdasági aktivitás szempontjából ugyan előkelő helyet foglal el a listában, GDP-hozzájárulásuk viszont alacsony, ami kisebb munkatermelékenységre vall. Ezt a diszkrepanciát leginkább a kormányzati támogatással mesterségesen fenntartott foglalkoztatottság magyarázza, amely általában a hátrányos térségeknek minősített, korábbi nehézipari és bányavidékekre jellemző.¹ Fordított a helyzet Szeben és Brassó megyék esetében, ahol az alacsonyabb foglalkoztatottság magas GDP-hozzájárulással társul. Az itt említett két szempont szerint a sort Beszterce-Naszód és Krassó-Szörény megye zárja, de szintén az átlag alatt helyezkedik el a többségében magyar népességű Kovászna és Hargita megye is.

4. ábra. A foglalkoztatott népesség változása a gazdasági szektorok szerint Erdélyben

Forrás: saját számítások, illetve a Nemzeti Statisztikai Hivatal: Területi statisztikák (Statistiche territoriali), 2005

A gazdasági szektorok szerinti foglalkoztatottság alakulása Erdélyben az átmeneti társadalmakra jellemző átrendeződést mutatja, ez azonban a többi közép-kelet-európai országokhoz képest lassabban ment végbe. A kilencvenes éveket a korábban már említett „primer szektorosodási” folyamat jellemezte, ezzel párhuzamban alakult az ipar fokozatos leépülése is. A szolgáltatásokban dolgozók aránya a kilencvenes évek során végig 30 százalék körül alakult, csupán a gazdasági recesszió végét jelentő 2000-es évek elején mutatott enyhe növekedést, és 2003-ban került először relatív többségbe a mezőgazdaságban, illetve az iparban foglalkoztatottakhoz képest. Ebben az évben a foglalkoztatottak 32,4 százaléka a primer, 32,6 százaléka a szekundér, és 35 százaléka a terciér szektorban dolgozott. A nemzetgazdaság főbb ágazataira szerinti

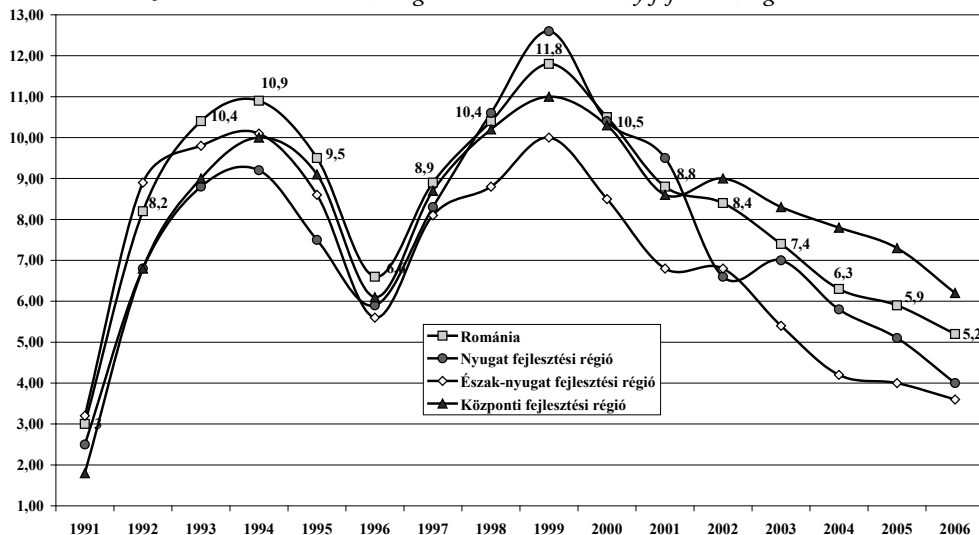
¹ Ezek a térségek a szocializmus erőltetett iparosításának az áldozatai, a rendszerváltást követően itt ugyanis megszűnt a (ki)termelés. Monoindusztriális térségek lévén, a bányák és az üzemek bezárásával a munkahelyek nagy része megszűnt, a meglévő csekély számú vállalkozás pedig nem tudta foglalkoztatni a felszabaduló munkaerőt. A kormány a gazdaságósztönző politikája részeként 1999–2000-ben ezeket a vidékeket hátrányos helyzetűekké nyilvánította, és ezáltal jelentős adókedvezményekkel, a foglalkoztatás célzott támogatásával próbálta fejlődési pályára állítani. Ez az esetek többségében nem vagy csak részben sikerült: az adóterhek csökkentése érdekében számos „üres” fiókvállalkozást hoztak létre, vagy olyanokat, amelyek csak „papíron” szerepelnek a község nyilvántartásában, tevékenységüket viszont máshol fejtik ki. Az erdélyi megyékben hátrányos helyzetűnek minősített 12 térség közül három Hunyad (Brad, Zsilvölgye, Vajdahunyad), kettő pedig Fehér (nyugati és kudzsíri térség) megyében található (Csata 2006).

foglalkoztatottság tekintetében régióként számottevő eltéréseket mutatkoznak. A Nyugati Régió megyéiben – elsősorban a foglalkoztatottság és a GDP-hozzájárulás tekintetében élen járó Temes és Arad megyének köszönhetően – a szolgáltatások irányába való elmozdulás gyorsabban elkezdődött. Az Északnyugat-Romániai Fejlesztési Régióban – amely kiterjedt agrárterületei miatt ebből a szempontból a leginkább atipikusnak tekinthető – a mai napig a mezőgazdaságban foglalkoztatottak dominanciája a jellemző. A Közép-Romániai Fejlesztési Régióban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya mára már az 1992-es szintre csökkent, mindeközben, az ipari foglalkoztatottság szinten maradása mellett, a szolgáltatásokban dolgozók aránya gyors növekedésnek indult.

Az aktív lakosság nem foglalkoztatott részét a munkanélküliek képezik. Erdélyben a munkanélküliségi ráta az országos trendekhez igazodik, ám a rendszerváltás óta mindvégig a romániai átlag alatt maradt. Fejlesztési régióként azonban eltérések mutatkoznak mind a munkanélküliség mértékét, mind annak időbeli változását illetően (lásd 5. ábra). Ezek közül mindenekelőtt a Közép-Romániai Fejlesztési Régió átlagosnál magasabb munkanélküliségi rátája a szembeötlő, amely már 6 éve meghaladja az országos átlagot. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy ebben a térségben a mezőgazdaságból kivonuló aktív népességet a tercier szektor egyelőre nem tudta kellő mértékben alkalmazni. A másik póluson az országos szinten is a legalacsonyabb munkanélküliségi mutatókkal rendelkező Nyugati Fejlesztési Régió áll, amely már a kilencvenes évek derekának recessziója óta tartja előkelő pozícióját.

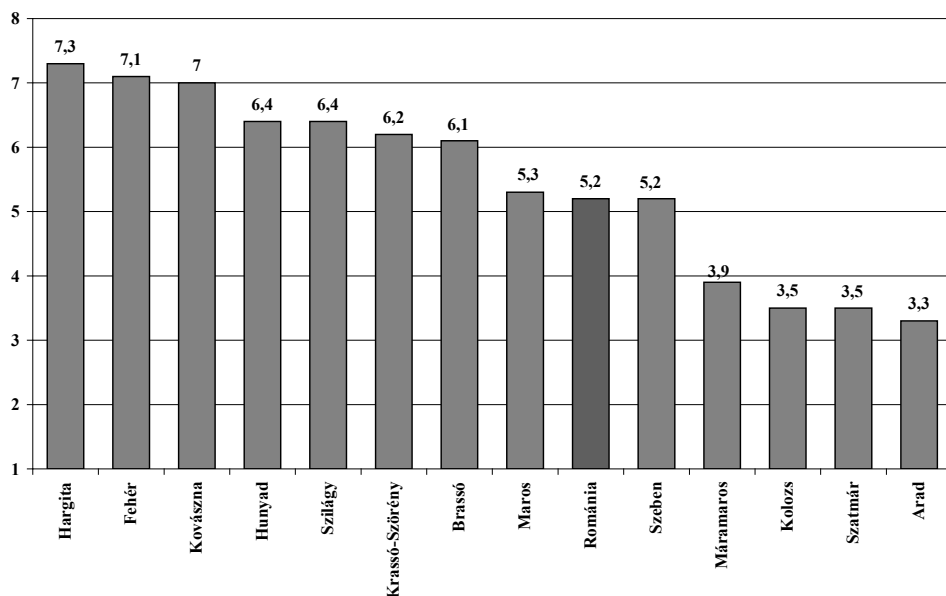
A megyei szintű statisztikák tovább árnyalják ezt a képet (lásd 6. ábra). Elemzésünk szempontjából a leglényegesebb adat a magyar többségű Harghita és Kovászna megyék igen magas munkanélküliségi rátája, amelyek 2,1, illetve 1,8 százalékkal haladják meg az országos átlagot, és ezzel kiemelkedő helyet foglalnak el a munkanélküliség negatív rangsorában.

5. ábra. A munkanélküliségi ráta alakulása Erdély fejlesztési régióiban

Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal: Munkaerő-piaci mérleg (Balanța forței de muncă), 1990–2006

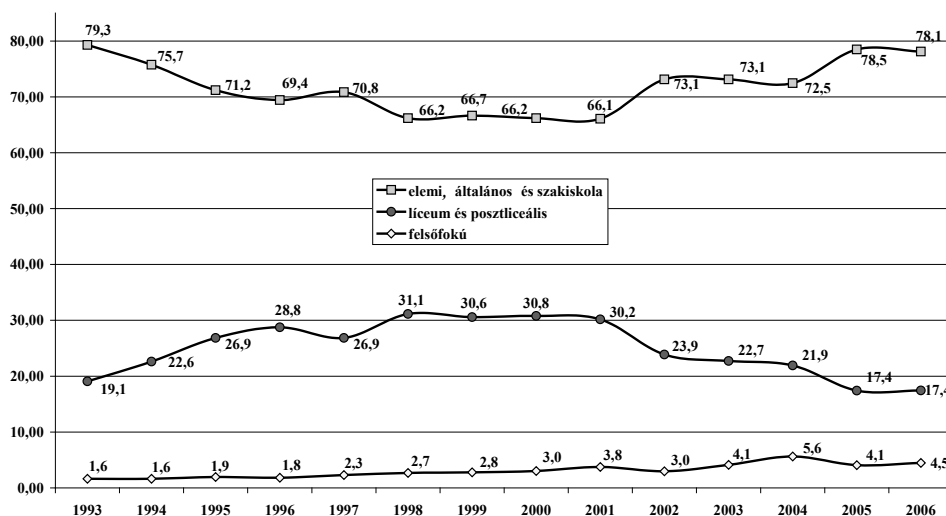
6. ábra. Az erdélyi megyék munkanélküliségi rátája – 2006 (%)

Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal: Munkaerő-piaci mérleg (Balanța forței de muncă), 2006

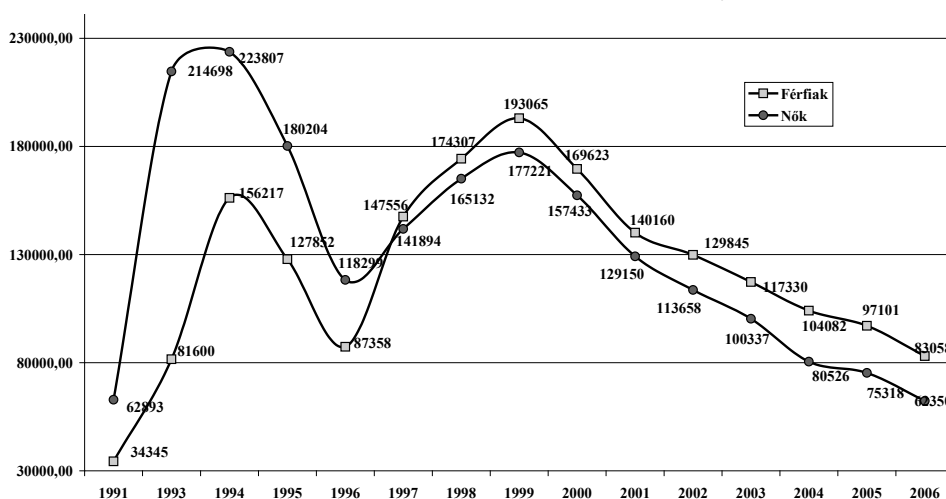
A munkanélküliek társadalmi összetételének longitudinális elemzésében először a végzettség szerinti belső arányokat vizsgáltuk meg. A 2002-es népszámlálási adatok szerint a szakiskolát végzett vagy annál alacsonyabb képzettségű népesség aránya az aktív lakosság körében 54,7 százalék, 33,4 százalék líceumi vagy posztliceális oklevéllel rendelkezik, a diplomások aránya pedig 11,9 százalék. A munkanélküliek képzettség szerinti összetétele ehhez képest az elemi, általános és szakiskolát végzettek felülreprezentáltságát mutatja, 1993 és 2006 között a munkanélkülieken belüli arányuk 66 és 97 százalék között mozgott. Az idősorokat vizsgálva jól kitapintható az érettségizett és posztliceális végzettségű kategóriák növekvő aránya a kilencvenes évek gazdasági recessziójának időszakában. A felsőfokú végzettségűek munkanélkülieken belüli hányada a vizsgált időszakban mindvégig növekedett, ez kétségtelenül összefüggésben volt a felsőoktatás bővülésével, valamint azzal, hogy a diplomások egyre nagyobb számban jelentek meg a munkaerőpiacon.

7. ábra. A munkanélküliek iskolai végzettség szerinti összetételének változása Erdélyben (1993–2006)

Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal: Munkaerő-piaci mérleg (Balanta forței de muncă), 1993–2006

8. ábra. A munkanélküliek számának nemek szerinti változása Erdélyben (1993–2006)

Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal: Munkaerő-piaci mérleg (Balanta forței de muncă), 1993–2006

A munkanélküliek nemek szerinti összetételében a kilencvenes évek közepének privatizációs hullámát követve látványos fordulat következik be, a férfiak – a nagyiparból történt elbocsátások miatt – először 1997-ben kerülnek többségbe. Az elmúlt évtized tapasztalatai azt mutatják, hogy a nők szolgáltatási szektorban való felülreprezentáltsága miatt ez a különbség egyre növekszik, a munkanélküliek egyre nagyobb hányadát teszik ki a férfiak. Megjegyzendő azonban, hogy az inaktívként nyilvántartott háztartásbeliek (amelyek tekintélyes része szintén kényszer-munkanélkülinek tekinthető) döntő többségét nők teszik ki, tehát a valós munkanélküliség mértéke körükben ennél jóval nagyobb.

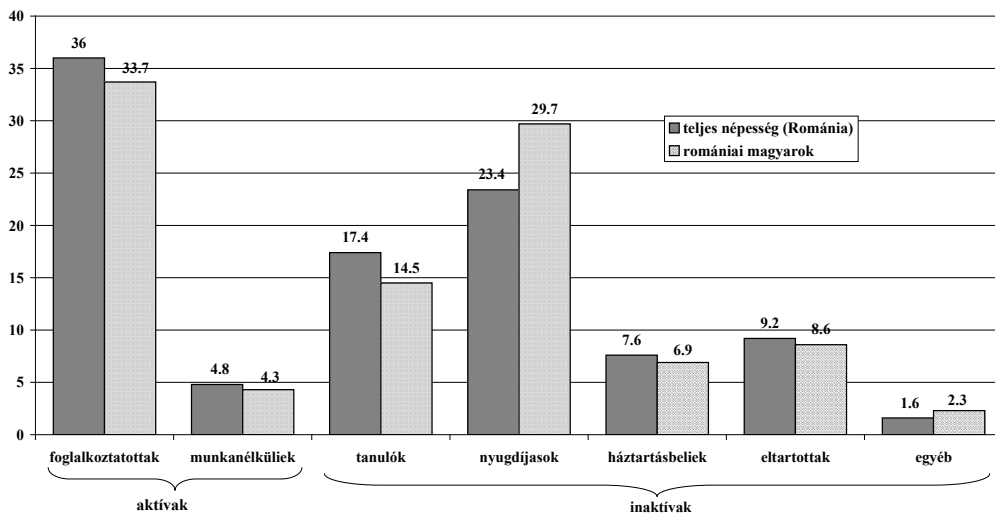
2.1. NEMZETISÉGI BONTÁSÚ FOGLALKOZÁSI STATISZTIKÁK

A 2002-es romániai népszámlálás adatai lehetőséget teremtenek arra, hogy a foglalkoztatottságot különféle szociodemográfiai tényezők mentén nemzetiségi bontásban is megvizsgáljuk. Amint az alábbiakban látni fogjuk, az erdélyi magyarok munkaerő-piaci helyzete számos vonatkozásban eltér az országos átlagtól, ezért tárgyalásuk mindenképp indokolt.

Ezek a különbségek rögtön a népesség aktivitás szerinti összetételében megmutatkoznak, az erdélyi magyarok körében ugyanis – az olyan jól ismert demográfiai trendek következtében, mint az alacsonyabb termékenység, a magas migrációs ráta a fiatalok és középkorúak körében, illetve emiatt a népesség fokozottabb előregedése – erőteljesen felülreprezentáltak a nyugdíjasok (több mint 6 százalékos különbséget figyelhetünk meg az országos átlaghoz képest), miközben a tanulók és az eltartottak száma egyre alacsonyabb.

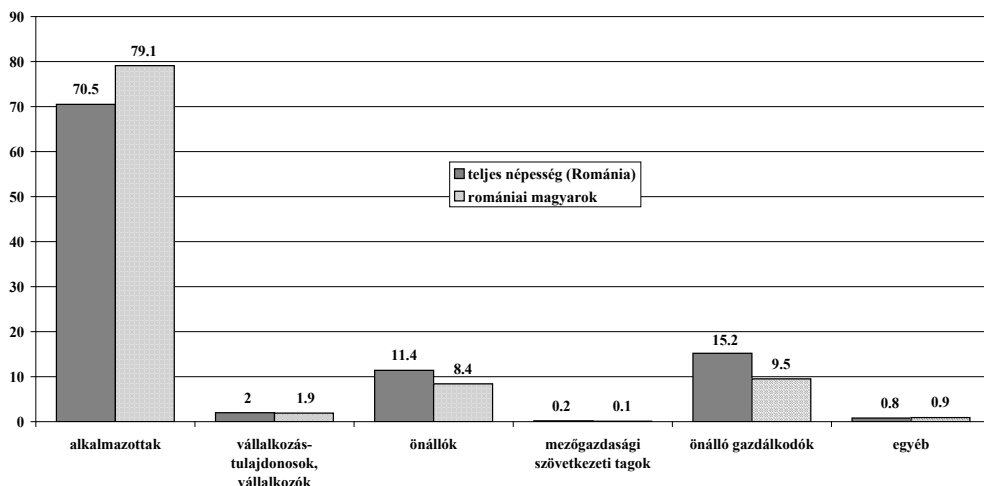
A foglalkoztatottság főbb kategóriái szerint (9. ábra) a magyarok nagyobb súllyal, főként alkalmazottakként vannak jelen, és alulreprezentáltak az egyéni vagy családi vállalkozásokat működtetők, illetve a mezőgazdasági önállók körében (a foglalkozási főcsoportok, nemzetgazdasági ágazatok, valamint a munkahelyi migráció szerinti eltéréseket a 11–13. ábrák mutatják).

9. ábra. A népesség gazdasági aktivitás szerinti megoszlása (százalékok)

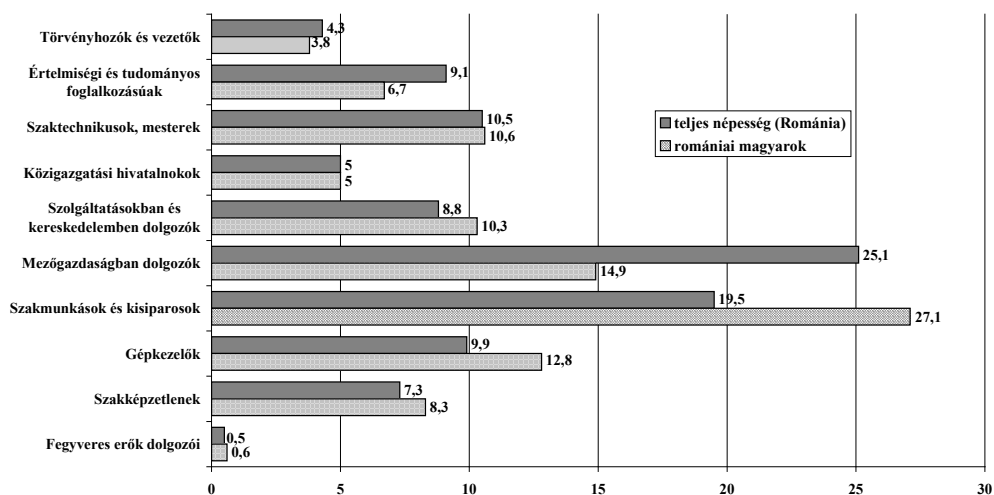
Forrás: Népszámlálási adatok, 2002

10. ábra. A foglalkoztatott népesség eloszlása főbb foglalkozáskategóriák szerint (százalékok)

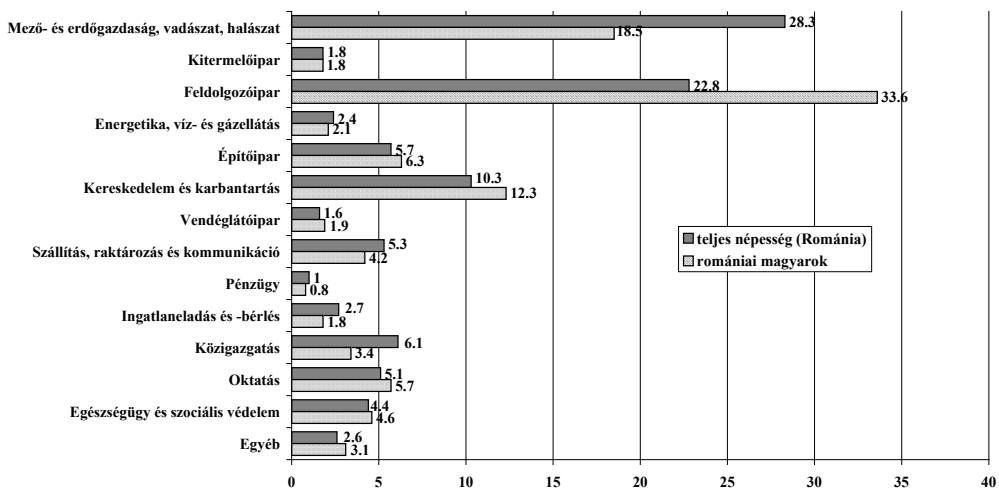
Forrás: Népszámlálási adatok, 2002

11. ábra. A foglalkoztatott népesség eloszlása foglalkozási főcsoportok szerint (százalékok)

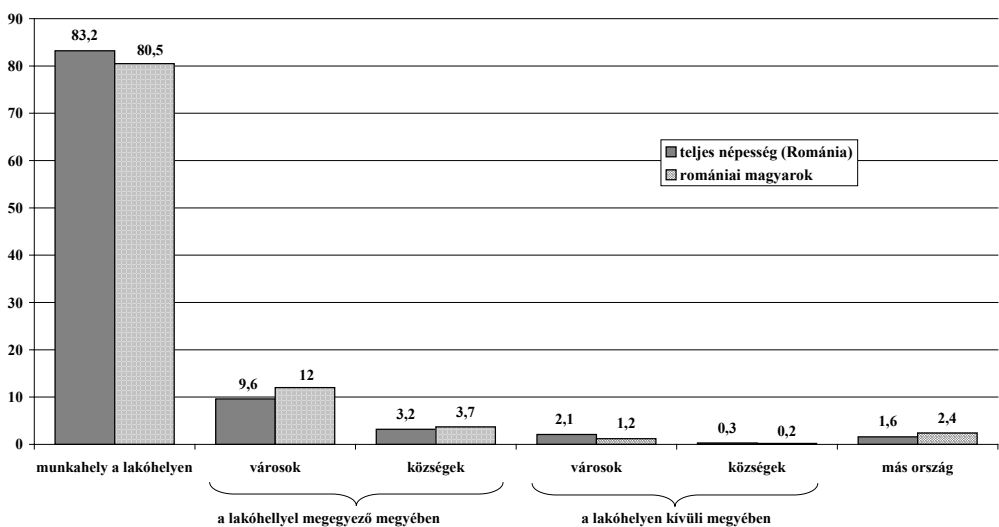
Forrás: Népszámlálási adatok, 2002

12. ábra. A foglalkoztatott népesség eloszlása nemzetgazdasági ágazatok szerint (százalékok)

Forrás: Népszámlálási adatok, 2002

13. ábra. Munkahelyi mobilitás a foglalkoztatott népesség körében (százalékok)

Forrás: Népszámlálási adatok, 2002

3. HELYZETKÉP A MUNKAERŐ-PIACI KERESLETRŐL – A KÉRDŐÍVES KUTATÁS EREDMÉNYEI

3.1. MINTA, KÉRDŐÍV

A vizsgálat keretében végzett telefonos felmérés során összesen 540 működő vállalkozás humánerőforrásért felelős alkalmazottjával készítettünk kérdőíves adatfelvételt.² A minta alapsokaságát az Országos Kereskedelmi Kamara cégnyilvántartásaiban szereplő, telefonos elérhetőséggel rendelkező, erdélyi székhelyű kereskedelmi társaságok és részvénytársaságok képezték. A mintába került gazdasági egységek kiválasztása a listáról történő véletlen mintavétel szabályai szerint zajlott, ugyanakkor rögzítettük a megye, településtípus és a vállalatméret szerinti arányokat is (amelyek szerint a mintánk reprezentatívnak tekinthető). Az így lekérdezett gazdasági egységek főbb mutatók szerinti összetételét az alábbi táblázatok szemléltetik:

1. táblázat: A lekérdezés nyelve szerinti megoszlások

	Gyakoriság	Százalék
Román	442	81,9
Magyar	98	18,1
Összesen	54	100, 0

2. táblázat: A mintában szereplő vállalkozások megyék szerint

	Gyakoriság	Százalék
Arad	33	6,2
Beszterce-Naszód	31	5,8
Bihar	52	9,7
Brassó	31	5,8
Fehér	28	5,2
Hargita	30	5,6
Hunyad	17	3,2
Kolozs	66	12,3
Kovászna	19	3,5
Krassó-Szörény	21	3,9
Máramaros	28	5,2
Maros	43	8,0
Szatmár	22	4,1
Szeben	33	6,2
Szilágy	16	3,0
Temes	66	12,3
Összesen	536	100, 0

² A lekérdezés román és magyar nyelven zajlott, a cég felelős személyének nemzetisége függvényében.

–

3. táblázat: A mintában szereplő vállalkozások településtípus szerint

	Gyakoriság	Százalék
Város	421	79,1
Falu	111	20,9
Összesen	532	100,0

4. táblázat: A mintában szereplő vállalkozások vállalatméret (alkalmazottak száma) szerint

	Gyakoriság	Százalék
0–9 alkalmazott	332	62,4
10–49 alkalmazott	157	29,5
50–249 alkalmazott	38	7,1
250 alkalmazott felett	5	0,9
Összesen	532	100,0

5. táblázat: A mintában szereplő vállalkozások vállalatforma szerint

	Gyakoriság	Százalék
Részvénytársaság	30	5,8
Kft.	491	94,2
Összesen	521	100,0

6. táblázat: A mintában szereplő vállalkozások tevékenységi terület szerint

	Gyakoriság	Százalék
Mező- és erdőgazdaság, vadászat, halászat	14	2,7
Ipar	128	25,0
Építőipar	35	6,8
Kereskedelem és karbantartás	185	36,1
Vendéglátóipar	26	5,1
Szállítás, raktározás és kommunikáció	30	5,8
Pénzügy	5	1,0
Ingatlaneladás és -bérlés	69	13,5
Egészségügy és szociális védelem	10	1,9
Egyéb	11	2,1
Összesen	513	100,0

Amennyiben összevetjük a mintabeli megoszlásokat a működő vállalkozásokkal kapcsolatos statisztikákkal, látható, hogy a vállalatméret és a telephely szerint eltérések mutatkoznak. Mintánkban alulreprezentáltak a kisméretű (0–9 alkalmazottat foglalkoztató), falusi székhelyű

gazdasági egységek, ami annak is köszönhető, hogy ezekben a kategóriákban az átlaghoz képest alacsonyabb a telefonnal való ellátottság. A minta reprezentativitása érdekében az elemzés során ezeket a megoszlásokat a statisztikai adatokhoz igazítottuk és ennek megfelelően súlyoztunk.

Kérdőívünkben – a kutatási tervben jelzett szempontoknak megfelelően – négy fontosabb kérdéskört érintettünk. Először a cégekre, cégtörténetre vonatkozó adatokat rögzítettük (lásd 1–6. táblázatok), ezeket a vizsgálat tulajdonképpeni tárgyát képező, a munkaerő-gazdálkodás sajátosságainak magyarázatában független változóként szerepeltetjük, illetve ezeket az adatokat dolgozzuk fel az elemzés első fejezetében is. Az elemzés második részében a vállalatok gazdasági-társadalmi környezetére, a cégek aktivitásának szubjektív megítélésére és ezek fényében a jövőtervekre vonatkozó kérdéseket tárgyaljuk. Ezt követően mutatjuk be a vállalkozások humán erőforrás-gazdálkodására vonatkozó adatainkat, és ennek keretében külön kitérünk a foglalkoztatottak jelenlegi összetételére, valamint az alkalmazással kapcsolatos rövid távú tervekre. Végül a vállalatvezetők által megfogalmazott, az alkalmazottakkal és potenciális alkalmazottakkal szemben támasztott fontosabb szakmai elvárásokat elemezzük. Ebben a részben részletesen kitérünk a cégek továbbképzési gyakorlatára és a felnőttképzéssel kapcsolatos igényekre is.

3.2. A VÁLLALKOZÁSOK JELLEMZŐI, JÖVŐTERVEK, A VÁLLALKOZÁS FEJLŐDÉSÉNEK AKADÁLYAI

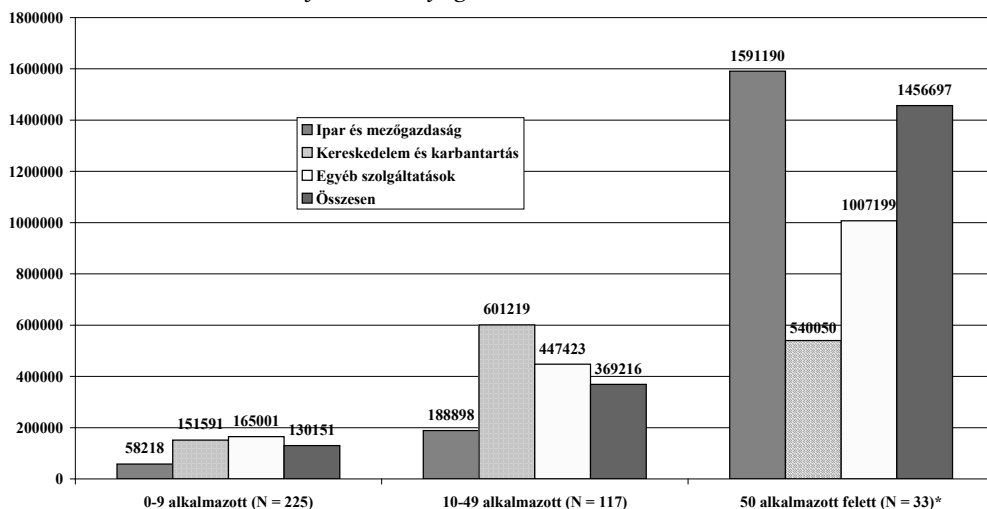
A kérdőívezés során – a bevezetőben bemutatott vállalati jellemzőkön kívül – külön rákérdeztünk a cég létrejöttének módjára és a tulajdonosi szerkezetre. Az adatok azt mutatják, hogy a vállalatok 92 százaléka a tulajdonosok saját kezdeményezésére született, az állami cég privatizálásával létrejött gazdasági egységek a minta csupán 4 százalékát teszik ki. A privatizált cégek körében felülreprezentáltak a részvénytársaságok, viszont a többi, már bemutatott cégjellemző szerint – vélhetően az alacsony mintaelemszám miatt – nem mutatkozott szignifikáns különbség.

A vállalatok tulajdonszerkezete szerint árnyaltabb a kép: az esetek négyötödében a cég teljes részben hazai magánszemély tulajdonában van, és további 6 százalékot tesz ki azon vállalkozások aránya, ahol a hazaiak kisebb (10-90 százalékig terjedő) tulajdonrészt birtokolnak. A külföldi befektetői részesedés a cégek csupán 8 százalékában van jelen, amelyek közül 6 százalék esetében magánszemélyeknek, 2 százalék esetében pedig külföldi cégeknek van tulajdonrésze.

A vállalatok/vállalkozások gazdasági teljesítményének egyik legfontosabb mutatója az üzleti forgalom nagysága. Mivel ez a vállalatmérettől is függ (az alkalmazottak száma és az üzleti forgalom, illetőleg a profit nagysága között szignifikáns korrelációt találtunk), a forgalomra vonatkozó adatainkat az alkalmazottak száma szerint elkülönített kategóriákban, külön mutatjuk be.³

2 Fontos megjegyezni, hogy a mintánkba került 540 vállalkozás közül mindössze 378 esetben vannak az üzleti forgalomra vonatkozóan pontos adataink. Az adathiányos cégek körében felülreprezentáltak a kisebb (1–9 személy foglalkoztató) és a nem kereskedelmi szolgáltatói tevékenységet folytató vállalkozások. Valószínűnek tűnik tehát, hogy a teljes populációra jellemző átlagos üzleti forgalom nagysága kisebb, mint amit a minta alapján számolunk. Az üzleti forgalomra vonatkozó adatok meggyéknként is eltérő arányban állnak a rendelkezésünkre.

14. ábra. Üzleti forgalom (euró) az alkalmazottak száma és főbb tevékenységi terület szerint (2004)

A 20. ábrában közölt adatokból kiderül, hogy a vállalatméret növekedésével tevékenységi területenként egyre differenciáltabb az üzleti forgalom mértéke.⁴ A kisvállalkozásoknak tekinthető, 10 alkalmazottnál kevesebbet foglalkoztató cégek körében a legnagyobb üzleti forgalmat a nem kereskedelmi tevékenységet folytató (elsősorban vendéglátóipari és logisztikai) cégek bonyolították le, a nagyobb méretű, hasonló profilú vállalkozások teljesítménye azonban elmaradt az átlagtól. Az ennél nagyobb (10–49 alkalmazottat foglalkoztató) vállalatméret, úgy tűnik, leginkább a kereskedelmi cégek forgalmának kedvezett. A gazdasági teljesítmény tekintetében eltérések mutatkoznak a telephely és a cégforma szerint is, eszerint 2004-ben a városi részvénytársaságok bonyolították le a legnagyobb forgalmat. Az összefüggések ellenére az itt tárgyalt tényezők regressziós modellbe történő bevonása azt mutatja, hogy mindez a gazdasági teljesítménynek csak nagyon kis hányadát magyarázza.⁵ Adatainkból kiderül továbbá, hogy sem az üzleti forgalom, sem a profit tekintetében nem beszélhetünk területi alapú különbségekről, az azonban világosan látszik, hogy a gazdasági életképesség tekintetében heterogénebb nyugati fejlesztési régióban a teljesítménymutatók szóródása is magasabb (ami a fejlettebb megyék – Arad, Temes megye – vállalatainak nagyobb gazdasági sikerét valószínűsíti).

A vizsgálat során a vállalatok teljesítményének szubjektív megítélésére is rákérdeztünk. A válaszadók több mint háromnegyede nyilatkozott úgy, hogy a 2006-os évet profittal fogja zárni, és csupán egytizede számított veszteségre. A beruházás mértékének jövőbeni alakulását is pozitívan ítélték meg, amely a vállalkozások bővítésének a lehetőségét vetítette előre.

⁴ Ezt részben a kategóriánként eltérő elemszámok magyarázzák, a kisebb elemszámú, 50 alkalmazott feletti kategóriában nagy a szóródás, emiatt ezt az adatsort nem tekinthetjük relevánsnak a nagyvállalatokra nézve.

⁵ A fentiekhez hasonló megállapításokat fogalmazhatunk meg a gazdasági teljesítmény másik mutatója, az éves profit nagyságára vonatkozóan is.

7. táblázat. A vállalkozások teljesítményének szubjektív megítélése

Hogyan zárja a cég a 2006-os évet? (N=534)		Terveik szerint hogyan alakul a beruházások volumene a jövő évben? (N=534)	
nyereséggel	77,2	nőni fog	61,3
nullszaldóval	8,1	azonos szinten marad	23,7
veszteséggel	9,4	csökkenni fog	5,6
nem tudja	5,4	nem tudja	9,3
összesen	100,0	összesen	100,0

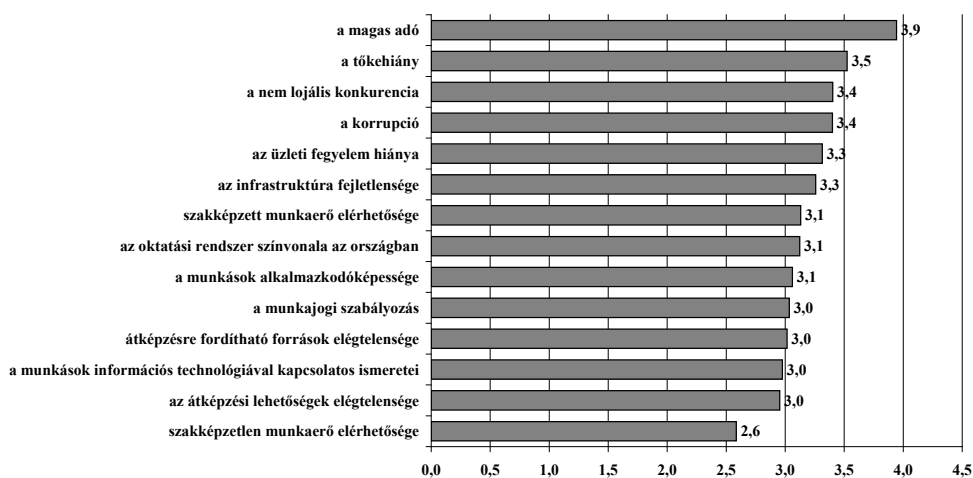
A vállalkozók nagy része tehát reményteli várakozásokkal tekintett az elkövetkező időszakra, többségük azonban óvatoss volt a cég hosszú távú terveit illetően:

8. táblázat: Önök milyen távlatra tervezik előre a cég jövőjét?

	Gyakoriság	Százalék
egyáltalán nem terveznek előre	36	9,4
kevesebb mint egy évre terveznek előre	50	29,5
1-2 évre	157	28,5
3-5 évre	152	12,2
több mint 5 évre	65	13,7
nem tudja	73	6,8
összesen	533	100,0

Amint az egy következő kérdésünk alapján kiderült, a vállalkozások fejlesztésével és jövőjével kapcsolatos legfontosabb aggályok eredete továbbra is elsősorban konjunkturális eredetű. A vállalkozásuk eredményességének legfontosabb kerékkötőinek a válaszadók mindenekelőtt a magas adókat és a tőkehiányt tartották, ezt követték az üzleti kultúrával, fegyelemmel kapcsolatos aggályok (a nem lojális konkurencia, a korrupció és az üzleti fegyelem hiánya). Az infrastruktúra fejletlensége ugyancsak átlag feletti értékelést kapott, és csak ezt követően kerültek elő a humán erőforrás minőségével és az alkalmazottak szakképzettségével kapcsolatos hiányosságok.

15. ábra. A vállalkozások fejlődésének legfontosabb akadályai
(szubjektív értékelés átlagértékei egy 1-től 5-ig terjedő skálán. 1 – akadályozza a cég fejlődését,
5 – nem akadályozza a cég fejlődését)

Ezeket a véleményeket a legfontosabb cégjellemzők szerint is megvizsgáltuk. A profitvárakozással kapcsolatban leginkább azok a cégek nyilatkoztak pozitívan, amelyek az elmúlt éveket is nyereséggel zárták, és az üzleti forgalmuk is átlagon felüli volt. Ha ágazatok szerint figyeljük, akkor azt látjuk, hogy az iparban és a mezőgazdaságban tevékenykedő, nagyobb méretű vállalatok vezetői bizonyultak e tekintetben a leginkább pesszimistának. A telephely és a cégek „életkora” szerint ezúttal sem találtunk kitapintható különbségeket. A beruházások jövőbeli alakulását vizsgálva az előzőhöz hasonló képet kaptunk, azzal a kiegészítéssel, hogy a közép-romániai fejlesztési régióhoz tartozó megyékben a beruházások alakulásának jövőbeli megítélése szignifikánsan rosszabb volt a regionális átlagnál.

A vállalkozások fejlődésének akadályait rögzítő szempontok egy jól rendezett faktorstruktúrát képeznek (lásd 9. táblázat), jelezvén, hogy a kérdésben jól artikulált véleménymintázatok különülnek el. Eszerint a mintában az akadályok négy tisztán szétválasztható típusát találjuk. A magyarázott variancia sorrendjében ezek 1. a humán erőforrás minőségével; 2. az átképzési programok elégtelenségével; 3. a konjunkturális okokkal; 4. az üzleti környezet hibáival kapcsolatos jellemzőket tartalmaznak.

A faktorok további elemzése során kiderül, hogy az egyes vélemény típusok nem különülnek el a cégek főbb jellemzői (telephely, gazdasági ágazat, teljesítménymutatók stb.) mentén. Egyetlen kivételt ez alól a foglalkoztatottak száma képez: úgy tűnik, hogy minél nagyobb a vállalkozás mérete, annál inkább előtérbe kerülnek a vállalkozások gazdasági sikerének a magyarázatában a humán erőforrás minőségével (elérhetőségével, alkalmazkodóképességével, a munkajogi szabályozásokkal) kapcsolatos szempontok. Nem véletlen tehát, hogy a nagyobb cégek – amint azt a későbbiekben látni fogjuk – nagyobb figyelmet szentelnek, jelentős erőforrásokat fordítanak az alkalmazottaik továbbképzésére, szakértőik megtartására. Ugyanakkor ők azok, akik szignifikánsan kevesebbet panaszkodnak az átképzési lehetőségek és erőforrások hiányára.

9. táblázat: Faktorelemzés: a vállalkozások fejlődésének akadályai (faktorszörök)⁶

	1 faktor: a humán erőforrás minősége	2. faktor: az átképzési programok elégtelessége	3. faktor: konjunk- turális okok	4. faktor: üzleti környezet
A tőkehiány	0,098	0,035	0,872	0,050
Az infrastruktúra fejletlessége	0,085	0,181	0,781	0,167
A korrupció	0,147	0,096	0,216	0,767
A nem lojális konkurencia	0,083	0,163	0,013	0,843
A szakképzett munkaerő elérhetősége	0,730	0,152	0,068	-0,007
A szakképzetlen munkaerő elérhetősége	0,718	0,268	-0,119	-0,029
A munkajogi szabályozás	0,683	0,005	0,151	0,257
A munkások alkalmazkodóképessége	0,592	0,125	0,279	0,232
Az átképzési lehetőségek elégtelessége	0,259	0,871	0,092	0,109
Az átképzésre fordítható források elégtelessége	0,150	0,875	0,154	0,189

3.3. A VÁLLALKOZÁSOK MUNKAERŐ-GAZDÁLKODÁSA

A mintánkba került cégek körében a foglalkoztatottak átlagos száma – nagy, 98-as szórásérték mellett – 23 volt⁷ (a vállalatméret alapján elkülönített kategóriák szerinti megoszlásokat a 4. táblázatban mutattuk be). A főbb cégjellemzők szerint az alkalmazottak nagyobb száma főként a jelentősebb üzleti forgalommal és profittal, az ipari tevékenységgel, a részvénytársasági formával és a városi telephellyel mutat összefüggést. Regionális bontásban az ipari tevékenység nagyobb arányával jellemezhető nyugati régióban (ezen belül pedig Hunyad megyében) a legmagasabb az egy cégre jutó alkalmazottak száma.

A munkaszerződések jellege szerint megállapítható, hogy a részmunkaidős szerződés és az alkalmi foglalkoztatottság – a megkérdezettek bevallása szerint – igen kevésbé elterjedt az erdélyi cégeknél, ez csupán az alkalmazottak 2,8 százalékára jellemző.

6 A főkomponens módszerét használtuk, az eredeti faktorképet varimax módszerrel rotáltuk. A faktorok a teljes variancia 60 százalékát magyarázzák. A KMO index értéke 0,829.

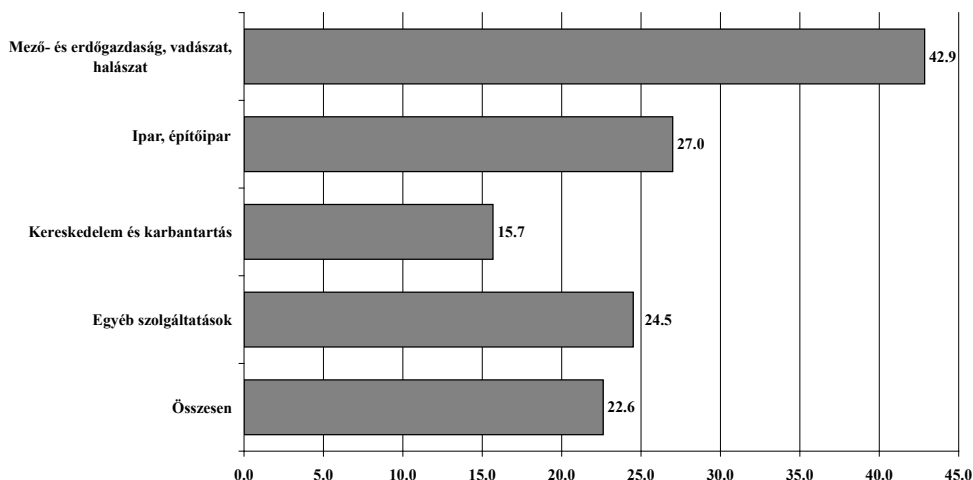
7 Ez jelentősen meghaladja a statisztikákban szereplő értéket, amit ismételtelen annak tulajdonítunk, hogy a kisebb cégek esetében alacsonyabb a telefonellátottság vagy hiányosabbak az ezt rögzítő céglisták. Ez az eltérés az alkalmazottak számának egyes cégjellemzők szerinti különbségeit viszont kevésbé befolyásolja.

10. táblázat: Az alkalmazottak aránya a foglalkoztatottság jellege szerint (százalékban)

Teljes állású foglalkoztatott, meghatározatlan idejű szerződéssel	88,4
Teljes állású foglalkoztatott, meghatározott idejű szerződéssel	8,7
Részmunkaidős foglalkoztatott, meghatározatlan idejű szerződéssel	1,8
Részmunkaidős foglalkoztatott, meghatározott idejű szerződéssel	0,2
Alkalmi foglalkoztatott	0,8
Összesen	100,0

Kategóriák szerinti bontásban kiderül, hogy a cégek több mint háromnegyede kizárólag teljes állásban, meghatározatlan idejű szerződéssel veszi fel alkalmazottait. A foglalkoztatás alternatív formáit alkalmazó 20-25 százalék körében erőteljesen felülreprezentáltak a mezőgazdasági, kisebb mértékben pedig az ipari tevékenységet folytató cégek. Ezekhez hasonlóan az említett kategóriában mintabeli arányukon felül vannak jelen a városi telephelyű, a központi fejlesztési régióban (elsősorban Kovászna, Hargita és Brassó megyékben) tevékenykedő vállalkozások. Vállalatméret szerint, úgy tűnik, az alkalmazás hagyományostól eltérő módját inkább a nagyobb üzleti forgalommal, profittal és több alkalmazottal rendelkező cégek alkalmazzák.

16. ábra. Az alternatív foglalkoztatási formákat alkalmazó cégek aránya az egyes gazdasági ágazatokban

A kérdőíves vizsgálat során a cégek alkalmazottainak társadalmi kategóriák szerinti összetételét is megvizsgáltuk. Adataink azt mutatják, hogy az esetek 45 százalékában a vállalkozások felső vezetésére a teljes férfidominancia volt jellemző, további 10 százalékában pedig a férfiak többségben voltak (11. táblázat). A felső vezetői feladatok nemek szerinti egyenlő megosztottsága a cégek 19 százalékában mutatható ki. Életkor szerint a 20-29 év közötti fiatalok egyértelműen alulreprezentáltak voltak, a felső vezetést a vállalkozások egyharmadában látták el 30-39 év közötti személyek. Amint az várható volt, a cégeken belüli főbb döntéshozói pozíciókat többségében a magasabb iskolai végzettségűek töltötték be. A nemzetiség szerinti megoszlások

tökéletesen tükrözték a lekérdezés nyelvének az arányait (a vállalkozások 19 százalékában magyar nemzetiségű volt a felső vezetés), amely az erdélyi vállalatok vezetésének szintjén az etnikai törésvonalak jelenlétét jelzi. Ezt támasztja alá az a megfigyelés is, miszerint a románul lekérdezett kérdőívek csupán 9 százalékában számoltak be magyar többségű vezetésről.⁸

A további alkalmazotti kategóriák szerinti megoszlások alapján a fiatalok szellemi foglalkozású beosztottakon belüli felülreprezentáltsága érdemel figyelmet, amely kétségtelenül összefüggésben van a felsőoktatás munkaerő-kibocsátásának egyre növekvő mértékével. Elsősorban a felsőoktatás bővülésével magyarázható az is, hogy az elmúlt években megnőtt a különféle szintű oklevelek inflációja, amelynek következtében a fiatalok egyre növekvő hányada képzettségi státusán aluli munkaviszonyokat kénytelen elfogadni (vö. Csata–Dániel 2005). Ebben a tekintetben a legbeszédesebb a líceumi végzettek szakmunkás-kategórián belüli, illetve a szakiskolai oklevéllel rendelkezőknek a betanított munkások kategóriáján belüli magas aránya.

11. táblázat: A cégek felső vezetésének társadalmi csoportok szerinti összetétele

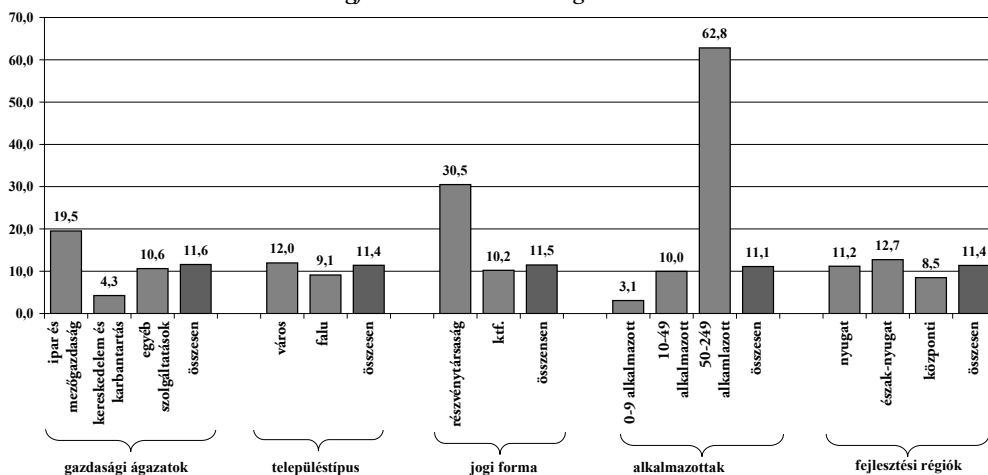
	nők	fiatalok (20-29 év)	középkorúak (30-39 év)	szakiskolai végzettségűek	líceumi végzettségűek	felsőfokú végzettségűek	magyarok
Csak kategórián kívüli személyek	20,4	82,2	47,0	92,4	63,7	37,9	73,3
Többségében kategórián kívüli személyek	6,3	5,7	3,5	0,8	2,7	2,5	2,7
Felerészt kategórián belüli, felerészt kategórián kívüli személyek	18,6	4,3	8,6	1,8	5,3	7,8	4,3
Többségében kategórián belüli személyek	9,8	1,2	6,0	0,0	2,3	3,1	0,8
Csak kategórián belüli személyek	44,8	6,5	34,9	4,9	26,0	48,8	18,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A vállalatok humán erőforrásért felelős vezetői az esetek több mint háromnegyedében számoltak be arról, hogy az elmúlt három évben cégükben új munkatársakat alkalmaztak. A főbb gazdasági ágazatok szerint az új munkaerő-felvétel az iparban (85,1 százalék esetében) és a nem kereskedelmi szolgáltatásokban (80 százalék esetében) volt a leginkább jellemző. Ezek közül is felülreprezentáltak voltak a nagyobb üzleti forgalmat lebonyolító, városi székhelyű nagyobb vállalatok (elsősorban részvénytársaságok), ami nem meglepő, hiszen ebben a szektorban a nagyobb alkalmazotti szám mellett erőteljesebb volt a munkaerő-fluktuáció.

A bővítés mértékét tekintve, a cégjellemzők szerint ugyanezek a tendenciák figyelhetők meg, azzal a különbséggel, hogy szignifikanciapróbáink még erőteljesebb összefüggéseket mutatnak (lásd 17. ábra).

⁸ Ebből a szempontból legalább annyira szuggesztív a fordított helyzet is: a magyar lekérdezésű almintában a többségi román vezetés az esetek egynegyedére jellemző. Még markánsabb a törésvonal az etnikailag leginkább heterogénnek tekinthető Északnyugat-Romániai Fejlesztési Régióban, ahol ez az arány elmarad az erdélyi átlagtól.

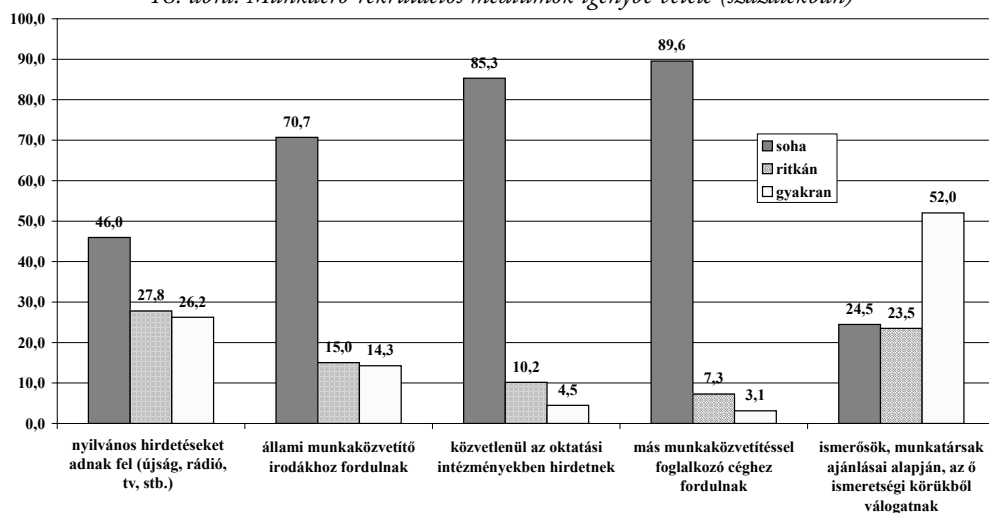
17. ábra. Az elmúlt három évben alkalmazott új munkatársak átlagos száma a főbb cégjellemzők szerinti kategóriákban

Arra a kérdésre, hogy az elmúlt évben az alkalmazottak bérköltsége a cég kiadásainak mekkora hányadát tette ki, összesen 246 cégtől (a mintapopuláció 46 százalékától) kaptunk választ, tehát a cégjellemzők szerinti eltéréseket nem tudtuk érdemben megvizsgálni. A kérdésre válaszolók almintájából kiderül, hogy a vállalkozások kiadásainak közel egyharmadát költötték fizetésekre és a kapcsolódó járulékokra.

Vizsgálatunk szociológiai szempontból egyik legérdekesebb kérdése az, hogy a vállalatok munkaerő-toborzása milyen médiumokon keresztül valósul meg. Egy korábbi, az erdélyi magyar diplomásokra vonatkozó felmérésünkből az derült ki, hogy a rekrutációban a szakmai jellegű információs hálózatok és a munkaközvetítésre szakosodott intézmények szerepe egyre inkább felértékelődött, miközben háttérbe szorult a családi és baráti ismeretségen alapuló információk jelentősége (Csata–Dániel 2005). Az erdélyi vállalkozásokra vonatkozó adataink ezzel szemben azt mutatják, hogy a személyes ismeretségen alapuló munkaközvetítés továbbra is messze a legelterjedtebb rekrutációs gyakorlat, a vállalkozások több mint fele rendszeresen ezeket a hálózatokat használta a potenciális új munkatársak felkutatásában. A gyakorisági sorrendben ezt követik a nyilvános újsághirdetések (amelyet a vállalkozások 26 százaléka gyakran, 28 százaléka ritkábban alkalmaz), és az állami munkaközvetítő irodák szolgáltatásainak igénybe vétele (14, illetve 15 százalék). A munkaközvetítő cégek szerepe az alkalmazottak toborzásában egyelőre kevésbé népszerű, a vállalkozások mindössze egytizede vette igénybe az ő szolgáltatásaikat.

18. ábra. Munkaerő-rekrutációs médiumok igénybe vétele (százalékban)

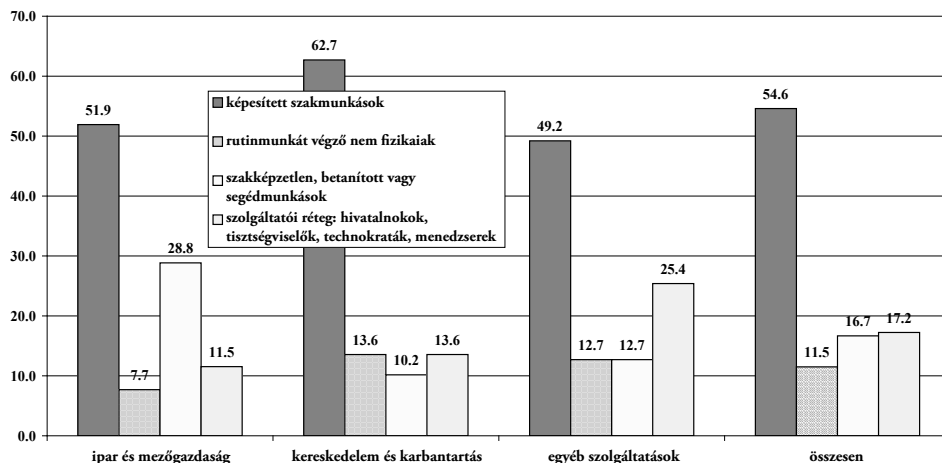

A főbb cégtípusok szerint a munkaerő-rekrutáció gyakorlatát illetően meglepő különbségeket nem regisztráltunk, általánosságban elmondható, hogy a formalizáltabb, intézményesült munkaközvetítési formákat inkább a nagyobb, városi telephelyű, jellemzően ipari tevékenységet folytató vállalatok vették igénybe, az informálisabb hálózatokon keresztül történő toborzás a kisebb üzleti forgalommal és/vagy rurális telephellyel rendelkező szolgáltatóipari egységekre volt jellemző.

A vállalkozások munkaerő-gazdálkodásával kapcsolatos terveit vizsgálva először arra kérdeztünk rá, hogy az elkövetkező években hogyan fog változni az alkalmazottak létszáma. A megkérdezettek 43 százaléka úgy vélekedett, hogy a munkatársaik köre 2007-ben valószínűleg bővülni fog, és csak 2,4 százaléka számított munkahelyi leépítésekre. A munkaerő-ellátottság tekintetében vélhetően gyarapodó vállalkozások körében felülreprezentáltak a kereskedelmen kívüli szolgáltatási szektorban (ezen belül is elsősorban a vendéglátóiparban, pénzügyi területen, ingatlaneladásban és -közvetítésben) tevékenykedő vállalkozások.

A munkaerő-piaci kereslet főbb foglalkozáskategóriánkénti összetétele alapján megállapítható, hogy a legnagyobb igény a szakképzett munkaerő iránt mutatkozik, az alkalmazottaik számát növelni kívánó vállalkozások több mint fele szakképzett munkásokat kíván foglalkoztatni a közeljövőben (lásd 19. ábra). Úgy tűnik továbbá, hogy segédmunkásokra, betanított munkásokra leginkább az iparban és mezőgazdaságban, tisztségviselőkre, menedzserekre, technokratákra pedig a kereskedelmen kívüli egyéb szolgáltatásokban lesz nagyobb szükség. Az azonban mindegyik tevékenységi területéről elmondható, hogy az alkalmazás során a munkáltatók a fiatal, jól képzett munkaerőt részesítenék előnyben.

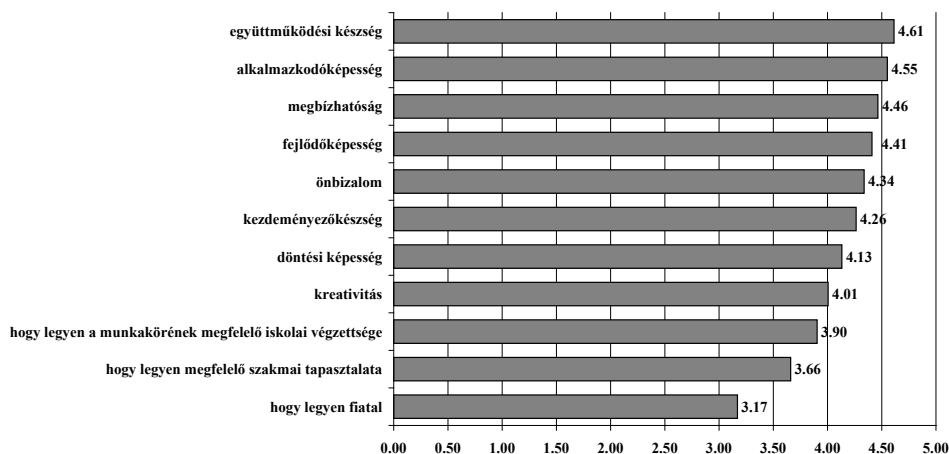
19. ábra. Munkakerő-szükséglet foglalkozáskategóriák és főbb gazdasági ágazatok szerint (százalékban)

A cégvezetők beosztottakkal kapcsolatos elvárásait egy részletesebb kérdéscsomag segítségével is megvizsgáltuk, ahol elsősorban a munkatársaktól elvárt személyes képességekre, tulajdonságokra kérdeztünk rá (lásd 20. ábra). Eszerint a vállalatvezetők a kooperációs és alkalmazkodóképiséget, valamint a megbízhatóságot mint karakterológiai jellemzőket tartották a legfontosabbaknak, a munkakörnek megfelelő képzettség és szakmai tapasztalat pedig másodlagosnak bizonyult az alkalmazottakkal szemben támasztott elvárások sorában. Ez kétségtelenül összefüggésben van azzal is, hogy az intézményes oktatás minőségével kapcsolatos megítélések nem túlzottan pozitívak, és hogy a szakspecifikus tudás jórészt a munkahelyen vélik elsajátíthatónak.

20. ábra. Mennyire tartja fontosnak, a cég munkatársai rendelkezzenek a következőtulajdonságokkal?

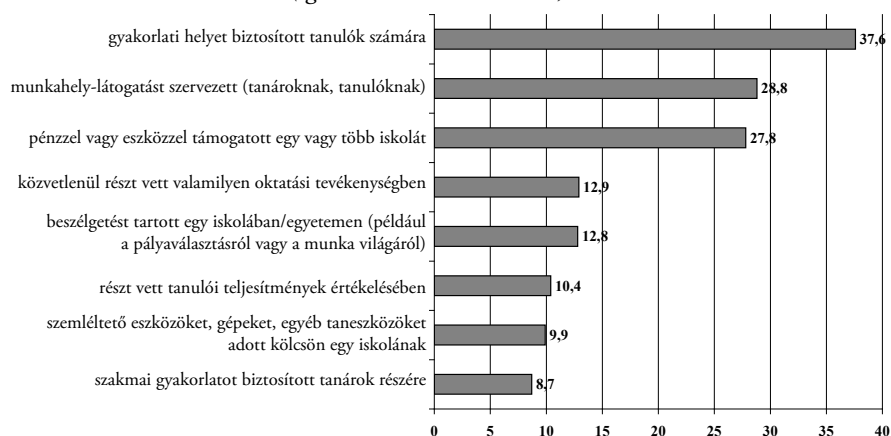
– Átlagértékek egy 1-től 5-ig terjedő skálán (1 – nem fontos, 5 – nagyon fontos) –

Ebben a kontextusban igen lényeges annak a vizsgálata, hogy a munkahelyi érvényesüléshez szükséges készség- és tudásátadának megvannak-e az intézményes oktatáson kívüli feltételei. Adataink azt mutatják, hogy a cégek csupán egyharmada nyújtott valamiféle továbbképzési lehetőséget az alkalmazottainak, és kevesebb mint fele támogatta pénzügyileg a munkatársak idegennyelvtudásának, szakmai vagy számítástechnikai ismereteinek fejlesztését.⁹

A munkahelyi szaktudás hiányosságának egyik legfőbb oka az iskolai képzés és a munkaerő-piaci elvárások összehangolatlansága (Csata–Dániel 2005). Ennek feloldását leginkább az oktatási intézmények és a gazdasági szféra szorosabb együttműködésével lehetne elérni. Erről a helyzetről ad pillanatképet az alábbi ábra:

21. ábra. Az utóbbi három évben előfordult-e, hogy az Önök cége vagy munkatársa...?
(igen válaszok, százalékban)

12. táblázat: Felnőttképzési igények

	Említések száma	Százalékban
Szakképesítés, szakmai továbbképzés, szakmai átképzés	110	38,9
Idegennyelvi képzés	43	15,2
Számítógép-kezelői, internetes ismeretek	37	13,1
Gazdasági jellegű képzés, pénzügyi és könyvelési ismeretek	36	12,7
Jogi képzés	16	5,7
Szervezetimenedzsment-ismeretek	12	4,2
Diplomácia, üzletkötés, ügyféllel való kommunikáció	6	2,1
Minőségbiztosítás, pályázattírás, ISO szabványok	9	3,2
Egyéb	14	4,9
Összesen	283	100,0

⁹ Fel kell hívnunk a figyelmet az itt tárgyalt kérdések magasabb dezirabilitására, amit a telefonos interakciós helyzet tovább erősít.

Arra a kérdésünkre, hogy a vállalkozás fejlődése szempontjából milyen típusú felnőttképzésre lenne igény, a megkérdezettek csupán 42 százaléka tett javaslatot (lásd 12. táblázat). A kérdésre válaszoló vállalatvezetők úgy nyilatkoztak, leginkább a szakmához kötődő ismeretek bővítését tartanák lényegesnek, ez az említések 39 százalékában volt jelen, ezt követték az idegennyelvi, a számítógép-kezelői és gazdasági jellegű képzések.

ADATFORRÁSOK

*** *Munkaerő-piaci mérleg (Balanța forței de muncă)*, 1990–2006, Nemzeti Statisztikai Hivatal (internetes elérhetősége: <https://statistici.insse.ro/shop/index.jsp?page=tempo2&lang=ro&context=15>; letöltve: 2008. május 28.)

*** *Területi statisztikák (Statisticile teritoriale)*, 2005, Nemzeti Statisztikai Hivatal (internetes elérhetősége: <http://www.insse.ro/cms/rw/pages/statRegionale.ro.do>; letöltve: 2008. május 28.)

Romániai Népszámlálási Adatok 1992, Nemzeti Statisztikai Hivatal

Romániai Népszámlálási Adatok 2002, Nemzeti Statisztikai Hivatal

SZAKIRODALOM

CSATA Zsombor

2006 A vállalkozói potenciál területi eltéréseinek társadalmi magyarázatai Erdély rurális térségeiben. *Korunk* 7. 4–16.

CSATA Zsombor – DÁNIEL Botond

2005 Átmenet a képzésből a munka világába az erdélyi magyar fiatalok körében. *Korunk* 11. 55–66.

VERES Valér

2003 A társadalmi struktúra etnikai sajátosságai a posztszocialista Erdélyben. *Erdélyi Társadalom* 1. 87–112.

2004 Foglalkoztatottság és foglalkozásszerkezet Romániában 2002-ben. *WEB – Szociológiai Folyóirat* 1. 41–48.

Geambaşu Réka

Patriarchátus a háztartás falain belül és kívül. Nemi egyenlőtlenségek az erdélyi munkaerőpiacon

A tanulmány az Életünk fordulópontjai – Erdély című, 2006-os erdélyi szociológiai kutatás adatai alapján az erdélyi magyar 21–44 év közötti férfiak és nők munkaerő-piaci helyzetét írja le, és ezt a nők munkavállalásáról, valamint a nemi szerepekről kialakult vélekedések kontextusába helyezi. A munkaerőpiacon kialakult nemi egyenlőtlenségek különféle formáinak – a férfiakra és nőkre jellemző eltérő foglalkoztatási és munkanélküliségi szintnek, az inaktivitás nemenként változó jellegének és időtartamának, a foglalkozási szegregációnak és jövedelmi különbségeknek – a vizsgálata kitüntetett helyet foglal el a poszt szocialista társadalmakra vonatkozó társadalmi nemi elemzésekben. Mégis a kilencvenes évek elején megfogalmazott borúlátó előrejelzéseket, amelyek a nőket a gazdasági átalakulások vesztesei közé sorolták, romániai és erdélyi viszonylatban kevésbé szisztematikusan ellenőrizték szociológiailag. A tanulmány első részében a női foglalkoztatás jellegének leírását az alacsony munkanélküliségre vonatkozó prognózisok cáfolata követi, majd a jövedelmi rész szocio-demográfiai és foglalkozási változókkaal történő magyarázata. A második rész a vizsgált népesség döntő többségére jellemző tradicionális nemi szerepfelfogást értelmezi: a nők magán- és nyilvános szférában kialakult pozícióiról vallott nézetek, a nemi egyenlőség értékeinek népszerűtlensége összhangban van azzal a valósággal, amely az erdélyi magyar munkavállalók esélyeit és helyzetét jellemzi. A szerző szociológus, a kolozsvári BBTE Szociológia Tanszékének tanársegédje, doktorandus (geambasureka@yahoo.com).

BEVEZETŐ

A nemi alapú társadalmi egyenlőtlenségek tényét kultúrától és történelmi kortól függetlenül adottnak tekintő társadalomtudományos megközelítések (lásd például Bourdieu 2000; Moore 2005; Ortner 2003) a nők alárendeltségét elválaszthatatlannak tekintik a társadalmi világot két szférára osztó magán–nyilvános dichotómiától. E kettősség, amely egyben az eltérő rendű és státusú tevékenységek helyét is kijelöli, a férfiaknak a *kultúrával* asszociált, magasabb rendű társadalmi, nyilvános aktivitást, a nőknek pedig a *természethez* közel álló, magánéleti, alacsonyabb rendű, létfenntartást biztosító tevékenységeket szánja. A nők magánszférába történő „bezárása” és ennek legitimálása biologizáló érvekhez nyúl, és egyben az egyenlőtlenség hatékony fenntartásáról gondoskodik (Ortner 2003: 203). A kérdés marxista terminusokban történő továbbgondolása a nők gazdasági függőségének hangsúlyozásával történik. A függőség ebben az értelmezésben anyagi természetű: a kapitalizmus szükségszerű velejárója, és egyben a nőknek a fizetett munka világából való kizárásának következménye (Engels 1972, idézi Moore 2005: 62–63). Ennek az érvelésnek a keretében vált a gazdasági tevékenységekben való alacsony női részvétel a *patriarchátus*, a nemi egyenlőtlenség egyik legfontosabb aspektusává. A férfiak és nők egymáshoz viszonyított gazdasági helyzete különböző dimenziók mentén ragadható meg: az aktivitási, foglalkoztatási és munkanélküliségi arány, a vertikális és horizontális foglalkozási

szegregáció, az ágazati koncentráció, a vezetésben és magánvállalkozásokban történő alacsony női részvétel, a kereseti különbségek stb. mentén.

Tanulmányunkban a férfiak és nők által elfoglalt munkaerő-piaci pozíciók leírására törekszünk az erdélyi magyar 21–44 év közötti népesség esetében. Elemzésünk azért is hiánypótoló, mert a *társadalmi nem* mint változó az erdélyi magyar populáció szociológiai írásokban kialakult reprezentációjában eddig kisebb hangsúlyt kapott,¹ ezért, bár elemzésünk nem komparatív jellegű, helyenként utalni fogunk a magyarországi és romániai nemiegyenlőtlenség-vizsgálatok eredményeire. A magát elsősorban etnikai-kisebbségi terminusokban definiáló erdélyi magyar közösségen belüli nemi rétegzettség vizsgálatán túlmenően célunk annak az ún. *gender-szakirodalomban* sűrűn megfogalmazott feltételezésnek a felülvizsgálata is, amely a rendszerváltást követően a kelet-európai kontextusban a patriarchális értékek felerősödését tételezi (s amellyel a dolgozat későbbi részében részletesebben is foglalkozunk). Az elemzők rendszerint a kelet-európai társadalmaknak tulajdonított tradicionalizmus egyik jeleként és következményeként tekintettek a nők munkaerőpiacon felhalmozott hátrányaira és veszteségeire is (lásd például Einhorn 1993).

A hivatalos statisztikai adatok ezt a „vesztesépet” nem feltétlenül támasztják alá. A kereseti különbségek tekintetében például a romániai helyzet az EU-s átlagnál nagyobb egyenlőséget mutat férfiak és nők között: míg a 27 tagországban 2005-ben a nemi bérrés 15 százalékos volt, ez az „olló” Romániában két százalékponttal szűkebb, tehát 13 százalék volt (Vanicsek–Borbély 2007: 31).

1. táblázat: Nők és férfiak bére közötti különbség a férfiak bérének százalékában, a 16–64 éves, legalább heti 15 órában foglalkoztatott fizetett alkalmazottakra vonatkoztatva, 1994–2005

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
EU27	17 ^{sz}	17 ^{sz}	17 ^{sz}	16 ^{sz}	17 ^{sz}	16 ^{sz}	16 ^{sz}	16 ^{sz}	16 ^{sz}	15 ^{sz}	15 ^{sz}	15 ^{sz}
Bulgária	-	-	-	-	-	-	-	22 ^r	21 ^r	18 ^r	16 ^r	16
Csehország	-	-	21	21	25	22	22	20	19	19	19	19
Észtország	29	27	27	28	26	26	25	24	24	24	24	25
Lettország	-	-	-	-	20	20	20	16	16	16	15	17
Litvánia	-	27	22	23	22	16	16	16	16	17	16	15
Magyarország	-	22	23	24	23	21	21	20	16	12 ^r	14 ^r	11
Lengyelország	-	-	-	-	-	15	-	12	11	11	10	10
Románia	21	21	24	24	20	17	17	18	17	18	14 ^b	13
Szlovénia	-	14	15	14	11	14	12	11	9	-	8 ^p	8 ^p
Szlovákia	-	-	-	-	-	23	22	23	27	23	24	24

sz – számított, r – felülvizsgált adat, b – törés a sorozatban, p – becslés

Forrás: Vanicsek–Borbély 2007: 31

Az adatok értelmezésekor figyelembe kell vennünk egyrészt azt, hogy a munkaerőpiacon kialakult nemi egyenlőtlenség nem szűkíthető le a bérszakadéokra, másrészt azt is, hogy a hivatalos statisztikai adatok minden összetett társadalmi jelenséget „leegyszerűsítve” írnak le. Tanulmányunk célja kettős: az első részben arra törekszünk, hogy az erdélyi, 21–44 év közötti magyar lakosság körében érvényesülő – nemileg meghatározott – munkaerő-piaci esélyeket és kialakult pozíciókat leírjuk, a másodikban pedig a körvonalazott kép egyfajta „társadalmi-

1 Ez alól kivételt képez egy nemrégiben megjelent kutatásjelentés (lásd Kiss–Barna–Sólyom 2008).

kulturális beágyazottságát” kívánjuk nyújtani, azoknak az értékorientációknak a bemutatásával, amelyek a vizsgált populációt a nemi szerepek kapcsán jellemzik. A dolgozat tehát – ha úgy tetszik – egy „kemény” és egy „puhább” részből áll: túl azon, hogy a munkaerő-piaci elemzésekben bevett mutatók szerint az erdélyi magyar munkavállalók helyzetét leírjuk, annak megértésére is törekszünk, milyen domináns vélemény- és értékformációk állnak e valóság mögött. A női munkavállalók többszörösen is hátrányban vannak – erőteljes a vertikális foglalkozási szegregáció, és a hivatalosan mért értékeknél mélyebb a jövedelmi szakadék is. Ezen túlmenően viszont arra is kíváncsiak vagyunk, hogy ez az „objektív” helyzet milyen mértékben van összhangban azzal, amit a társadalom tagjai magukról adott nemi szerepek hordozóiként, illetve a férfiaknak és nőknek szánt társadalmi pozíciók kapcsán gondolnak. Tovább egyszerűsítve, arra kísérünk meg választ adni, milyen természetű megfelelés van (ha egyáltalán van) az *objektív* (a szakirodalomban néhol *publikusnak*, *nyilvánosnak* nevezett) és a *szubjektív* (magánéleti) patriarchátus között.

Elemzésünk során az *Életünk fordulópontjai – Erdély* című, 2006-ban zajlott szociológiai vizsgálat² erdélyi adatait használjuk, eredményeink a 21–44 év közötti magyar lakosságra érvényesek. Tekintettel arra, hogy a kutatás elsődlegesen nem a munkaerő-piaci jelenségek leírását tűzte ki célul, az adatok korlátait minden esetben jelezni fogjuk.

A nemi alapú munkaerő-piaci egyenlőtlenség legfontosabb dimenzióinak leírása, valamint a vizsgált társadalmat általában jellemző értékorientációk bemutatása előtt röviden utalunk azokra a mechanizmusokra, amelyeken keresztül a szocialista rendszer formálisan egyenlősítő politikája hatott a mai társadalmi jelenségekre.

A SZOCIALISTA ÖRÖKSÉG: NEMI EGYENLŐTLENSÉG TÖRTÉNETI PERSPEKTÍVÁBAN

A közép-kelet-európai társadalmakra jellemző nemi egyenlőtlenség nem érthető meg a szocialista időszakban lezajlott egyenlősítési törekvések ismerete nélkül. A marxista ideológia által posztulált nemi egyenlőség – szocialista társadalombeli – tényleges megvalósulásának/megvalósulatlanságának bemutatása mellett kitérünk a romániai társadalomra jellemző munkaerő-piaci helyzet leírására, mind az 1989-et megelőző, mind pedig az azt követő időszak vonatkozásában.

A marxizmus a kapitalista rendszerek jellemzőjének tekintett nemi egyenlőtlenséget a nők munkaerő-piaci szerepvállalásának biztosításával kívánta megszüntetni – értelmezése szerint ugyanis a nők alárendeltsége anyagi függőségükből fakadt (Meyer 1985: 14; Pasti 2003: 105). A szocialista rendszerekben általánossá vált tömeges női munkavállalásnak azonban nem csak ideológiai, hanem pragmatikus-gazdasági motivációja is volt: a társadalmak modernizációját biztosítani hivatott iparosítás nagymértékben hasznosította a női munkaerőt. Romániában a gazdaságilag aktív népességen belül a nők aránya 1975-ben 36 százalék volt, 1981-ben 40 százalék, a rendszerváltás után pedig, 1991-re elérte a kelet-európai régió többi országáéhoz hasonló értéket, a 46 százalékot (UN 1975 és 1984, ILO 1991, mindhármát idézi Nagy 2001:

² Az erdélyi magyarok demográfiai magatartását vizsgáló kutatást 2006-ban a Max Weber Társadalomkutató Központ, az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (CCRIT) és az RMDSZ Demográfiai Munkacsoportja végezte a BBTE Szociológia Karával és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetével együttműködésben, a 20–45 év közötti erdélyi magyar népesség reprezentatív mintáján. A megkérdezettek kiválasztásáról, a mintavételi algoritmus elméleti megfontolásairól Horváth István jelen lapszámban közölt írásában lehet részletesebb olvasni. A kutatást *A párkapcsolatok formaváltozása: átmenetek és/vagy stabilitás*, 49066. sz. OTKA támogatta.

24–25). A román kormány 1990-es nyilvántartása szerint a szocialista időszak végére az iparban az alkalmazottak 42 százaléka volt nő, és ők képezték a munkaerő többségét a mezőgazdaságban is (56,4 százalék). A még nem túlságosan fejlett szolgáltatói szektoron belül legmagasabb arányban az egészségügyi és szociális ellátásban (75,4 százalék), az oktatásban és kultúrában (67,6), a kereskedelemben (62,5), a pénzügyi szolgáltatásokban (60,9), valamint a kommunikációban (53,4) dolgoztak (Łobodzińska 1995: 210).

A nemek közötti egyenlőség terén elért eredmények a szocializmus nagy társadalmi igazságossági projektjeihez voltak hasonlóak: a XX. század második felében nemcsak a férfiak és nők, hanem a munkások és az elit, valamint a falusiak és a városiak közötti határvonalak lebontása sem következett be (Kligman 2000: 29–33). Bár a munkaerőpiacra való belépésükkel a nők anyagi helyzete régiószerte javult (következésképpen a férfiaktól való függetlenségük is nőtt), ezzel egy időben azonban, úgy tűnik, az állam által kidolgozott szociálpolitikák egyben a nőkre háruló terheket is megsokszorozták. A szocialista rendszerek által kialakított és normatívként előtérbe állított (illetve törvényein keresztül mintegy a társadalom számára előírt) férfi és női szerepek lényegesen eltértek egymástól. Más szóval a megkonstruálni szándékozott „új szocialista embertípusnak” neme volt – a nők hátrányára. Addig, amíg a rendszer a férfira elsősorban munkásként, illetve implicite, a politikai hatalom birtokosaként tekintett, a nőt nemcsak e két – termelői és politikai –, hanem reprodukciós szerepében is megerősítette (Einhorn 1993: 39–40). Bár a marxista feminizmus alaptételeinek (Meyer 1985: 14; Einhorn 1993: 18–19) megfelelően a női emancipáció elengedhetetlen feltétele a háztartási munkák közösségi szolgáltatásokká történő átalakítása, s így a nők otthoni feladatainak csökkentése, ennek megvalósítására nem születtek konkrét szociálpolitikák, valamint gyakorlati megoldások. A nők így kettős, illetve hármas terhet viseltek (ez utóbbit annyiban, amennyiben a velük szemben megfogalmazott politikai reprezentációs elvárásokra is gondolunk³): a fizetett munkavállalás mellett a hiányos, alacsony színvonalú vagy alig létező szociális ellátórendszer, valamint a közösségi megoldásoknak való társadalmi ellenállás arra kényszerítették, hogy továbbra is ők lássák el a családdal és lakással kapcsolatos összes teendőket. A politikai retorika és gyakorlat közötti ellentmondás, mint említettük, már a női munkavállalásra való ösztönzés motivációjában is kitapintható: a hivatalos ideológia szerint erre a nemek közötti egyenlőség megvalósítása érdekében volt szükség, a valóságban azonban a széles körű industrializáció nem lett volna kivitelezhető a női munkaerő hiányában (különösen kezdetben, a háború okozta férfiveszteségek idején). Végül pedig, a nők munkába állását nem csak makrogazdasági szempontok tették elengedhetetlenné, hanem maguk a családok is ellehetetlenültek volna a két kereső híján.⁴

3 A nők politikai képviselőit erősítése a rendszer egyik kiemelt ideológiai imperatívusza volt – ennek megvalósítására ún. kvóta-rendszert vezettek be (Feischmidt–Magyar-Vincze–Zentai 1997: 11). Mindennek azonban egy olyan korban és berendezkedésben kellett volna hozzájárulnia a női emancipációhoz, amelyben maga a politikai cselekvés és szféra vált értéktelenné (Šiklová 1997: 38). A feminizmus nyugat-európai törekvéseivel ellentétben ugyanis a nők politikában betöltött szerepének erősödése nem egy „alulról” megfogalmazott igény következménye, hanem a társadalom tagjaira mintegy felülről rákényszerített változás volt. Ráadásul a szocializmus idején a köz- és magán-szférához kapcsolt jelentések éppen a demokratikus világ ellentétei voltak. Míg a nyugati feministák a nők hangjának nyilvánosságbeli erősítésétől a felszabadítást várták, Kelet-Európában ez lehetetlen volt, hiszen az „antipolitika” (Konrád György fogalmát idézi Einhorn 1993: 3) idején a köz, a nyilvánosság a tisztának és erkölcsösnek megőrizhető magán-szférával szemben „romlott”, „immorális”, „ideológiáktól terhes” volt.

4 Ez hatványozottan érvényes az ún. matrifokális családokra – amelyek aránya ebben a korszakban megnövekedett, egybeként a megkönnyített válási procedúra következtében.

A nők munkaerő-piaci helyzetének javításához az oktatási rendszerben való részvételük ösztönzése is szükséges volt az oktatási szintek mindegyikén, az elméleti és a szakképzésben egyaránt. A sok helyütt kötelező nemi kvóták formáját öltő oktatáspolitikai lépések eredményeként a szocialista blokk országaiban a nők a nyugati társadalmakban élőkhöz képest átlagosan egy évtizeddel korábban a felsőoktatásban tanulók felét tették ki (vö. Einhorn 1993: 118). A nemi egyenlőség ezen a téren olyannyira megvalósított célkitűzésnek tekinthető, hogy a rendszerváltás éveire Közép- és Kelet-Európában a nők összességében magasabban képzetek voltak, mint a nyugati piacgazdaságokban. Csakhogy ezek az adatok önmagukban két okból sem bizonyultak elégségesnek a munkaerő-piaci egyenlőtlenség problémájának megoldásához. Egyrészt mert az oktatásba belépő, növekvő volumenű női populáció inkább az elméleti képzésben vett részt, ami az erőteljes iparosodás korszakában kevésbé nyújtott piacképes tudást. Az elsősorban technikai és szakképzettséget jutalmazó munkaerőpiacon a „fehérgallérosok” alacsonyabb presztízsnek örvendtek: az elméleti diplomával rendelkezők (többségükben nők) alacsonyabb beosztásban és kisebb bérért dolgoztak (Fodor 1997: 484–486). Márpedig – és ez a teljesen meg nem oldott egyenlőtlenség másik oka – az oktatási piacon továbbra is fennmaradt a hagyományosnak számító férfias/nőies szakok közötti választóvonal a műszaki és elméleti képzések között⁵ (Einhorn 1993: 118).

Paradoxálisnak is tekinthető, hogy a szocialista rendszerek kiterjedt egyenlősítő törekvései ellenére 1989-re a nyugatihoz nagyon hasonló jellegű nemi egyenlőtlenség jellemezte a munkaerőpiacot – ez mindkét, nyilván egymással összefüggő vonatkozásában: a munkaerőpiac szegregáltóságában és az ún. „jövedelmi szakadéokban” egyaránt megmutatkozott (Frey 1998; Frey 2002; Pasti 2003).

A nyugat- és kelet-európai munkaerőpiacokon kialakult egyenlőtlenségek hasonlókká váltak ugyan az 1990-es évekre, mégis az oda vezető út jó néhány ponton különbözött – túl azon, hogy ezeket a folyamatokat a piac vagy a központi állami tervezés irányította. Egyik ilyen lényeges differenciáló tényező a részmunkaidős alkalmazás népszerűsége volt a piacgazdaságok (elsősorban női) munkavállalói között, és ennek teljes hiánya a szocialista rendszerekben. A XX. században a nyugati piacgazdaságok munkaerőpiacán lezajlott átalakulások a nemek egyenlőtlenségének viszonylatában a szegregáltóság természetének átalakulásaként foglалhatók össze: a *horizontális szegregáció helyét fokozatosan a vertikális foglalkozási szegregáció vette át*. Más szóval megszűntek a hagyományosan *kizárólag* férfiszakmák, a nők az összes foglalkozásba beléptek – ennek lehetőségét formálisan is szabályozták, de ténylegesen is megtörtént. Mindez nem jelenti azt, hogy ne maradtak volna fenn maszkulin foglalkozások, pusztán az exkluzivitás szűnt meg. A fokozódó vertikális szegregáció viszont azt eredményezte, hogy a legtöbb – nemi összetételében vegyes – foglalkozás magasabb beosztásaiban férfiakat, az alacsonyabb pozíciókban pedig nőket találunk. Másként fogalmazva, az elmúlt száz év során egyfajta *reszegregálódás* történt: változott a szegregáció jellege és változtak ennek társadalmi funkciói. Két, egymást kölcsönösen semlegesítő folyamat is zajlott: míg a nők belépése a munkaerőpiacra elsősorban a részmunkaidős munkavégzési formában történt, a szegregáció a teljes munkaidős állások szegmensében fokozódott (Hakim 1996: 170). Fontos és kiemelendő tehát az, hogy, főleg a második világháborút követően, a nők belépése a munkaerőpiacra zömében a részmunkaidős állásokba történt, így gyakorlatilag nem is jelentettek „veszélyt” a férfi munkavállalók elhelyezkedési esélyeire, ugyanakkor fenntartották

⁵ Ez alól az NDK volt kivétel – itt ti. a tudatosan felállított nemi kvótáknak köszönhetően a műszaki-technikai képzésben részt vevő hallgatók felét a nők tették ki.

a munkaerőpiac szegregáltságát. Jóllehet megnőtt a nők jelenléte a munkaerőpiacon, illetőleg csökkent esetükben a házasságkötés akadályszerepe a fizetett munkavállalásban (González–Jurado–Naldini 2000: 12), a férjhezmenetel időbeni kitolódásával, valamint a nők növekedő iskolázottságával párhuzamosan a munkaerő-piaci egyenlőtlenségek aligha csökkentek. Mint ahogyan a jövedelmi eltérések is megmaradtak. A nők munkaerő-piaci státusa vegyes képet mutat: alkalmazásuk az időszakos, a részmunkaidős vagy a családi alkalmazottak szegmensében történt leginkább, így megőrizték és megerősítették másodlagos keresői, s voltaképpen gazdasági függőségi státusukat: jövedelmük a családi költségvetésen belül megmaradt másodlagosnak vagy kiegészítő jellegűnek. A nők tehát mindvégig a gazdaságok rendelkezésére álló *munkaerő-tartalékhadseregét* képezték, amely fellendülés esetén bevonható, recesszió idején pedig egyszerűen mellőzhető és kiiktatható volt (Fodor 1997: 71).

Hasonló módon írható le a nemi alapú jövedelmi különbségek alakulása is: ez a szakadék a nők folyamatosan emelkedő iskolázottsága, valamint az ezt szabályozó törvények ellenére sem tűnt el. Sőt, mi több, minél magasabb iskolázottsági szintről van szó, a szakadék annál magasabb (Roos–Gatta 1999: 192). Sorensen 1989-es elemzése szerint (id. Hakim 1996: 179) a bérszakadékért 25–25 százalékos arányban az iskolázottság és tapasztalat, az ágazat és egyéb kontextuális tényezők, az adott foglalkozásban alkalmazott nők aránya, valamint a beosztás, a motiváció és a pályaaspirációk a felelősek. Az esélyegyenlőséget szavatoló törvénykezés átlagosan 10 százalékkal emelte a női jövedelmeket.

Az 1950-es évektől kezdődően a kelet-európai munkaerő-piaci folyamatok más irányt vesznek ugyan – nyilván a sokkal erősebb és eltérő ideológiai hátszelű állami beavatkozás hatására –, de az eredmény alig különbözik a nyugatitól.

Mind a nyugati, mind a kelet-európai társadalmakban a sajátosan férfiasnak és nőiesnek minősülő munkák közötti határvonal és egyben hierarchikus viszony továbbra is fennmaradt. A nők – összességében magasabb iskolai végzettségük ellenére – a férfiaknál nagyobb arányban dolgoztak képzettségüknél alacsonyabb szintű állásokban, elsősorban a könnyűiparban, valamint a nehézipar adminisztratív munkaköreiben. A nyugati mintával teljesen megegyező módon a nők magasabb arányát foglalkoztatták az ún. „fehérgalléros” munkakörökben. S bár kétségkívül az olyan magas presztízsűnek számító értelmiségi foglalkozásokban is megtört a szocialista társadalmakban a kizárólagosan maszkulin jelleg, mint az orvosi, tanári vagy ügyvédi szakmák, az ezekbe való női belépés inkább az alacsonyabb szintekre vagy e foglalkozásokon belül kialakult női enklávékba történt – így feminizálódott nyugaton is, keleten is az ápolói, tanítói stb. foglalkozás, szemben például az orvosi, ügyvédi pályákkal.

A rendszerváltást követően a nők munkaerő-piaci és tágabb társadalmi helyzetét különféle tényezők befolyásolták: a gazdasági rendszer átalakulása, az államok demográfiai politikája, a politikai kvótarendszer megszüntetése, de különösen fontos helyet kapott ebben az 1990 után megerősödő konzervatív értékrend is, amely a korábbi négy évtized emancipációs célkitűzéseinek merőben ellentmondó szerepeket kínált a nőknek.

Bármilyen irányból is fogalmazódják meg a nők hagyományos szerepeivel szembeni elvárás, ennek szerves része a női munkavállalás átértékelődése s ezzel párhuzamosan a nők munkaerőpiacról történő, gyakran rejtett kizárása – éppen a családi kötelezettségeikre hivatkozva. 1990 után gyengült a nők státusa a fizetett munka világában, s ezzel párhuzamosan az értékrendek is tradicionálisabbá váltak (lásd például Frey 2002).

A Román Statisztikai Hivatal adatai szerint 1990-nel kezdődően fokozatosan csökkent a

női foglalkoztatottsági arány, de nem volt ez másként a férfiak esetében sem. A mélypontot 1999-ben elért foglalkoztatottsági ráta több éven keresztül mutatott alacsony értékeket, mígnem 2005-től növekedni nem kezdett. Az azonban figyelemre méltó, hogy a férfiak és nők foglalkoztatottsága közötti különbség 1998-ban csökkenni kezdett, sőt, 2004-ben meg is fordult. A munkanélküliség veszélye legjobban 1997-ig fenyegette a nőket. 1998-ban a férfiak és nők körében mért munkanélküliségi arány kiegyenlítődt, a következő évben megfordult, és 2007-ig a női munkanélküliségi ráta a férfínál alacsonyabb szinten maradt.

Foglalkoztatottságuk csökkenésén túl a nők kisebb arányú jelenléte a piaci szektorban (Frey 2002), munkanélküliségük kezdetben magasabb aránya, majd a fokozatosan csökkenő tendencia régiószerte jellemző folyamat volt. A kereső tevékenységet folytató nők száma – javuló iskolázottságuk ellenére – továbbra is alacsony maradt a vezető pozíciókat betöltők körében,⁶ és a foglalkoztatási struktúra minden szintjén jellemző maradt a nemi alapú jövedelmi egyenlőtlenség (Oprică 2008; Miroiu–Popescu 2004; Pasti 2003).

AZ ERDÉLYI MAGYAR 21–44 ÉV KÖZÖTTI NŐK A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI MUNKAERŐPIACON

FOGLALKOZTATOTTSÁG A NŐK KÖRÉBEN

Az adatfelvétel idején a férfiak 78, a nők 59 százaléka végzett kereső tevékenységet. A foglalkoztatottak munkaerő-piaci státusa szerinti eloszlását nemi bontásban a következő táblázat tartalmazza:

2. táblázat: A foglalkoztatottak eloszlása foglalkozási státus szerint (N=1624) (%)

	Férfiak	Nők
Alkalmazott, állandó munkaviszonyban	59,4	69,6
Alkalmazott, szerződéses munkaviszonyban	17,0	12,8
Önálló, vállalkozó, önfoglalkoztató tulajdonos	11,9	6,7
Társas vállalkozás tagja	0,7	0,4
Nyugdíjas és kereső munkát is végez	0	1,0
Nappali tagozaton tanul és rendszeres munkát végez	0,6	0,9
Nappali tagozaton tanul és alkalmi munkát végez	0,4	2,6
Alkalmi fizikai munkákból él	5,9	3,2
Szellemimunka-megbízásokból él	2,1	0,4
Segítő családtag	1,8	2,2
Összesen	100,0	100,0

⁶ Az EUROSTAT 2005-ös adatai szerint Romániában 1,4-szer több férfi dolgozott vezérigazgatóként, mint nő, és 2,5-ször több férfi, mint nő vezetett kisebb vállalatot. Ehhez közel esnek a magyarországi, azonos évre vonatkozó adatok (1,5, ill. 2,6), a lengyel társadalomban mértek (1,7 és 1,8), és valamennyivel magasabbak Bulgáriában (2,5 és 2,5) (EUROSTAT Statistical Books 2008).

A foglalkoztatottság formája tekintetében a férfiak és a nők között alapvetően az alkalmazott–önálló tengely mentén figyelhetünk meg különbséget: a nemzetközi szinten tapasztalható általános tendenciához hasonlóan a nők – bár össztársadalmi foglalkoztatottságuk alacsonyabb – a „biztosnak” számító állandó és alkalmazott munkaviszonyt preferálják, a férfiak pedig közel kétszer olyan magas arányban dolgoznak önállóként, vállalkozóként (a nőkhöz képest magasabb arányban falun). Ebben a tekintetben az erdélyi adatok az általános európai trendekhez igazodnak. Az EUROSTAT számításai szerint sem beszélhetünk csökkenő különbségről a férfi és női vállalkozói arányok között: 2005-ben európai uniós szinten az ipari és szolgáltató ágazatokban dolgozó nők 3,5 százaléka alkalmazottakat is foglalkozató vállalkozó, 8 százaléka pedig alkalmazott nélküli önfoglalkoztató volt (ugyanezek az arányok a férfiak esetében 2005-ben: 7,1 és 11,6 százalék).

A 3. táblázat az inaktivitás formáit tartalmazza: a nem foglalkoztatott nők közel 40 százaléka háztartásbeli, s ez az arány tízszer magasabb, mint a férfiak körében, egyötödük valamilyen gyermeknevelési szabadságon van. Ezzel szemben a férfiak a nőknél magasabb arányban munkanélküliek.

3. táblázat: A nem foglalkoztatottak eloszlása inaktivitási státus szerint (N=659) (%)

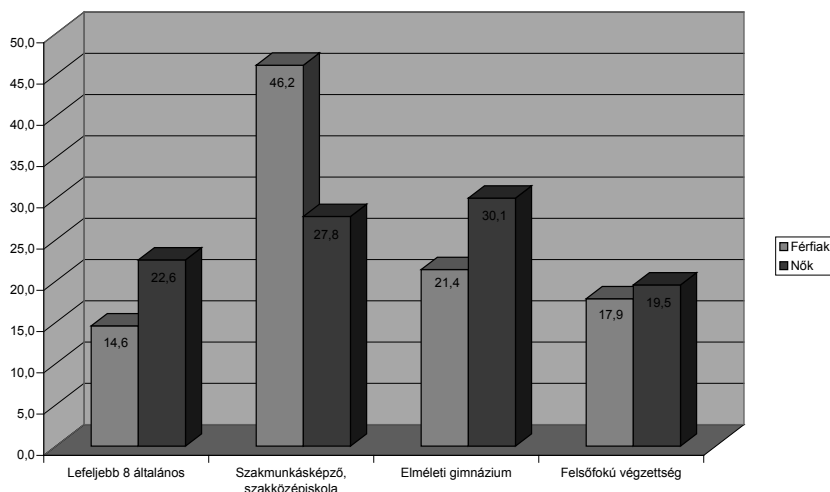
	Férfiak	Nők
Saját jogon öregségi nyugdíjas	3,5	1,2
Rokkant nyugdíjas	10,0	4,9
GYED-en van	0	4,9
GYES-en van	2,6	14,5
Sorkatona	0,4	0
Háztartásbeli	4,3	38,0
Tanuló	10,9	15,2
Első ízben állást kereső	7	1,4
Munkanélküli	43,9	12,8
Egyéb inaktív	17,4	7,2
Összesen	100,0	100,0

ISKOLÁZOTTSÁG

A szocialista rendszer a nemek közötti egyenlőség felé vezető úton kitüntetett jelentőségűnek ítélte meg – mintegy a teljes körű foglalkoztatottság megalapozásaként – az iskolarendszer „megnyitását” a nők előtt. A 21–44 év közötti egyének iskolázottságának vizsgálata már csak közvetve tudja a szocializmus hatását megragadni, hiszen olyan korcsoportról van szó, amely csak részben folytatatta tanulmányait az elmúlt rendszer éve alatt, viszont ez a vizsgálat fontos állomást jelenthet számunkra a munkaerő-piaci egyenlőtlenségek megértésében. A munka világában kialakult nemi hierarchia magyarázatára a *humántőke-iskola* ugyanis éppen az ún. „kínálati oldal” jellegzetességeit hangsúlyozza, s úgy érvel, hogy a nők (vagy általában a hátrányos helyzetű munkavállalói csoportok, mint az etnikai kisebbségek, a bevándorlók, a fiatalok stb.) által felhalmozott humántőke-volumen „tehető felelőssé” a rosszabb munkaerő-piaci mobilitási

esélyekért. A humán tőkét természetesen tágan kell értelmezni: az iskolázottságon kívül ez magába foglalja a tapasztalatot, a motivációt, a túlórázási hajlandóságot stb. (Crompton–Sanderson 1990: 27–28; Roos–Gatta 1999: 106).

1. ábra. Az erdélyi 21–44 éves korúak iskolai végzettsége, nemek szerint (N=2308) (%)

Az oktatási rendszer minden szintjén markáns különbségek figyelhetők meg a férfiak és nők iskolázottsága között. A nők túlreprezentáltak azok között, akik legfeljebb általános iskolát végeztek (ezen belül a legerősebb eltérés a 8 osztályt befejezettek kategóriájában van), valamint az elméleti líceumot végeztek és érettségizettek csoportjában. Kisebb ugyan az eltérés az eddigi kategóriákhoz viszonyítva, de a felsőfokú diplomával rendelkezők körében is nagyobb arányban szerepelnek, mint a férfiak. A férfiak – az elmúlt rendszer iparosítási politikájának következményeként, de végső soron a technikai tudás univerzálisan maskulin definíciójából kifolyólag – a szakmunkásképzőt és szakiskolát végzettek kategóriájában haladják meg – szinte kétszeresen – a nők arányát. E szegmensben belül is a férfiak inkább az érettségit nem nyújtó szakiskolát végzettek körében túlreprezentáltak, mint a szakközépiskolai érettségivel rendelkezők körében. A régióban leírt trend tehát az általunk vizsgált populációban is érvényes: a nők iskolázottsága megközelíti a férfiakét, s bár van egy közel 10 százalékos hátrányuk az általános iskolai szinten, ezt az elméleti képzettséggel kompenzálják. Ennek a jelenségnek a gyökere – kelet-európai kontextusban legalábbis – a szocialista rendszerben keresendő, amikor a nők tömeges képzése zömmel a munkaerőpiacon alacsonyabb értékű elméleti oktatási szegmensben történt.

A NŐI MUNKAVÁLLALÓK PROFILJA

Bár az adatok kevesebb lehetőséget nyújtanak a *foglalkozási szegregáció* megragadására, érdemes mindenekelőtt a fizikai/szellemi, valamint állami/piaci szféra kettősségek mentén elindulni.

A *tipikus női munkavállaló* szellemi munkát végez, és munkahelye a férfiakénál magasabb arányban található a nem-piaci szférában: a nők több mint egyharmada, a férfiaknak pedig alig

egynegyede dolgozik a teljesen vagy részben állami vagy önkormányzati szektorban. Az alábbi, 4. sz. táblázat a két változó nemek szerinti kereszteloszlását szemlélteti. Az adatok többek között arra világítanak rá, hogy a nonprofit szektor az, amely a nők „fehérgalléros” munkakörökben kialakult magas koncentrációjának kedvez, és kevésbé a versenyszféra. E jelenség leírására vezették be az ún. *flexicurity* fogalmat is – a rugalmasság (*flexibility*) és biztonság (*security*) összetételeként. A szókapcsolat azokra a típusú munkahelyekre utal, amelyeket nem mellesleg éppen a nők részesítenek előnyben, s amelyek egyszerre teszik lehetővé a családi szerepvállalással összehangolható rugalmas munkaidőt, valamint a biztonságot. A humántőke-elméletek hangsúlyozzák, hogy a nők átlagosan alacsonyabb jövedelme lényegében annak is tulajdonítható, hogy a rugalmas és biztonságos munkahelyek előnyben részesítésekor a női munkavállalók hajlandók lemondani a magasabb bérekről. A biztonság a munkaerő-piaci kontextusban nem csak az elbocsátás alacsonyabb veszélyét, hanem például (erős) szakszervezeti védelmet is jelent – mindezek elsősorban az állami szféra sajátosságai közé tartoznak (Habermas 1994: 60–61). A 21–44 év közötti erdélyi nők jóval magasabb arányban dolgoznak részben vagy teljesen állami vagy önkormányzati tulajdonú intézményekben (vö. Frey 1999: 21), és a férfiaknál magasabb arányban végeznek „fehérgalléros” munkát.

4. táblázat: A foglalkoztatott férfiak és nők eloszlása a gazdasági szféra és a munkavégzés jellege szerint

		Férfiak	%	Nők	%	Összesen	%
Piaci szféra	Fizikai	393	76,3	197	62,1	590	70,9
	Szellemi	122	23,7	120	37,9	242	29,1
Összesen		515	100	317	100	832	100
Teljesen vagy részben állami/ önkormányzati szféra	Fizikai	131	69,3	76	37,3	207	52,7
	Szellemi	58	30,7	128	62,7	186	47,3
Összesen		189	100,0	204	100,0	393	100,0

Bár az adatok nem minden tekintetben teszik lehetővé a foglalkozási szegregáció vertikális megragadását, a foglalkozási szerkezetben elfoglalt helyek tekintetében a nők és férfiak közötti eltérést a következő táblázat összegzi:

5. táblázat: A foglalkoztatott férfiak és nők eloszlása a foglalkozási szerkezetben (N=1539)

	Férfi	Nő	Összesen
Felső vezető	4,6	3,8	4,2
Értelmiségi	6,2	12,4	8,8
Vállalkozó	1,3	1,4	1,4
Önfoglalkoztató, alkalmazottak nélkül	12,8	6,6	10,2
Alsó vezető és művezető	8,8	5,6	7,5
Irodai alkalmazott, szellemi beosztott	8,3	21,4	13,8
Szakt munkás	23,6	15,5	20,2
Betanított munkás	26,8	27,1	26,9
Segéd munkás	7,7	6,3	7,1
Összesen	100,0	100,0	100,0

A nemek szerinti legnagyobb eltérések az értelmiségi, az önfoglalkoztató, az irodai alkalmazotti és a szakmunkás csoportokban tapasztalhatók. A foglalkoztatottak körében az értelmiségi munkát végző nők aránya kétszer nagyobb a férfiakénál, ez egyebek mellett az elméleti felsőfokú oktatás elnöiesedésével is magyarázható, másrészt pedig a férfi diplomások a nőknél sokkal nagyobb (háromszoros) arányban válnak felső vezetőkké. Más szóval az ún. *üvegplafonhatás* a felsőfokon képzett nők körében háromszor kisebb előrelépési esélyt jelent. Az önállóan dolgozók tekintetében nagy eltérés az alkalmazottak nélküli önfoglalkoztatók körében van – ez számításaink szerint a férfiak szakképzettségével magyarázható, hiszen a legtöbb önfoglalkoztató a szakiskolát végzett férfiak közül kerül ki (véltetően kisiparosként, önálló „kékgallérosként”). A beosztott szellemiek iskolázottság szerinti összetétele is lényeges nemi eltéréseket mutat: míg az irodai (rutin)munkát végző, „fehérgalléros” nők közel 80 százaléka rendelkezik érettségivel vagy felsőfokú diplomával (55, illetve 23,5 százalék), a férfiak körében ez az arány alacsonyabb: 64 százalék (45 százalékkuk érettségizett, 19 százalékkuk végzett főiskolát vagy egyetemet). A női vállalkozók és önállók többnyire városban élnek, férfi társaiknál magasabban képzettek és inkább szellemi munkát végeznek.

MUNKAI DŐ

A részmunkaidős munkavállalás Nyugat-Európában a század közepe óta a nők rendelkezésére álló egyik legsajátosabb megoldás a fizetett munka háztartásbeli teendőkkel való összehangolására. A nők foglalkoztatottságának kiterjedése a nyugati piacgazdaságokban lényegében a részmunkaidős (másodlagosnak is nevezhető) munkaerő-piaci szegmensbe való belépéssel történt. A nem teljes idejű munkavállalás egyrészt esélyt jelent a női jövedelemszerzésre a családi feladatok ellátása mellett is, Nyugaton pedig valóságos „női gettók” alakultak ki ebben a kevésbé biztonságos, alacsonyabb bérezésű szegmensben. A női munkavállalókat mint munkaerő-piaci „tartalékhadseréget” tárgyaló elméletek külön kiemelik azt, hogy a munkalehetőségek szűkülése idején elsőként a nőket, a fiatalokat, valamint a részmunkaidőben dolgozókat bocsátják el (Fodor 1997: 477–480). A rövidebb munkaidőjű alkalmazás kelet-európai népszerűtlensége feltehetőleg annál több okra is visszavezethető, mint a jelenség szocialista rendszerbeli teljes hiánya. Tény az, hogy az EUROSTAT 2005-ös adatai szerint a kereső tevékenységet folytató nők 6,4 százaléka dolgozott hetente 15 óránál kevesebbet, s további 20,8 százalékkuk dolgozott heti 15 és 29 órás munkaidőben. Ez az arány Románia viszonylatában pedig 0 és 3,8 százalék (EUROSTAT 2008).

A 21–44 éves korcsoportban Erdélyben a nők átlagosan 43, a férfiak 48 órát dolgoztak.⁷ A 6. táblázatba foglalt adatok szerint a legmarkánsabb nemi eltérések a heti 20–39 órás munkaidős kategóriában vannak: Erdélyben a férfiakhoz viszonyítva két és félszer több nő élt ezzel a lehetőséggel. Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy a részmunkaidős munkavállalás azért tűnik ilyen elterjedtnak a nők körében, mert a 20–39 órás kategóriában több mint 4 százalékot tesznek ki azok, akik 35–39 órát dolgoztak az adatfelvétel előtti héten, ami viszont gyakorlatilag teljes munkaidőnek tekinthető.

⁷ A kérdést az adatfelvételben a vizsgálat előtti hétre vonatkozóan fogalmazták meg.

6. táblázat: Férfiak és nők megoszlása a fizetett munkavégzésre fordított idő szerint (N=1415) (%)

	Férfi	Nő	Összesen
Heti 1–19 óra	3,0	2,9	3,0
Heti 20–39 óra	5,5	14,4	9,2
Teljes munkaidő (heti 40 óra fölött)	91,5	82,7	87,8
Összesen	100,0	100,0	100,0

A részmunkaidős alkalmazási formát választó nők tipikusan városban élnek, az állami szférában dolgoznak, szellemi munkát végeznek, házások, 18 évnél kisebb gyermeket nevelnek és elméleti líceumi, valamint felsőfokú végzettséggel rendelkeznek.

KOCKÁZATOK A VÁLTOZÓ MUNKAERŐPIACON: A MUNKANÉLKÜLISÉG

A társadalmi nemek kérdését vizsgáló, kilencvenes években írt társadalomtudományi elemzések egy része a nőkre mint a közép-kelet-európai rendszerváltási folyamatok által különlegesen veszélyeztetett csoportjaira tekintett (lásd többek között Einhorn 1993; Pasca Harsanyi 1995; Pasti 2003; Miroiu–Popescu 2004; Oprică 2008; Łobodzińska 1995). Az 1989-et követő, a piacgazdaságra és a demokratikus társadalmi berendezkedésre történő áttérés a nők munkaerőpiaci és politikai helyzetének romlását jelezte és vetítette előre. A borúlátó prognózis és helyzetkép különösen figyelemre méltó, amennyiben arra gondolunk, hogy a nők szocialista országokbeli társadalmi státusa messze elmaradt attól az egalitáriánus eszményképtől, amely a nagyívű társadalmi beavatkozást – nyilván nem csak a nemek egyenlőségének tekintetében – irányította. Az említett elemzések viszont úgy látták, az új társadalmi és politikai berendezkedés a nőket és férfiakat differenciáltan érintette s veszélybe sodorta az előbbieik munkaerőpiaci, politikai vagy akár magánéleti státusát is. Az elemzések egy másik csoportja azonban árnyalta ezt a *nőkről mint vesztesekről* alkotott képet: Szalai a magyarországi nőket vizsgálva, Fodor pedig egy összehasonlításában úgy vélte, a kelet-európai gazdaságok átstrukturálódása – elsősorban a szolgáltatási szektor kiszélesedése – olyan munkaerőpiaci lehetőségeket teremt a nők számára, amelyek megvédik őket a tömeges munkanélküliségtől. Ebben a helyzetben a nők, Szalai szerint, elsősorban a korábbi, második gazdaságban való részvételük során szerzett képességeiket kamatoztathatják (Szalai 2003). Fodor a vertikális foglalkozási szegregációt – a nők „fehérgalléros”, szolgáltatói munkakörökben való koncentrációját – olyan erőforrásnak látja, amely a dezindusztrializációs folyamatok közepette védelmet nyújt számukra a munkanélküliséggel szemben (Fodor 1997).

A rendszerváltás utáni társadalmi-gazdasági átalakulások nőkre gyakorolt hatása legközvetlenebbül talán a munkanélküliség jelenségén keresztül ragadható meg. Miroiu és Popescu 2004-es tanulmányukban a „nők mint vesztesek” képet egyebek mellett a fiatal nőket hatványozottan érintő munkanélküliséggel támasztják alá (Miroiu–Popescu 2004). Vladimir Pasti a 2000-es *Gender Barométer* adatait elemezve szintén kitér arra, hogy az állás elvesztése jelenti a nők veszélyeztetettségének egyik kulcsmomentumát (Pasti 2003). A romániai, aktív népességre számított hivatalos munkanélküliségi arányok viszont ennek ellentmondanak: a Román Statisztikai Hivatal adatai szerint a női munkanélküliség 1998-ig magasabb volt a férfiakénál, s a teljes lakosságban 1999-ben bekövetkezett munkanélküliségi csúcsot követően a

nők munkanélküliségi rátája következetesen alacsonyabb lett a férfiak körében mértnél (Román Statisztikai Évkönyv 2007).

Az *Életünk fordulópontjai – Erdély* című vizsgálat adatfelvételekor a férfiak körében mért munkanélküliségi arány meghaladta a nőkre jellemzőt (lásd 3. sz. táblázat). A női inaktivitás „legnépszerűbb” formája a háztartásbeli státus volt, amely nagyban árnyalta azt az első látszatra „optimista” képet, hogy a nőket kisebb mértékben érintette volna a munkanélküliség: az állás elvesztésekor alkalmazott „női” stratégiák egyike a háztartásbelivé válás volt.

Amennyiben viszont azt vizsgáljuk, hogy a kérdezett volt-e élete során munkanélküli, azt láthatjuk, hogy a férfiak körében mért korábbi munkanélküliségi arány magasabb volt.

7. táblázat: Volt-e Ön korábban munkanélküli? – nemi bontásban (N=2117) (%)

	Férfiak	Nők	Összesen
Igen	50,8	47,8	49,4
Nem	49,2	52,2	50,6
Összesen	100,0	100,0	100,0

Bár a munkanélküliség veszélye a múltban kisebb mértékben fenyegette a nőket, az álláskereséssel töltött idő esetükben szignifikánsan hosszabb volt.

8. táblázat: A munkanélküliség hossza átlagos hónapszámban, nemek szerint (N=1045)

	Erdély		
	Férfiak	Nők	Összesen
Időtartam	15,75	21,0	18,17

A munkanélküliség leginkább az alacsony iskolai végzettségűeket, a legfeljebb 8 általánossal vagy szakképzettséggel rendelkezőket érintette (vö. Frey 1999: 18–19). Településtípus szerinti bontásban a rurális települések lakóinak 53,5 százaléka, a városi népességnek csak 45,7 százaléka volt élete során munkanélküli. Nemi eltérés leginkább falvakon észlelhető: itt a férfiakat érintette jobban az állás elvesztésének kockázata.

9. táblázat: A munkanélküliség általi érintettség, iskolázottság és nemek szerint (N=2308)

	Voltak korábban munkanélküliek		Összesen	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
Legfeljebb 8 általános	17,6	22,0	14,6	22,6
Szakiskola	51,2	31,4	46,2	27,8
Érettségi	17,9	28,7	21,4	30,1
Felsőfokú végzettség	13,3	17,9	17,9	19,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Ami az álláskeresési idő hosszát illeti, azt láthatjuk, hogy ez összefüggésben áll a településtípussal és az iskolázottsággal egyaránt. Hosszabb volt a falun élők munkanélkülisége, különösen a nők esetében. Legnehezebben a 8 osztálnál kevesebbet végeztek találtak munkát (átlagosan 2 év munkanélküliség után), legkönnyebben pedig a diplomások (az ő esetükben a munka nélkül eltöltött idő átlagosan 1 év volt). A leghosszabb ideig (átlagosan 30 hónapig) azok a nők voltak munkanélküliek, akik legfeljebb általános iskolát végeztek, legrövidebb ideig (11,5 hónapig) pedig a felsőfokú végzettségű férfiak.

A nők alacsonyabb arányú munkanélküliségével kapcsolatban a legtöbb elemző egyetért abban, hogy ez nem feltétlenül jelent nagyobb védettséget és stabilabb munkaerő-piaci státust, hanem több lehetőséget nyújt az inaktivitás más formáinak – gyermeknevelési szabadság, de Erdélyben jellemzően a háztartásbeli státus – választásában.

JÖVEDELMEK ÉS JÖVEDELMI KÜLÖNBSÉGEK

A férfiak és nők munkaerő-piaci státusának összehasonlítására a fentiek mellett a jövedelmi mutatók a legalkalmasabbak. A nemi alapú jövedelemkülönbség nem a posztszocialista társadalmak sajátossága: eltérő nagyságrendben ugyan, de mindenütt a női munkavállalók hátrányos helyzetével szembesülünk. Az átlagos jövedelmek közötti rés (bár az ún. *pay gap* kiszámításakor a medián jövedelmet is szokták használni), természetesen sohasem kizárólag a diszkriminációra vezethető vissza – akár a két nemről, akár az etnikai/nemzeti kisebbség és többség viszonyáról beszélünk. A jelenség magyarázatára számos iskola tett kísérletet. A már korábban említett humántőke-modell a munkavállalók kvalitásaival magyarázta a jövedelemeltérést, a marxizmus a keresleti oldalra fektette a hangsúlyt és a munkaerőpiacban rejlő egyenlőtlenségekkel magyarázott (lásd. például Crompton–Sanderson 1990: 27–29). Ronald Oaxaca és Alan S. Blinder 1973-ban írt tanulmányaikban egy-egy, regresszióelemzésen alapuló statisztikai – dekompozíciós – eljárást dolgoztak ki annak kiszámítására, hogy két csoport közötti bérrés milyen arányban tulajdonítható strukturális oknak (iskolázottság, tapasztalat stb.), és milyen mértékben a diszkriminációnak (Oaxaca 1973, Blinder 1973).

Tanulmányunknak ebben a részében arra teszünk kísérletet, hogy a férfiak és nők jövedelmét leginkább befolyásoló szociodemográfiai tényezőket meghatározzuk.

A nők férfiakhoz viszonyított alacsonyabb jövedelme a legtöbb, a nők 1990 utáni átalakuló státusát elemző tanulmányban nagy hangsúlyt kap. Vladimir Pasti szerint 2000-ben Romániában a nemi jövedelmi különbség 50 százalék volt (Pasti 2003: 158–159), Miroiu és Popescu számításai szerint viszont a nők 10,9 százalékkal kerestek kevesebbet a férfiaknál (Miroiu–Popescu 2004).

A teljes erdélyi, 21–44 év közötti populációban a férfiak és nők közötti jövedelmi különbség 21,7 százalék. A vizsgálatot a foglalkoztatottakra szűkítve⁸ megállapíthatjuk, hogy ez a különbség ebben az esetben 23,4 százalékra nő meg. A foglalkoztatás tehát – adataink szerint – Erdélyben mélyíti a jövedelmi különbségeket, megfordítva pedig – hipotézisként megfogalmazható, hogy – a szociális támogatások különböző formáinak nemi egyenlőtlenséget nivelláló hatásuk lehet.

8 Csak fenntartásokkal mondhatjuk azt, hogy amennyiben a számítás csak a foglalkoztatottakra vonatkozik, kizárólag bérről beszélünk, hiszen a kérdőívben nem ekként, hanem „az Ön átlagos havi jövedelme”-ként volt megfogalmazva a kérdés, amelybe elvileg a válaszadó belekalkulálhatott egyéb jövedelmi forrásokat is, például az alacsony jövedelműeknek járó, 2006-ban körülbelül 10 eurónak megfelelő ún. „kiegészítő családi pótlékot”. A fentiek miatt a szövegben nem keresetről, hanem jövedelemről fogunk beszélni.

Az erdélyi (magyar népességet foglalkoztató) munkaerőpiacon létező nagyfokú egyenlőtlenséget a következő táblázatba foglalt adatok is jól szemléltetik. Ebben a számításokat kizárólag a teljes munkaidőben⁹ foglalkoztatottakra szűkítettük. Kiszámítottuk a nettó havi átlagjövedelmet (továbbra is a heti 40 óránál többet dolgozók esetében): adataink szerint ez a kutatás időpontjában 610,75 RON volt, majd a korábban is használt foglalkozási kategóriákat alkalmazva kiszámítottuk mindegyik csoportra és nemekre bontva azt is, hogy az átlagos nettó havi jövedelemhez viszonyítva mekkora átlagos szintet értek el. A táblázatban látható értékek az átlag százaléakai. Az erdélyi (magyar) munkaerőpiacra erőteljes nemi polarizáltság jellemző. A férfiak és nők átlagjövedelme közötti legnagyobb eltérések a struktúra legmagasabb fokain – a felső vezetők, az értelmiségiek, valamint a vállalkozók¹⁰ körében – mutathatók ki. Nagyságrendileg kisebb, de az átlagos jövedelmi különbség meghaladja a 30 lejt az elnöiesedettnek számító irodai alkalmazotti, valamint a férfiak dominálta szakmunkás-kategóriákban is.

10. táblázat: Átlagjövedelmek foglalkozási kategóriánként, nemek szerint – az összes, teljes munkaidőben foglalkoztatott átlagjövedelmének százalékában

	Férfi	Nő
Felső vezető	172,8	105,8
Értelmiségi	177,6	126,5
Vállalkozó	196,6	81,9
Önfoglalkoztató, alkalmazottak nélkül	105,7	118,6
Alsó vezető és művezető	124,8	98,4
Irodai alkalmazott, szellemi beosztott	130,6	97,1
Szakmunkás	104,8	71,1
Betanított munkás	98,7	69,9
Segédmunkás	85,3	62,4

A JÖVEDELEM MEGHATÁROZÓI

A férfiak és nők közötti jövedelmkülönbség kérdésére keresve a választ megvizsgáltuk, milyen szociodemográfiai változóktól függ az egyének jövedelme. A lineáris regressziós modellbe minden olyan független változót bevontunk, amely ezt befolyásolhatja.

Az elemzést csak a teljes munkaidőben (vagy annál több órában) dolgozó alkalmazottakra szűkítettük, kihagyva ily módon mind a részmunkaidős foglalkoztatottakat, mind pedig a

9 A szűkítés többszörös megfontolásból is szükséges volt. Először is, standard módon, a jövedelmi különbségeket vizsgáló elemzések többnyire kizárják a részmunkaidőben dolgozókat, hiszen az ő bérezésük más logikát követ, másrészt a rendelkezésünkre álló adatok nem teszik lehetővé az órabér alkalmazását (amit voltaképpen használnunk kellene, ha teljesen követni szeretnénk a mérvadó elemzések módszertanát). Órabért azért nem tudunk számolni, mert a kérdőívben foglalt kérdések ezt nem teszik lehetővé: a jövedelmi kérdés „az Ön átlagos havi nettó jövedelmét”, a munkaidő pedig „az Ön által múlt héten pénzkeresés céljából ledolgozott órák számát” tudakolta. Az előbbi elosztása az utóbbival meglehetősen felszínes és elnagyolt lenne, ezért megelégszünk a havi jövedelmek elemzésével.

10 Az elemzés egy későbbi szakaszában kihagyjuk a vállalkozókat és önfoglalkoztatókat, nem csak a csekélyebb elemszám miatt, hanem azért is, mert a bérrésmagyarázó elemzések rendszerint abból indulnak ki, e munkavállalók keresete fluktuáló, könnyen összemesható a profittal, és struktúrája, valamint eloszlása nem feltétlenül a munkáltató–munkavállaló sajátos viszonyrendszerét tükrözi.

vállalkozókat és önfoglalkoztatókat. A modellbe a következő változókat vontuk be: a kérdezett neme; a munka fizikai vagy szellemi jellege (dummy változóként); iskolázottság (9 fokú skálán mérve); 7 évesnél kisebb gyermekek száma; 18 évesnél kisebb gyermekek száma; 7, illetve 18 évesnél kisebb gyermekek léte a családban (dummy változóként); korábbi munkanélküliség (dummy változóként); korábbi munkanélküliség hossza hónapszámban; településtípus (dummy változóként); vezető vagy beosztott (dummy változóként); családi állapot: házas-e vagy sem (dummy változóként); állami vagy piaci szféra (dummy változóként); életkor. A 11. táblázat a regressziós modellbe (stepwise módszerrel) bekerült magyarázó változókat tartalmazza, Béta-együtthatóikkal együtt.

11. táblázat: A teljes munkaidőben alkalmazott népesség jövedelmének magyarázó változói lineáris regresszió-elemzéssel (Béta-együtthatók)

	Független változók
Iskolai végzettség	0,166***
Nem (0–férfi, 1–nő)	-0,325***
Vezető (1–vezető, 0–beosztott)	0,089**
Korábbi munkanélküliség (1–volt munkanélküli, 0–nem volt munkanélküli)	-0,097**
Fizikai vagy szellemi (0–fizikai, 1–szellemi)	0,206***
Településtípus (1–urbánus, 0–rurális)	0,159***
N	1096

Szignifikanciaszintek: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$
($R^2 = 0,25$)

Az erdélyi magyar munkaerőpiacon a jövedelem legerősebb meghatározó tényezője a munkavállaló neme: minden egyéb változót ellenőrzés alatt tartva a férfiak jövedelme magasabb a nőkénel. A nemet – magyarázóerő tekintetében – a szellemi munka, az iskolai végzettség, valamint az urbánus lakhely követi a jövedelemnövelő tényezők sorában. Gyengébb a hatása a vezető beosztásnak, valamint a korábbi munkanélküliségnek.

Vizsgálatunk elején azt feltételeztük, hogy a gyermeknevelés eltérő módon hat a férfiak és nők jövedelmére, ahhoz hasonlóan, ahogyan a gyermekvállalás különböző módon befolyásolja a férfiak és nők foglalkoztatottságát. Frey Mária korábban említett elemzése szerint Magyarországon a gyermeket nevelő férfiak nagyobb arányban dolgoznak gyermektelen társaiknál, a nők esetében viszont a gyermekvállalás csökkenti a nők foglalkoztatottsági valószínűségét (Frey 2002: 13). Mivel a regressziós modell segítségével csak egy gyengébb (és pozitív) kapcsolatot vélünk felfedezni a 7 évesnél kisebb gyermekek száma és a jövedelem között, ezért a nem és a gyermeknevelés keresztthatását külön is elemeztük. Mind a 7, mind pedig a 18 évesnél kisebb gyermekek nevelése csekély, gyakran a „várhatóval” ellentétes hatást gyakorol a jövedelemre. Az erdélyi vizsgált népességben a 18 évesnél kisebb gyermek megléte mindkét szülő jövedelmére negatív hatással van (7,4 százalékkal csökkenti az apáét, s csupán 1,2 százalékkal az anyáét), a 7 évesnél kisebb pedig, paradox módon, a férfi jövedelmét csökkenti, a nőét pedig növeli. Ennek az ellentmondásos összefüggésnek a magyarázatára további vizsgálatra van szükség, amelyben az adatfelvétel kizárólag a munkabérrre vonatkozik. Feltételezésünk szerint ugyanis a

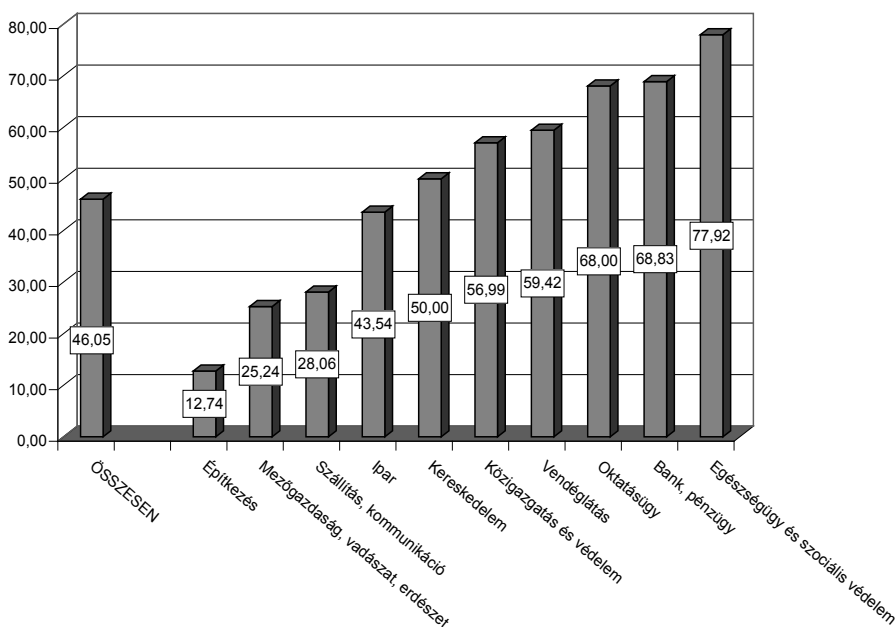
gyermekvállalás nők jövedelmére gyakorolt pozitív hatása részben annak tulajdonítható, hogy a női válaszadók a különféle, nem számottevő nagyságrendű, de a családok egy részének mégis jelentős családi pótlékokat mintegy „hozzáadják” a bérekhez.

Ha dolgozik tehát, egy erdélyi magyar nő jövedelme átlagosan 77 százalékkal kevesebb, mint egy férfié. Míg, az inaktívakat is beleszámítva, a nők és férfiak közötti jövedelmi különbség hozzávetőlegesen 20 százalék, Erdélyben a munkavállalás – adataink szerint – növeli a nemi jövedelmi rést, s ezt mintegy megerősíti regressziós modellünk struktúrája is, amiben a kért nemének van a legnagyobb magyarázó ereje.

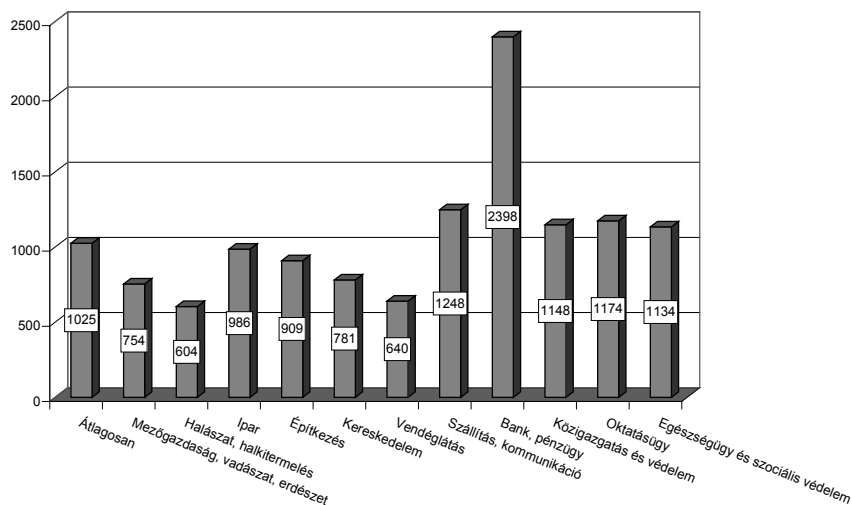
A foglalkoztatott népesség magasabban képzett a teljes 21–44 éves populációnál, s megállapítható az a tendencia, ami régiószerte érvényes a volt szocialista társadalmakra: a férfiak inkább szakiskolai és szakközépiskolai végzettséggel rendelkeznek, a nők pedig az elméleti gimnáziumi és felsőfokú diplomások körében felülreprezentáltak.

A rendelkezésre álló adatok nem teszik lehetővé az ágazati hatás kiszűrését, ezért ezt a hivatalos, romániai szinten rendelkezésre álló adatokkal pótoljuk. A 2. ábrán a romániai gazdaság ágazatait „feminizáltságuk” szerint rangsoroltuk, a 3. pedig az átlagos havi bruttó béreket ábrázolja, szintén ágazati eloszlásban.

2. ábra. Női munkavállalók aránya ágazatonként, 2006
(forrás: Román Statisztikai Évkönyv, 2007)

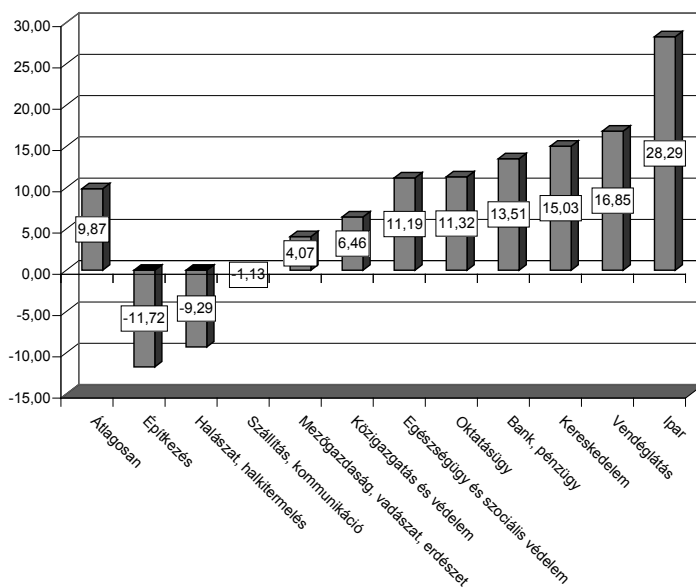

3. ábra. Országos átlagos bruttó jövedelmek ágazatonként, 2006 (RON)
(forrás: Román Statisztikai Évkönyv, 2007)

A női munkavállalók aránya a tercier szektoron belül az egészségügyben, a banki és pénzügyi ágazatokban, az oktatásban, vendéglátásban és közigazgatásban a magasabb (mindegyik említett ágazatban meghaladja az 50 százalékot). A vendéglátóiparon kívül mindegyikben az átlagosnál magasabbak a havi bruttó bérek, de ezeken belül egyszersmind a nemi alapú jövedelmi különbség is nagy.

4. ábra. Nemi jövedelmi különbségek ágazatonként, 2006 (forrás: Román Statisztikai Évkönyv, 2007)

A 4. ábra tanúsága szerint a legelnőiesedettebb ágazatok – egyben tendenciaszerűen – egyrészt a legalacsonyabb bruttó jövedelmekkel kecsegtetők, valamint a nagyobb bérrest mutató ágazatok is. Más szóval a női munkakörökben regisztrált alacsonyabb jövedelmek nem feltétlenül manifeszt diszkrimináció következményei (azaz nem kifejezetten a női munkaerő ellen irányulnak), hanem a munkaerőpiacra, illetve annak különböző ágazataiba való belépéssel érvényesülnek. A humántőke-paradigma kulturális magyarázatai szerint mind a férfiak, mind a nők pályaválasztását meghatározza az adott társadalomban a „férfias” és „nőies” munka jellegéről élő és elfogadott reprezentáció. Így válik feminizálttá a legtöbb olyan szolgáltató ágazat, amely „megfelel” a nőkkel szemben támasztott ápolói, nevelői, gondoskodói szerepelvárásoknak. Más szóval akkor, amikor e kulturálisan meghatározott nemi szerepdefinícióknak engedelmessé válnak, a nők mintegy „önként” vállalják az alacsonyabb bérszintet és a foglalkozási szegregáció negatív következményeit (Crompton–Sanderson 1990: 28).

A „SZUBJEKTÍV” PATRIARCHÁTUS: NEMISZEREPEK-DEFINÍCIÓK ÉS ÉRTÉKORIENTÁCIÓK

A fentiekben leírt és számszerűsített *női munkaerő-piaci hátrányoknak* természetesen számtalan eredője lehet, és távol áll tőlünk a szándék, hogy ezt egyértelműen és kizárólagosan egyfajta „tisztá diszkriminációra” vezessük vissza. A nők – mind alacsonyabb átlagos jövedelmében, mind pedig foglalkozási szegregációban megragadott – munkavállalói hátrányai elválaszthatatlanok attól a tágabb társadalmi-kulturális kontextusból, amelyben egyrészt az egyének döntéseiket meghozzák, illetve amelyben a strukturális – olykor kétségkívül diszkrimináló – társadalmi hatások működnek.

A közép-kelet-európai s ezen belül a romániai társadalom tradicionális, patriarchális jellegéről sokan írtak már, eltérő megközelítésben, hangsúlyokkal s akár eltérő normatív perspektívából. A 2000-es *Gender Barométer* adatait feldolgozó Vladimir Pasti könyvében (2003) a nemek közötti viszonyokat olyan hatalmi viszonyokként látatja, amelyek egyszerre ötvözik a szocialista korszak örökségeit és a piacgazdaságra történő átmenet felerősödő tradicionalizmusát.

A szocialista rezsim kettős, gyakran hármas elvárásai semmivel sem csökkennek a rendszerváltozást követően, hanem ezekre mintegy „ráerősít” egy újfent megerősödő, hagyományokba, patriarchátusba ágyazott normatív szemlélet. Más szóval míg az 1989 előtti női (otthoni és fizetett) munkának a szocialista ipar és az „új szocialista ember” építését kellett szolgálnia, a demokratizálódás ezt mintegy kiegészítette a nemzet és annak gyarapodásának szolgálatába állított nő képével. Ehhez két megjegyzést kell nyomban fűznünk: a „hős anya” képe Romániában már a szocialista időszakban is erős normativitással bírt, másrészt pedig nemcsak a nemzeti/nacionalista elvárások válnak egyre hangosabbá a nőkkel szemben, hanem ezzel egy időben körvonalazódott és vált egyre markánsabbá a nő mint (szépségipar)-fogyasztó is. Míg a szocialista rendszerekben az egyének termelőként viszonyulnak a hatalomhoz, a kapitalista kontextusban az állam polgárai fogyasztókká válnak. A nőiesség mindkét időszakban erős normatív irányítás alá esik – a férfiasságra ez inkább csak a rendszerváltást követően lesz érvényes. A domináns társadalmi értékek szintjén fokozódó individualizáció kontextusában a nővel szemben támasztott elvárások tehát fogyasztóként definiálják a nőket, mintegy ellentmondva annak a (nemzeti közösség szolgálatába állított) szerepnek, amit viszont az erősödő tradicionális értékek írnak elő (a gyakran egymást kizáró normák és értékek leírásához lásd Marody–Giza Poleszczuk 2003).

Miközben az egyetlen politikai párt társadalom fölötti dominanciája megszűnt, a nők számára ez nem az (újra, de ezúttal esetleg grassroot-mozgalomként megfogalmazható) emancipációs önszerveződést, hanem egy új, „atya nélküli patriarchátust” jelentett. A fogalmat („fatherless patriarchy”) a Miroiu–Popescu szerzőpáros használja abban a tanulmányában, amelyben – sok más íráshoz hasonlóan – arra keresi a választ, mivel magyarázható a feminista eszmék és mozgalmak közép-kelet-európai népszerűtlensége a rendszerváltást követően (2004). Az ugyanis tény, hogy a nőknek nem kell a feminizmus, annak ellenére sem, hogy az elszegényedés jó néhány vonzata fenyegeti őket – körükben erősebb a gazdasági polarizáció, hosszabb a munkanélküliség stb. (Frey 1999: 19–25) –, mint ahogy azzal együtt sem, hogy immár alulról jövő kezdeményezésként maguk alakította társadalmi mozgalomként működtethetnének. A posztoszocialista rendszerekben az állam azzal legitimálja hatalmát, hogy az egyént szabad állampolgár minőségében definiálja, s az ún. „polgári minimalizmus” nevében határozott választóvonalat húz önmaga, a lokális és a privát közé (Miroiu–Popescu 2004: 298). A nők körében viszont az önszerveződés, a női érdekek civil szervezeti artikulálása nem bizonyult népszerűnek. A közép-kelet-európai feminista mozgalmak gyengeségéről többek között Acsády (2001), Neményi (1994), Smejkalová (1997) és mások írnak részletesebben. Az okok között pedig nagy valószínűséggel a szocialista rendszer emancipációs törekvéseitől és a hamis egyenlőségeszménytől való elhatárolódás (Smejkalová 1997: 27), a magánéletbe való „visszahúzódás” és a férfiakkal kötött „szövetségek” (Acsády 2001: 16–17), az agresszív és gyakran hamis nyugati feminizmusreprezentációk (Smejkalová 1997: 26), illetve az egyház és vele a tradicionális értékrend erősödése keresendő (Acsády 2001: 16, Neményi 1994: 238).

Dolgozatunk hátralevő részében arra törekszünk, hogy a kemény adatok segítségével leírt női munkaerő-piaci hátrányok mögött meghúzódó értékorientációkat megvizsgáljuk, más szóval hogy a nemi alapú strukturális különbségek kontextusául szolgáló meggyőződések, interiorizált normák rendszerét megértjük. Kérdésünk, hogy a nők helyzetét jellemző munkaerő-piaci hátrányok milyen jellegű és erősségű patriarchális gondolkodásba ágyazódnak bele. Az elemzés során a kérdőívbe foglalt két kérdésblokkra adott válaszokat vizsgáljuk. A megkérdezett férfiak és nők által megjelölt válaszok a következő két táblázatban láthatók:

12. táblázat: A nemi szerepekre vonatkozó kérdésekre adott válaszok, nemek szerint (%)

	FÉRFIAK					NŐK				
	Teljesen vagy részben egyetért	Határozatlan	Teljesen vagy részben elutasítja	Össz. (%)	N	Teljesen vagy részben egyetért	Határozatlan	Teljesen vagy részben elutasítja	Össz. (%)	N
Egy pár tagjai közül a férfinak kell idősebbnek lennie.**	58	20,7	21,3	100	1172	66,3	15	18,7	100	1112
Nem tesz jót a kapcsolatnak, ha a nő keres többet, mint a férfi.	35,7	23,2	41,2	100	1143	36	22,1	41,9	100	1075
Általában a férfiak jobb politikai vezetők, mint a nők.*	51,7	22,3	26	100	1138	49,4	19,4	31,2	100	1048
A nőknek nem kell a társuk beleegyezését kérniük ahhoz, hogy mire költsek el a keresetüket.**	29,4	21,5	49,2	100	1170	42,6	21	36,4	100	1095
A háztartási munka annyit ér, mint a fizetett munka.*	69,4	14,6	16,1	100	1173	73,2	12,2	14,7	100	1109
Hároméves kor előtt a gyermekek megsínylik, ha az anyjuk eljár dolgozni.**	72,3	13	14,7	100	1129	78,4	10,3	11,3	100	1085
A gyermekek megsínylik, ha az apjuk túl sokat foglalkozik a munkájával.**	67,2	19	13,8	100	1142	77,1	13	9,9	100	1094
Ha a szülők elválnak, a gyermeknek jobb, ha az anyjával marad.**	54,1	28,2	17,7	100	1087	74,7	19,2	6,1	100	1068

** a nemek közötti különbség $p < 0,001$ szinten szignifikáns

* a nemek közötti különbség $p < 0,05$ szinten szignifikáns

13. táblázat: A családon belüli munkamegosztásra vonatkozó kérdésekre adott válaszok, nemek szerint (%)

	FÉRFIAK					NŐK				
	Egyet- ért	Bizony- talan	Nem ért egyet	Össz. (%)	N	Egyet- ért	Bizony- talan	Nem ért egyet	Össz. (%)	N
Az a helyes, ha a férj számára a munka a fontosabb, a feleség számára pedig az otthon és a gyermekek, még akkor is, ha mindketten dolgoznak.**	62,1	6,4	31,6	100	1163	51,6	7,8	40,6	100	1113
Egy gyermek minden körülmények között engedelmeskedjen a szüleinek és tisztelje őket.*	90,6	3,5	5,9	100	1179	86,6	4,8	8,6	100	1111
Jó szakma, jó állás mellett igazuk van a nőknek, ha fontosabb a munkájuk, mint az, hogy több gyermekük legyen.**	28,3	12,7	58,9	100	1154	31,3	16,4	52,3	100	1091
Vannak ugyan szülői kötelességek, de az életcélokról nem kell lemondani a gyermekek miatt.	60,3	10,8	28,8	100	1144	63,1	11,4	25,6	100	1091

** a nemek közötti különbség $p < 0,001$ szinten szignifikáns* a nemek közötti különbség $p < 0,05$ szinten szignifikáns

A 12. és 13. táblázatba foglalt adatok tradicionális társadalomképet körvonalaznak. Viszonylag erős a párkapcsolaton belül uralkodó erőviszonyokra vonatkozó konszenzus, bár inkább a nők, mint a férfiak többsége gondolja úgy, hogy az idősebb férfi–fiatalabb nő konfigurációban megjelenő patriarchális családmódel a működőképesebb. Egyetértés van továbbá a tekintetben is – mindkét nem körülbélül 50 százaléka körében –, hogy a politikai vezetés nem lehet „nőies” – más szóval az ún. nyilvános patriarchális eszmék is népszerűnek minősülnek. A gyermekcentrizmus meghatározó helyet foglal el mindkét nem értékrendszerében, bár a nők nagyobb arányban gondolják úgy, hogy a gyermekekre való odafigyelés az apától is elvárható, még akkor is, ha ez a munkaidő lerövidítését kívánja meg. A két nem tradicionalizmusában erős eltérés tapasztalható a nők gazdasági függetlenségének kérdése kapcsán: a nők a férfiaknál 13 százalékkal magasabb arányban utasítják el azt a kijelentést, hogy a saját jövedelmük elköltésében férjük beleegyezését kellene kérniük. E nagy eltérés nem csak a női (anyagi) függetlenség férfiak általi oly nagy mértékű elutasítása okán tekinthető meglepőnek, hanem amiatt is, mert látszólag ellentmond az egyik korábbi kijelentés kapcsán körvonalazható nagyobb fokú egalitáriánus és individualista gondolkodásnak, nevezetesen annak, hogy mind a férfiak, mind a nők körében alacsonyabb (egy-egyharmad arányú) az a meggyőződés, hogy a nő magasabb jövedelme a párkapcsolatra nézve negatív következményekkel jár. Érdekes és kiemelendő a szintén erős, háztartási munka gazdasági hasznosságára vonatkozó konszenzus, viszont korántsem meglepő az, hogy a nők a férfiaknál nagyobb arányban vélekednek úgy, hogy esetleges válás esetén a gyermekeknek az

anyjukkal kell maradniuk. A fenti adatokból úgy tűnik, hogy – bár összességében az egész megkérdezett népesség hagyományos értékrendűnek mondható – a férfiak tradicionalizmusa a családon belüli munkamegosztás vonatkozásában erősebb: magasabb arányban gondolják azt is, hogy a nyilvános–magán dichotómia köré szervezett férfi–női munkamegosztás a helyesebb és elfogadhatóbb. Blaskó, magyarországi adatokat vizsgálva, 2005-ben írt tanulmányában azt állapítja meg, hogy, míg 1988-ban a férfiak körében sokkal jellemzőbb volt a nemi szerepek hagyományos értelmezése, ez a rákövetkező évtizedekben fokozatosan csökkent. Egy 2002-es adatfelvétel adatai azt mutatják, hogy a férfiak és nők tradicionalizmusa között csökkent a különbség (Blaskó 2005: 180). Erdélyi adataink alapján a nők némileg erősebb individualizmusa nemcsak ebből látható, hanem például a kisebb fokú tekintélyelvűségből is (amennyiben a 13. táblázat második kijelentését a tekintélyelvűség egyik lehetséges operacionalizálási módjának tekintjük), valamint az egyéni életcélok fontosságának hangsúlyozásából is (a 13. táblázat 4. kijelentése vonatkozásában).

A férfiak körében tehát hangsúlyosabb a patriarchális gondolkodás, bár ez a típusú attitűd nem teljesen koherens. Elég csak arra utalnunk, hogy a férfiak és nők megközelítőleg azonos arányban (36–36 százalékban) értenek egyet azzal a kijelentéssel, hogy a párkapcsolat működőképességének egyik garanciája a nők alacsonyabb vagy legfeljebb társukéval azonos szintű keresete, a nők saját jövedelmük feletti önálló döntési joga tekintetében már jóval kisebb a konszenzus. Ezt a típusú női függetlenséget a férfiaknak csak alig 30 százaléka tartja elfogadhatónak, a nők 42 százalékával szemben. Tekintettel a fenti ellentmondásokra, megkíséreltük a nemi szerepekre vonatkozó kijelentéseket faktorelemzéssel csoportosítani. Célunk az volt, hogy ily módon ragadjuk meg az attitűdöknek, nemi szerepdefinícióknak azt a látens *émikus* struktúráját, amit a társadalom tagjai normatívként elfogadnak a férfiak és nők szerepéről való gondolkodásukban. A tradicionális értékrend ugyanis számtalan módon operacionalizálható és bontható dimenziókra. Feltételezhető egyrészt az, hogy a férfiak és a nők hagyományos nemiszerep-értelmezése a magán–nyilvános tengely mentén differenciálható. Más szóval hogy a két nem számára előírt szerepek eltérően definiáltak a magánszférában és a közéletben – van is arra utaló jel, hogy a férfiak gondolkodásmódjában nem annyira a nők közéletből való kizárása a lényeg, hanem (némi hangsúlyeltolódással) ezek magánéletben való fokozott igénybevétele. Egy másik operacionalizálási mód a patriarchális gondolkodás gazdasági, politikai, szimbolikus erőviszonyokként való értelmezése. Csakhogy a két előző táblázatban bemutatott adatok alapján éppen az nem világos, milyen dimenziókra bontják a nemi szerepek kérdéskörét maguk a megkérdezettek – számukra is értelmet nyer-e a magán–nyilvános dichotómia? Avagy ők is különválasztják-e a nemi szerepek gazdasági, politikai stb. vonatkozásait?

A nemi szerepekre vonatkozó itemek faktorelemzéssel történő csoportosítása nem bizonyult egy statisztikailag minden szempontból érvényes eljárásnak.¹¹ A kijelentések – többszöri kísérlet után is – ugyanolyan módon szerveződtek két nagyobb dimenzióba. A 14. táblázat a statisztikailag legérvényesebb faktorstruktúrát szemlélíti.

11 Az érvényesség tesztelésében mérvado KMO értéke 0,65. A létrejött faktorok együttesen az eredeti változók információtartalmából keveset, mindössze 34,5 százalékot őriztek meg, az illeszkedést ellenőrző khi-négyzet a megengedettnél valamivel magasabb (16,3, $p=0,003$). A modell érvényességét viszont leginkább az egyik változó 1-nél nagyobb kommunalitása veszélyezteti. Statisztikai értelemben ennél validabb faktorstruktúra az adatfelvételben megfogalmazott 8 kijelentés alapján nem volt kialakítható.

14. táblázat: A nemi szerepekre vonatkozó kérdésekből kialakult faktorstruktúra

Faktorok	A faktort alkotó itemek	Faktorsúlyok
Patriarchális értékek	Egy pár tagjai közül a férfinak kell idősebbnek lennie.	0,566
	Általában a férfiak jobb politikai vezetők, mint a nők.	0,514
	Nem tesz jót a kapcsolatnak, ha a nő keres többet, mint a férfi.	0,500
Család-centrizmus	Hároméves kor előtt a gyermekek megsínylik, ha az anyjuk eljár dolgozni.	0,822
	A gyermekek megsínylik, ha az apjuk túl sokat foglalkozik a munkájával.	0,596

A faktorok kialakításának nehézsége beszédes az egyének nemi szerepekkel kapcsolatban megfogalmazott vélekedéseire nézve. Ezek a nézetek nem alkotnak egy összefüggő, koherens rendszert, nem fedezhető fel bennük egy olyasfajta következetesség, mint amilyent a társadalmi világ magán–nyilvános vagy politikai, gazdasági stb. dimenziókra osztása indokolna. A válaszok alapján körvonalazható értékopciók a férfiak és nők társadalmi szerepéről esetlegesebb, szituacionálisabb, diffúzabb képet mutatnak. Blaskó korábban említett tanulmányában is arra a következtetésre jut – Beck individualizációtézisével összhangban –, hogy az egyre fokozódó individualizáció kontextusában a nemi szerepekkel szembeni attitűdök egyre kisebb mértékben tűnnek a „kemény” szociodemográfiai változók segítségével magyarázhatónak (Blaskó 2005: 178–184). Ugyanígy nincsen a nemi szerepfelfogások alapjánál egy koherens, látens mentális struktúra sem. A társadalom tagjai nem különítik el a férfiak és nők helyzetének gazdasági, politikai dimenzióit, vagy, más megközelítésben, nem tesznek különbséget személyes és nyilvános között, mint ahogy arra sem találtunk utaló jeleket, hogy másként gondolkodnának a nemi egyenlőség/egyenlőtlenség kérdéséről anyagi és szimbolikus dimenzióban. Megfigyelhető továbbá, hogy a nők emancipációjának kérdése, illetve az ezt – kétségkívül leegyszerűsítő, egyoldalú módon – operacionalizáló „gazdasági függetlenség”-item (l. 12. táblázat, 4. kijelentés) nem illeszkedik egyetlen faktorba sem. A megkérdezettek a nő (gazdasági) önállóságának kérdését nem tudják sem a magánéleti, sem a nyilvánosságbeli nemi szerepekhez kapcsolni; úgy tűnik, mintha az erre a kérdésre adott válaszok teljesen függetlenek lennének attól, amit a családon belüli vagy a politikai esélyegyenlőségről gondolnak. A nők függetlenségének problémája, emancipációja, egyenjogúsága élesen különválnak a családi szerepek, a gyermekek, de a nyilvánosságon belüli hatalmi viszonyok kérdéskörétől is.

Az általunk *patriarchális értékek*ként címkézett faktort olyan kijelentések alkotják, amelyek közül kettő szerint a nők legalább olyan tradicionális értékrendet vallanak, mint a férfiak. Emellett azonban – vagy ennek ellenére – a nők nagyobb arányban utasítják el azt, hogy saját jövedelmüket csak férjük, partnerük beleegyezése mellett költhetnék el. Összetettebb képbe illesztve a különböző kijelentésekkel szemben megfogalmazott álláspontokat, olybá tűnik, mintha a nők hagyományos értékorientációja összeegyeztethető lenne az emancipációnak mind a szűkebb, gazdasági értelmezésével, mind pedig annak elvi vonatkozásával. A női függetlenséget megragadó kijelentések mentén körvonalazódik a legélesebb eltérés férfiak és nők között. Utóbbiak – mint említettük – hagyományos értékrendszerükbe a férfiaknál nagyobb arányban illesztették be a női emancipációs meggyőződéseket. Mindemellett az emancipáció problémája, úgy tűnik, meglehetősen marginális jelentőségű marad, nem kapcsolódik az egyéni

és társadalmi lét egyetlen másik aspektusához sem, és különösen nem kérdőjelezi meg sem a magánéleti, sem a közéletben kialakult nemi munkamegosztást és hatalmi viszonyokat. Illetve a nők körében nagyobb népszerűségnek örvendő emancipációs, egalitáriánusabb értékrend egyfajta individualizmussal párosul (tehát szabadabb értelmezésben nem a nő „felszabadítását” jelenti, hanem csak az egyén szabadságának értékén nyugszik), de – hangsúlyozzuk – nem a „természetesnek” tekintett nemi szerepek dekonstrukcióját tűzi zászlajára.

A faktorelemzés eredményeképpen kialakult értelmezési struktúra másik fontos tanulsága, hogy a tradicionális értékrend nem differenciál magán- és nyilvános szféra között: a 14. táblázat első faktorából jól láthatjuk, hogy a *nőies és férfias* magánéletben érvényesnek tekintett definíciója a közszférára is kiterjed, és éppúgy tartalmaz szimbolikus, hatalmi, mint gazdasági elemeket.

A vizsgált erdélyi magyar népesség hagyományos értéktisztelőnek tekinthető – ugyanerre a következtetésre jutnak a fiatalok kapcsán a Kiss–Barna–Sólyom által írt ifjúságszociológiai gyorsjelentés szerzői is (Kiss–Barna–Sólyom 2008: 12). Adataink alapján a férfiak tradicionalizmusa *patriarchátus* a szó hatalmi viszonybeli értelmében: a nők helyének kijelöléséről szól a magánéletben és a nyilvánosságban, illetve anyagi és szimbolikus téren egyaránt. Mindemellett fontos adaléknak tartjuk azt, hogy ez a típusú hagyományosság erős tekintélyelvűséggel jár együtt. A nők esetében a konzervatív értékrend magánéletibb jellegű, és elsősorban az anyaszerephez kapcsolódik (kisebb mértékben vonatkozik a feleségszerepre, és a gyermekcentrikusság normáját a férfiakkal szemben is megfogalmazza). A női tradicionalizmus a gyermekcentrikusság köré építkezik és kevésbé kompetitív. Amennyiben beszélhetünk a nők körében emancipált értékekről, az inkább az *individulizációval* jár együtt, és nem a „természet adta” női szerepek megkérdőjelezését, hanem egyfajta anyagi értelemben vett pragmatizmust jelent.

Mind a férfiak, mind a nők esetében a *patriarchális gondolkodást* leginkább az alacsony iskolázottság és jövedelem, a rurális lakhely, valamint a növekvő életkor magyarázza, de a vizsgált népesség e tekintetben oly egynemű, hogy az alkalmazott lineáris regressziós modellek mind nagyon alacsony magyarázóerővel bírnak.

Megvizsgáltuk viszont a férfiak és nők családon belüli és munkaerő-piaci szerepét együttesen értékelő kijelentésreadott válaszok legfontosabb szociodemográfiai meghatározóit – azt a közkeletű hipotézist tesztelendő, hogy a nemi egyenlőség értékeinek elfogadottsága növekszik a társadalmi struktúrában felfele haladva. Anélkül, hogy a társadalmi státus összes releváns összetevőjét bevonnánk a vizsgálatba, lássuk a legfontosabbakat: a 15. táblázatba foglalt adatok megerősítik azt a hipotézist, miszerint az egalitáriánus értékrend interiorizálása mindkét nem esetében iskolázottságfüggő. Ugyanilyen elmozdulás érzékelhető településtípus szerint is: az urbánus lakhely (és életmód) valószínűbbé teszi a női munkavállalás normájának elfogadását. A fiatalabb generáció hangsúlyosabban kérdőjelezi meg a „természetesnek” vélt nemi munkamegosztást: az egalitáriánus módon gondolkodók átlagosan 31, a tradicionális szemléletűek 33 évesek. Végül a magasabb egyéni jövedelem „modernizáló” hatással bír az egyén nemi szerepdefinícióira – bár ez utóbbi esetben, különösen a nők körében, végképp nem egyértelmű az oksági viszony iránya. Nevezetesen, hogy a magasabb társadalmi pozíció gyengíti-e a tradicionális értékekhez való ragaszkodást, vagy fordítva, a munkaerő-piaci érvényesülést önmaguk számára fontosként definiáló nők valóban munkába állnak és jobban is keresnek. Jelen tanulmány keretei között ennek tesztelésére nincs mód, tény viszont, hogy a nagyon elszórtan mutatkozó emancipációs értékopciók a társadalmi hierarchiában magasabb státust elfoglalók körében a gyakoribbak.

15. táblázat: A nemi szerepekhez való viszonyulás iskolázottság, településtípus és nemek szerint (%)
(Kijelentés: Az a helyes, ha a férj számára a munka a fontosabb, a feleség számára pedig az otthon és a gyermekek, még akkor is, ha mindketten dolgoznak.)

	Férfiak			Nők		
	Egyetért	Bizonytalan	Nem ért egyet	Egyetért	Bizonytalan	Nem ért egyet
Iskolázottság						
Legfeljebb 8 általános	18,7	8,2	8,4	33,0	24,4	9,2
Szakiskola	30,6	21,9	20,9	18,5	15,1	13,6
Érettségi	38,9	53,4	44,1	37,6	44,2	47,7
Felsőfokú végzettség	11,8	16,4	26,5	10,8	16,3	29,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	718	73	358	572	86	447
Településtípus						
Urbánus	44,1	59,5	64,9	43,6	59,8	63,7
Rurális	55,9	40,5	35,1	56,4	40,2	36,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	723	74	368	574	87	452

KÖVETKEZTETÉSEK

Az erdélyi magyar, 21–44 év közötti fiatalok és felnőttek népességszegmensében erőteljes konszenzus él a hagyományos nemi szerepek fontosságát illetően – s mint ilyen, alig beszélhetünk ellentmondásról egyfelől az értékek, másfelől pedig a társadalmi tények, esélyek és egyenlőtlenségek között. A természetesnek tekintett, biológiai adottságokkal legitimált nemi rendszer¹² sajátosságai, valamint az erre épülő nemi munkamegosztás alapjaiban nem kérdőjeleződik meg: a nők és a férfiak egyaránt patriarchálisan gondolkodnak. Amennyiben mégis némi különbség tapintható ki a két értékrendszer között, az inkább az individualizáció – tekintélyelvűség mentén található: a nők körében valamivel hangsúlyosabb egyenlőségorientáció nem a nők helyének újradefiniálását, hanem fokozottabb individualizmust, kisebb tekintélytisztelést követel – s hogy ezek nem zárják ki egymást, mi sem tanúskodik arról jobban, mint a kialakult faktorstruktúrák.

A magánszféra mindkét nem számára elsődleges jelentőséggel bír, akkor is, ha ennek harmóniája a nőket érintő egyenlőtlenség árán valósítható meg. Az emancipáció, a női függetlenség problémája mind a nők, mind a férfiak számára inkább marginális, esetleges, érték- és attitűdrendszerükbe nehezen beilleszthető probléma, így aligha furcsállható, hogy a nemi esélyegyenlőség ügye köré nem tudnak társadalmi csoportok szerveződni, s hogy a munkaerőpiacon kialakult nemi egyenlőtlenséget (a nők azonos vagy magasabb iskolázottsága ellenére is) inkább meritokratikus, mintsem diszkriminációs érvekkel magyarázzák.

12 Magyar-Vincze Enikő nyomán a nemi rendszernek („gender order”) nemcsak a kultúra „férfiasságnak” és „nőiességnak” adott meghatározását és reprezentációit tekintjük, hanem az egyenlőtlenségek anyagi aspektusaira is hatást gyakorló osztályozási-rangsorolási mechanizmusokat is. A nemi rendszert azok a társadalmi és kulturális intézmények hozzák létre és termelik újra, amelyek a „férfi” és „nő” közötti különbség tartalmát normatív módon megjelölik, egyben hierarchizálva ezeket. A nemi rendszert voltaképpen az egyik olyan hatalmi viszonyként értelmezzük, amely a szimbolikus és anyagi erőforrások egyenlő elosztása, valamint a legitimáló ideológia által fenntartott társadalmi egyenlőtlenségeket eredményezi (Magyar-Vincze 2002: 41–44).

ADATFORRÁSOK

*** Anuarul Statistic al României [Románia Statisztikai Évkönyve], 2007

*** *The Life of Women and Men in Europe. A Statistical Portrait.* EUROSTAT Statistical Books, 2008

SZAKIRODALOM

ACSÁDY Judit

2001 „Kell-e nekünk feminizmus?” „Nyugati” gondolatok hazai fogadtatása a rendszerváltás után. 2000 (*Irodalmi és társadalmi havilap*) szeptember, 12–23.

BLASKÓ Zsuzsa

2005 Dolgoznak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai 1988–1994–2002. *Demográfia* 2–3. 159–186.

BLINDER, Alan S.

1973 Wage Discrimination: Reduced Form and Structural Estimates. *The Journal of Human Resources* 4. (8) 436–455.

BOURDIEU, Pierre

2000 *Férfiuralom.* Napvilág Kiadó, Budapest

CROMPTON, Rosemary – SANDERSON, Kay

1990 *Gendered Jobs and Social Change.* Unwin Hyman, London

EINHORN, Barbara

1993 *Cinderella Goes to Market. Citizenship, Gender and Women's Movements in East Central Europe.* Verso, London

FEISCHMIDT Margit – MAGYARI-Vincze Enikő – ZENTAI Violetta (szerk.)

1997 *Women and Men in East European Transition. Summer School, Cluj, July 23-28, 1996.* Európai Tanulmányok Alapítvány Kiadója, Kolozsvár

FODOR Éva

1997 Gender in Transition: Unemployment in Hungary, Poland and Slovakia. *East European Politics and Societies* 3. (11) 470–500.

FREY Mária

1998 Nők a munkaerőpiacon. In: LÉVAI Katalin – TÓTH István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők helyzetéről 1997.* Társaság – Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 9–32.

1999 Women on the Labour Market. In: LÉVAI Katalin – TÓTH István György (eds.): *The Changing Role of Women. Report on the Situation of Women in Hungary 1997.* Social Research Information Center, Ministry of Social and Family Affairs, UNDP, 15–36.

FREY Mária

2002 Nők és férfiak a munkaerőpiacon. In: NAGY Ildikó – PONGRÁCZ Tiborné – TÓTH István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001*. Tárci – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága, Budapest, 9–29.

GONZÁLEZ, Maria José – JURADO, Teresa – NALDINI, Manuela (eds.)

2000 *Gender Inequalities in Southern Europe. Women, Work and Welfare in the 1990s*. Frank Cass Publishers

HABERMAS, Jürgen

1994 Válságtendenciák a kései kapitalizmusban. In: *Uő: Válogatott tanulmányok*. Atlantisz, Budapest, 59–140.

HAKIM, Catherine

1996 *Key Issues in Women's Work. Female heterogeneity and the polarization of women's employment*. The Athlone Press

KISS Tamás – BARNÁ Gergő – SÓLYOM Zsuzsa

2008 Erdélyi Magyar Fiatalok 2008. Közvélemény-kutatás az erdélyi magyar fiatalok társadalmi helyzetéről és elvárásairól. Összehasonlító gyorsjelentés. *Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről* 12. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

KLIGMAN, Gail

2000 *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*. Editura Humanitas, București

ŁOBODZIŃSKA, Barbara

1995 The Family and Working Women during and after Socialist Industrialization and Ideology. In: ŁOBODZIŃSKA, Barbara (ed.): *Family, Women, and Employment in Central-Eastern Europe*. Greenwood Press, Westport. 3–45.

MAGYARI-VINCZE Enikő

2002 *Diferența care contează. Diversitatea social-culturală prin lentila antropologiei feministe*. Fundația Desire, Cluj

MARODY, Mira – GIZA-POLESZCZUK, Anna

2003 Schimbarea identității în Polonia: De la femeia care se auto-sacrifică la femeia care investește în sine? In: GAL, Susan – KLIGMAN, Gail (coord.): *Reproducerea diferențelor de gen. Politici, sferă publică și viață cotidiană în țările postsocialiste*. EFES, Cluj, 203–236.

MEYER, Alfred G.

1985 Feminism, Socialism and Nationalism in Eastern Europe. In: MEYER, Alfred G. – WOLCHIK, Sharon L. (ed.): *Women, State and Party in Eastern Europe*. Duke University Press, 13–30.

MIROIU, Mihaela – POPESCU, Liliana

2004 Post-Totalitarian Pre-Feminism. In: CAREY Henry F. (ed.): *Romania since 1989*. Lexington Books, Maryland, 297–314.

MOORE, Henrietta

2005 *Feminism și antropologie*. Fundația Desire, Cluj

NAGY Gyula

2001 A nők gazdasági aktivitása és foglalkoztatottsága. *Statisztikai Szemle*, január, 35–55.

NEMÉNYI Mária

1994 Miért nincs Magyarországon nőmozgalom? In.: HADAS Miklós (szerk.): *Férfuralom. Írások férfiakról, nőkről, feminizmusról*. Replika Könyvek, Budapest, 235–245.

OAXACA, Ronald

1973 Male-Female Wage Differentials in Urban Labor Markets. *International Economic Review* 3. (14) 693–709.

OPRICĂ, Vlad

2008 Gender Equality and Conflicting Attitudes Toward Women in Post-Communist Romania. *Human Rights Review* 9. 29–40.

ORTNER, Sherry B.

2003 Nő és férfi, avagy természet és kultúra? In: BICZÓ Gábor (szerk.): *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 195–212.

PASCA HARSANYI, Doina

1995 Participation of Women in the Workforce: The Case of Romania. In: ŁOBODZIŃSKA, Barbara (ed.): *Family, Women, and Employment in Central-Eastern Europe*. Greenwood Press, Westport. 213–217.

PASTI, Vladimir

2003 *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*. Polirom, Iași

SMEJKALOVÁ, Jiřina

1997 On the Road: Smuggling Feminism Across the Post-Iron Curtain. In: FEISCHMIDT Margit – MAGYARI-Vincze Enikő – ZENTAI Violetta (eds.): *Women and Men in East European Transition*. Summer School, Cluj, July 23-28, 1996, EFES, Kolozsvár, 25–33.

ROOS, Patricia A – GATTA, Mary Elizabeth

1999 The Gender Gap in Earnings. Trends, Explanations, and Prospects. In: POWELL, Gary N. (ed.): *Handbook of Gender and Work*. Sage Publications, 95–118.

SZALAI Júlia

2003 De la munca neoficială la ocupațiile plătite: marketizarea de jos în munca femeilor din Ungaria. In: GAL, Susan – KLIGMAN, Gail (coord.): *Reproducerea diferențelor de gen. Politici, sferă publică și viață cotidiană în țările postsocialiste*. EFES, Cluj, 270–302.

VANICSEK Mária Dr. – BORBÉLY Szilvia dr.

2007 *Esélyegyenlőség és béresélyek. Nők és férfiak*. MSZOSZ–SZGTI, Budapest

Antal Imola – Szigeti Júlia

A konfliktusok megoldásának módozatai a párkapcsolatokban¹

A tanulmányban a párkapcsolatokon belül leggyakrabban alkalmazott konfliktusmegoldási módok kapcsolatát vizsgáltuk szociodemográfiai és párkapcsolati tényezőkkel, az Életünk fordulópontjai – Erdély című felmérés erdélyi adatbázisára támaszkodva. A nyíltan agresszív kapcsolatokat az asszertív kapcsolatoktól a szociodemográfiai tényezők közül a társadalmi-gazdasági helyzet, valamint az életminőség szubjektív értékelése különbözteti meg. E vonatkozásban nem találtunk nemi különbségeket. Az inkább agresszív konfliktusmegoldási módot alkalmazók kevésbé elégedettek párkapcsolataikkal és inkább érzik úgy, hogy magányosak, és hogy nem hallgatják, nem értik meg őket. A nemi szerepelvárások tekintetében az agresszív viselkedést tanúsítók hagyománykedvelőbbnek bizonyultak. Antal Imola a BBTE Szociális Munka Tanszékének adjunktusa (imolaan@yahoo.com). Szigeti Júlia pszichológus, az Artemis Központ munkatársa és a BBTE doktorandusa (juliaszigeti@yahoo.com).

Tanulmányunkban párkapcsolatokon belüli konfliktusmegoldásokat elemzünk. Azt szeretnénk megvizsgálni, hogy vannak-e különbségek az agresszív, asszertív vagy passzív² magatartást tanúsítók között a szociodemográfiai tényezők, a párkapcsolat minősége, a párkapcsolatra vonatkozó értékek, a nemi szerepekkel kapcsolatos elvárások, illetve más, olyan személyes tényezők mentén, mint például a magányosság vagy a szociális támasz. Azonosítani szeretnénk néhány olyan szociodemográfiai és párkapcsolati tényezőt, amelyek megkülönböztetik a gyakori agresszív viselkedésben megnyilvánuló kapcsolatokat azoktól, amelyekben az agresszió ritkább esetben fordul elő.

A jelen kutatásban az agresszív magatartáson azt a konfliktusmegoldási módot értjük, amely magába foglalja mind a szóbeli – veszekedésben, kiabálásban megnyilvánuló –, mind a tettegességgel fajúló fizikai agressziót. A kutatásban agresszivitásról fogunk beszélni és nem erőszakos viselkedésről, ugyanis az agresszív cselekedetek súlyosságáról és kölcsönösségéről nincsenek adataink.

1 A kutatásban az *Életünk fordulópontjai – Erdély* c., 2006-ban végzett felmérés adatbázisát használtuk. Az adatfelvételt a Maw Weber Társadalomkutató Alapítvány, az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (CCRIT) és az RMDSZ Demográfiai Munkacsoportja végezte, a BBTE Szociológia Karával és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetével együttműködésben, a 20-45 év közötti erdélyi magyar nyelvű népesség 11 ezer fős elméleti mintáján. A mintavétel részletesebb leírása Horváth István jelen lapszámban közölt tanulmányában olvasható. A kutatást *A párkapcsolatok formaváltozása: átmenetek és/vagy stabilitás*, 49066. sz. OTKA támogatta.

2 Az adatfelvétel során az asszertív megküzdést a problémák nyugodt megbeszéléseként definiálták, agresszív viselkedésnek a veszekedést, kiabálást, tettegességet tekintették, végül passzivitásnak minősült a véleménynyilvánítástól való elzárkózás, a sértődött hallgatás.

HIPOTÉZISEINK:

1. A társadalmi-gazdasági helyzet javulása, valamint az iskolázottsági szint növekedése az agresszív viselkedés gyakoriságának csökkenéséhez vezet.
2. Összefüggés figyelhető meg a párkapcsolaton belüli agresszív viselkedés, valamint a kapcsolat minőségi romlása között.
3. A tradicionális, patriarchális nemi szerepelvárások hozzájárulhatnak a párkapcsolatokon belüli agresszív viselkedés megnyilvánulásához.
4. A szociális támasz növekedésével a kapcsolaton belüli agresszív viselkedés valószínűsége csökken.

A VIZSGÁLT VÁLTOZÓK:

1. A konfliktusok megoldásának leggyakoribb módjai (agresszív, passzív, asszertív)
2. A párkapcsolaton belüli konfliktusforrások okainak felmérése (lásd 3. táblázat)
3. A házassággal és a kapcsolaton belüli szerepekkel kapcsolatos elvárások, a házassággal való elégedettség értékelései az alábbi dimenziók mentén valósultak meg:
 - a párkapcsolattal való elégedettség megítélése egy 1–10 fokú skálán (ahol 1–egyáltalán nem elégedett, 10–teljes mértékben elégedett);
 - a boldog házassággal kapcsolatos elvárások megítélése (kölcsonös tisztelet, hűség stb.) egy 1–5 fokú Likert-típusú skálán (ahol 1–egyáltalán nem jellemző, 5–nagyon jellemző);
 - a házasság megítélése különböző elvárások mentén egy 1–5 fokú skálán (ahol 1–egyáltalán nem fontos, 5–nagyon fontos);
 - nemi szerepelvárások: a hagyományos női és férfi, valamint szülői szerepekkel kapcsolatos elvárásokkal való egyetértés mértéke egy 1–5 fokú Likert-típusú skálán (ahol 1–egyáltalán nem ért egyet, 5–teljesen egyetért).
4. Szociodemográfiai jellemzők:
 - nem;
 - életkor;
 - jövedelem: a személy nettó jövedelme;
 - családi állapot: házassági kapcsolat, élettársi kapcsolat, udvarlóvi viszony, nincs partner;
 - iskolázottság: 10 válaszlehetőség;
 - vallás: 12 válaszlehetőség.
5. Kapcsolatrendszer, szociális támasz:
 - a barátok vagy család által nyújtott támasz, amely anyagi segítségben, háztartási munkákban, élelmiszerben vagy ruházati cikkeken kifejezett segítséget jelöl;
 - pszichológiai támasznyújtás: a kapott melegség, figyelem, támasz megítélése egy 4 fokú skálán.

A KONFLIKTUSOK MEGOLDÁSA

Ahogy a következő táblázatban megfigyelhető, az 1625 személyből nagyon kevés, 3 (0,4 százalék) mondta azt, hogy a partnerével való konfliktusok verekezésbe torkollnak. Ez az eredmény várható volt, mivel a felmérés elsősorban a demográfiai viselkedésre koncentrált, és nem voltak megfelelő biztonsági feltételek, amelyek lehetővé tették volna az elszenvedett vagy elkövetett agresszív viselkedés feltárását. Az agresszív viselkedés elhallgatása magyarázható egyrészt azzal, hogy az erőszakot elkövető stratégiájához tartozik a minimalizálás, tehát ha a megkérdezett maga az erőszakot elkövető volt, bizonyára nem válaszolt pozitívan. Az elhallgatás másik oka az lehet, hogy az erőszakos viselkedés áldozatai szégyellik az erőszakot, és gyakran félnek is az elkövetőtől. Az erőszak fel nem tárása kapcsolatba hozható azzal is, hogy Romániában a családon belüli problémák még mindig tabunak számítanak, olyan területnek, amelyről „nem illik” negatívan nyilatkozni. Nem utolsósorban pedig az emberek elsősorban olyan témákkal fejezik ki elégedetlenségüket, amelyekben nem terheli őket felelősség. Hasonló eredményekről számolnak be Magyarországon is (Gödri 2003).

1. táblázat. A konfliktusok megoldása a párkapcsolatokban

Ha nézeteltérés van Önök között, mi a legjellemzőbb?		Nem		Összesen
		Férfi	Nő	
megtartja magának a véleményét	N	94	121	215
	%	12,2	14,2	13,20
nyugodtan megbeszélik a nézeteltérést	N	423	436	859
	%	54,9	51,1	52,9
valamelyikük sértődötten hallgat	N	137	164	301
	%	17,8	19,2	18,5
veszekednek, kiabálnak	N	95	113	208
	%	12,3	13,2	12,8
tettelegességgig fajul a dolog	N	3	0	3
	%	0,4	0	0,2
egyéb	N	7	10	17
	%	0,9	1,2	1,0
soha nincs nézeteltérés	N	12	10	22
	%	1,6	1,2	1,4
Összesen	N	771	854	1625
	%	100,0	100,0	100,0

A továbbiakban a feldolgozás megkönnyítése végett az öt válaszlehetőséget három, az alapvető konfliktusmegoldási módokat reprezentáló változóban kódoltuk újra, elkülönítve az *asszertív megküzdést* (nyugodtan megbeszélik a problémákat), a verbális vagy fizikai *agresszív viselkedést* (veszekednek, kiabálnak, tettelegességgig fajul a dolog), valamint a *passzív viselkedést* (megtartja magának a véleményét, vagy valamelyikük sértődötten hallgat). Amint a 2-es táblázatban is láthatjuk, a kutatásban részt vevő személyek 13 százaléka számára a konfliktusok megoldásának

leggyakoribb módja az agresszív viselkedés. Ez nem jelenti azt, hogy a másik két csoportban nem létezik agresszív megnyilvánulás, de mivel a kérdés a leggyakrabban használt módszerre vonatkozik, azt feltételezzük, hogy ebben a csoportban az agresszív magatartás valamelyik formája rendszeresen előfordul. Hipotézisünk szerint azok a személyek, akiknek a párkapcsolatában a fizikai erőszak rendszeresen megnyilvánul, a válaszadás során a *veszekedés*, *kiabálás* kategóriát választották, amelyet szociálisan sokkal inkább elfogadhatónak ítélték meg, mint a verekedést.

2. táblázat. A konfliktusok megoldása a párkapcsolatokban

Nézeteltérések megoldása		Nem		Összesen
		Férfi	Nő	
passzív	N	231	285	515
	%	30,0	33,4	31,7
asszertív	N	423	436	860
	%	54,9	51,1	52,9
agresszív	N	99	112	211
	%	12,9	13,1	13,0
egyéb	N	19	20	39
	%	2,5	2,4	2,4

A KONFLIKTUSOK TÁRGYA

A 3. táblázatban összesítettük a párkapcsolatokban leggyakrabban előforduló konfliktusforrásokat. A felmérés során az alábbi adatokat nyertük: a leggyakoribbak az anyagiakkal kapcsolatos konfliktusok, ezt követi a házimunka elosztása, valamint a gyermekek nevelése. Azoknál a pároknál viszont, akik a konfliktusokat általában veszekedéssel, esetleg verekedéssel oldják meg, a konfliktusok második leggyakoribb témája az alkoholfogyasztás.

3. táblázat. A nézeteltérések tárgya a konfliktusok megoldásának módja szerint

Nézeteltérések megindoklása		Konfliktusok megoldása			Összesen
		passzív	passzív	passzív	
a házimunka elosztása miatt	N	45	62	50	158
	%	8,8	7,2	23,8	10,0
anyagi ügyek miatt	N	121	100	111	332
	%	23,4	11,7	53,1	21,0
a szabadidő eltöltése miatt	N	68	60	24	152
	%	13,2	7,0	30,0	9,6
barátokkal való kapcsolat miatt	N	47	31	32	109
	%	9,1	3,6	15,3	6,9
a szülőkkel való kapcsolat miatt	N	39	39	31	109
	%	7,5	4,5	14,9	6,9
a gyermeknevelés dolgában	N	60	54	40	155
	%	11,6	6,3	19,1	9,8
a gyermekvállalás miatt	N	10	17	12	38
	%	2,0	2,0	5,9	2,4
közös célok, tervek miatt	N	37	29	23	90
	%	7,2	3,4	11,2	5,7
alkoholfogyasztás miatt	N	56	38	61	155
	%	10,9	4,4	29,3	9,8
féltekenység miatt	N	48	24	34	104
	%	9,3	2,8	16,3	6,6

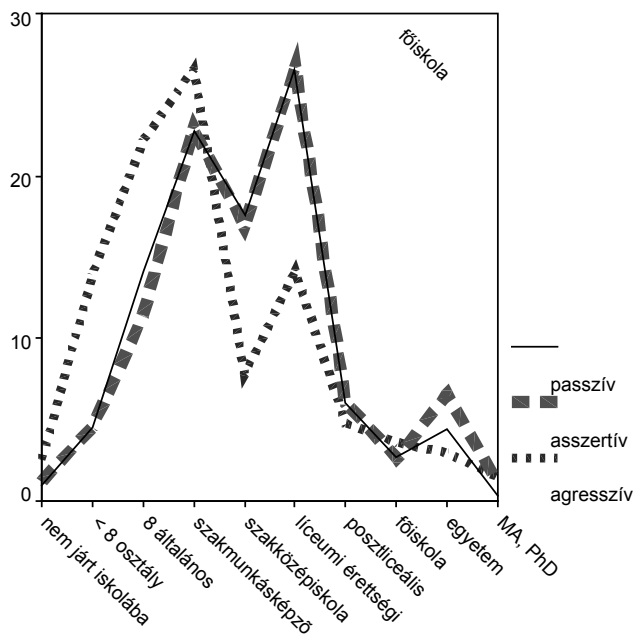
Több, Közép- és Kelet-Európában végzett kutatásban is hasonló eredményeket mutattak ki. Így például egy 1999-ben Magyarországon végzett kutatás során (Tóth 2001) az első konfliktusforrásnak szintén az anyagiak, míg a másodiknak a gyermeknevelés bizonyultak. Amint láttuk, a gyakran veszekedő (esetleg verekedő) partnerek második leggyakoribb vitatémája az alkohol, ez nyilván az alkoholfogyasztás és az agresszív viselkedés közötti összefüggéssel is magyarázható. Tsytsarev és Callahan (1995) szerint, akik nagyszámú, a két tényező kapcsolatával foglalkozó felméréseket elemeztek, az erőszakos viselkedés körülbelül az esetek 2–72 százalékában jár együtt alkohol- és drogfogyasztással. Egyes szerzők szerint ez azzal magyarázható, hogy az alkohol konfliktusos helyzetekben szituatív befolyásoló tényezőként szerepel, azaz oldja a gátlásokat és csökkenti az ítélőképességet. Mások szerint az alkoholfogyasztás és az erőszak közötti kapcsolat kultúrafüggő, és csak olyan társadalmakban jelentkezik, amelyekben a kollektív elvárások megengedik, hogy az alkoholfogyasztás bizonyos viselkedéseket magyarázzon vagy indokoljon (lásd Levinson 1989).

A SZOCIODEMOGRÁFIAI TÉNYEZŐK ÉS AZ AGRESSZÍV VISELKEDÉS KAPCSOLATA

A férfiak és nők közötti különbségek. A felmérés eredményei azt mutatják, hogy a konfliktusmegoldási módok és az agresszív viselkedés gyakoriságának tekintetében nincs szignifikáns különbség a férfiak és nők között. Ez különben egyezik a családon belüli erőszakot vizsgáló kutatások egy részének eredményeivel is, amelyek szerint a nők és a férfiak egyenlő mértékben követnek el

fizikai, illetve érzelmi erőszakos cselekedeteket, sőt, egyes kutatások azt mutatják, hogy a fiatal nők magasabb arányban alkalmazzák a fizikai erőszak enyhébb formáit, ez elsősorban az erőszak úgynevezett „mindennapos” formáira vonatkozik. A nők viszont sokkal nagyobb mértékben szenvednek el krónikus, gyakran ismétlődő, súlyos erőszakot (Straus 2006), valamint gyakrabban sérülnek a partnerük erőszakos megnyilvánulásainak következtében – a jelen felmérés viszont nem összpontosított a súlyos erőszak mérésére, ezért eredményeink valószínűleg az erőszak úgynevezett „mindennapos” megnyilvánulásait tükrözik.

Az iskolázottság szerepe. Az iskolázottság meghatározó tényező lehet a konfliktusmegoldási módok megválasztásakor. Az 1. ábrán láthatjuk, hogy míg az elemi, a 8 osztályt vagy szakiskolát végzettek inkább az agresszív konfliktusmegoldást választják, addig a szaklíceumi, illetve az annál magasabb végzettséggel rendelkezők esetében az asszertív konfliktusmegoldási módokat használók aránya nő. A passzivitás leginkább az egyetemet végzettek és a doktori fokozattal rendelkezők körében gyakoribb. A gyakoriságok közötti különbség szignifikáns (Chi-négyzet 8,458, $p < 0,001$).

1. ábra. A konfliktusok megoldása az iskolázottság szerint

Az elméleti modellek és az empirikus kutatások eredményei egyaránt hangsúlyozzák az iskolázottság és a konfliktusmegoldási módok közötti összefüggést mind az intim, családi szférában, mind pedig más szociális kapcsolatokban (WHO 2002; Straus 1980).

Családi állapot. A 4. táblázat alapján jól látható, hogy a passzív és az asszertív konfliktusmegoldást alkalmazóknak 12,1 százaléka él élettársi kapcsolatban, míg az agresszív párkapcsolatokban élőknel ez az arány 21,5. Élettársi kapcsolatban tehát sokkal gyakoribb a nézeteltérések erőszakos megoldása. Láthatjuk a táblázatból azt is, hogy azok a legkevésbé agresszívek a párkapcsolataikban, akik nem élnek együtt az élet-, illetve házastársukkal.

4. táblázat. A konfliktusok megoldásának módja a családi állapot szerint

Ön házas-/élettárssal él, vagy sem?	A nézeteltérések megoldása			Összesen	
		passzív	asszertív		agresszív
házas-társsal	N	450	451	164	1365
	%	87,4	87,4	78,5	86,2
élettárssal	N	56	104	45	205
	%	10,9	12,1	21,5	13,0
sem házas-társsal, sem élettárssal	N	9	4	0	13
	%	1,7	0,5	0,0	0,8

Jövedelem. A konfliktusok megoldásának módjában különbségek mutatkoznak az egyén, illetve a család anyagi helyzete szerint is. A magasabb jövedelemmel rendelkező egyének hajlamosabbak asszertív megoldási módokra, míg az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők nézeteltérések esetén gyakrabban alkalmaznak agresszív megoldási módokat – bár elképzelhető, hogy mindez a jövedelem és iskolázottság közötti kapcsolatnak is tulajdonítható. Összehasonlítva *t* próbával az asszertív és az agresszív csoportok jövedelmi átlagait, szignifikáns különbséget találunk.

5. táblázat. Az asszertív és agresszív konfliktusmegoldást választók személyi és családi átlag jövedelme

	Konfliktusok megoldása	N	Átlag (RON)	Szórás	t	p
A személy nettó jövedelme	Asszertivitás	505	511	512,3	2,5781	0,01
	Agresszivitás	128	386	377,6		
A család nettó jövedelme	Asszertivitás	473	1091	1104,9	2,4112	0,016
	Agresszivitás	123	834	822,5		

Munkanélküliség. A munkahellyel rendelkező megkérdezettek csupán 10,8 százalékban fordul elő agresszív viselkedés, míg azoknál, akik nem dolgoznak, az esetek 18,4 százalékában. A munkanélküliség, az iskolázottság és a jövedelem egymással szoros kapcsolatban lévő változók. A társadalmi státusz csökkenésével növekszik az agresszív magatartások megjelenésének valószínűsége mind a párkapcsolatokban, mind azokon kívül. A következő táblázatban további, a nem dolgozóakra vonatkozó adatokat találunk. A nem dolgozók azon kategóriáit tüntettük fel, akik a leggyakrabban alkalmazzák az agresszív konfliktusmegoldást a párkapcsolatokon belüli nézeteltérések esetén.

6. táblázat. A munkanélküliek azon csoportjai, akiknél magas az agresszivitás aránya

Miért nem dolgozik?		Nézeteltérések megoldása			Összesen
		passzív	asszertív	agresszív	
rokkantnyugdíjas (leszázalékolt)	N	7	5	2	14
	%	30,8	42,3	26,9	100,0
háztartásbeli	N	17	21	10	48
	%	34,2	44,7	21,1	100,0
első ízben állást kereső	N	36	46	21	103
	%	31,7	42,5	25,8	100,0
munkanélküli	N	6	23	10	39
	%	23,1	55,8	21,2	100,0

A KAPCSOLATTAL VALÓ ELÉGEDETTSÉG. A BOLDOG HÁZASSÁGGAL KAPCSOLATOS ELVÁRÁSOK

A kapcsolattal való elégedettség. A továbbiakban a kapcsolattal való elégedettség mértékét fogjuk elemezni azoknál, akik konfliktushelyzetben agresszív, passzív vagy asszertív viselkedést tanúsítanak. A párkapcsolattal való globális elégedettség mértékét egy Likert-típusú 10 lépcsős skálával mértük (ahol az 1 az „egyáltalán nem vagyok elégedett”, a 10 a „teljes mértékben elégedett vagyok” választ jelöli). A kutatás eredményei a párkapcsolatokon belüli igen magas elégedettségi szintre utalnak. Az elégedettség középértéke 8,93 ($\pm 1,48$). A párkapcsolattal rendelkezők 47,6 százaléka (az összválaszolók 30,8 százaléka) maximális pontszámmal, azaz 10-zel értékelte elégedettségét.

Szignifikáns különbségek figyelhetők meg a három csoport elégedettségi átlagai között. A legmagasabb elégedettségi mutatóval az asszertíven viselkedők csoportja ($M = 9,27$, $AS = 1,07$), míg a legalacsonyabb elégedettségi mutatóval az agresszíven viselkedők csoportja rendelkezik ($M = 7,92$, $AS = 2,14$). A passzívan viselkedők elégedettségi átlaga $M = 8,75$, $AS = 1,55$. Az alábbi csoportok között a különbségek szignifikánsak: az agresszív és az asszertív csoport között $t = 12,918$, $p < 0,001$, a passzív és agresszív csoport között $t = 5,758$, $p < 0,001$, valamint a passzív és asszertív között $t = -7,332$, $p < 0,001$.

Érdekes eredmény, hogy az agresszíven viselkedők több mint egynegyede teljes mértékben elégedett a párkapcsolatával. A férfiak átlagos elégedettségi szintje ($9,10 \pm 1,24$) szignifikánsan magasabb a nőkéénél ($8,77 \pm 1,66$), ($t = 4,547$, $p < 0,001$).

Korábbi magyarországi kutatások is kiemelték a párkapcsolatokon belüli igen magas elégedettségi értéket (Gödri 2003; Kamarás–Kapitány–Vaskovics 2005). Például egy 2000-ben végzett kutatásban egy 5 fokú skálán a házasságban élők elégedettségi mértéke 4,52 és az élettársi kapcsolatban élők elégedettségi mértéke 4,40. A szerző szerint a 3-as érték már elégedetlenséget jelöl. Ennek megfelelően a mi esetünkben ez az elégedetlenségi érték lehet a 8-as, így a 7,92 átlagérték – amely a konfliktusokat agresszív módon megoldók átlagára vonatkozik – gyakorlatilag elégedetlenséget jelöl. Előfordulhat, hogy egy része azoknak, akik a 9-es értéket választották, pontosan annyira elégedetlenek, mint azok, akik nagyon alacsony értékeket választottak, mivel nem tudták vagy nem akarták felvállalni az elégedetlenségüket egy adott helyzetben, és megelégedtek azzal, hogy csak jelezték a házasságon belüli „egyenetlenségeket”.

Ugyanakkor másoknál a 9-es érték arra is utalhat, hogy a válaszadók házassággal szembeni elvárásai nagyon magasak, és összehasonlítva házasságukat az „ideálissal”, ez nem felelt meg a vágyott standardjaiknak. Valószínűl azonban, hogy létezik olyan csoport is, amely nem jelölt alacsonyabb elégedettségi értéket, mivel a megkérdezés pillanatában jelen volt valamely családtagja (vagy bármikor megérkezhetett volna).

Elvárások a jó házassággal kapcsolatban. A továbbiakban a boldog házassággal kapcsolatos elvárásokat elemezzük a nem, valamint a leggyakrabban használt konfliktusmegoldási módok függvényében. A 7-es táblázatban összesítettük a megkérdezett nőknek és férfiaknak a boldog házassághoz szükségesnek tartott értékekről rögzített eredményeit. Az adatokat megfigyelve feltűnő a boldog házasság iránti magas igény.

7. táblázat. Fontos és nagyon fontos egy jó házassághoz – a válaszok aránya

Jó házassághoz fontos-e a(z)...		Nők	Nők	Férfiak	Férfiak
		Asszertív	Agresszív	Asszertív	Agresszív
hűség	N	424	110	405	87
	%	97,6	97,3	95,7	90,4
megfelelő anyagi körülmények	N	342	89	333	81
	%	78,8	78,6	78,7	84,2
megbecsülés, tisztelet	N	430	111	414	88
	%	99,1	98,3	97,9	91,5
közös vallás/felekezet	N	224	70	185	44
	%	51,6	44,2	43,8	45,8
közös nemzetiség	N	242	65	215	48
	%	55,7	57,2	50,9	49,5
jól vezetett háztartás	N	394	107	387	78
	%	90,7	94,7	91,50	80,9
örömteli szex	N	395	101	403	87
	%	91,10	89,2	95,2	90,4
közös ízlés, érdeklődés	N	368	86	340	59
	%	84,8	75,7	80,3	61,7
szeretet, szerelem	N	429	113	416	91
	%	98,9	100,0	98,4	94,6
áldozatvállalás egymásért	N	420	104	407	84
	%	96,7	92,0	96,2	87,2
hogyan ne legyen titok	N	407	106	391	82
	%	93,8	93,7	92,4	84,9
egyéni célok megvalósítása	N	373	91	363	78
	%	85,9	80,2	85,9	81,4
közös gyerek	N	409	106	404	87
	%	94,2	93,7	95,5	90,4

A nők esetében észrevehető, hogy a kérdőívben felsorolt 13 tényező között csupán kettő olyan létezik, amellyel szemben mind az agresszív, mind pedig az asszertív csoport tagjainak alacsonyak az elvárásai: a válaszadóknak körülbelül a fele ítélte fontosnak, illetve nagyon fontosnak a közös vallást és nemzetiséget (lásd 7. táblázat).

Az asszertív és agresszív csoportokat összehasonlítva a nők esetében szignifikáns különbségeket találtunk a közös vallási hovatartozás, a hasonló ízlés és érdeklődés, az egyéni célok megvalósítása, valamint a másik személyért történő áldozatvállalás tekintetében. Az agresszív konfliktusmegoldási módot választó nők, szemben az asszertív csoporthoz tartozókkal, inkább gondolják úgy, hogy a fenti értékek nem fontos kritériumai egy jól működő házasságnak. A jól vezetett háztartás az egyetlen olyan változó, amely fontosabbnak bizonyult az agresszív, mint az asszertív csoport számára. Általában elmondható, hogy az agresszív magatartásról beszámoló nők házassággal kapcsolatos elvárásai az asszertív magatartásról beszámoló nők elvárásainál alacsonyabbak. Ami a legfontosabb elvárásokat illeti, a két csoport nem különbözik szignifikánsan egymástól. A felsoroltak közül a boldog házasság legfőbb feltétele – mindkét csoport szerint – a szeretet és a szerelem (az agresszív csoport számára ez az első helyen, az asszertívben a másodikon áll), a megbecsülés és tisztelet (az asszertív csoportban a legfontosabb, az agresszív csoportban pedig a második legfontosabb), valamint a hűség.

A férfiak esetében az agresszív csoport elvárásai, hasonlóan a nőknél tapasztaltakhoz, alacsonyabbak az asszertív csoport elvárásainál (lásd 7. táblázat). Szignifikáns különbséget találunk a megbecsülés és tisztelet, a jól vezetett háztartás, az egymásért való áldozatvállalás, a titoktartás, a közös gyermek, valamint az egyéni célok megvalósítása esetén. Az egyetlen olyan elvárás, amelyet az agresszív férfiak csoportja az asszertív férfiakénál lényegesen nagyobb arányban talál fontosnak, az a megfelelő anyagi háttér. Ami a legfontosabb értékeket illeti, a két csoport főként a párkapcsolatokon belüli, egymásért való áldozatvállalásban különbözik egymástól. Akárcsak a nők esetében, a férfiaknál is a két legfontosabb érték a szeretet és a szerelem (ezek mindkét csoportban az első helyen állnak), valamint a megbecsülés és tisztelet (mindkét csoportban a második helyen szerepelnek). A harmadik helyen az asszertív férfiak esetén az áldozatvállalás áll, míg az agresszív férfiak esetén a harmadik helyen azonos arányban szerepel a közös gyerek, az örömteli szex, valamint a hűség.

Az adatainkhoz hasonló magas igény szintet találtak más, Európa különböző területein végzett kutatásokban is. Így például a már említett, Németországban és Magyarországon 1988-ban, illetve 1991-ben elvégzett, majd 2001–2002-ben megismételt vizsgálat eredményei alapján a megkérdezettek körülbelül 97 százaléka szerint egy jó házasságnak feltétele a hűség volt (vö. Kamarás–Kapitány–Vaskovics 2005).

A párkapcsolat értékelése. Az alábbi táblázatokban összefoglaljuk azt, hogy a fent bemutatott elvárásokat a megkérdezett férfiak és nők milyen mértékben tartják a saját házasságukra jellemzőknek. Elemezni fogjuk a különbségeket az agresszív és asszertív viselkedést tanúsító csoportja között, a nem függvényében. A párkapcsolattal való elégedettséghez hasonlóan itt is megfigyelhető, hogy a százalékban kifejezett értékek nagyon magasak, és az is, hogy a kérdezettek nem tudják vagy nem akarják negatívan értékelni a párkapcsolataikat. A legkisebb arányt a jó anyagi helyzet esetén kaptuk (38 százalék alatt mindkét csoportnál), ami egy olyan tényező, amiért a felelősség nem kizárólagosan a családé vagy az egyéné. Egy másik tényező, ahol szintén kisebb értéket kaptunk, az a hasonló ízlés és érdeklődés (50,9 százalék mindkét csoportnál). Észrevehetjük, hogy szignifikáns különbségek vannak minden egyes kutatott tényező mentén az agresszív és asszertív csoportok között. Ez az eredmény többféleképpen magyarázható. Egyrészt azzal, hogy a házasság minősége romlik, ha a házastársak agresszív konfliktusmegoldó stratégiákat alkalmaznak, ugyanakkor ennek a romlásnak valószínűleg negatív következményei is vannak a házasság minden egyes aspektusára nézve. Másrészt az oksági összefüggés fordított irányban is

értelmezhető: amennyiben a család több problémával szembesül, a házastársak nagyobb eséllyel folyamodhatnak agresszív viselkedéshez.

A 8. táblázatban összefoglaltuk, hogy a nők és férfiak hány százaléka tartja saját házasságára nézve jellemzőnek a felsorolt értékeket. Összehasonlítva az agresszív és asszertív csoportokat, a nők esetében minden különbség szignifikáns. Mind az agresszív, mind az asszertív viselkedés esetén a legmagasabb értékeket a hűség mentén nyertük (89,4, valamint 75 százalék). A legnagyobb különbséget pedig a hasonló ízlések és érdeklődés, az egyéni célok követése, valamint a partnerért hozott áldozatvállalás tényezői esetében regisztráltuk.

A férfiak esetében is minden tényező kapcsán szignifikáns eltéréseket kaptunk. Ez azt jelentheti, hogy minél inkább használják a felek egy kapcsolatban az agresszív konfliktusmegoldó stratégiákat, annál nagyobb valószínűséggel a házasság más vonatkozásai sem fognak optimálisan működni. Mindez azonban nem vezet egyértelműen elégedetlenséghez, ugyanis láttuk, hogy az erőszakos módszerekkel operáló kapcsolatokban átlagban alacsonyabb elvárások figyelhetők meg a házassággal vagy az intim kapcsolattal szemben.

8. táblázat. A megkérdezettek házasságának jellemzői – a válaszolók párkapcsolatában érvényesülő konfliktusmegoldási stratégia szerint

A kérdezett házasságának jellemzői		Nők		Férfiak	
		Asszertív	Agresszív	Asszertív	Agresszív
hűség	N	387	85	385	71
	%	89,4	75,0	91,2	73,6
megfelelő anyagi körülmények	N	165	36	144	25
	%	38,0	31,9	34,1	25,8
megbecsülés, tisztelet	N	370	73	351	52
	%	85,5	64,6	83,2	54,3
jól vezetett háztartás	N	301	59	307	47
	%	69,4	52,2	72,7	49,0
örömteli szex	N	295	76	331	60
	%	68,1	67,0	78,4	62,5
közös ízlés, érdeklődés	N	220	38	201	40
	%	50,9	33,9	47,6	42,1
szeretet, szerelem	N	381	74	362	64
	%	88,0	65,2	85,8	66,7
áldozatvállalás egymásért	N	351	68	337	49
	%	81,1	60,2	79,9	51,1
hogy ne legyen titok	N	332	63	314	44
	%	76,7	55,5	74,3	45,7
egyéni célok megvalósítása	N	280	51	263	45
	%	64,7	44,9	62,3	46,7

A nemi szerepekkel kapcsolatos elvárások. Ami a nemi szerepekkel kapcsolatos elvárásokat illeti, mind az agresszíven, mind az asszertíven reagálók csoportja esetén igen magas azok aránya, akik egyetértenek a hagyományos elvárásokkal, jóllehet néhány különbség is megfigyelhető az „egy kapcsolatban egy férfinak kell idősebbnek lennie”, vagy a „nem tesz jót egy kapcsolatnak, ha a nő többet keres a férfinál” típusú kijelentések kapcsán. Kutatási eredmények igazolják, hogy a nők javára a gazdasági-társadalmi státusban megjelenő különbségek kockázati tényezőként

szerepelnek a családon belüli agresszív konfliktusmegoldás kialakulásában (Tjaden–Thoennes 2000). Egy másik különbség a két csoport között, hogy a konfliktushelyzetekben többnyire agresszíven reagálók kevésbé vélik úgy, hogy a „gyerekek megszenvedik, ha az apjuk túl sok időt szentel hivatásának”. Több kutatás is igazolja, hogy azon családokban, amelyekben a házi munkák egyenlően oszlanak el, valamint a férfiak is részt vesznek a gyerekgondozásban, sokkal ritkább a családon belüli erőszak és a gyerekbántalmazás (Levinson 1989; Gordon 1989).

Az agresszíven viselkedők sokkal inkább egyetértenek azzal a kijelentéssel, hogy „egy férfinak a munkája fontosabb lehet, mint a családja”, mint az asszertív csoporthoz tartozók. Az átlagok közötti különbség szignifikáns. A legnagyobb eltérést azoknál a kérdéseknél találtuk, amelyek a férfiak és nők közötti (életkori, illetve keresetbeli) különbségekre vonatkoznak.

9. táblázat. Nemi szerepek. A kijelentésekkel egyetértők százalékos aránya

		A nézeteltérések megoldása			Összesen
		passzív	asszertív	agresszív	
Egy párkapcsolatban a férfinak kell idősebbnek lennie.	N	319	533	163	1015
	%	62,4	62,3	78,7	64,5
Nem tesz jót a kapcsolatnak, ha a nő többet keres, mint a férfi.	N	180	289	88	557
	%	35,2	33,8	42,3	35,4
Általában a férfiak jobb politikai vezetők, mint a nők.	N	265	410	120	795
	%	51,7	48,0	58,2	50,5
A nőknek nem kell társuk beleegyezését kérniük ahhoz, hogy mire költsék el keresetüket.	N	190	310	77	576
	%	37,1	36,3	37,2	36,6
A háztartási munka annyit ér, mint a fizetett munka.	N	370	659	153	1182
	%	72,3	77,1	73,7	75,1
Hároméves kor előtt a gyermekek megsínylik, ha az anyjuk eljár dolgozni.	N	386	687	157	1229
	%	75,3	80,3	75,7	78,1
A gyermekek megsínylik, ha az apjuk túl sokat foglalkozik a munkájával.	N	371	629	139	1140
	%	72,4	73,6	67,0	72,4
Ha a szülők elválnak, a gyermeknek jobb, ha az anyjával marad.	N	354	566	133	1055
	%	69,1	66,2	64,4	67,0

Szociális kapcsolatrendszer, támogatás. A különböző támogatások kapcsán elmondható, hogy sem az anyagi segítség, sem a háztartási munkákban kapott segítség (gyerekekről való gondoskodás, ruházati és élelmiszerben kifejezett segítség) nem volt kapcsolatban a konfliktusok megoldási módjával. Az agresszív konfliktusmegoldást – kis mértékben ugyan, de – enyhítheti a pszichológiai támasznyújtás.

Az alábbiakban megfigyelhető, hogy a magasabb támogatási szint miként kapcsolódik össze az agresszió csökkenésével.

A „mindig létezik valaki az Ön közelében, akivel beszélni tud?” kérdés esetén észrevehető, hogy a „nem létezik” vagy „inkább nem létezik” válaszokat megfogalmazók körében 20 és 22,1 százalék között mozog az agresszív viselkedés rátája, míg az igennel válaszolók esetében ez az arány 10,8 százalékra csökken (Chi-négyzet 31,857, $p < 0,001$).

A „szükség esetén kapott támogatás” kérdésénél azt látjuk, hogy az „agresszív válaszok” aránya 28,6, ha a kérdezettek egyáltalán nem részesülnek támogatásban. Ezzel ellentétben, amennyiben támasz áll a személy rendelkezésére, az agresszív viselkedés előfordulási aránya 9,3 százalék (Chi-négyzet 78,483, $p < 0,001$). Továbbá azoknál, akik úgy vélik, hogy mondanivalójuk senkit nem érdekel, az erőszakos viselkedés rátája 25 százalék, és 10,1 azok esetében, akik e kérdésre nemmel válaszolnak (Chi-négyzet 57,920, $p < 0,001$).

A kapcsolaton belüli intimitás és melegség szintén meghatározza az agresszív viselkedés meglétét vagy hiányát. Azoknál, akik úgy vélik, hogy az intimitás és melegség hiányzik az életükből, konfliktusok esetén 23,1 százalékos arányban tanúsítanak agresszív magatartást. Azokban a kapcsolatokban, amelyekben jelen van az intimitás és melegség, az agresszív viselkedés százalékos aránya 9,4 százalék (Chi-négyzet 77,909, $p < 0,001$).

Az egyedüllett kapcsán elmondható, hogy azoknál, akik gyakran érzik magukat magányosnak, az agresszív viselkedés aránya 33,3, azoknál viszont, akik nem érzik magukat egyedül, ez 10,5 százalékra csökken (Chi-négyzet 73,458, $p < 0,001$).

KÖVETKEZTETÉSEK

A tanulmányban a párkapcsolatokon belül leggyakrabban alkalmazott konfliktusmegoldási módok összefüggéseit vizsgáltuk az alábbi tényezőkkel: szociodemográfiai jellemzők, a kapcsolattal való elégedettség, a jó házassággal, valamint a kapcsolaton belüli nemi, illetve szülői szerepekkel szembeni elvárások, illetve a szociális támasz. Próbáltuk azonosítani és elemezni azokat a szociodemográfiai és párkapcsolati tényezőket, amelyek megkülönböztetik a nyíltan agresszív kapcsolatokat az asszertív kapcsolatoktól. Ami a párkapcsolati agresszió gyakoriságát illeti, a jelen kutatás adatai jóval alacsonyabbak a prevalenciaadatokhoz képest. A teljes mintából csupán 3 személy (0,2 százalék) nyilatkozta, hogy partnerkapcsolatában a viták verekedésig fajulnak, és 208 személy, a kérdezettek 12,8 százaléka számolt be arról, hogy partnerével való konfliktushelyzetben elsősorban verbális agresszióval, kiabálással reagál. Ez magyarázható egyrészt a munkánk során adott agressziódefiníció eredményével is (az agressziót mint konfliktusmegoldási módot értelmeztük). Továbbá, amint már korábban is jeleztük, a kérdőíves vizsgálat a demográfiai viselkedés felmérésére irányult, amely nem tette lehetővé a párkapcsolatokon belüli konfliktusmegoldás részletesebb és mélyebb kutatását.

A válaszok nagy arányban tükrözik a házassággal kapcsolatos globális elégedettséget, illetve a jó házassággal kapcsolatos magas elvárásokat. Kivételt képeztek azok a tényezők, amelyek esetében a felelősség nem kizárólagosan az egyéné vagy a családé, mint például az anyagi helyzet. Mindezek mellett jelentős különbségek figyelhetők meg az agresszív és az asszertív csoport között, az agresszív csoport elégedettségi és igény szintje alacsonyabb az asszertív csoportnál megfigyelténél (mind globálisan, mind az egyes különböző elvárások mentén).

A veszekedések kiváltó okait elemezve megfigyelhetjük, hogy azok, akikre az agresszív konfliktusmegoldás jellemző, többet veszekednek bármilyen témában (a különbségek statisztikailag szignifikánsak), mint az asszertívek. Ami ezek okait illeti, a sorrend a következő: a leggyakrabban előforduló problémák az anyagiakkal kapcsolatosak, ezt követik – az agresszív konfliktusmegoldást alkalmazók esetén – az alkoholfogyasztással kapcsolatos viták. Az asszertívek csoportjában az anyagi gondok mellett a gyerekneveléssel kapcsolatos problémákat jelölték meg

konfliktusokozóként.

Ami a társadalmi-gazdasági tényezőket illeti, nyilvánvaló kapcsolat figyelhető meg az agresszív viselkedés és az iskolázottsági szint, illetve a jövedelem és a munkanélküliség között. Átlagban az agresszíven viselkedők csoportja alacsonyabb iskolázottságú és alacsonyabb jövedelmű az asszertívek csoportjánál, a munkanélküliek között pedig gyakoribb az agresszív viselkedés előfordulása. A társadalmi-gazdasági helyzet javulása az agresszív viselkedés előfordulásának csökkenéséhez vezet. Ahogy az életminőség szubjektív értékelése csökken, úgy nő az agresszív viselkedés gyakorisága. Nincsenek jelentős különbségek a nemi és a vallási tényezők szempontjából (a kérdés a családon belüli konfliktusmegoldásra vonatkozik és nem a kérdezett vagy partnere erőszakos viselkedésére).

A családi tényezők szempontjából (a kapcsolattal való elégedettség, a házassággal kapcsolatos értékek) ugyancsak szignifikáns különbségek figyelhetők meg. Amint már említettük, az agresszívek csoportja átlagban kevésbé elégedett a párkapcsolatával. A házassággal kapcsolatos értékek esetén az agresszív és asszertív férfiak között elsősorban az asszertív férfiak által fontosnak tartott áldozatvállalás, valamint az agresszív férfiak által fontosnak tartott anyagi jólét kapcsán figyelhetők meg különbségek. A nők tekintetében – aszerint, hogy asszertív vagy agresszív konfliktusmegoldási módot részesítenek előnyben – kevés különbség figyelhető meg a párkapcsolattal szembeni elvárások sorrendjében. Mindegyik kategóriának a szeretet és a szerelem (illetve a megbecsülés és a szeretet) bizonyult a legfontosabbnak egy jó házassághoz.

A hagyományos nemi szerepelvárások és a konfliktusok megoldásának módjai tekintetében megfigyelhető, hogy az agresszív viselkedést tanúsítók hagyománykedvelőbbek. Így például azok, akik az asszertív konfliktusmegoldást részesítik előnyben a partnerkapcsolatban, gyakrabban vélik úgy, hogy a gyerek megérzi, ha az apa nem szentel rá elégedő figyelmet, és számukra az sem probléma, ha a nő többet keres, mint a férfi.

A szociális támasz tekintetében megállapítható, hogy nincs szignifikáns különbség a két csoport között az anyagi és más konkrét, dologi segítséget illetően. Azonban az érzelmi támasz észlelésében fellelhető a különbség. Minél fokozottabban élte meg a kérdezett azt, hogy egyedül van, annál inkább nőtt a párkapcsolaton belül alkalmazott agresszív konfliktusmegoldó stratégiákat előfordulási valószínűsége. Az agresszív viselkedés esélyeit továbbá növeli az is, ha az egyén úgy érzi, hogy senki nem hallgatja vagy nem érti meg, és hogy szükség esetén nem talál támaszt.

SZAKIRODALOM

GÖDRI Irén

2003 A házasságok és az élettársi kapcsolatok minőségének és stabilitásának néhány metszete. In: SPÉDER Zsolt (szerk): *Család és népesség – itthon és Európában*. Századvég Kiadó, Budapest, 197–230.

GORDON, Linda

1989 *Heroes of Their Own Lives: The Politics and History of Family Violence*. Virago Press, London

KAMARÁS Ferenc – KAPITÁNY Balázs – VASKOVICS László

2005 Fiatalkorú házaspárok életútja Németországban és Magyarországon. *Kutatási Jelentések KSH* 4. Budapest

LEVINSON, David

1989 *Family Violence in Cross-Cultural Perspective*. Sage Publications, Inc.

STRAUS, Murray A.

1980 Social Stress and Marital Violence in a National Sample of American Families. *Annals of the New York Academy of Sciences* 347. 229–250.

STRAUS, Murray A.

2006 *Dominance and Symmetry in Partner Violence by Male and Female University Students in 32 Nations*. Children and Youth Services Review, United State, <http://pubpages.unh.edu/~mas2/ID41-PR41-Dominance-symmetry-In-Press-07.pdf> (letöltve 2008. május 12-én)

TJADEN, Patricia – THOENNES, Nancy

2000 *Extent, Nature and Consequences of Intimate Partner Violence. Findings From the National Violence against Women Survey*. Research Report, U.S. Department of Justice (letöltve 2008. május 12-én)

TÓTH Olga

2001 Értékkutatási problémák a családban. *Educatio* 3. 493–503.

TSYTSAREV, Sergei – CALLAHAN, Charles

1995 Motivational Approach to Violent Behavior: A Cross-Cultural Perspective. In: DENMARK, Florence – ADLER, Loeb (eds.): *Violence and the Prevention of Violence*. Praeger, New York, 3–10.

WORLD HEALTH ORGANIZATION

2002 *World Report on Violence and Health 2002 – Reducing Risks, Promoting Healthy Life*. WHO Publication Center, Geneva

Gergely Orsolya

Így élünk... Lakás- és életmódminták az erdélyi magyar lakosság körében

A tanulmány az Életünk fordulópontjai – Erdély című 2006-os kutatás alapján a 20–45 év közötti népesség lakáshelyzettel és életmóddal kapcsolatos jellemzőit elemzi. A szerző arra keres választ, hogy miként kapcsolódik össze a jövedelem a lakásmódokkal és magával az életmóddal az erdélyi magyar lakosság körében. A tanulmány szerzője a lakásmód különböző dimenzióinak leírására vállalkozik, számsorok alapján kaphatunk egy átfogó képet arról, hogy az erdélyi magyar lakosság hogyan lakik, hogyan jutott ahhoz az ingatlanhoz, melyet birtokol, és ez milyen felszereltséggel írható le. Ugyanakkor a tanulmány demográfiai mutatók mentén vázolni kívánja, hogy olyan életvitelbeli tevékenységek, mint a nyaralás, étteremben való étkezés, nem elsődleges szükségletek kielégítésére irányuló vásárlás, rendszeres pénzmegtakarítás milyen mértékben és mely csoportokra jellemző, jellemzőbb. A szerző szociológus, a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem csíkszeredai Szociológia Tanszékének egyetemi adjunktusa (gergelyorsolya@sapientia.siculorum.ro).

Az életmód nehezen körülhatárolható fogalmi tartományába sok minden tartozik, az életstílustól az életvitelig, a szabadidő-eltöltéstől az időfelhasználásig számos tényezőt sorolhatunk ide. Jelen tanulmányban az *Életünk fordulópontjai – Erdély* c. 2006-os kutatás¹ alapján két, az életmódvizsgálatok szempontjából kitüntetett figyelemnek örvendő kisebb területre térek ki, és arra keresem a választ, hogy miként kapcsolódik össze a jövedelem kérdése a lakásmódokkal és magával az életmóddal. Ugyanakkor a tanulmányban tetten érhető egy, a média által igen felkarolt és folyamatosan tematizált fogyasztói társadalom regionális jelei iránti „nyomozó” magatartás is.

A tanulmány szerkezetileg két részre tagolódik: az első tömbben a lakásmód különböző dimenzióinak leírására vállalkozik, míg a második rész az életmód és jövedelem összefüggéseit fürkészi. Ezt a két kérdést egymáshoz igen szervesen kapcsolódó tényezőkként foghatjuk fel: életvitelünket jelentősen meghatározza az, hogy hol és hogyan lakunk, ugyanakkor a lakás – mint a fogyasztási javak között az első és legfontosabb – szintén determinálja életmódunk dimenzióit (Pásztor 2006: 104). Mindkettő a jövedelem, illetve az anyagi erőforrások függvénye. Kérdés továbbá, hogy vajon milyen mértékben tekinthető annak, és még milyen más tényezők határozzák meg?

1 A felmérést a Max Weber Társadalomkutató Alapítvány, az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (CCRIT) és az RMDSZ Demográfiai Munkacsoportja végezte, a BBTE Szociológia Karával és a KSH Népeségstudományi Kutató Intézetével együttműködésben, a 20–45 év közötti erdélyi magyar nyelvű népesség 11 ezer fős elméleti mintáján. A felmérés során a népesség demográfiai magatartását, a párkapcsolatokkal, házasságkötéssel, gyermekvállalással, vándorlási szándékokkal kapcsolatos kérdéseket vizsgálták. A mintavételi eljárást, valamint az ennek alapjául szolgáló elméleti megfontolások részletes leírását lásd a lapban megjelenő Horváth István-tanulmányban. A kutatást *A párkapcsolatok formaváltozása: átmenetek és/vagy stabilitás*, 49066. sz. OTKA támogatta. E kutatásból született adatok képezték jelen statisztikai elemzés és értelmezések alapját is.

I. AZ ÉN HÁZAM AZ ÉN VÁRAM

A lakás az ember mindennapi életének alapvető szüksége és fő helyszíne (Pásztor 2006). Elsődleges funkciója a menedéknyújtás, de az intimitás és kikapcsolódás, a regeneráció védett övezete is, ezáltal a legfontosabb színtere az önmegvalósítási és önkifejezési egyéni törekvéseknek (S. Nagy 2003). Ugyanakkor egyike a legdrágább áruknek: nemcsak anyagi értéke jelentős, hanem kulturális-társadalmi szerepe is fontos: státuszszimbólumként, társadalmi jelképként is funkcionál (Pásztor 2006: 97). Országunkban a saját tulajdonban levő lakások aránya 90 százalékra tehető, amely nemcsak az EU-n belül, hanem világviszonylatban is kimagaslóan magas szám (Pásztor 2006: 105).² Ez nem csupán egy szocialista örökség mintakövetése, illetve az abból való átmenet eredménye, hanem egyfajta normatív erővel is bír: az, hogy valakinek saját lakása legyen, társadalmi elvárás. Mindez igen súlyosan érinti – és rendszerint jelentős anyagi kockázatvállalásra készíti – főleg a fiatalabb, még saját lakással nem rendelkező egyéneket (Pásztor 2006). Jelen tanulmány célja, hogy megvizsgálja – az említett kutatás tükrében – a lakástulajdonlás arányát, a lakásfelszereltség állapotát, a birtokolt lakással kapcsolatos elégedettséget, illetve a lakásra irányuló terveket az erdélyi 20–45 év közötti magyar lakosság körében. Nem utolsósorban a lakáshoz való hozzájutás módjának vizsgálata és ezen a téren igényelt és/vagy kapott támogatás is érdeklődésre tart számot. Helyenként az adatok korábbi – erdélyi, illetve székelyföldi vonatkozású – kutatásokra való rávetítése révén néhány jelentős társadalmi folyamat nyomon követése, alaposabb megértése is lehetővé válik.³

I.1. A LAKÁS MINT TULAJDON

A *Mozaik 2001* kutatás eredményei is azt igazolták, hogy a saját lakás vitathatatlan fontossággal bír az erdélyi magyar fiatalok körében. A megkérdezett 15–29 évesek körében a munkanélküliség, szegénység, pénztelenség mellett a lakáskérdés is megjelent a fiatalok legsúlyosabb problémájaként (vö. Csata et alii 2002: 185, Bálint–Demeter 2002: 235). Ugyancsak ebből a kutatásból tudjuk meg azt is, hogy mekkora a jelentősége a fiatalok életében az önálló lakásnak: a saját lakás megszerzése (vásárlása, építése stb.) volt – a szakmaszerzés, tanulás után – a második leggyakrabban említett terv, amit az ötéves közeljövőjükben szerettek volna megvalósítani (Csata et alii 2002: 174).⁴ Az *Életünk fordulópontjai – Erdély* nyomán 5 év elteltével újabb megállapításokat tehetünk az erdélyi magyar lakosság lakásmódját tekintve.

2006-ban a megkérdezettek 93 százaléka saját lakásban lakik (N=2479), akár úgy, hogy a megkérdezett a tulajdonos (34,4 százalékban), vagy úgy, hogy a lakás valamely családtagjának (44,9 százalék) vagy házas-, illetve élettársának a tulajdonában van (12,0 illetve 1,9 százalék). A fennmaradó 7 százalék az alábbi paraméterekkel írható le: túlnyomórészt a harmincas éveikben jár, egyedül vagy valakivel közösen bérlő lakást. A nők felülreprezentáltak azon esetekben, ahol a válaszadók a házastárs szolgálati lakását jelölték meg lakhelyként.

2 Ez természetesen a sajátos kelet-európai (romániai) lakásprivatizációs programnak tudható be (vö. Pásztor 2006: 97–105).

3 Az összehasonlítás a populáció korösszetétele, illetve egy sor módszertani nehézség miatt nem plauzibilis, a számokat csupán a korábbi kutatási eredményekre való visszautalás érdekében, illetve a jelen helyzet kontextualizálása céljával említem.

4 A 25–29 éves korcsoporton belül átveszi az első helyet: már 17 százalékuknál a legfontosabb terv a saját lakás megszerzése, további 10 százalékuknál annak felújítása, javítása (lásd Csata et alii 2002: 175).

Azt tapasztalhatjuk, hogy élettársi, házassági kapcsolatban gyakoribb, hogy a férfi a lakástulajdonos. A férfiak pedig többen laknak olyan lakásban is, amelynek tulajdonjoga nem a párt, a társat, hanem más családtagot illeti (lásd 1. táblázat).

1. táblázat: Lakástulajdonlási formák nemek szerint (%) (N=2311)

		Férfiak	Nők	Összesen
Milyen jogcímen lakik Ön ebben a lakásban?	tulajdonos	42,9	30,5	37,0
	tulajdonos házastársa	2,3	24,3	12,9
	tulajdonos élettársa	1,1	3,1	2,0
	tulajdonos egyéb családtagja	53,7	42,1	48,1
Összesen		100,0	100,0	100,0
Összesen N		1201	1110	2311

Igen erős szignifikáns összefüggés mutatkozik a lakás és az életkor között ($p < 0,001$), összefüggés, amelyet természetesen a józan ész és a hétköznapi tapasztalat is sugall: lakástulajdonossá (egyéni vagy házassági/élettársi révén) egy bizonyos kor után válik (válhat) az egyén.

2. táblázat: Lakástulajdonlási formák korcsoportok szerint (%) (N=2309)

	Korcsoportok					Összesen
	18-24 évesek	25-29 évesek	30-34 évesek	35-39 évesek	39 évnél idősebbek	
Tulajdonos	4,8	21,9	39,9	53,7	58,2	36,9
A tulajdonos házastársa	5,5	11,6	14,9	12,4	19,5	12,9
A tulajdonos élettársa	1,0	2,2	2,2	3,4	1,1	2,0
A tulajdonos egyéb családtagja	88,8	64,2	43,0	30,5	21,2	48,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Összesen N	418	447	456	531	457	2309

Szemmel láthatóan (lásd 2. táblázat) ez a bizonyos kor a megkérdezett populáció esetében valahol a 25–30 közötti életkorban következik be. Saját lakáshoz a lakástulajdonosoknak csupán 14 százaléka jutott 30 éves kora előtt, vagyis azt mondhatjuk, hogy saját lakásra az egyének főleg harmincadik életévüket betöltve tesznek szert, de inkább 35 után. A 35 évnél idősebbek közel egynegyede (még) a szülői házban vagy valamely családtagjával (nem házassági/élettársi) lakik, ez azonban már a posztadoleszcencia, a fiatal felnőttkor meghosszabbodásáról tanúskodik. Az alacsony jövedelemkategóriájú egyének esetében az otthonlakás, a családdal való lakás a leggyakoribb.

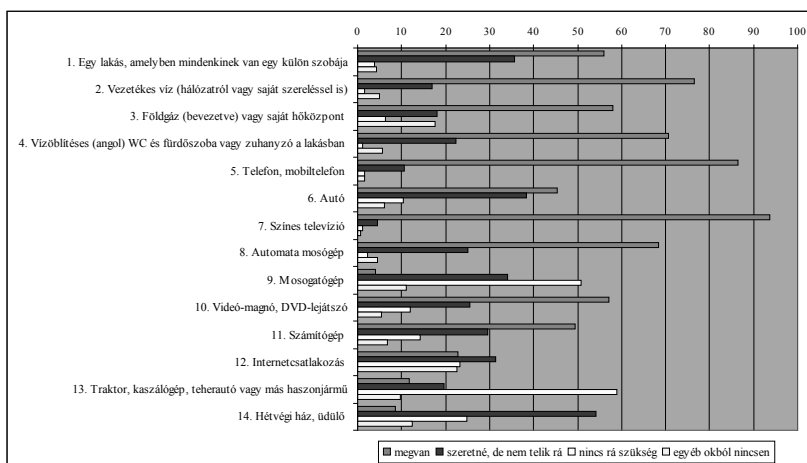
I.2. LAKÁSFELSZERELTSÉG

Az alapvető kérdés nyilván mindig az, hogy kié az adott ingatlan, de nem lényegtelen emellett az sem, hogy a birtokolt lakás milyen felszereltséggel bír. Ezért a következőkben erre térnénk ki.

A kérdőívben 14 fogyasztási cikk szerepelt: az érdekelt, hogy az adott háztartás rendelkezik-e bizonyos eszközökkel, felszereltséggel, jelentősebb anyagi javakkal, mint például mosógép, autó, de rákérdeztünk a vezetékes vízre, internetkapcsolatra is (lásd 1. ábra). A kapott válaszok alapján elsőként az mondható el, hogy a 2492 háztartásából csupán 3 rendelkezik a felsoroltak közül mindenikkel, viszont 50 háztartás egyetlen egy dologgal sincs ellátva. Az, hogy a kérdőív által felsoroltak szempontjából teljes ellátottságnak örvendő háztartások aránya elenyésző, nem bír túlzott jelentőséggel. Azonban az, hogy a háztartások 2 százaléka egyetlen egy felsorolt, standard eszközt sem birtokol, igen komoly problémára hívja fel a figyelmet: a háztartások közti igen jelentős különbségre és a szélső pólusok közti hatalmas távolságra (ezek, noha kevés számban, de megjelennek).

De tulajdonképpen mi is elengedhetetlenül szükséges egy háztartásban? A szociálpolitikusok elképzeléseit félretéve, mi most az adatok szempontjából igyekszünk visszavezetni a kérdést: azok az eszközök, amelyekkel a legtöbb háztartás rendelkezik, valószínűsíthetően, a köztudat szempontjából is a legfontosabb tartozékaik egy háztartásnak. A kialakult „rangsor” szerint 2006-ban legtöbb lakásban van színes televízió (lásd 1. ábra). Második helyre a telefon, mobiltelefon kerül, míg csupán harmadik és negyedik helyre csúszik a vezetékes víz, az angol WC és fürdőszoba. Ugyanakkor közel annyi háztartásban van már automata mosógép, ahányban fürdőszoba.⁵

1. ábra: Lakásfelszereltség (%) (N=2481)

⁵ A Mozaik 2001 kutatás belső-erdélyi adatait talán érdemes itt idézni. Ott ugyancsak 45 százalékot tett ki a személygépkocsi-tulajdonosok aránya, de ugyanekkora volt a mobiltelefonnal rendelkezőké is; ennek az arálynak szinte a duplája tapasztalható a 2006-os vizsgálatban megkérdezettek esetében. Ugyanakkor a Mozaik 2001 szerint a belső erdélyi 15–29 évesek háztartásainak 5 százalékában volt automata mosógép, a 2006-ban megkérdezett 18–40 éves populációnak pedig 70 százaléka rendelkezik ezzel a fogyasztási cikkel. A számítógép kapcsán elmondható: míg 2001-ben a megkérdezett populáció 28 százaléka birtokolt személyi számítógépet, a 2006-ban megkérdezetteknek közel fele rendelkezett ezzel (lásd Csata et al. 2002: 155).

A háztartások több mint felében minden családtagnak jut külön szoba, és majdnem minden család rendelkezik számítógéppel. Internet még csupán a háztartások egynegyedében van. Hogy mire vágnak a családtagok, mit hiányolnak a háztartásokból? A válaszadók több mint fele szeretne hétvégi házat, de nem telik rá. Akinek nincs autója, azok szinte mind szeretnék azt is. Legkevésbé a traktort és a haszonjárműveket hiányolják. A mosogatógépről pedig minden második megkérdezett úgy nyilatkozott, hogy nincs, mert nincs szüksége rá.

Kérdésként merült fel, hogy – a lakásfelszereltséget véve alapul – megrajzolhatók-e tipikusnak mondható lakások? A faktorelemzést használva megvizsgáltuk, hogy létrehozhatók-e további osztályozási kategóriák a háztartások között. Négy faktor jött létre, ezeknek a *Felszereltségfaktor*, *E-faktor*, *Luxusfaktor* és *Telefaktor* neveket adtuk.⁶

3. táblázat: Lakásfelszereltség-faktorok

	Felszereltség-faktor	E-faktor	Luxus-faktor	Tele-faktor
Van-e a háztartásban...?				
minden családtagnak külön szoba	0,38			
vezetékes víz	0,78			
földgáz vagy saját hőközpont	0,57			
WC és fürdőszoba vagy zuhanyzó	0,82			
telefon	0,49			
autó			0,41	
színes televízió				0,65
automata mosógép	0,67			
mosogatógép			0,52	
videó, magnó, DVD-lejátszó				0,73
számítógép		0,64		
internetcsatlakozás		0,74		
traktor			0,76	
hétvégi ház			0,58	

Faktorelemzési módszer: főkomponens-elemzés, VARIMAX-eljárás

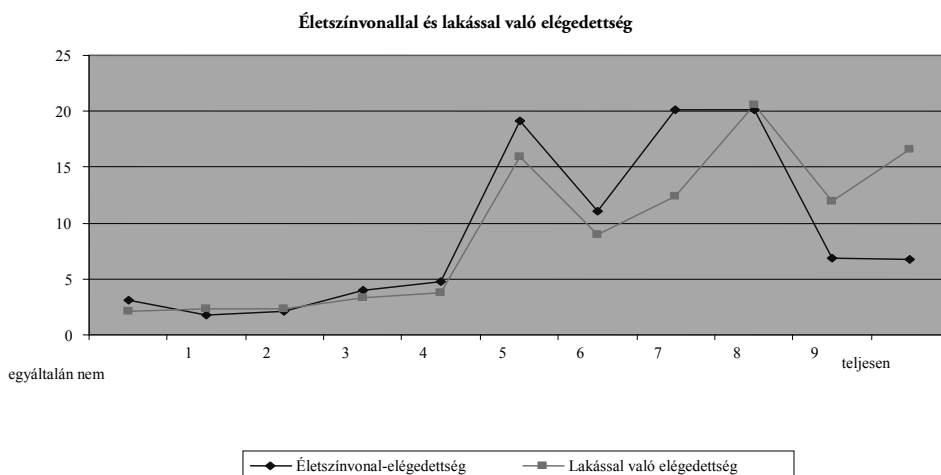
Tehát ha meg szeretnénk rajzolni egy erdélyi család szempontjából elfogadható felszereltségű lakás virtuális „látványtervét”, akkor egy minimalista, egy középosztálybeli és egy kvázi-luxuslakást kellene láttatnunk. A *minimalista lakás*ba be van vezetve a víz, van benti WC és fürdőszoba, van színes tévé, mobiltelefon, automata mosógép, esetleg külön szoba. A *középosztálybeli lakás*ban a fentiek mellett található számítógép, internetkapcsolat, videó-magnó vagy DVD-lejátszó, esetleg autó. És van a *kvázi-luxuslakás*, amelyben az autó, a mosogatógép, a hétvégi ház egyaránt megtalálható.

6 (1.) A Felszereltségfaktor tömöríti a legtöbb kérdést (és bír a legnagyobb magyarázó erővel). Idetartoznak az alapvető lakásfelszereltségre utaló kérdések: a fürdőszoba és víz-, illetve gázvezeték vagy saját hőközpont. Érdekes módon az automata mosógép is ebbe a kategóriába került, magasabb faktorsúllyal, mint például a (vezetékes és/vagy mobil) telefon, illetve a külön szobával való rendelkezés.

1.3. ELÉGEDETTSÉG

Hogy mennyire elégedettek lakáskörülményeikkel a megkérdezettek, azt a következő ábra mutatja. Láthatjuk, hogy a megkérdezettek túlnyomó többsége inkább elégedett – közép és annál magasabb értéket jelölve meg az 1–10-es skálán – mind a lakáskörülményeivel (86 százalékban), mind az életszínvonalával (84 százalék).

2. ábra: Lakással és életszínvonalal való elégedettség

Arányait tekintve nem mondhatjuk el azt, hogy az, aki nincs megelégedve a lakáskörülményeivel, mindenképpen szeretne rajta változtatni. Alig van különbség a magasabb elégedettségi szint-értékek és a lakásba való beruházási szándék között.

4. táblázat: A lakással való elégedettség foka és a lakáskörülményeken való változtatási szándék

Mennyire elégedett a lakáskörülményeivel? (értékek 1-től 9-ig)		Tervezi-e, hogy a közeljövőben változtat lakáskörülményein?			
		igen, egy-két éven belül	igen, 3-5 éven belül	egyelőre nem, de majd később szeretne	nem akar elköltözni, változtatni
Átlag	6,5	6,6	6,7	7,6	
Szórás	2,5	2,4	2,6	2,3	
N	700	404	550	735	

A lakáskörülményeken való változtatást az érvényesen válaszolók majdnem fele (46,2 százaléka) a költözésben (vagyis lakásváltoztatásban), valamivel több mint fele pedig a lakáson belüli átalakításokban látja a megoldást.

5. táblázat: A lakáskörülményeken való változtatási szándék korcsoportok szerint (%) (N=1080)

	Lakásváltoztatás	Jelenlegi lakáson belüli építkezés	Összesen
18–24 évesek	29,4	13,3	20,6
25–29 évesek	26,4	20,8	23,3
30–39 évesek	35,7	48,7	42,8
40 évnél idősebbek	8,5	17,2	13,2
Összesen	100,0	100,0	100,0
Összesen N	493	587	1080

Láthatjuk, hogy a 30 évnél fiatalabbak azok, akik lakásváltással képzelnek el a lakáskörülmények javítását, míg az ennél idősebbek közel kétharmada már a jelenlegi lakásba való befektetést tartja optimálisnak és reálisnak.

1.4. A LAKÁSHOZ VALÓ HOZZÁJUTÁS

A lakáskörülmények változtatásának egyik legradikálisabb módja a költözés. Amikor viszont már saját lakásban lakik az egyén, sokkal inkább az ebbe való beruházás a jellemző. Így tehát a lakáshoz való viszony egyik kulcsmomentuma a saját lakás megszerzése. Hogyan „szerezhető” saját lakás? Az elmúlt 18 évben az erre adható válaszok halmaza jelentősen megváltozott. A kommunista rendszerre jellemző „mindenkinek munkahely és lakás” típusú törekvéssel szemben az 1989-es rendszerváltozás után a lakáshoz juttatás többé már nem az állami szociális ellátó rendszer feladatkörébe tartozott, hanem a családi gazdasági funkciók sorába került vissza (vö. Zamfir 2000), és teljesen családi helyzet- és kompetenciafüggővé vált ennek a kérdésnek a kezelése. Számtalan esetet tudnánk mindannyian felsorolni, és ezen esetekben nehéz valamilyen kemény mutatók szerint kategorizálni, hogy mely szociodemográfiai helyzet az, amely a lakáshoz való könnyebb hozzájutást tette és teszi lehetővé. Ismerünk eseteket, hogy a nagyszülők lakását/házát megörökli a család, és oda költöznek a fiatalok, tudunk a kolozsvári caritasos⁷ lakásszerzésekről (Troc 2003) vagy elsőéves egyetemistának vásárolt kolozsvári lakásról (Gergely 2004). De ezek nem általánosítható történetek.

Az 1989 utáni szociológiai leírások sora említi azt, hogy – bár a rendszerváltozás megnyirbálta a család lehetőségeit (például azért, mert megnőtt a munkanélküliek száma) – az állam jóval nagyobb felelősséggel ruházta fel a háztartásokat (vö. Zamfir 2000, Biró 2006). A családnak kell gondoskodnia – többek között – a lakásproblémáról, amiről az államszocializmus idejében a vállalat, a hivatal, a tanfelügyelőség, egyszóval a *rendszer* gondoskodott. Az elmúlt közel két évtizedben viszont már a szülőket és a nukleáris, illetve kiterjesztett családot terheli ez (is). Ennek ellenére azt tapasztaltuk ezen kutatás során, hogy a válaszadók nem kimondottan szülői segítséggel jutottak saját lakáshoz.

7 A Caritas egy Kolozsvár-központtal a '90-es évek elején zajló piramisjáték volt, amely páratlan ajánlattal szerzett szimpatizánsokat: három hónap leteltével a betett összeg nyolcszorosát kínálta a kockázatot vállalóknak cserébe. Ennek következtében sokan jutottak jelentős pénzüsszegekhez, melyeket többnyire lakásvásárlásra fordítottak, így jutva második, harmadik lakás birtokába, ugyanakkor – nyilván – nagyon sokan jelentős összeget veszítettek. A hirtelen, rövid idő alatt megnövekedett kereslet az ingatlanpiacon a lakásárak gyors és intenzív emelkedéséhez vezetett (Troc 2003).

A „saját lakás” fontosságát – illetve a lakáshoz való viszonyulás regionális habitusát – tükrözi az is, hogy a megkérdezettek kétharmada (67 százaléka) soha nem is lakott olyan lakásban, amely ne lett volna az ő vagy valamely családtagjának tulajdona. Ez a 67 százalék akkor költözött el a szülői háztól, amikor saját lakásába költözhetett. A válaszadó fiatalok 3,3 százalékának volt már előtte lakása, de a szülői háznál lakott, majdnem egyharmada (20 százalékuk) pedig néhány (1-5) évre a szülői háztól való elköltözés után vagy hosszabb időperiódust követően (11 százalékuk több mint 5 év után) – jutott saját lakáshoz. A válaszadók közel fele (48,3 százaléka) még nem költözött el a szülői háztól, akik viszont elköltöztek, azok többnyire ezt 24 éves koruk előtt tették meg (átlagérték: 21,51). Illetve azt is megállapíthatjuk – a számok alapján –, hogy aki 30 éves kora előtt nem költözik el a szülői háztól, az már aligha teszi meg később ezt a lépést.

6. táblázat: A szülői háztól való elköltözés korcsoportok szerint (%) (N=1288)

	Elköltözöttek aránya
14 éves kor előtt	5,1
14–18 éves kor között	18,2
19–23 éves kor között	44,4
24–29 éves kor között	26,5
30–35 éves kor között	4,7
36 éves kor után	1,1
Összesen	100,0

Érdeemes megnéznünk, hogy más – erdélyi vagy annál kisebb léptékű – kutatásokban miként vélekednek a fiatalok az otthonról való elköltözés bekövetkeztének idejéről. A *Mozaik 2001* nyomán azt mondhatjuk, hogy a fiatalok az elköltözést leginkább 23 éves korban látják megvalósíthatónak (23,34 az átlagérték). A tusványosi diáktábor résztvevői hasonlóan vélekednek, noha körükben valamivel korábbi az ilyen irányú függetlenedés és önállósodás is (átlagérték: 22,89) (lásd Ercsei–Geambaşu 2004: 118). A tusványosi kutatásból az állapítható meg tehát, hogy a felsőoktatásban még részt vevő fiatalok valamivel korábbi életkorra teszik a családtól való, lakóhely szempontjából történő leválást. Ennek nyomán megnéztük, hogy ezen kutatás eredményeként tapasztalható-e eltérés a felsőoktatásban tanulók és a nem tanulók közt, illetve iskolai végzettség szempontjából.

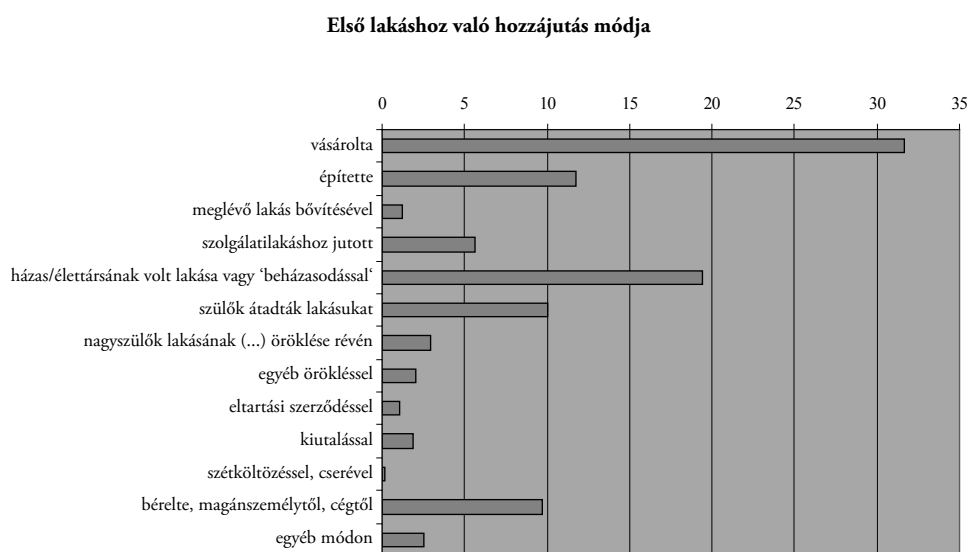
7. táblázat: Életkor a szülői háztól való elköltözéskor, az iskolai végzettség szerint (N=1288)

	A szülői háztól való elköltözéskor átlagéletkora
Alapfokú, szakiskolai végzettséggel rendelkezők	20,5
Középfokú végzettségűek	22,2
Felsőfokú végzettséggel rendelkezők	22,7
Felsőoktatásban még tanulók	20,8
Nem tanulók	21,6
Összátlag	21,5

Azt találtuk, hogy míg megkérdezettjeink átlagosan 21-22 éves korban költöztek el otthonról, a felsőoktatásban még tanulók esetében az egzisztenciális autonómia ezen dimenziója 20-21 évesen látszik megvalósítotttnak.⁸

Súlyos gond a lakás – noha rurális térségekben kevésbé hangsúlyos, nagyvárosokban viszont annál inkább. Nemcsak a többnyire általános lakáshiány miatt, hanem az országosan jellemző, irreálisan magas ingatlanáraknak köszönhetően is. Kutatásunkból mégis az is kiderült, hogy az erdélyi magyar fiatalok többnyire vásárolt lakásban laknak, és nem igazán vagy egyáltalán nem szülői segítséggel valósították ezt meg. Minden harmadik válaszadó vásárolta, minden ötödik házasodás révén jutott lakáshoz (a férje vagy felesége rendelkezett saját lakással), tízből egy egyén pedig épített, és hasonló azok száma is, akiknek a szülők átadták lakásukat. A nagyszülőktől vagy mástól való lakásöröklés, amint láthatjuk, összesen alig 5 százalékra jellemző.

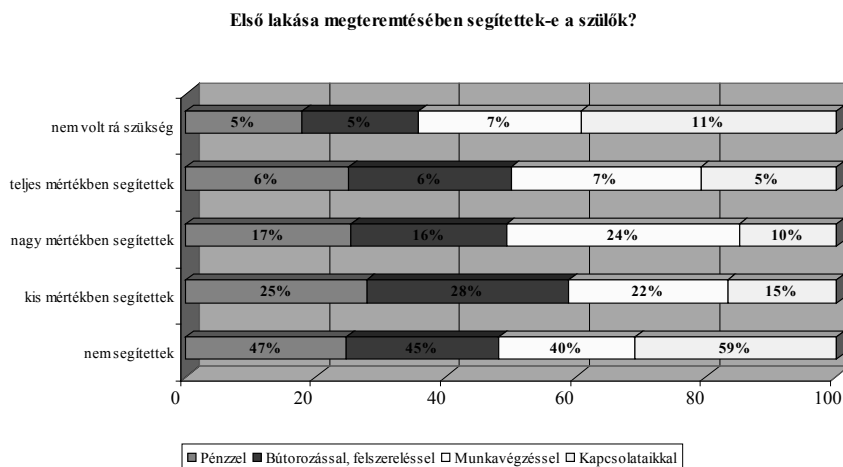
3. ábra: Első lakáshoz való hozzájutás módja (%) (N=1299)

Markánsan elkülönülni látszik egy, az első lakásához kvázi *autonóm* módon jutó réteg, akik szüleiktől (családjuktól) nem kaptak sem pénzbeli (47 százalékban), sem lakásfelszerelés (45 százalék) vagy (építési, berendezési stb.) munka (40 százalék) terén kifejeződő segítséget, illetve az ő esetükben a szülők kapcsolatokkal sem járultak hozzá ehhez a folyamathoz (59 százalékban). A faktoranalízis azt mutatja, hogy nem állapíthatunk meg külön kategóriákat, tehát aki pénzbeli segítséget kapott, az másfajta segítségben is részesült, akit meg nem segítettek például bútorozással, azt többnyire más módon, például munkában sem segítették.

⁸ Ez egy érdekes változásra hívja fel a figyelmünket: a felsőoktatásban való részvétel a szülői háztól való függetlenedés idejét előre hozta a magas iskolai végzettségűek körében is. Láthatjuk, hogy az életkor a szülői háztól való elköltözéskor az iskolai végzettséggel egyenesen arányosnak bizonyul más végzettségűek esetében: minél magasabb az iskolai végzettség, annál későbbi életkorban következik be a szülői háztól való elköltözés. Kohorszthatást is feltételezhetünk emögött, de hogy pontosan erre mi lehet a magyarázat, azt pillanatnyilag nem lehet megmondani. További kutatások során viszont érdemes figyelni erre a tényezőre.

4. ábra: A lakáshoz kapott szülői segítség (%) (N=1285)

Kevesen kaptak teljes mértékű anyagi támogatást szüleiktől lakásszerzéskor, de 10 személyből 4-et valamilyen fokig segítettek szülei ebben a kiadásban is. Kiderül az is, hogy a lakásszerzésben a kapcsolatokra van legkevésbé szükség.

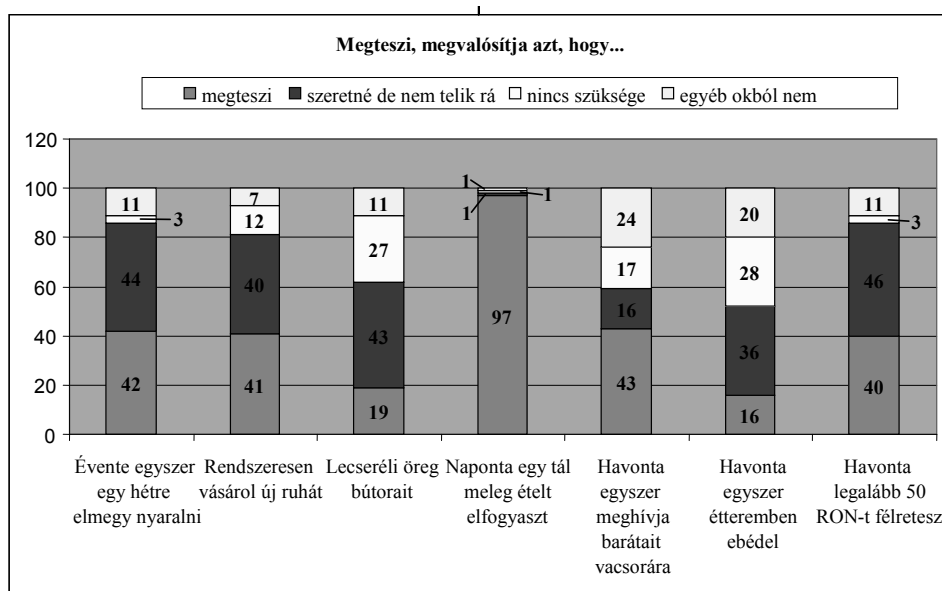
2. MEDDIG (GONDOLJUK, HOGY) ÉR A TAKARÓ, AVAGY ÚJFAJTA FOGYASZTÁSI MINTÁK BEÉPÜLÉSE

Több kutatás bizonyítja, hogy bár a kiterjesztett Európai Unión belül az emberek életmódját tekintve még mindig jelentős eltérések vannak, ezen különbségek nagymértékben csökkenni látszanak, és a kelet-európai, a valamikori szocialista tömb országokban élők is úgy gondolják, hogy egyre jobban élnek, egyre jobban alkalmazkodnak az új életkörülményekhez (Pichler 2006), egyre inkább átveszik a – piac átalakulása és fejlődése által kiszélesedő – fogyasztási mintákat. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy az objektív életfeltételek közt elég jelentős eltérés mutatkozik, viszont a lakosság, ennek is főleg a fiatalabb korosztálya egyre jobban alkalmazkodik az új életkörülményekhez. A kutatás során rákérdeztünk néhány dologra, amelyeket a fogyasztói társadalom, illetve élménytársadalom attribútumaiként (is) értelmezhetünk. A fogyasztói társadalom és annak sokféle elméleti megközelítése igen gazdag és hosszú távon fenntartható vitaalapot biztosít napjaink társadalomtudományának. A fogyasztásról, a fogyasztás kultúrájáról beszélve talán elsők közt Bourdieu, Veblen vagy Castells elméleti megközelítéseire kell gondolnunk. A gazdasági rendszer(ek) átalakulása, az információs technológia ugrásszerű fejlődése alapvető változásokat hozott a termelés–elosztás–fogyasztás hármasságában (Castells [1997], id. Aydin 2006). Ez a fogyasztás pedig már nem a különöcs és individuálisnak tekintett „kvázi-deviáns” magatartás, egy sokkal hangsúlyosabb társadalmi jellegű (Simányi 2005), pontosabban a társadalmi osztály kontextusában leginkább megragadható magatartás (Veblen [1975], Bourdieu [1984], id. Simányi 2005). Ennek irodalma igen terjedelmes, és nem is célunk itt tárgyalni. Annak végiggondolása viszont indokoltnak látszik, hogy a fogyasztói

társadalom kultúrája egyértelműen a kapitalista rendszerhez köthető, annak részeként alakulhat ki és fejlődhet, és nem jelenik meg nem kapitalista társadalmakban (Slater 2005: 200). Tehát fontos azt szem előtt tartanunk, hogy míg a fogyasztói társadalom irodalma és az erre való odafigyelés több évtizedes múltra tekint vissza, Románia-léptékben csupán 1989 után van esély ennek megközelítésére, vizsgálatára. Éppen ezért csupán néhány kérdés kapcsán érdemes a kérdés tárgyalásába bocsátkozni. Kutatói érdeklődésünk fókuszában tehát az állt, hogy az erdélyi magyar 18–45 éves korosztály tagjai mennyire „engedhetnek meg maguknak” egy sor olyan dolgot (pl. rendszeres ruhavásárlást, nyaralást, étteremben való étkezést), amelyeket egyre inkább a nyugati társadalom lokális megtelepedésének mutatóiként értelmezhetünk. További kérdésünk az volt, hogy mit szeretnének – gyakrabban vagy egyáltalán – megvalósítani, de úgy érzik, nem tehetik. Vagy éppen mi az, amiről úgy gondolják, hogy nincs is rá szükségük. Ugyanakkor feltérképezhetővé válik az is, hogy milyen szociológiai-demográfiai paraméterekkel írhatóak le azon csoportok, amelyek rendszeresen nyaralni mennek, le tudják cserélni megunt bútorait stb.

Azt láthatjuk, hogy a megkérdezettek közel fele évente egy hetet el tud menni nyaralni, és alig akad olyan, aki úgy gondolja, hogy megtehetné, de nincs szüksége rá. Viszont valamivel többen vannak, akik szeretnének elmenni nyaralni, de még egy hetet sem tudnak megfizetni.⁹

5. ábra: *Életmóddal kapcsolatos tevékenységek, a megvalósítások gyakorisága (%) (N=2486)*

Ugyancsak 40 százalék körüli azok aránya, akik rendszeresen vásárolnak új ruhát, hívják meg barátait legalább havonta egyszer vendégségbe és tudnak megtakarítani egy minimális pénzösszeget.¹⁰ Tíz egyénből kettő engedi meg magának, hogy lecserélje régi bútorait, de még ennél is alacsonyabb azok száma, akik havonta egyszer étteremben költik el ebédjüket.

⁹ Egy 2001-es, Székelyföld-léptékű kutatás eredményeit talán érdemes felidézni: az akkor megkérdezett székelyföldi felnőtt lakosság csupán 16 százaléka nyaralt belföldön, illetve 6 százaléka külföldön (Gergely 2006).

¹⁰ A kérdezett összeg 50 lej volt, ez 2006-os évi átlagárfolyam szerint is hozzávetőlegesen 14 eurónak felel meg.

Kiderül számunkra az is, hogy akik nyaralni szoktak, leginkább azok étkeznek vendéglőben is, és barátait is inkább ők hívják vendégségbe.¹¹ Illetve az előregedett bútorok lecserélése, valamint a rendszeres vásárlás és minimális spórlás is inkább ezen csoport körében tapasztalható magatartás.

8. táblázat: Életmóddal kapcsolatos megvalósítások – faktorelemzés

	Életmódfaktorok		
	Nyaralás	Rendszeres fogyasztás	Minimális fogyasztás
Évente egyszer elmegy nyaralni.	0,80		
Rendszeresen vásárol új ruhákat.		0,41	
Lecseréli előregedett bútorait.		0,84	
Naponta egy tál meleg ételt elfogyaszt.			0,88
Havonta meghívja barátait vacsorára.	0,57		
Havonta étteremben ebédel.	0,47		
Havonta 500 ezer régi lejt félretesz.		0,33	

Főkomponens-elemzés, VARIMAX-eljárás

2.1. NYARALÁS

Kik tudják megengedni maguknak az évi egy hét nyaralást? Talán sokan gondolják úgy, hogy a „gazdagok”, azaz a nagy házzal, magas jövedelemmel rendelkező városiak azok, akiknek már mindenük megvan (pl. teljesen jól felszerelt lakásuk). Ennek ellenére a „nyaralók” jelentős része – noha többségük valóban városi –, átlagos lakótelepi lakásban lakik (31 százalékban), a falun élők pedig átlagos falusi házban (17 százalékban), és nem elégedettebbek élet-, illetve lakáskörülményeikkel, mint azok, akik nem tudnak nyaralni menni. Magasabb iskolai végzettségűek,¹² és valamivel magasabb egyéni,¹³ illetve háztartási összjövedelemmel rendelkeznek. A „nyaralók” fele rendszeresen vásárol, szintén felének sikerül min. 50 lejt is félretennie, rendszeresen megvendégeli otthon barátait. Egynegyede lecseréli bútorait, hasonló a havonta legalább egy alkalommal étteremben ebédelők száma is.

2.2. „SHOPPING-SOCIETY”? VAGY „SO FAR SOFA”?

A rendszeres új ruha vásárlása és a bútorok lecserélése nem köthető településtípushoz: míg a ruhavásár magasabb iskolai végzettségűeknél fordul elő, addig a bútorcsere esetében nem tapasztalunk az átlagtól való jelentős eltérést az iskolázottság tekintetében. A ruhára való költés a már az átlagjövedelmet alig meghaladó havi bevétellel is megvalósíthatónak mutatkozik,

11 Ismételtlen a faktorelemzés módszeréhez folyamodva.

12 Míg a populáció 40 százaléka legfeljebb szakmunkásképzésben részesült, addig a „nyaralók” körében nem éri el a 20 százalékot az ilyen vagy ennél alacsonyabb végzettséggel rendelkezők aránya. Az ennél magasabb végzettségűek több mint fele el tud menni évente nyaralni. A főiskolai, egyetem diplomával rendelkezők közel kétharmada sorolható a rendszeresen nyaralók közé, míg az ennél is magasabban képzettek nagyobb arányban vannak.

13Az összpapulációban az egyéni átlagjövedelem 507 RON, és a háztartás jövedelme 1082 RON. Azok esetében, akik évente nyaralni szoktak, azoknál 709 RON-ra rúg az egyéni és 1577 RON-ra a háztartási jövedelem.

a bútórvásárlás esetében ennél valamivel magasabb jövedelem szükséges. A harmincasok bizonyulnak a legaktívabbnak ilyen téren. Összességében azonban nem mondhatjuk, hogy igen jelentős lenne a megkérdezettek körében a ruhavásárlásra és a lakásberendezésre való rendszeres költés.

2.3. TÁPLÁLKOZÁS MINDENK FELETT?

Napi egy tál meleg ételt mindenki elfogyaszt, de ezt étteremben már kevesen teszik. Akik mégis, azok inkább városban lakó harmincasok vagy annál fiatalabbak, valamivel magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, körükben pedig felülreprezentáltak az egyetemi végzettségűek. Vagyis a fiatal értelmiségi elit jár étterembe ebédelni. Úgy tűnik, hogy ehhez a fajta vendéglátóipari-fogyasztói magatartáshoz kell a(z átlaghoz képest) magasabb jövedelem is. Barátaikat vacsorára szintén a fiatalabbak, főként a 25–29 éves korosztály tagjai hívják meg inkább, és itt viszonylag alacsony az átlagjövedelem is. Úgy tűnik, ugyanez a korosztály tud leginkább havonta félretenni is.

Ki az, aki megteszi, megvalósítja?

9. táblázat: Életmóddal kapcsolatos tevékenységek, megvalósítások – összesítő táblázat

	Nyaryl	Új ruhákat vásárol	Új bútórokat vásárol	Naponta meleg ételt fogyaszt	Barátaikat vacsorára hívja	Étteremben ebédel	Takarékoskodik
Település típusa	kétszer annyi a városban lakók száma	majdnem fele-fele arányban városiak és falusiak	majdnem fele-fele arányban városiak és falusiak	átlagnak megfelelő	majdnem fele-fele arányban városiak és falusiak	valamivel magasabb a városban lakók aránya	valamivel magasabb a városban lakók aránya
Lakhely típusa	átlagos	átlagos, de jelentős a jómódúak/villanegyedben, falusias lakókörnyezetben élők aránya	átlagos, de a jómódúak/villanegyedben, falusias lakókörnyezetben élők aránya magas	átlagnak Megfelelő	átlagos, de a jómódúak/villanegyedben, falusias lakókörnyezetben élők aránya magas	falun nagyon magas a jómódúak aránya, városban a villanegyedben lakóké	átlagos, de jelentős jómódúak/villanegyedben, falusias lakókörnyezetben élők aránya
Iskolai végzettség	jelentősen magasabb	jelentősen magasabb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya	átlagos	átlagnak Megfelelő	magasabb	magasabb, jelentősen magas az egyetemi végzettséggel rendelkezők száma	magasabb, jelentősen magas a liceumi érettségi és afölötti végzettséggel rendelkezők száma
Életkor	valamivel magasabb a 29 évnél idősebbek aránya	valamivel magasabb a 30 év alattiak száma	valamivel magasabb a 30 évesek száma	Átlagnak Megfelelő	valamivel magasabb a 25–39 évesek aránya	jelentősen magas a 30 évnél fiatalabbak aránya, alacsony a 39 évnél idősebbeké	valamivel magasabb a 25-29 évesek száma
Havi egyéni jövedelem (átlag 500 RON)	700	593	685	504	591	789	678

Láthatjuk, hogy ténylegesen valamivel nagyobb jövedelemmel rendelkeznek azok, akik a fenti táblázatban összesítettek többségét vagy mindenikét meg tudják valósítani. Ám azt is látnunk kell, hogy talán nem feltétlenül pénzfüggő, legalábbis nem túlságosan magas jövedelemfüggő ez a fajta életvitel. Ellenben teljes mértékben szubjektív és irreális lehet az a képzeletbeli összeg, amely szerint az emberek eldöntik, hogy elmennek étterembe ebédelni, nyaralni, új ágyat vásárolnak stb. vagy sem. Bizonyára számos más tényező befolyásolja azt, hogy ki mikor gondolja azt, hogy megengedhet magának egy nyaralást. Mint láthattuk, a település, ahol lakunk, vagy a végzettség, amivel rendelkezünk, szintén meghatározó jellegű, de valószínűsíthetően a kínálat, illetve a kínálattal való találkozás is jelentős lehet, ugyanis feltehetően a városi környezetben több lehetőség nyílik éttermi ebédre, ruha-, bútorvásárlásra, utazási ajánlatokkal vagy nyaralási élménybeszámolókkal való találkozásra. Emellett számos egyéni életmódfelfogás létezik, amely csakis bizonyos (elért) életszínvonallal tudja kompatibilissé tenni például a nyaralás kérdését. És a jövedelem ennek csak egyetlen dimenziója. Vagyis nem kell feltétlenül nagy „mód”¹⁴ ahhoz, hogy valakinek a költsékesi módja átlagos legyen, de még ahhoz sem, hogy évente nyaralhasson, gyakran vásárolhasson vagy vendéglőben étkezhessen. Tehát nem az anyagi tőke, de nem is kimondottan a fogyasztási minták mentén, talán valahol e kettő eltérő arányú kombinációja mentén lehet meghúzni a társadalmi határvonalakat. Azon fogyasztási minták mentén, amelyek habituálisan az emberek tudatában fontos diszpozíciókat foglalnak le, és amelyek – talán kizárólagosan – meghatározzák azt, hogy az objektív lehetőségek ellenére (jelen esetben: anyagilag futja vagy nem futja) eltérő döntéseket hozzanak meg.

¹⁴ A „mód” több erdélyi térségben, például a Székelyföldön napjainkban is élő kifejezés, amely a tehetőséget, gazdagságot jelöli.

SZAKIRODALOM

AYDIN, Kemal

2006 Social Stratification and Consumption Patterns in Turkey. *Social Indicators Research*, 3. (75) 463–501.

BÁLINT Blanka – DEMETER Gyöngyvér

2002 Gyorsjelentés: Székelyföld. In: SZABÓ Andrea – BAUER Béla – LAKI László – NEMESKÉRI István (szerk.): *Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 189–238.

BIRÓ A. Zoltán

2006 *Vidéki térség: illúzió vagy esély?* Pro Print Kiadó, Csíkszereda

CSATA Zsombor – MAGYARI Tivadar – VERES Valér

2002 Gyorsjelentés: Belső Erdély. In: SZABÓ Andrea – BAUER Béla – LAKI László – NEMESKÉRI István (szerk.): *Mozaik 2001 Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 137–188.

ERCSEI Kálmán – GEAMBAȘU Réka

2004 A „tusványosi táborlakók” ifjúsági státusának és politikai beállítottságának vizsgálata. *Erdélyi Társadalom* 2. (2) 113–131.

GERGELY Orsolya

2004 Lakásból otthont. Kolozsvári egyetemisták lakásmintái. *WEB* 13. (1) 39–46.

2006 *Szakmai szintézis a székelyföldi térségben élő fiatalok helyzetével, életkörülményeivel kapcsolatos kutatási programok és szakmai publikációk eredményei alapján*. Kézirat. KAM – Csíkszereda

PÁSZTOR Gyöngyi

2006 *Városzociológia. Elméletek és problémák*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár

PICHLER, Florian

2006 Subjective Quality of Life of Young Europeans. Feeling Happy But Who Knows Why? *Social Indicators Research*, 3. (75) 419–444.

SIMÁNYI Léna

2005 Bevezetés a fogyasztói társadalom elméletébe. *Replika* 51–52. 165–195.

S. NAGY Katalin

2003 A lakáskultúra története. Budapest, Balassi Kiadó

SLATER, Don

2005 A fogyasztói társadalom körvonalai. *Replika* 51–52. 197–205.

TROC, Gabriel

2003 „A blokkok mögött”, avagy a munkásnegyedek jelenlegi állapotáról. *WEB* 12. (1) 9–13.

ZAMFIR, Cătălin (ed.)

2000 *Starea societății românești după 10 ani de tranziție*. Editura Expert, București

ET

RECENZIÓK 2

Száva Csanád

Átalakuló csángó életvilágok

Recenzió

Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc (szerk.): *Lokális és tradicionális csángó életvilágok* című kötetéről (Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2008)

„Lehetséges-e újat mondani a tudomány eszközeivel a moldvai csángókról napjainkban?” – kérdezik egy újabb csángó tematikájú könyv szerkesztői. A témát túltárgyaltak is gondolhatnánk, ha a közelmúltban publikált, ilyen tárgyú munkák magas számára gondolunk, jelen könyvben viszont igen sokféle és újszerű nézőpontú írás kapott helyet, amelyek tartalmát – éppen változatosságuk miatt – nehéz lenne pár szóban összefoglalni.

A kötet és annak angol nyelvű párja a Kriza János Néprajzi Társaság kiadásában jelent meg, és olyan szerzők tolla alól kikerült írásokat fog egybe, akik egy, a KJNT és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke által szervezett moldvai kutatásban vettek részt, illetve felvonultat néhány más, a témában jártas és a kutatással szakmai kapcsolatba kerülő szakembert is. A magyar szerzőkön kívül német, lengyel, román, amerikai kutatókról van szó, akik több szemszögből szólnak hozzá a csángókérdéshez. A szerzők írásai azt bizonyítják, lehet újat mondani: az írások számos érdekes, eddig – talán a témával kapcsolatos diskurzusok egysíkúsága miatt – háttérbe szorult kérdéssel foglalkoznak. A moldvai falvakban napjainkban jelentkező modernizációs-adaptációs folyamatokat vizsgáló újszerű, jelenleg rendhagyónak számító tanulmányok modern társadalomtudományi fogalmi keretbe ágyazzák a terepen látottakat, és olyan terminusokkal operálnak, mint a narratív reprezentáció, etnogeneológia, transznacionális életformák stb.

A kötetet nyitó tanulmánnyal Vincze Gábor arra vállalkozik, hogy meghatározza a magyar katolikus népesség nyelváltásának okait. A vállalás, bár ingoványos talajon mozog a tényezők szerteágazósága és sokrétűsége miatt, mégis az írás történelmi szemlélete, a dokumentált elemzés összefogja és alapos, részletekre figyelő szintézisét eredményezi a román nemzetépítési korszak kusza történetének.

Agnieszka Barszczewska az oly sokat emlegetett identitás kérdését két, mondhatni szokványos nézőpontból – a politikai és társadalmi jelenségek felől – közelíti meg. A megközelítésében viszont újat jelent az, hogy a más felekezetűekkel való viszonyt a szerző kiemelten kezeli, rámutatva a katolikus és ortodox közösség közti szeparatizmus problémájára.

Marius Diaconescu tanulmányában ugyancsak az identitásról beszél, ám – egyedüli román szerzőként – a „másik” oldal álláspontját hivatott képviselni a kötetben. Írása azt a paradigmát látszik igazolni, amely szerint a csángókról szóló kérdésfelvetés elsősorban a helyi jellegű, román–magyar diskurzus keretein belül érdekes. Jól rímel a két kultúra „konfrontációjának” ezen szemléletére az, hogy Diaconescu úgy gondolja: a párbaj hozzájárul a csángó identitáskrizishez.

A román–magyar konfrontáció csángóság szempontjából hangsúlyosan érdekes fejezetéről ír az amerikai Chris Davis is. Részrehajlásoktól mentesen tárgyalja a csángók történelmi narratívájának rekonstruálásait, és rámutat arra, hogy miként befolyásolhatja a politikai diskurzus a vitatott hovatartozású etnikai csoportok önmagukról alkotott koncepcióit. A történelmi kontextus

a kollektív identitás áruba bocsátását idézte elő, érvel Davis, és ezt a jelenséget a *besorozási folyamatból* kiindulva magyarázza. A terminust Davis mint valamely kisebbségnek többségi narratívába való beolvasztását definiálja.

Szintén a második világháború feszültségeinek megértéséhez szolgál adalékokkal Meinolf Arens írása is. Történeti felvezetésében a huszas, harmincas évek csángókra vonatkozó diskurzusában bekövetkezett fordulatot értelmezi. A Davis által is említett Iosif Petru Palt mint az első román identitású és a csángók románságát a közéleti nyilvánosság elé terjesztő értelmiségit látatja. A Mărtinaș-előfutár példája jól szemlélteti a korra jellemző tendenciát: a két világháború közötti időszakban egyre nő a csángók körében azok száma, akik a román nemzetben keresik helyüket. A korra jellemző áttelepítési tények tükrében vizsgálja, hogy miként hatott az agresszív nacionalizmus az úgynevezett „ingadozó népcsoportra”.¹ Arens tanulmánya újat hoz a történeti tények objektivitásra törekvő bemutatásában, viszont következtetésében a már-már megszokottnak számító gondolatokkal találkozunk, mint például a csángó identitás kérdésességének problémája.

László Ferenc muzikológiai tárgyú írásából érdekes részleteket tudhatunk meg a két világháború közötti népdalgyűjtők együttműködéséről, a román–magyar politikai feszültségek nyomasztó körülményei között is fennmaradt kapcsolatokról. Lükő Gábor, Domokos Pál Péter és Bartók Béla ismerősen csengő neve mellett Constantin Brăiloiut is említi a szerző, akinek többretű szerepét taglalja. A háború előestéjén történetek prezentálásából fény derül egy zenekutató tudományos pályafutásának kettőtörésének körülményeire, ezzel együtt a népzene kutatás megtorpanásának okaira is. Balla Péter „afférai” – az írás tanúsága szerint – a kor tudományos munkájának hátráltatását látatják, azt, ahogyan a politikum akkori kusza szálai a tudományos román–magyar viszony kapcsolatait is szétzilálták.

Halász Péter a hagyományos etnikai felosztással, csoportosítással szemben egy más alapokon nyugvó, sokkal inkább kulturális tagoltságot szem előtt tartó felosztást javasol. A hagyományos hármas felosztás (északi, déli, illetve székelyes csángó) alapjában véve a nyelvjárást követi, ezzel szemben Halász több szempont figyelembevételével határolja be az egyes csoportokat. Az ilyenképpen körvonalazódó hat településcsoport tulajdonképpen kulturálisan különállónak tekinthető régiókat alkot. Ezek demarkációjában nemcsak a pusztai fizikai távolságot, hanem ennél „puhább” szempontokat alkalmaz – ilyen a települések közötti hasonlóság, a lakók közötti származási viszonyok, illetve az ehhez kapcsolódó történetek stb. Lükő Gábor figyelmét felkeltette már első moldvai barangolásai során egy, a csángók körében tapasztalható jelenség: egyes falvakat székelynek, másokat magyarnak neveznek, attól függően, hogy azok inkább melyik etnikai csoporthoz tartozóknak érzik magukat. Halász összeveti a kutatópontjain tapasztaltakat a Lükő által leírtakkal, viszont nem egy történeti szemléletű kategorizálást érvényesít, mint ahogyan a lükői leírás azt tételezi, hanem a kulturális határvonalak mentén érvényesíti ezt a nézetet.

Gazda Klára klasszikus ívű írása a román–magyar konfrontáció egy másik képét adja, inkább tudománytörténeti megközelítést nyújtva a problémának. Két tényező, a tárgyi kultúra és az identitás találkozásának kapcsán jegyzi meg: „...végső soron megállapíthatjuk, hogy a kultúra és identitás két külön, más törvények szerint, de egymástól mégsem függetlenül fejlődő jelenségcsoport”.² Az identitástényezőket ennek fényében tárgyaló tanulmány, hasonlóan több,

1 Uo. 145.

2 Uo. 246.

jelen könyvben szereplő íráshoz, az identitás tartalmának problematikusságát felvetve zárul.

Sárkány Mihály írásának legfőbb jellemzője a tényyszerűség, az általa közölt, gondosan összeállított ismeretanyag forrásanyagként szolgálhat akár az általa előírányzott további tennivalóknak, töprengésében felvetett kérdéseknek, akár a rokonsági terminológia feltárásában dolgozó kutatóknak.

Vargyas Gábor szociolingvisztikai írásának kérdése: sajátos jelenség-e a csángóknál meglévő fatikus³ közlés vagy sem. A kérdés újszerű tárgyalása a szociolingvisztika területén meglévő hiányosságok pótlását jelenti.

A csángó vidékeken ismeretes, a normaszegőkre kirótt büntetési formákat ismerteti Kinda István szövege. Egyrészt az egyházi szféra, másrészt a népítélet archaikus formáinak szankciórendszerét veszi szemügyre, úgy, hogy közben kitekint az etnográfia társtudományainak normaszegéssel kapcsolatos kutatási eredményeire is. A szerző számol a vizsgált jelenségek dinamikus voltával is, jelezvén, hogy a hagyományos közösségek felbomlásával a közvélemény és így a normarendszer is megszűnik egyöntetűnek lenni, a valamikori szokásjogi rendszer pedig széttöredezettségében anakronisztikus vonásokat mutat.

Pógár Róbert a kötet egyetlen csángó szerzője. A kisebbségi jogvédelem kronológiai áttekintése nyomán levont következtetése, hogy a moldvai katolikusok egyházi vezetőinek kötelessége figyelni az anyanyelv egyházi gyakorlására. A szerző, aki maga is egyházi ember, záró soraiban azt írja,⁴ harmóniában lenni az egyház tanításaival azt is jelenti, hogy figyelni kell a kisebbségi jogokra, hiszen az egyháznak védelmeznie kell a gyengéket.

A csángók lélekszámának becslése sokáig problematikusnak számított, a népszámlálási adatok hitelességének kétséges volta miatt a „kemény számok” hiányoznak. Erre a hiányosságra válaszol Tánzos Vilmos tanulmánya, amely, alapos kutatásra támaszkodva, történelmi perspektívába helyezi az adatok sorát, és rámutat a sajátosságok okaira. A csángóság legújabb kori története „különutas” fejlődést mutat, ami megmagyarázza a látszólag meghökkenítő asszimilációs folyamatokat. Tánzos 62 000, a magyar nyelvet valamilyen szinten bíró személyről beszél, ez a moldvai katolikus felekezethez tartozók közel egynegyede. A légből kapott becslések használhatatlan számai után a tanulmány rendkívüli fontosságát az adja, hogy – hivatalos adatok hiányában – hivatkozási alapul szolgálhat mind tudományos, mind politikai berkekben.

A csángókról szóló diskurzus torzításairól, a média által sugallt specifikus képről olvashatunk Ilyés Sándor írásában. Topozsként jelennnek meg a médiában a csángó mint fogalom és az ehhez kapcsolódó klisészerű redundáns elemek is, mint a mostoha testvéreink, a templomért és iskoláért harcoló mártír, a magyarságáért a sors viszontagságait viselő ember, egyszerűen „...az érzelmi dimenzió romantikusságára gyakorol nyomást a sajtó diskurzusa”.⁵ Így történik meg tulajdonképpen a narratív gyarmatosítás, amelyet a sajtóban sajátosan megalkotott kép is magyaráz. Ilyés egy kanonizálódási folyamatról beszél, amelynek eredményeként a *csángó* narratív abbreviatúrává válik és besorolódik a mohácsok és trianonok sorába.

Pozsony Ferenc írása a csángók társadalomszerkezeti sajátosságaira koncentrálna, a tanulmány jelentőségét elsősorban az adja, hogy a szóban forgó témakör vizsgálata sokáig elmaradt. Ezen társadalomszerkezet nem teljes értékű – mutat rá a tanulmány szerzője –, ugyanis alapvetően nincsen jelen egy értelmiségi réteg, amely polgári értékeket terjeszthetne. Pozsony felhívja a

3 A fatikus beszédmóddal kapcsolatban Vargyas Gábor Malinowskit idézi: „A fatikus kapcsolatszavak társadalmi funkciót töltenek be, és ez a legfontosabb céljuk” (Malinowski 1953: 315–316).

4 Uo. 416.

5 Uo. 436.

figyelmet arra a tényre, hogy mindezen sajátosságok ellenére megfigyelhető bizonyos erkölcsi és jogi normák pluralizálódása. A lokális mobilitás megváltoztatja a generációk viszonyát, és megkérdőjeleződik a szakrális alapokon nyugvó értékrendszer érvényessége. A gyors életmódváltás, mikrokörnyezet-változás ezekben a közösségekben bizonytalanságérzethez és elidegenedéshez vezetett, következtetésként tehát így fogalmaz a szerző: „...a globalizációval meg a modernizációval járó gyors változások felkészületlenül érték a moldvai régió emberét”.⁶

Szintén az archaikus életvilág, az értékrend összeomlására és az ezzel kapcsolatos változásokra hívja fel a figyelmet Peti Lehel, aki írásában egy újfajta jelenséget vizsgál, az eddig szinte egyáltalán nem tanulmányozott, a moldvai csángó falvakban is jelen levő szektásodást. A moldvai vidékeken is megjelenő attitűdváltozások leírására Peti Lehel szerint alkalmasak a transznacionális életformákat magyarázó elméletek. A mobilitás változásaival az identitásmodellek is változnak. Mind az elméleti felépítmény, amelyet Peti bemutat, mind a konkrét szám adatok arra mutatnak, hogy a nagymértékű kulturális változások elkerülhetetlenné teszik a szektásodás folyamatát, amely nyilvánvalóan azt jelenti, hogy nem érvényesek már a régebbi, a csángók (főleg vallási téren jelentkező) archaizmusát hangsúlyozó megközelítések.

A felvonultatott szerzők munkái tehát összességében azt bizonyítják, hogy a régebbi, „archaikus csángó” paradigmája érvénytelennek bizonyul, a modernizációs folyamatok új kérdések elé állítják a kutatókat, szükségessé válik az új életvilágok vizsgálata.

SZAKIRODALOM

MALINOWSKI, Bronislaw

1953 The problem of Meaning in Primitive Languages. In: OGDEN, Charles K. – RICHARDS, I. Armstrong: *The Meaning of Meaning. A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*. Routledge and Kegan Paul, London

⁶ Uo. 307.

Ercsei Kálmán

Fiatalok a globális világ összefüggésrendszerében: társadalmi integráció és sebezhetőség

Recenzió

René Bendit – Marina Hahn Bleibtreu (szerk.): *Youth Transitions. Processes of Social Inclusion and Patterns of Vulnerability in a Globalised World* című tanulmánykötetéről (Barbara Budrich Publishers, Opladen & Farmington Hills, 2008)

A Barbara Budrich Publishers kiadónál megjelent tanulmánykötet a 2006 decemberében, Bécsben megszervezett ifjúságkutató műhelykonferencián¹ tárgyalt tematikákat foglalja össze.

A kötet fő célkitűzése, hogy bemutassa a fiatalok felnőtté válásának folyamatát, valamint azon tényezőket, amelyekeken keresztül a globalizációs folyamatok a – világ különböző régióiban élő – fiatalok életét meghatározzák. A rendezvény alkalmával elhangzott kérdésekre adott válaszkísérleteket összesítő kötet deklarált szándéka, hogy felkeltse az ifjúsággal kapcsolatban álló aktorok (kutatók, tanárok, oktatók, ifjúságsegítők, politikusok stb.) problémaérzékenységét. A kötet szerkesztői azt remélik, hogy olyan gyakorlati tudásanyagot sikerül nyújtaniuk, amely akár pedagógiai, törvényalkotói, akár törvényhozatali céllal is hasznosítható(vá válhat).

A kötet előszavában a szerkesztők a tanulmányok által érintett kérdésköröket összegzik. Az első nyolc tanulmány² az ifjúság és globalizáció közötti alapvető összefüggéseket, az utolsó öt³

1 A *Youth, Participation, Governance and Citizenship* című konferenciára 2006. december 11–14. között került sor az osztrák Szociális Minisztérium (Austrian Federal Ministry of Social Security), illetve az Ifjúsági Nemzetpolitikai Bizottság (International Council of National Youth Policy – ICNYP) szervezésében.

2 1. Mi a globalizáció és hogyan hat a modern társadalmakra? Milyen hatással van a fiatalokra, az ifjúságpolitikára és ifjúságkutatásra? Milyen státust mondhatnak a fiatalok magukénak a globalizált világban? 2. Milyen funkciót, szerepkört lát el a formális oktatás, a szakképzés és a foglalkoztatás ez utóbbi tekintetében? Előrejelezhető-e az oktatást érintő kihívások? 3. Milyen hatással bír a nem formális és informális tanulás a fiatalok életére (iskolából munkaerőpiacra történő átmenetre) nézve? Milyen relevanciával bír az önkéntességi tevékenység a fiatalok oktatásában és képzésében? 4. Hogyan pozicionálható és jellemezhető a politikai részvétel és cselekvés a globalizáció kontextusában? Hogyan sikerül megbirkózniuk a fiataloknak a felmerülő társadalmi és politikai cselekvés iránti elvárásokkal, valamint a politikai instrumentalizmussal és kizárással? 5. Milyen az ifjúsági kultúrák, új technológiák, illetve a demokratikus polgári magatartás között fennálló kapcsolat? Milyen reprezentációik vannak a fiataloknak a világról? Milyen módon adnak hangot ezeknek? Hogy fejezik ki mindezt az új információs és kommunikációs technológiák révén? 6. Milyen összefüggés áll fenn az átmeneti folyamat, a sebezhetőség és a társadalmi kirekesztettség között? 7. Mennyiben tekinthető az ifjúság önálló társadalmi erőforrásnak? Mennyiben foghatók fel napjaink társadalmi folyamatainak önálló aktoraiként? 8. Milyenek lehetnek, milyenek kellene lenniük a nemzetközi ifjúságpolitikának, illetve a politikák és ifjúságkutatás között húzóódo összefüggéseknek? Milyen relevanciával bír a hálózatépítés e tekintetben?

3 1. Miként hat a gazdasági és politikai modernizáció az életminőségre, életmódra, az oktatási és munkaerőpiaci lehetőségekre, illetve a fiatalok tudatosságára saját helyzetüket illetően? 2. Melyek a vizsgálatot igénylő új és újonnan megjelenő társadalmi problémák és konfliktusok? 3. Milyen új identitásformák vannak kialakulóban a világ különböző régióiban? Hogyan, milyen módon kapcsolódnak ezek a tradicionális identitásformákhoz lokális és regionális szinten? 4. A nemzeti és nemzetközi ifjúságpolitika milyen új kihívásai és ráhatásai azonosíthatók a leírt trendek alapján? 5. Hogyan válhatnak kidolgozhatóvá olyan ifjúságpolitikák, amelyek kiegyensúlyozottá teszik a globális és lokális közötti viszonyt, azaz úgy tesznek eleget a globális kihívásoknak, hogy nem hagyják figyelmen kívül a lokális partikularitásokat és hagyományokat?

pedig konkrétan, az előzők megválaszolásának érdekében újraformált, „operacionalizált” kérdéseket tárgyalja. A mintegy 400 oldal terjedelmű, nemzetközi „omnibuszkötetben” a fenti kérdések nyolc fejezetre tagolódva sorakoznak fel. A kötet hat fejezetét a szerkesztőpáros egyikének – René Bendit – írásai helyezik keretbe.

Az első fejezet két tanulmánya elméleti-konceptuális keretet nyújt a globalizáció, valamint a fiatalok helyzetét irányító gazdasági és társadalmi modernizációs folyamatok kontextuális értelmezéséhez. A szerkesztő, René Bendit célja bemutatni, hogy a globalizációs és gazdasági-társadalmi modernizációs folyamatok a modern és posztmodern társadalmakban milyen hatással vannak a fiatalok életpályájára, a felnőtté válás folyamatára, továbbá céltudatosan figyel arra, hogy melyek az ifjúságkutatás és ifjúságpolitika lehetséges kihívásai. Ezt követően Walter Hornstein egyrészt a globalizáció fogalmának körülírására tesz kísérletet, másrészt az ifjúság és politikai involváltság kapcsolatát taglalja, két kutatási kérdést emelve ki: azt, hogy a társadalmi és generációs változások folyamataira mennyiben és hogyan hatnak a globalizáció által életre hívott lehetőségek és kényszerűségek, illetve hogy a „globalizált egyén” – a mögötte álló összes jelentésével – mit jelent a társadalom jövője szempontjából.

A második rész, amely egyben a kötet leggazdagabb (öt tanulmányt felvonultató) fejezete, az oktatással kapcsolatos kérdéseket, a fiatalok iskolából munkába való átmenetét, munkahelyi integrációját, az oktatás, szakképzés és foglalkoztatás, valamint a mobilitás és a munkaerőpiac között fennálló összefüggéseket tárgyalja.

Ezek közül az első, Andy Biggart és társzerzői által jegyzett tanulmány – egy nagyobb longitudinális vizsgálat adatai révén – Skócia példáján mutatja be az ifjúsági átmenetet. Kérdései, hogy a fiatalok korábban lineárisan alakuló életpályái miként válnak töredezetté, illetve hogy az individuálisan meghozott biográfiai döntések miként befolyásolják ezeket az életpályákat, valamint az is, hogy a fragmentálódó életpálya mennyiben és milyen oknál fogva jár együtt magasabb kockázattal és sebezhetőséggel.

Johanna Wyn az ausztrál fiatalok utánkövetéses, tehát longitudinális kohorszvizsgálata során gyűjtött adatokon elemzi az 1991-ben középiskolát befejezett, akkor 17-18 éves fiatalok életútját, lévén, hogy ez a generáció tapasztalhatta meg elsőként az oktatásban és egyúttal a munkaerőpiacon lezajló változásokat és élhetett a kései huszonéves korig is eltartó felsőfokú továbbtanulás lehetőségével.

Ana Miranda írása az argentin fiatalok munkaerő-piaci helyzetére és részvételére koncentrálna, úgy, hogy mindezeket az iskolázottság változásával összefüggésben tárgyalja. A különböző munkaerő-piaci helyzetek bemutatása mellett a tanulmány egyben történeti kitekintést is nyújt a részvétel és iskolázottság arányának 20. századi változásáról.

A kötet egyetlen közép-kelet-európai szerzőjeként Gábor Kálmán az *Ifjúság 2000* és *2004* vizsgálatok adatai révén az oktatás–szakképzettség–foglalkoztatás magyarországi viszonyrendszerébe nyújt betekintést, rávilágítva az oktatási rendszer által konzervált származási (regionális, illetve etnikai-kisebbségi létből fakadó) hátrányokra, valamint az ezáltal növekvő egyenlőtlenségekre.

A kanadai, pontosabban Québec tartományában élő fiatalok migrációjával, valamint a fiatal bevándorlókkal foglalkozik Marc Molgat tanulmánya. A szerző a tartományon belüli első migráció (legtöbb esetben a szülőktől történő elköltözés), illetve a kiindulópontba történő esetleges visszatérés (a migrációs reverzibilitás) okait osztályozza, továbbá a bevándorlók integrációját, végül a migráció közpolitikai implikációit vizsgálja, felhívja a figyelmet arra, hogy

a közpolitikáknak erősebben kellene a mobilitási folyamatokra koncentrálniuk.

A harmadik fejezet a nem formális és informális oktatás, valamint a fiatalok munkaerőpiacra való kilépése közötti összefüggéseket, illetve a szolgáltatói szektoron belüli oktatás lehetőségeit vizsgálja. Ennek keretében Lynne Chisholm egy elméleti írásban a tanulás rekontextualizálására tesz kísérletet. Véleménye szerint a második modernitásban a tanulás kérdését újra kell tárgyalni, mivel az élethosszig tartó tanulás kialakulása (és egyúttal a nem formális és informális tanulás térnyerése), illetve a fiatalok életpályájának átalakulása révén a tanulás új arculatot és funkciókat nyert. Nevezetesen a tanulás a második modernitásban sokkal inkább egyfajta szubjektumorientált tudásmenedzsmentként fogható fel a korábbi lineáris személyes fejlődési pálya modelljével szemben.

David M. Hansen az intézményes keretek között szervezett ifjúsági tevékenységek struktúráját, illetve a résztvevők fejlődési tapasztalatait vizsgálta egy korábbi kutatás (Youth Experience Survey – YES) alapján, Illinois állambeli, 11. osztályos fiatalok körében. Az itt kirajzolódó tevékenységeket 6 dimenzió, valamint 5 faktor szerint csoportosította. A feltáró és leíró jellegű munka példaértékű a tekintetben, ahogyan módszertani pontossággal jellemzi a 6 csoportba sorolható ifjúsági tevékenységeket, és ahogy ennek alapján rámutat az egyes tevékenységkategóriáknak a fiatalok fejlődésében játszott szerepére.

Az elsősorban Koreában, valamint a Japánban működő önkéntességi programok szerveződését, struktúráját (a szabályozási keretet, a tevékenységi folyamat egyes szakaszait, a programterületeket), illetve az önkéntességi tevékenységben részt vevő fiatalok jelenlétét mutatja be Young-Kyoon Park, kiemelve az önkéntességnek a gyakorlati tanulásban és a tapasztalatgyűjtésben játszott szerepét.

Ugyanezen kérdéssel foglalkozik a latin-amerikai fiatalok viszonylatában Dina Krauskopf is, aki az előbbinél részletesebben tárgyalja az önkéntességi tevékenység fiatalok fejlődésében játszott szerepét, továbbá kitekint a lehetséges, az önkéntességi tevékenységet megerősítő politikák irányába is.

A negyedik fejezet a fiatalok politikában való részvételéről, cselekvéséről és kultúrájáról szól. Wolfgang Gaiser és Johann de Rijke módszeresen és alaposan, lépésről lépésre haladva elemzi a tizenévesek és a fiatal felnőttek társadalmi és politikai részvételét Németországban és a többi EU-tagállamban. A DJI⁴ által végzett adatfelvételeken alapuló tanulmány alapvető kérdése, hogy milyen mértékben és milyen intézményi-szervezeti kereten belül fejtik ki politikai tevékenységüket a 16–29 év közötti fiatalok Németországban, érzékelhető-e különbség kelet- és nyugat-németországi viszonylatban, léteznek-e egyértelmű trendek e tekintetben, illetve hogy különböző társadalmi jellemzők (nem, iskolázottság, társadalmi háttér) milyen hatással vannak a politikai cselekvésre.

José Machado Pais írása leginkább gondolatébresztő elméleti okfejtésként fogható fel, amely a fiatalok állampolgári cselekvése és szabadidős tevékenysége közötti kapcsolatról értekezik, úgy, hogy a fogalmi körülhatárolásokra és történeti, kontextuális aspektusokra helyezi a hangsúlyt.

Rosana Katia Nazzari a társadalmi tőke és politikai szocializáció kapcsolatát értelmezi. A tanulmány szerzője a brazil diákok példáján azt vizsgálja, hogy a politikai szocializációs intézmények miként járulnak hozzá a fiatalok társadalmi tőkéséhez, illetve hogy ez mennyiben vezet politikai cselekvéshez és közösségi politikák kidolgozásához, közösségfejlesztéshez, rámutatva a fiatalok apolitikus magatartására, illetve a politikai

⁴ Deutsches Jugendinstitut/German Youth Institute.

szocializáció erőtlenné váltára.

Dél-amerikai példánál maradva, Oscar Dávila León a chilei fiatalok politikai részvételét vizsgálja a 2006-os diáklázadások/tüntetések kapcsán, megpróbálva megfelelő értelmezési keretet adni, társadalmilag és történetileg kontextualizálni a lezajlott eseményeket, továbbá leírni az újonnan megjelenő, formalizálódó, intézményesülő ifjúsági mozgalmakat.

A kötet ötödik fejezete a fiatalok új technológiákhoz való viszonyával és az ifjúsági kultúra e viszonyból fakadó meghatározottságaival foglalkozik. Manfred Zentner a szabadidős tevékenységek és helyszíneik mögötti mentális struktúrát térképezi fel, továbbá rendszerezi a helyszíneket a részvétel intenzitása szerint, rámutatva az új számítástechnikai és kommunikációs technológiáknak (a CD-nek, minidisknek, MP3-nak, online játékoknak, SMS-nek, MMS-nek, valamint a mindezeket és egyebeket is ötvöző WEB 2.0 világának) az ifjúsági kultúrában és szubkultúrákban játszott szerepére.

Sergio Balardini a cybervilág, a cyberkultúra körülhatárolására, bemutatására tesz kísérletet. A tanulmányban bemutatásra kerül a „tech-kultúra” szövevényes, a mindennapokat behálózó világa, illetve ennek legfontosabb alkotóelemei, a szerző pedig mindvégig hangsúlyozza azt a tényt, hogy a „tech-kultúra” alapvetően a fiatalok által élő és életben levő világ.

A hatodik rész két tanulmánya a társadalmi veszélyeztetettség és sebezhetőség kérdését, valamint a kirekesztettség kockázatát értelmezi. José Antonio Pérez Islas a dél-amerikai országok, illetve konkrétan Mexikó példáján keresztül tárgyalja a kockázat, a sebezhetőség és veszélyeztetettség kérdését a fiatalok munkaerő-piaci integrációja kapcsán.

Ngan-Pun Ngai és Chau-Kiu Cheung a marginalizált fiatal kínai bandák mögött meghúzódó társadalmi és szubkulturális tényezőket tárgyalja egy összehasonlító tanulmány keretében. A szerzők három kínai város (Hong Kong, Guangzhou és Shanghai) marginalizált fiataljai körében próbálják feltárni a bandákhoz való kötődés, a bandákhoz köthető tevékenységekben való részvétel okait, ezen belül pedig a szubkulturális tényezők szerepét.

A hetedik rész két tanulmánya az ifjúságpolitikával kapcsolatos. Hanjo Schild az Európai Bizottság és az Európai Unió irányelvi és partnersége alapján működő ifjúsági reálpolitikai intézményhálózatot (EKCYF, EuNYK), illetve annak törekvéseit és stratégiáit mutatja be.

Eugenio Ravinet Muñoz az Iberoamerikai Ifjúsági Szervezet tevékenységének és programjának bemutatásán keresztül mutat rá a szervezeti és kutatói tevékenység ifjúságpolitikák kidolgozásában hasznosítható jelentőségére, illetve érvel e mellett.

A nyolcadik és egyben záró fejezetben René Bendit a kötetben elhangzottakat foglalja össze, ajánlatok és javaslatok formájában, az ifjúságkutatás, valamint az ifjúságpolitikák lehetséges, új perspektívái szemszögéből. Bendit az ifjúság–ifjúságkutatás–ifjúságpolitika közötti viszony kapcsán arra tesz utalást, hogy e három terület közötti intenzív és strukturált kommunikáció megvalósítására van szükség annak érdekében, hogy érdemben válaszok születhessenek a fiatalokat érintő kihívásokra. Meglátása szerint az ifjúságkutatásra esik a fiatalok és a politikum közötti közvetítés feladata, amely a fiatalok legfontosabb jellemzőinek (életmód, értékrend, viselkedés- és magatartásmódok, elvárások és aspirációk) megismerését és politikum irányába történő továbbítását jelenti. A szerző-szerkesztő végül 6 általános irányelvet, ezen túlmenően 4 konkrét, elsősorban a kutatói, továbbá a politikai szférára vonatkozó ajánlást fogalmaz meg. Ezek egyrészt a nemzetközi kutatói szférán belüli, intézményi szinten is strukturálódó, intenzív együttműködést és kommunikációt szorgalmazzák: az országos szintű kutatások, vizsgálatok gyakori összehasonlítását és megvitatását, a nemzetközi ifjúságszociológiai hálózat

kialakítását stb. Másrészt pedig a kutatói szféra és a politikum közötti intenzív kapcsolattartás és együttműködés megvalósulását sürgetik (konferenciák, szemináriumok és intézményi szinten létrejövő kapcsolattartás révén).

Az ismertett kötet kapcsán elmondható tehát, hogy az ifjúságszociológia globális színterén jelen lévő kutatási irányvonalak összehangolását illető kezdeményezés egyik igencsak céltudatos és perspektivikus első lépéséről referálhattunk. A tartalmat illetően pedig – noha a kötetben a globalizációellenes mozgalmakkal, továbbá az ezekhez több ponton is kapcsolódó ökomozgalommal, valamint az agresszív szubkultúrákkal foglalkozó elemzéseket nem találunk, illetve a szegénységet és kirekesztettséget vizsgáló kutatások (a probléma relevanciájához mérten) is alulreprezentáltak – úgy véljük, hogy kétségtelenül gondolatébresztő, a tárgyalt problémák továbbgondolására ösztönző anyagot tarthat kezében az olvasó, amely egyben a szóban forgó kezdeményezés első konkrét megvalósításaként fogható fel.

Sumarul studiilor

TAMÁS KISS: MODERNIZARE ȘI POPULAȚIE. DISCURSURILE DEMOGRAFICE ROMÂNEȘTI DIN ANII 60 PÂNĂ LA SFÂRȘITUL MILENIULUI

Articolul examinează discursul demografic românesc începând cu sfârșitul anilor șaizeci și până la sfârșitul mileniului. În centrul analizei se află schimbarea care a avut loc în interpretarea tranziției demografice din România. Această teorie presupune o legătură strânsă între schimbările demografice și procesul modernizării sociale. Așadar studiul analizează schimbarea interpretării tranziției ca și o consecință a schimbării ideilor și a proiectelor de modernizare a României. Cu alte cuvinte, este vorba despre acei factori extra-disciplinari (politici, sociali) care determină structura discursului demografic. Tamás Kiss este sociolog-demograf, cercetător la Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale (ISPMN), responsabil al Compartimentului de Studii, Analize și Cercetări (t.kiss77@rmdsz.ro)

ISTVÁN HORVÁTH: APTITUDINI LINGVISTICE, COMPORTAMENT LINGVISTIC ȘI REPRODUCȚIE ETNO-CULTURALĂ ÎN CADRUL POPULAȚIEI MAGHIARE DIN TRANSILVANIA

Articolul analizează șansele reproducerii etno-culturale ale populației maghiare minoritare din Transilvania, folosind datele cercetării „Răspântii în traseul vieții – Transilvania” din 2006. Cu toate că procesele demografice caracteristice populației maghiare din România au constituit un subiect important pentru cercetarea sociologică, aceste studii s-au axat de cele mai multe ori pe datele recensămintelor, fără a lua în considerare posibilitatea analizelor etno-lingvistice. Articolul prezent își propune să descrie șansele și riscurile reproducerii etno-lingvistice ale comunității maghiare din Transilvania, în încercarea de a oferi o imagine mai nuanțată a proceselor de asimilare. Cercetarea care se află la baza acestui studiu este, prin algoritmul său de eșantionare, potrivită acestor obiective. Alegerea celor 2500 de respondenți nu s-a realizat, ca și în cazul majorității cercetărilor, după criteriul identificării etnice categoriale, ci în funcție de aptitudinile lingvistice ale persoanelor chestionate. Cu alte cuvinte, studiul se referă nu la populația care se declară ca aparținând comunității maghiare, ci la aceia care stăpâneau limba maghiară suficient de bine să poată participa la interacțiunea cu operatorul de interviu.

În prima parte, articolul analizează acel segment al celor chestionați care nu se declară maghiari, dar dispun de aptitudini lingvistice maghiare (reprezentând aproximativ 14 la sută din totalul celor chestionați), interogând circumstanțele dobândirii acestor abilități lingvistice. În cele ce urmează autorul se concentrează asupra șanselor de reproducție lingvistică în cazul persoanelor care provin din căsătorii mixte din punct de vedere etnic. Problematika bilingvismului caracteristic populației maghiare este abordată în termenii paradigmei substituirii lingvistice. Pe baza aptitudinilor, atitudinilor și practicilor lingvistice specifice maghiarilor, autorul elaborează o tipologie a bilingvismului formată din cinci tipuri. În ultima parte a articolului, Horváth descrie condițiile în care se poate vorbi de alternarea dominanței lingvistice. Lucrarea se încheie cu analiza sociologică a subpopulației (reprezentând aproximativ 8 la sută din totalul celor intervievați) în cazul cărora se poate vorbi de riscul reprezentat de lipsa reproducției lingvistice în cadrul familiei. Autorul este sociolog, conferențiar la Catedra de Sociologie din cadrul UBB Cluj (ihorvath66@yahoo.com).

VALÉR VERES: KÁRPÁT PANEL 2007: CARACTERISTICILE IDENTITĂȚII NAȚIONALE A MAGHIARILOR ARDELENI

Articolul își propune să analizeze identitatea națională a maghiarilor din Transilvania, așa cum se conturează aceasta pe baza studiului intitulat „Kárpát Panel 2007”. Lucrarea se concentrează asupra elementelor de identitate minoritară, culturală, națională și civică. Cercetarea a fost efectuată în cinci țări pe un eșantion total de 2930 de respondenți, dintre care 900 de persoane de etnie maghiară în Transilvania. Eșantionarea s-a realizat în mai multe etape: alegerea gospodăriilor s-a făcut în mod probabilistic, iar în cadrul acestora operatorul de interviu a selectat respondentul pe baza unor cote.

Pe parcursul cercetării ne-am propus să identificăm elementele identității maghiarilor din Transilvania, cu scopul de a descrie rolul ideilor legate de națiunea etnocultură în formarea identității, precum și natura construcțiilor sociale a grupului național propriu, respectiv a națiunii românești. În cea de-a doua parte a articolului analizăm simbolurile care descriu apartenența la grupul etnic maghiar, respectiv modul în care caracteristicile socio-demografice explică diferențele în identitatea națională. Autorul este sociolog, conferențiar universitar la Catedra de Sociologie, în cadrul UBB (veresv@kmei.ro).

ZSOMBOR CSATA: STRUCTURA ȘI CARACTERISTICILE CERERII DE PE PIAȚA FORȚEI DE MUNCĂ ÎN ZONELE CU POPULAȚIE MAJORITARĂ MAGHIARĂ DIN TRANSILVANIA

Folosind analiza longitudinală a datelor statistice și rezultatele unui sondaj, studiul prezintă schimbarea structurii ocupaționale a populației și a cererii de pe piața de muncă din Transilvania. Este o analiză cantitativă referitoare la structura forței de muncă, tehnicile de recrutare a angajaților, planurile întreprinderilor privind gestionarea forței de muncă, capacitățile profesionale preferate în cazul angajaților. Rezultatele arată o rată mai puțin semnificativă a angajărilor part-time și o importanță neschimbată a rețelelor personale în recrutarea angajaților. În evaluarea potențialilor angajați, conducerea întreprinderilor preferă calitățile personale cum ar fi capacitatea de adaptare și de cooperare a angajaților, mai mult decât instruirea specifică locului de muncă și experiența profesională. Zsombor Csata este sociolog, asistent universitar la Catedra de Sociologie, în cadrul UBB (csatazsombor@yahoo.com).

RÉKA GEAMBAȘU: PATRIARHAT ÎNTRE ȘI DINCOLO DE PEREȚII GOSPODĂRIEI. ÎNEGALITĂȚI DE GEN PE PIAȚA FORȚEI DE MUNCĂ TRANSILVĂNEANĂ

Articolul bazat pe cercetarea sociologică „Răspântii în traseul vieții – Transilvania”, realizată în 2006, descrie situația femeilor și bărbaților maghiari, cu vârstele cuprinse între 21 și 44 de ani, pe piața forței de muncă, în contextul opiniilor referitoare la rolurile de gen. Diferitele forme ale inegalității ocupaționale dintre femei și bărbați – ratele de ocupare și de șomaj, variatele forme și durate ale inactivității, segregarea ocupațională și diferențele de venit – constituie teme importante ale sociologiei genului în țările postsocialiste. Totuși, prognozele pesimiste formulate la începutul anilor 1990 care plasau femeile printre perdanții restructurărilor economice au fost mai puțin sistematic evaluate și testate în context românesc și transilvănean. În prima parte a articolului descrierea caracteristicilor forței de muncă feminine este urmată de regândirea tezei potrivit căreia femeile au fost cel mai puternic afectate de nivelul crescut al șomajului după 1990. Prima parte se încheie printr-un model explicativ al diferențelor de venit prin intermediul

variabilelor socio-demografice și profesionale, utilizând regresia lineară. Cea de-a doua parte interpretează opțiunile valorice tradiționale ale respondenților, referitoare la rolurile de gen din sfera privată și publică. Tradiționalismul ce caracterizează majoritatea populației corespunde cu realitățile de pe piața forței de muncă. Autoarea este sociolog, asistent universitar la Catedra de Sociologie din cadrul UBB (geambasureka@yahoo.com).

IMOLA ANTAL – JÚLIA SZIGETI: MODALITĂȚI DE SOLUȚIONARE A CONFLICTELOR ÎN RELAȚIILE DE CUPLU.

În această lucrare am analizat modalitățile de rezolvare a conflictelor dintre parteneri, precum și conexiunea acestor strategii cu factori socio-demografici și familiari, bazându-ne pe datele cercetării „Răspântii în traseul vieții – Transilvania”, realizată în anul 2006. În privința factorilor socio-demografici, situația socio-economică și aprecierea subiectivă a calității vieții sunt aceia care diferențiază relațiile agresive de cele asertive. În privința factorilor familiari, persoanele care manifestă comportament agresiv sunt în medie mai puțin satisfăcute de relația lor, iar în privința sprijinului psihologic perceput s-au considerat mai puțin ascultați și înțeleși. În ceea ce privește rolurile de gen am constatat că subiecții caracterizați printr-un comportament agresiv sunt mai tradiționaliști, în comparație cu aceia care au un comportament asertiv. Imola Antal este lector universitar la Catedra de Asistență Socială, UBB (imolaan@yahoo.com). Júlia Szigeti este psiholog în cadrul Centrului Artemis și doctorandă UBB (juliaszigeti@yahoo.com).

ORSOLYA GERGELY: AȘA TRĂIM... STILURI DE VIAȚĂ ȘI MODURI DE LOCUIRE ÎN RÂNDUL POPULAȚIEI MAGHIARE DIN TRANSILVANIA

Studiul tratează problema modului de viață și de locuire pe baza cercetării din 2006, intitulată „Răspântii în traseul vieții – Transilvania”. Autoarea analizează legătura dintre venit și modul de locuire, modul de viață în general în rândul populației maghiare din Transilvania. Analiza are ca scop descrierea dimensiunilor modului de locuire, în cadrul populației maghiare, precum și a strategiilor de achiziție a locuinței, a stilurilor și nivelurilor de dotare ale acestora. Cu toate acestea, studiul își propune să evidențieze prin indicatori demografici care sunt grupurile, care pot să-și asigure un stil de viață acceptabil și dorit de majoritatea cetățenilor, și anume dacă au posibilitatea de a merge în vacanțe, de a lua masa în restaurante, de a-și cumpăra haine noi, de a economisi bani cu regularitate. Autoarea este sociolog, lector universitar în cadrul Catedrei de Sociologie a Universității Maghiare din Transilvania – Sapientia (gergelyorsolya@sapientia.sicorum.ro).

TAMÁS KISS: MODERNIZATION AND POPULATION. ROMANIAN DEMOGRAPHIC DISCOURSES FROM THE SIXTIES TO THE END OF THE MILLENNIUM

This article examines the changing configuration of the Romanian demographic discourse from the late sixties until the turn of the millennium. It focuses on the changes of the theory of demographic transition. The core issue of this theory is the link between demographic changes and social modernization. Thus, the paper discusses shifts in the interpretation of Romanian demographic transition as a consequence of changing ideas and projects of Romanian modernization. In other words, the article analyses the extra-disciplinary (political, social) factors that determine the structure of demographic discourse. Tamás Kiss is a sociologist-demographer and a researcher at the Romanian Institute for Research on National Minorities (ISPMN), Head of the Research Department (t.kiss77@rmdsz.ro).

ISTVÁN HORVÁTH: LINGUISTIC SKILLS, LINGUISTIC BEHAVIOUR AND ETHNO-CULTURAL REPRODUCTION AMONG THE HUNGARIAN POPULATION FROM TRANSYLVANIA

Based on the study “Turning Points of Our Lives – Transylvania” conducted in 2006, the paper analyzes the conditions under which ethno-cultural reproduction is accomplished among the Hungarians living in Transylvania. Although in the past decades demographic processes affecting the Hungarian community from Transylvania have constituted a major topic for sociological analyses, these works have primarily focused on census data, without taking socio-linguistic aspects into consideration. The present paper describes and analyzes the odds and risks of linguistic reproduction among the Hungarians, aiming at a more nuanced picture of the ethno-cultural assimilation processes. The empirical data and especially the sampling logic that have been used serve this purpose very well. Unlike other studies conducted among Hungarians from Transylvania, in this research the 2,500 respondents were not selected according to their ethnic identification, but based on their linguistic skills. In other words, the population being studied is not necessarily the one that considers itself as being ethnic Hungarian, but that of the people who speak Hungarian well enough to understand and answer the questionnaire.

In the first part of the paper the author analyses the sub-sample of those who do not regard themselves as ethnic Hungarians, but do speak Hungarian (about 14 per cent), focusing on the conditions and circumstances under which these individuals acquired Hungarian linguistic skills. The next issue addressed is that of the linguistic reproduction rate among people born in ethnically mixed marriages. Bilingualism among Hungarians from Transylvania is being analyzed within the conceptual framework of the *language shift* paradigm. Based on their linguistic skills, attitudes and practices, Horváth develops the five-item typology of *Hungarian bilingualism*. After presenting the conditions under which the linguistic *shift in dominance* occurs, the author describes in sociological terms the population (approximately 8 percent of the entire sample) characterised by high risk of linguistic reproduction failure within the family. Horváth István is a sociologist and works as an associate professor at the Department of Sociology, BBU (ihorvath66@yahoo.com).

VALÉR VERES: KÁRPÁT PANEL 2007: THE CHARACTERISTICS OF THE NATIONAL IDENTITY IN THE CASE OF HUNGARIANS FROM TRANSYLVANIA

The present paper aims at describing the national identity of Hungarians from Transylvania, as it is reflected by the research project entitled “Kárpát Panel 2007”. The analysis focuses on the elements of minority, cultural, national and civic identity. The study was conducted in five countries with a total of 2930 respondents, among which 900 Hungarian individuals in Transylvania. Using a multi-level sampling method, the households were selected probabilistically, and within the household the selection of the respondents was done following several quotas. The main objective of the research was to identify the elements of the Hungarians’ identity, to describe the role of *ethno-cultural nation* within the formation of identity and to understand the nature of social and cultural constructions like the *ethnic in-group* or the *Romanian nation*. In the second part of the paper the author analyses the *symbols* that express and reflect ethnic membership. A crucial issue addressed is that of the relationship between one’s socio-demographic characteristics and the nature of his/her national identity. The author is a sociologist, works as an associate professor at the Department of Sociology within BBU (veresv@kmei.ro).

ZSOMBOR CSATA: THE CHARACTERISTICS OF LABOUR MARKET DEMAND IN THE REGIONS OF TRANSYLVANIA WITH A HUNGARIAN MAJORITY

Using longitudinal data analysis and the results of a survey, this study is dealing with the changes in occupational structure and labour market demand in Transylvania. It highlights a quantitatively relevant picture about the structure of the labour market, employee recruiting procedures, labour force management, professional skills preferred by the employers. The results show a less significant occurrence of part-time work and an unchanged importance of personal networks in recruitment. In the evaluation of the potential employees, employers prefer trait attributes like adaptation and cooperation skills over job-specific instruction and professional experience. Zsombor Csata is a sociologist, a teaching assistant at the Department of Sociology, within BBU (csatazsombor@yahoo.com).

RÉKA GEAMBAȘU: PATRIARCHY BETWEEN AND BEYOND THE WALLS OF THE HOUSEHOLD. GENDER INEQUALITIES ON THE TRANSYLVANIAN LABOUR MARKET

The paper describes the labour market position of Hungarian women and men aged 21–44 from Transylvania, within the context of gender role values and norms, based on the survey “Turning points of our lives – Transylvania”, conducted in 2006. The several forms of gender inequalities on the labour market – occupation and unemployment rates, economic inactivity in its various forms and lengths, occupational segregation and the gender pay gap – have been central to sociological gender analysis in post-socialist societies. Even so, the prognosis formulated at the beginning of the 1990s, according to which women would be placed among the losers of economic restructuring, was seldom tested by Romanian or Transylvanian studies. In the first part of the present article the description of the female labour force is followed by the reconsideration of the ‘high female unemployment rates’-thesis. The first part of the paper ends with the linear regression model which analyses the gender pay gap, trying to explain it using socio-demographic and professional variables. The second part of the article sets out to interpret the traditional value systems that characterize the majority of those questioned.

The traditional gender role definitions equally adopted for the private and the public spheres, correspond to the labour market realities met by both women and men in Transylvania. The author is a sociologist and works as a teaching assistant at the Sociology Department at the BBU, Cluj (geambasureka@yahoo.com).

IMOLA ANTAL – JÚLIA SZIGETI: CONFLICT MANAGEMENT STRATEGIES IN PARTNERSHIPS
In this paper we analyzed the conflict management strategies most frequently used by couples, and the relationship existing between these strategies and several socio-demographic and family-related factors. For this we used the data from the survey “Turning Points of Our Lives – Transylvania”. According to its results, the choice for either aggressive or assertive conflict management techniques can be explained both by socio-economic status and the subjective perception of living standards. We have found no differences between male and female conflict solving strategies. Those who tend to use aggressive conflict management techniques are less satisfied with their relationship, they are more lonely and feel that they are not being listened to or understood. Concerning the gender roles, those manifesting aggressive behaviour were found to have more traditional views, compared to those with assertive behaviour. Imola Antal is a lecturer at the Social Work Department, BBU (imolaan@yahoo.com). Júlia Szigeti is a psychologist at the Artemis Centre and a PhD-student at the BBU (juliaszigeti@yahoo.com).

ORSOLYA GERGELY: THAT IS HOW WE LIVE... LIFESTYLE AND LIVING CONDITIONS AMONG THE HUNGARIAN POPULATION IN TRANSYLVANIA

The study analyses several dimensions of housing and lifestyle, based on a research conducted in 2006: "Turning Points of Our Lives – Transylvania". The author seeks to show the relationship between income on the one hand and lifestyle and housing on the other among the Hungarian population in Transylvania. The author describes the different dimensions of living styles in order to paint a comprehensive picture on how the Hungarian population lives. The paper also focuses on the means and ways of property acquisition and the level of house modernization. Using demographic indicators, it also sets out to describe the specific social groups and categories that can afford holidays, restaurants, shopping and savings. The author is a sociologist and works as a teaching assistant at the Sapientia – Hungarian University from Transylvania, Department of Social Science (gergelyorsolya@sapientia.siculorum.ro).

Az Erdélyi Társadalom eddigi tanulmányai

2003. 1.

- Horváth István: Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között
Péter László: Új szegények túlélési stratégiái
Pásztor Gyöngyi: Slumosodás és elszegényedési folyamatok Kolozsváron
Geambaşu Réka: A kolozsvári roma elit kialakulásának folyamata
Veres Valér: A társadalmi struktúra etnikai sajátosságai a posztoszocialista Erdélyben
Magyar Tivadar: Elemzések a romániai magyarok sajtóolvasási szokásairól

2003. 2.

- Csata Zsombor – Kiss Tamás: Migrációs potenciál Erdélyben
Horváth István: Kivándorlási hajlandóság az erdélyi magyarság körében – 2003. október
Kiss Dénes: A CE Szövetség és a református egyház
Csedő Krisztina – Ercsei Kálmán – Geambaşu Réka – Pásztor Gyöngyi: A kolozsvári elsőgenerációs városlakók
Turai Tünde: A családszerkezet változása a szocializmus évtizedeiben a Szilágyságban
Mohácsék Magdolna – Vitos Katalin: Fogyasztói szokások a magyarfalusi vendégmunkások köreiben

2004. 1.

- Kiss Tamás: Természetes népmozgalmi folyamatok az erdélyi magyarság körében
Gödri Irén: Etnikai vagy gazdasági migráció? Az erdélyi magyarok kivándorlását meghatározó tényezők az ezredfordulón
Veres Valér: A romániai magyarság termékenysége 1992–2002 között, regionális összehasonlításban
Mezei Elemér – Rotariu Traian: Az utóbbi években történt változások a falusi és városi népesség korösszetételében
Csata Zsombor: Iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek az erdélyi magyar fiatalok körében
Csata Zsombor – Kiss Dénes – Kiss Tamás: Az erdélyi magyar kulturális intézményrendszeréről

2004. 2.

- Gábor Kálmán: A perifériáról a centrumba. Tézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéshez
Veres Valér: A kárpát-medencei magyar fiatalok életeseeményei, társadalmi-gazdasági helyzete és közérzete

Horváth István: Az erdélyi magyar fiatalok Magyarország irányú tanulási migrációja, 1990–2000

Barna Gergely: Erdélyi magyar ifjúsági szervezetek szervezetszociológiai elemzése

Ercsei Kálmán – Geambaşu Réka: A „tusványosi táborlakók” ifjúsági státusának és politikai beállítottságának vizsgálata

Ravasz Katalin: A világháló társadalmi diffúziójának hazai sajátosságai – Internethasználati körkép a romániai lakosság körében

Pálfy Zoltán: Nemzetállam és felsőoktatási piac: adatok a kolozsvári egyetem diákságának etnikai és társadalmi összetételéről a két világháború között

Benedek József – Nagy Egon: Kolozs és Bihar megye etnikai térszerkezetének változása 1966–2002 között

Kinda István – Peti Lehel: Szenesek. A tradicionális erdőkiélés és a nyugati piacgazdaság között. Vállalkozói kultúrák Farkaslakán?

2005. 1.

Simon Boglárka: Hogyan „boldogulnak” a csángók? Az identitás kinyilvánításának versus elrejtésének stratégiái egy moldvai közösségben

Péter László: „Romák, szegények, senkik vagyunk”. Elemzési kísérlet egy szegény roma közösség etnikai identitásépítő stratégiáiról

Toma Stefánia: „Az én cigányom.” Informális gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között

Veres Valér: Az erdélyi magyarok nemzeti identitása a társadalmi és az etnikai struktúra összefüggésrendszerében (2000)

Murányi István: Tizenévesek nemzeti identitásának jellemzői az ezredvégi Magyarországon

Irina Culic: Magyarság Erdélyben: a mienk, az övék, senkié, avagy hogyan értelmezzük a kettős állampolgárságról szóló népszavazást és a hozzá kapcsolódó reakciókat?

Magyari Tivadar: Gyorsjelentés az erdélyi magyarok médiahasználatáról

Horváth István: A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések

2005. 2.

Lengyel György: Vázlat a rendszerváltás, az elitváltás és a piaci átalakulás kapcsolatáról

Juhász Pál: A falusias terek gazdasági, társadalmi és politikai gondjairól

Kiss Dénes: Erdélyi reflexiók az új magyar falu kapcsán

Orbán Annamária – Szántó Zoltán: Társadalmi tőke

Kopasz Marianna: Jó szándék és kompetencia – avagy a bizalom két összetevője egy magyarországi vállalati felmérés tükrében

Csata Zsombor: A vállalkozások megjelenésének társadalmi meghatározottsága a Székelyföld falvaiban

Palkó Emília–Sólyom Zsuzsa: A vállalkozások elterjedésének szociokulturális háttere. Vállalkozói típusok két székelyföldi faluban

Gábos Edit: Vendégszerzők és vendégfogadók. Hálók a turizmusban – Zetelaka esete

Nagy Benedek: A várospromóció internetes eszközei a Székelyföldön

2006. 1.

- Csata Zsombor – Dániel Botond – Pop Carmen: Pályakezdő fiatalok a munkaerőpiacon
Petrovici Norbert: Paternalista menedzserizmus. Hatalmi viszonyok a román politikai elit körében a 80-as évek végén és a 90-es évek elején
Telegdy Balázs: A szociális problémák térbeli strukturálódása – avagy hatékonyak-e a romániai fejlesztési régiók a szociális problémák kezelése szempontjából?
Gál Katalin: Partikuláris versus periférikus. Kolozsvári egyetemisták informális gazdasági stratégiái
Kiss Zita: „Ez a mi otthonunk” – kolozsvári fiatal párok lakáskultúrája
Bocskor Éva: Hargita megye lakosságának egészségi állapota az egészségügyi szolgáltatások jegyében
Telegdy Balázs: Az autonómia és a liberális pluralizmus dilemmái a közép-európai magyarok törekvésein példázva

2006. 2.

- Benedek József: Kolozsvár történelmi belvárosának társadalmi fenntarthatósága
Péter László: „Feltalálni a múltat!” – etnikai közösségek mediatizált megjelenítése a Kolozsvár főterén végzett archeológiai ásatások példáján
Pásztor Gyöngyi – Péter László: Kolozsvár mint márka – útban egy posztmodern város felé? Szociológiai tanulmány egy erdélyi város jellegének és arculatának a változásáról
Plugor Réka: A szimbolikus konfliktus levetítődései Kolozsváron
Berekméri Mária-Erzsébet: Új városok Maros megyében
Horváth István: Az etnikai kategóriák és a klasszifikáció változó logikái – fogalmi rendszerezési kísérlet
Kolozsvár változó terei – kerekasztal-beszélgetés
Kiss Tamás: A „magyarságtól” a „romániai magyar társadalomig”. Az erdélyi társadalomkutatás és változó témakonstrukciói a népesedéssel foglalkozó szövegek alapján

2007. 1.

- Gagyai József: „Az egy szent testület...” A kalugerekhez (ortodox szerzetesekhez) járás, a „próba kultúrája” társadalmi szerepéről
Fosztó László: A megtérés kommunikációja: gondolatok a vallási változásról pünkösdzimusra tért romák kapcsán
Sorin Gog: Az ateizmus után. Románia a vallási újjászületés és a szekularizáció között
Iuliana Conovic: A Román Ortodox Egyház 1989 után: társadalmi identitás, nemzeti emlékezet és a szekularizációs elméletek
Fejes Ildikó: Vallási individualizáció a csíkszeredai katolikusok körében
Szilárdi Réka: Posztmodern identitáskultúra a magyarországi neopogány közösségekben
Sárközy Csongor: Ezoterikus gyakorlatok dél-alföldi középkorúak körében
Máthé-Tóth András: A misztika szociológiája. Ernst Troeltsch harmadik típusa

Gagyi József: A millenarisztikus-messianisztikus mozgalmak kérdése a társadalomtudományokban

Peti Lehel: A vallási mozgalmak antropológiai tapasztalata

Kiss Dénes: Vallásszociológia a posztkommunista Romániában

Nagy Réka: Az információs társadalom és a digitális egyenlőtlenségek új szemléletéről

2007. 2.

Agnieszka Barszczewska: A moldvai csángók identitáskérdése (1860–1916): politikai tényezők

Tánczos Vilmos: Az Európa Tanács riportjával a moldvai csángóknál

Peti Lehel: Transznacionális életformák és szekták. A moldvai csángó falvakban jelentkező új vallási jelenségek interpretációs lehetőségeiről

Meinolf Arens: Egy etnikus csoport a totalitárius népességpolitika feszültségmezéjében

A moldvai magyarok/csángók a román–magyar–német kapcsolatok tükrében (1944)

Ilyés Sándor: Az erdélyi magyar sajtó csángóképe az ezredfordulón

Kinda István: Büntető szokások a moldvai csángóknál

Iancu Laura: Kalendáris szokások a moldvai Magyarfaluban

WEB

szociológiai folyóirat
a kolozsvári Max Weber Szociológiai Szakkollégium lapja

Fesztiválok ifjúsága

Tanulmányok

- Gábor Kálmán–Gaul Emil–Szemerszki Marianna: Trendek a sziget-kutatásban. Az új fiatal középosztály kialakulása
- Veres Valér: középosztályosodási tendenciák vizsgálata a marosvásárhelyi Felsőzsiget fesztivál résztvevői körében
- Ercsei Kálmán: Felsőzsiget fesztivál ifjúsága: fesztiválok ifjúsága? Az iskolázottság és továbbtanulás összehasonlító vizsgálata az ifjúsági korszakváltás kontextusában
- Kiss Zita–Plugor Réka–Szabó Júlia: Értékrend és ifjúsági szabadidő-kultúra a Felsőzsigeten
- Balla Réka: Politikai attitűdök a Felsőzsiget fesztivál résztvevői körében

Könyvismertető: szemelgetés az ifjúságszociológiai szakirodalom újdonságaiból

- Kónya Hanna: Egy új rétegződésmódel kialakítására tett kísérlet
- Ercsei Kálmán: Magyarország tizenévesek nemzeti identitásának és előítéletességének vizsgálata
- Pitó Klára: Recenzió – Ulrich Beck: Mi a globalizáció? A globalizmus tévedései – válaszok a globalizációra című könyvéről

Kiadó: Presa Universitară Clujeană
ISSN: 1583-6347